

મુદ્રક અને પ્રકાશક
જીવણજી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ
નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ

મહેલી આવૃત્તિ : પ્રથમ ૧,૦૦૦

સાવા રૂપિયા

ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૧

નિવેદન

જગવિખ્યાત દબ્બસી અમેરિકન, બૂકર ટી વૉશિંગ્ટનની આત્મકથાનો આ ઉત્તરાર્ધ-ગુજરાતીમાં ઉતારવાને માટે કારણ બતાવવાનું હોય નહિ, બલ્કે નવાઈ કહેવાય કે, આપણને આવું એક ઉત્તમ કોટીનું પુસ્તક અત્યાર સુધી મળ્યું નહોતું પરંતુ એને ગુજરાતીમાં ઉતારવાનું મારે મારે એ કારણ નહોતું. એક મિત્રને મેં કહી રાખ્યું હતું કે, કોઈ સારા મનનું ભાષાંતર કરવાનું કામ મારા જોગુ જો ધ્યાનમાં આવે, તો થોડે થોડે કરીને તે કરવાનું હું માથે લઈ શકું એમ છું આ ઉપરથી તેમણે મને આ સૂચવ્યું. અને એ સૂચના કેવી ઉત્તમ હતી તેનું પૂરું જ્ઞાન તો આ પુસ્તક તૈયાર કરતા મને આવ્યું ખરેખર, આ એક સેવાપરાયણ કામ અને વતન-પરસ્ત અને ખરા કેળવણીકારના આધ્યાત્મિક અનુભવોની કથા છે, એમ જ કહેવું જોઈએ આ વાચતા એવી વધારે તો એ લાગ્યું કે, આ માણસ એક અવલ સાધક છે, ભારે સશોધક છે, અને અપાર માનવપ્રેમી છે. આજની આપણી પરિભાષા વાપરીને કહું તો, ગાંધીજીની સત્ય અહિંસાની રાગણાણ કાર્યપદ્ધતિ જાણે આ માણસ ન પામી ગયો હોય !

એક શુભાશ્નને ત્યાં જન્મેલો આ પુરુષ આખા જગતમાં નામના કરીને ગયો એ શાથી અને શી રીતે, તેનું આ નિખાલસ અને પાન્દશક બયાન વાચવું, એ પણ એક ચારિત્ર્યની કેળવણી જ છે ‘Make the best of things ..’

‘Honesty is the best policy’ ‘અદિમા આગળ
 વેગ ઓગળી જાય છે,’ ‘જીવન એક મોગી વિઘાપી છે’ —
 એવા એવા નીતિમૂલો કહેવાય છે તો જાને આ પુરુષાનુ જીવન
 એનો જીવલેલ પતાર્થપાત્ર છે માનવત્રેમ અમભાવ અમાજ
 પરાયણ જીવનપદ્ધતિ, ન્યાયન અને મહેનન, માલગી અને
 સંગળના — આ મુલો સમાજ અને અસ્ફુતિ ના ઘડે છે એમ
 નહિ, ગુનામોના માણુમો અને નાગરિકો પણ ઘડે છે, અને
 એને માટે કેળવણીની પદ્ધતિ થોડી સકાય છે, તેને સદા
 બનાવી શકાય છે અને એ કરવામા આવે તો મકુચિતતામાથી
 કે અજ્ઞાન-એગમમજ્જમાથી જન્મના અનેક પ્રભો કે ઝંડાઓના
 પગિવારનો પણ અમૂલો જેદ હિડાડી શકાય છે — આ એક
 ભારે મોગી માનવ્ય પોતક ગોધ આ માણુમે એના મજેગોમાથી
 માર્ગ કાઢીને મિલ્લ મરી બનાવી છે આ અને આની તો
 કેવીય મામનો આ નાનકડા પુત્રકમા એખીસાથે આતેખાઈ છે

પોતાને માર્ગ કહેવાનું હોય, આ મા જો મોનવા
 માંગનો હોય, તો ત્રાણી કે બાપા અને શૈની તત્ત્વુત્તપ ન્વત્તપ
 પડે એ પણ આ પુત્રક વાચતા જોયુ પુત્રની શૈલી
 પણ તેની જ પોતાની છે મહી વાનો મારફતે કેવા બાપે
 સૂક્ષ્મ અનુભવોના ચિત્રણો સેખકે કર્યા છે ! અને એના
 મર્માળા દુચકા !

આ મધુ જેતા ને વાચતા મને રમ આવના હતા ત જ
 પ્રમાણમા ડગ રહેનો હનો કે, હું એ મધુ ગુપ્તરાતીમા હિનાગી
 શકીય ? અનુરાગ મરવાનો આ મારો પહેરો પ્રયત્ન છે
 એક સિદ્ધક તરીકે બહાવવા વાળે જોગલી બાપાશક્તિ માગી
 શકું તે જ મારી પામે છે એક એ મિત્રોએ પ્રોત્સાહન

આપી તથા મારો પ્રયત્ન સગમ જોઈ આપી મદદ ન કરી હોત, તો આ કામ હું હિમતભેર ન કરી શકત તે મિત્રોનો આભાર માનવા જેટલી અમારી જુદાઈ નથી, એટલે એ વિવેક નથી કરતો.

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર જેવી લઘુપ્રતિષ્ઠ સંસ્થા મારા પ્રથમ પ્રયત્નને અપનાવે એ મારે માટે જોભા અને માનની વસ્તુ છે. પરંતુ હું જાણુ છું કે એ માન મને નથી, પરંતુ આ પ્રથમ પ્રતિભાવાન મૂળ લેખકને છે. મારા અનુનાદને એ સરથાએ સધરી મને જે જાડમાન આપ્યું છે, તે માટે હું એ સરથાનો આભારી છું.

આ કામ મેં હાથ ઉપર નીડું ત્યારે ૨૧૦ શ્રી મોતીમાર્ગ અમીન જીવતા હતા. એ કામ કેટલે આપુ, ક્યારે નકાર પડશે, એમ પૂછી પૂછીને એમા જે રસ તે લેતા હતા તે આજ મને યાદ આવે છે. હું જ એટલું જ છે કે, એ કામને સાક્ષાત્ જોવા તે આજ હયાત નથી. એટલે આ કૃતિ એમના નામ માથે જોડીને સતોષ માનવો રહી. પ્રેરક જીવનકથાઓના એ અઠગ પ્રેમી આત્માની સ્મૃતિને આ પુસ્તક અજવિરોધે અર્પું છું.

આ અનુવાદમા અનેક જૂનો લાગશે, તે દરમુજર કરગો અને મને ખતાવગો. પરંતુ મને ખાતરી છે કે, આ પુસ્તકથી એક ઉપયોગી અને ઉત્તમ વાચન સામગ્રી વિદ્યાર્થીઓને, શિક્ષકોને, અને સામાન્ય કાર્યકર્તાઓ તથા સદ્ગૃહસ્થોને મળશે. આજ ગાંધીજીના શિક્ષણના વિચારો ઘણાને અટપટા, અધૂરા, બુનબરેલા, કે કેના અને કેના નહિ લાગે છે. મને લાગે છે કે આ પુસ્તક તે વિચારો સમજનામા જરૂર કાર્ષક મદદ કરશે.

આપણી પ્રજા હજારો જેવી જૂતકાળ રહિત ભલે ન હોય, પરંતુ ગુલામ તો છે જ. એને મળેનું કેળવણીતર ઝઘીં એણે પોતાની જરૂરો વિચારીને પોતાના અમાન્યને માટે નથી મંજોરૂ ને ધડ્યું. એ ઉગ્નડના મજોરૂન તથા નિયમન અને વિચારોનું અનુકરણ છે એટલે આપણે આપણું તર પોતાના પ્રયોગો કરવાના ઠિબા જ છે આ પુસ્તક એ દૃષ્ટિએ ભારે માર્ગદર્શક જ નહિ, પ્રેરક છે.

અને એવી અનેક ગીતે આ ચોપડી વિચારપ્રેરક બનશે એવી મારી ખાતરી છે આશા કે કે, એ પૂરતી તો એ આવકારપાત્ર દરે જ.

અતમા એક વિનંતી પુસ્તકમાં અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોના પ્રવાસાદિનું વિવરણ આવે છે, ત્યાં ઉત્પાદી વાયર, જોઈએ તો, નકરો પામે ગમે નહિ તો, કહેવાનો સદર્ભ પકડવા પૂરતી જૂગોળ તો નકરો વિનાય સમજાઈ જાય એવી છે

ચંગેતર જંગલી મડલ,

આણું દ

તા ૮-૧ '૪૧

ચંદુભાઈ રા. પટેલ

સ્વ૦ શ્રી. મોતીભાઈ અમીનની
પુણ્યસ્મૃતિને

અનુક્રમણિકા

નિવેદન	૩
૧. મનુષ્ય અને વસ્તુ દ્વારા કેળવણી	૭
૨. પ્રશ્નના કક્ષેષ માટે ચાળા ધરી	૨૩
૩. કેટલાક અસાધારણ માણસો	૫૪
૪. વર્તમાનપત્રો અને જનરપત્રો	૮૫
૫. છુદ્ધિવાળાઓ અને ભારતનું ટોણું	૧૦૭
૬. કોળી ઉપર પ્રારંભિક વ્યાખ્યાન	૧૩૪
૭. દર્નલ રુઝવેલ્ટ	૧૬૫
૮. કેળવણીપ્રચાર માટેના પ્રવાસો	૧૮૯
૯. હળસીઓ પાસેથી હું શું શીખ્યો	૨૧૨
૧૦. યુરોપમાં હાઇમેરાનો મેળાપ	૨૪૮
૧૧. ટેન્માર્કની કેળવણી	૨૭૧
૧૨. હળસીના કેળવણીકામમાં બૂલો અને એનું જાવિ	૨૯૧

મારી વ્યાપક કેળવણી

મનુષ્ય અને વસ્તુ દ્વારા કેળવણી

મારા સારાય જીવન દરમિયાન મુશ્કેલીભર્યા અને મૂઝવે એવા કોઈ ને કોઈ અગત્યના પ્રશ્નની સાથે મારે હ મેશા માથાફટ કરવી પડી છે એને હું મારું સદ્ભાગ્ય માનું છું એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે આને હું મારું દુર્ભાગ્ય સમજતો. ગરીબને ઘેર હું જન્મ્યો એને હું એક મહાન આપત્તિ સેખતો એથીયે વધારે મહાન આપત્તિ તો મને એ લાગતી કે હું હળસીને ત્યાં જન્મ્યો હતો. મારી લાગણી આવી હતી એ બાબત કોઈના આગળ તો હું સ્વીકારતો નહોતો એટલું જ નહિ, પરંતુ મારી જાત આગળ પણ એવો સ્વીકાર કરવાનું મને ગમતું નહોતું આવો સ્વીકાર કરવો, આવી દરિયાદ કરી, એનું હું નળજાઈ અને નામદોઈ સમજતો આગળ જતા તો હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે, એમ સમજવું એ નામદોઈ અને નળજાપણું છે એટલું જ નહિ, પણ એની રીતે વિચાર કરવો એ પણ ખૂબ છે અમેરિકામાં હળસીને કેટલાક ગેરફાયદા છે તો કેટલાક ફાયદા પણ છે, એમ હું સ્પષ્ટપણે જોઈ શક્યો. આથી મેં એવો નિર્ણય કરી લીધો કે, બહારથી મળતી મદદના જે લાભ હળસીઓ શુભાવે તેનું સાદું તેમણે, વધારે એકાગ્રતા કેળવીને તથા વધારે આત્મમજા પ્રાપ્ત કરીને, વાળી દેવું જોઈએ.

હું જે કહેવા માગુ છું તે કદાચ નીચેના દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી વધારે સ્પષ્ટ થશે. હું નિશાળમાં બેસતો હતો ત્યારની આ વાત છે. મારા શિક્ષક શક્તિનું લક્ષણ સમજાવતા હતા તેમણે કહ્યું કે, વરાળ કે બીજા કોઈ પણ પ્રકારની શક્તિને જે સમઘટ્ટી નહિ રાખતા વીખરાઈ જવા દેવામાં આવે તો માર્ગ સાધક બળ તરીકે એની કિંમત જતી રહે છે. કાર્યસાધક બળ ઉત્પન્ન કરવું હોય તો શક્તિને સયમમાં રાખવી જોઈએ. વરાળની પાસે કામ લેવું હોય તો તેને યંત્રમાં પૂરવી જ જોઈએ. દબ્બસીની બાગતમાં પણ આ સિદ્ધાન્ત સાચો નીવડ્યો છે એમ મને જણાયું છે. જાતિભેદને લીધે દબ્બસીને ત્યાં ત્યાં બેઠબાન અને મુશ્કેલીઓ સહન કરવા પડ્યા છે ત્યાં ત્યાં પોતાની શક્તિનો વધારો સમઘટ્ટ કરવા તરફ એ અચૂક વળ્યો છે. એકત્રિત કરેલી આ શક્તિનું યોગ્ય દિશામાં નિયમન કરી એણે પોતાની જાતિને ઉન્નતિને પથે ચડારી છે, એ નાત પણ સ્પષ્ટ મમજાઈ ગઈ છે. એથી જીનદુ, મિથ્યા મકવામાં અને અર્થહીન ચળવળમાં ત્યાં એ શક્તિ વેડફાઈ ગઈ છે ત્યાં એને નિષ્ફળતા પણ મળી છે, અંતે એમાંથી કંઈ પણ સારું પરિણામ નીપળ્યું નથી.

વિરોધાનામ જણાશે પરંતુ આગલી વાત તો મેં જોઈ લીધી છે કે, ગુલામગીરીમાંથી મુખ્તિ મેળવ્યા બાદ પોતાના ઉત્કર્ષ કરતા દબ્બસીને મુશ્કેલીઓએ અટકાવેા નથી એટલું જ નહિ, પરંતુ એ મુશ્કેલીઓ જ એકદરે એને મદદપ થઈ પડી છે. ઉદાહરણ તરીકે અંગ્રેજી વાંચતા તથા સખતા શીખવાનો દબ્બસીને ગુલામીદશામાં પ્રતિનિધિ હતો. પરંતુ એ પ્રતિનિધિને લીધે તો ઝવટના પચામ વરસ કરના

પણ ઓછા સમયમાં હળસીએ એ બાજતમાં ઘણી જ પ્રગતિ કરી લીધી છે. મારા અનુભવે અને નિરીક્ષણે મને શીખવ્યું છે કે, સમાજના કોઈ પણ એક વર્ગને અથવા જાતિને સુધારાની ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત ન થાય એ હેતુથી જો કોઈ પ્રજા અટકાયત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તો એ પ્રયત્ન જ ઊલટું એ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાં પેલી જાતિને ઘણી વખત સહાયજૂત થઈ પડે છે. એક હળસીનો છોકરો વિદ્યાસંપાદન કરી શકે અથવા હળસીઓ દેખવણીની એક વિશાળ સંસ્થા ઊભી કરી તેને સરમ રીતે ચલાવી શકે, એમ દુનિયાના ઘણા મનુષ્યો માનતા પણ નહોતા. તેમની એવી માન્યતાનું મને માન હતું. મારું પોતાનું દૃષ્ટાન્ત આપતાં હું ખાતરીપૂર્વક જણાવી શકું છું કે, મને પોતાને એ માન જો ન હોત તો મારી બોધ્યા-વસ્થામાં વિદ્યા સંપાદન કરવાને, અને પાછળથી આલાબાખામાં આવેલી ટરકેશ સગ્થાનો વિકાસ કરવાને, મેં જે પ્રયત્નો કર્યા હતા તે ન કર્યા હોત.

જીવનમાં જુદી જુદી કક્ષાએ પહોંચેલા મનુષ્યોના વિશાળ પરિચય ઉપરથી મને સમજાયું કે હળસીનો પ્રશ્ન એ વિશિષ્ટ પ્રશ્ન નથી. જીવનમાં વિજય પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યોનો મોટો ભાગ તો એવાઓનો છે કે જેમણે મુશ્કેલીઓ ઓળંગેલી છે અને કાયડાઓ ઉકેલેલા છે. એ મુશ્કેલીઓ ઓળંગવામાં અને કાયડાઓ ઉકેલવામાં તેમણે જે મનોમજા પ્રાપ્ત કર્યું છે, અને દરેક પ્રશ્નને સ્પષ્ટતાથી જોવાની જે શક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે, તે એકમાત્રમાં જીવન ગાળનારાઓમાંથી ઘણા જ ઓછા મનુષ્યો પ્રાપ્ત કરી શક્યા હશે. અનુભવથી હું શીખ્યો છું કે, જે મનુષ્યને દરેકજા આકરા પ્રશ્નો સામે

થવું પડે છે તેની દયા ખાતે જોવા નથી, પરંતુ દયા તો એ મનુષ્યની ખાતે જોવી છે કે જેને કાર્મિક પ્રશ્ન ઉકેલવાનો હોતો નથી, અને જેને કાર્મિક વિપત્તિની સામે યવાન હોતો નથી એવું કમભાગ્ય તો એમાં ગંદેણું છે કે, એનું ૧૧ વધે અને એનું ચારિત્ર્ય ઘડાય એવું એના જીવનમાં એની પાસે કાર્મિક નથી મુખ્યત્વે દયામાં પડેલી એની નૈમર્ગિક શક્તિઓનો વિકાસ કરનારા જીવનયુદ્ધમાં હોતીના પ્રમતો ખેડી તથા જીવનનું રહસ્ય સમજી એના ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવાની એને તક જ મળતી નથી, એ પણ એનું કમ ૫ છે મો ૧૨ દાયમાં જ સમજાય છે કે, જે કાર્મિક અમાધારણ અસમર મો પ્રાપ્ત થયા છે, તે મારા જીવનમાં મારે કાર્મિક ને કાર્મિક પ્રશ્ન માથે મન ધ હોવાનો લીધે જ વ્યાપક અર્થમાં દેળવણી પ્રાપ્ત કરવાની મેં જે અમાધારણ તમ મળી છે એ બાબતને હું દૃષ્ટાન્ત તરીકે રજૂ કરી ચૂકું છું

તદન અસિસિન મનુ થોના પ્રત્યક્ષ મમામમમા આવી, તેમનું રિતે મે દિનપ્રતિદિન જે કાર્મિક રધારે જ્ઞાન મેળવું હતું તે જ્ઞાન જે હું ગુનામને ત્યાં ન જાતું હોત તો કદી પણ મેળવી શક્યો ન હોત ગુલામખીરી બોગરી ચૂકેલા, પહેલાના દુગ્ધીઓના મીઠા સસર્ગમાં આવી નેમની વાતચીત ઉપરથી મે કેટલીયે બાબતોની માખ મેળવી ન આ। કેટલાય અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો જ શરૂઆતના વર્ષોમાં મો થયેલ આ અનુભવનું લીધે હું મેં સૌથી વધારે બાળ્યશાસ્ત્ર માનું છું દાય પણ શરૂઆતથી અથવા રેલાથી કેટલાય માર્ગો દુર આવતા પ્રદેશમાં ગેનાગ માર્ગ રજાગીને ત્યાં નર્મક તના કુદળ માથે એકાદ દિવસ અથવા અર્ધ દિવસ પણ મારા

આપવાની મને તમવડ મળે છે, તો મને ખૂબ આનંદ થાય છે મને આવો વાસ્તવિક આનંદ આપનાર બીજી બાબતો બહુ ઓછી છે એમ કહું તો ચાહે

કેટલાય મમય સુધી મને લાગ્યા કર્યું છે કે, જે હું ગુલામને ત્યાં જાઉં તો ન હોત અને ગુલામોને કામ કરવાના બેતરોમ દિવસો ગુજારી ન હોત, તો કુદરતનું નિરીક્ષણ કરવાની, ધરતી-માતા પ્રત્યે પ્રેમભાવ ધરાવવાની, ગાયો કુછરો, રક્ષો, પુષ્પો, પક્ષીઓ અને કીડાઓ ઉપર પ્રેમ ધરાવવાની, મને જે તક મળી હતી તે કદી ન મળત મારે બહાર ખુલ્લામાં રહેવાનો મને હમેશા ખૂબ ગોખ રહ્યા કર્યો છે લગભગ ધૂનની બહાર (ખુલ્લામાં) મારો જન્મ થયો હતો અને પરિણામે કદાચ આવો ગોખ રહ્યો હોય, એ એક આનું સંબંધિત કાગળ હોઈ શકે છે જણા પ્રાણીઓ તરફનો મારો આવો શોખ છેક બાલ્યા વચ્ચાથી જ હતો તદ્દન બાલ્યાવસ્થામાં, જ્યારે હું ગુલામ હતો ત્યારે, પ્રાણીઓ માથે મેં નિકટનો અને રસિક પરિચય મેળવ્યો હતો

અમે ગુલામ હોવાથી, બાલ્યાવસ્થામાં મારી માતાને હું બહુ નજીક જોઈ શકતો નહિ, કેમ કે, સવારમાં ખૂબ વહેંછું, બાળકો મૂકીને, તેને તેના કામે ચઢી જવું પડતું આ પ્રમાણે મારી માતાને સવારમાં નહેલું જવું પડતું હોવાથી, મને નાગ્તો મળવાના મમયનું પણ દેહાણું રહેતું નહિ આને પરિણામે, મીઠી પ્રથમ માદ પરિચય મને પ્રાણીઓ માથે થયો

એ દિવસોમાં ગાયો તથા કુછરોને મકાઈ વગેરે જે અનાજ ખવડાવવામાં આવતું તેને બાકીનો રિવાજ પ્રચલિત હતો કાઈ વખત જ્યારે મને બીજું કશું નાનતામાં નહિ મળતું

ત્યારે ગાયો તથા કુછરૌને માટે જે જગાએ અનાજ બકાતું હોય ત્યાં હું પહોંચી જતો, અને નેમને એ જોતું મૂકવામાં આવે તે પહોંચા તેમાંથી હું મારા બાગનો નાખતો મેળવી શ્વેતો.

ગાયો તથા કુછરૌને ખડાવનાના સમયે જે મારાથી ત્યાં નહોતું પહોંચાતું તો પાછળથી પણ હું ત્યાં જતો અને તે વખતે નાડની આજુબાજુ અથવા તો મમાંથી આગળ જે કાંઈ દાણા વેરાયલા પડ્યા હોય તે દાણાનો પણ આહાર કરી મારી છુધાને તૃપ્ત કરી શ્વેતો. કેટલાક સજ્જનો ધારણે કે, આવી રીતનો ખોરાક શ્વેતો એ તો ખરાબ છે પણ ગાયો અને કુછરૌના નામ તથા આવી જગ્યાઓનો ખ્યાલ મનમાંથી જે દૂર કરવામાં આવે તો આ જાતનો ખોરાક કાંઈ ખરાબ નથી એમ મારું તો માનવું છે. આવું બાઈલું અનાજ જેણે ખાઈ જોયું હશે તે તો સાક્ષી પૂરશે કે એમાં પણ શ્વાદ રહેલો છે હજી પણ જ્યારે જ્યારે આવું બાઈલું અનાજ મારા જોવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે તેમાંથી થોડાક દાણા ખાઈ શ્વેતની લાલચને હું રોકી શકતો નથી.

મારું એમ માનવું છે કે, મારામાં જે કાંઈ શારીરિક બળ તથા કાર્ય કરવાની શક્તિ છે તે ઘર બહાર ખુલામાં જીવન વ્યતીત કરવાની મારી ટેવને લીધે જ છે. નહાર ખુલામાં ફરવાનો સમય હાલ તો ઘણો જ મર્યાદિત બની ગયો છે — રોજનો આશરે એમદ કલાક મળતો હશે પરંતુ એ એક કલાકનો હું બની શકે તેટલો મારામાં સામે ઉપયોગ કરી લઉં છું. વધારામાં ખુલી હવામાં ફરવાના આવા સમયની

રાદ જોવામાં તથા એ ક્વાક માટેની યોજનાઓ ઘડવામાં મને ખૂબ આનંદ પડે છે

ટપ્કેન્ડ સગ્ધામાં મારે ઘેર ત્યારે ૬ હાંડે હુ ત્યારે, રોજ સવારે વહેલો જીર્ણ હુ અને માગ જગીયામાં ઓછામાં ઓછો અરો ક્વાક કામ કરીને, અથવા મારી બતકો, મારા કુક્કરો, અને ગાયોની સબાળ ગણીને ખુર્શી ફરનાનો હાબ સર્જી લેવાનો રત્નો મે જોયો કાઢ્યો છે સમયની પ્રતિકૃતિ ન હોય તો દરરોજ મારે, નવા ઈંડા વીણવાનું કામ બીજા કોઈનેય ન કરના દેતા, મારી જાતે જ મરી લેવા જેટલો હુ સ્વાધી બની જાઉં છું નવા છાંડની આવજત કરવામાં જેવી તાજગી, જેવો આનંદ અને આરામ અનુભવાય છે, તેવી જ તાજગી, તેવો જ આનંદ અને આરામ, તાજા ઈંડા ગોધીને અને તેમને હાથમાં લઈને અનુભવાય ૭ હું પણ એ સર્વનો આનંદ મેળવતો કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા સેવની અને તે સત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, એ જન્મેમાં આનંદ રહેતો છે દરરોજ સવારે હુ તપાસ કરતો કે, આજ કેમલા ઈંડા મેળવી શકાશે, અથવા કેટલા ઈંડાના કોચલામાંથી બચ્ચાએ ડોકિયા કરનાની શરૂઆત કરી છે

જુદી જુદી જાતના મરવાનો મને ખૂબ ગોખ છે શાળાના વાડામાં મરવાની મોળી મધ્યા ઉઠરવામાં આવે ૮ તે ઉપરાંત, મારે ઘેર પણ જુદી જુદી જાતના મરવા અને બતકો હુ મીક મીક સખ્યામાં ઉઠરુ છું

૯ ધારુ છું કે, જુડ પણ મારુ માનીતુ પ્રાણી છે આની વાચક ઉપર હી અસર થશે એ હું જાણતો નથી પરંતુ આ વાત તદ્દન માયી છે મામાન્ય જાતિના જુડ

ઉપરાંત તરેહ તરેહના જૂડ-ઉઠેડુ છુ, અને દર મહિને તેમની સખ્યામાં ઉમેરો થતો જોઈને તથા તેમની ગતનો વિકાસ થતો જોઈને મને ખૂબ આનંદ થાવ છે મારા ઘરમાં જૂડનું જે જૂથ જોવામાં આવે છે તે ખરેખર, મોઢાં ભાગે મેં જ ઉઠેરેલું છે

પુસ્તકો, દા. કે જે કઈ જ્ઞાન સપાદન કરેલું છે તેના કરતાં વસ્તુઓના પ્રત્યક્ષ સમર્પથી જ વધિક જ્ઞાન ! સપાદન કરી શક્યો છું વસ્તુઓનો અર્થ કરવો તથા તેમને હાથમાં લેવી, એ મને ખૂબ ગમે છે શાપાઓને નિકસતા જોના અને પ્રાણીઓના હલનચલનનું તથા તેમના સ્વભાવનું નિરીક્ષણ કરવું, એ પણ મને ઘણું જ ગમે છે એ જ કારણથી સુધાર જેમ લાકડાનો, પુઢાર જેમ લોખંડો, અને ખેડૂત જેમ જમીનનો ઉપયોગ કરે છે, તેમ હું પણ બને ત્યાં સુધી વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ હાથમાં લઈ તેમનો ઉપયોગ કરું છું આપની આસપાસ જે ભૌતિક પદાર્થો છે તેમનો પ્રત્યક્ષ પરિચય મેળવી લેવો એ જરૂરી અને હિતાવહ છે, એમ હું સ્વાનુભવ ઉપરથી માનું છું

કેટલાક વર્ષો પૂર્વે “ગુલામીમાંથી આત્મોદ્ધાર (Up From Slavery)” એ નામના પુસ્તકમાં મારા પૂર્વજીવનની હકીકત મેં વર્ણવી હતી કેવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં મેં શિક્ષણ મેળવ્યું હતું તથા ટમ્કેશ નોર્મલ અને ઇન્ડસ્ટ્રિયલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ” એ નામની મરથા મેં કેવી ગીતે શરૂ કરી હતી, એ મર્વ મેં એમાં જણાવ્યું હતું જે ગમ્યે એ સરથાની મેં ન્યાપના કરી ત સમયે માત્ર નાચન ઘણું જ ઝોણું હતું શિક્ષણશાસ્ત્ર વિષે પણ મેં વણા જ થોડા પુસ્તક વાંચેલા હતા, તેમ જ

એ વિષયનું જ્ઞાન પણ મને ધણુ જ ઓછું હતું જનરલ આર્મિંગ્સ જેવા પ્રેરણાદાયી શિક્ષકના સસર્ગમાં આવી, હેમ્પટન જેની અદ્વિતીય શાળામાં શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનો મને લાભ તો મળ્યો હતો, પણ ત્યાંની શિક્ષણપદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવાનાં મેં કરી પણ પ્રયત્ન નહોતો કર્યો મારી પોતાની શાળાનો રૂઢીચઢ પ્રવામાં જે જે મુશ્કેલીભર્યા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થયા હતા, તેનું નિરાકરણ કરવામાં એ પદ્ધતિઓ લાગુ પાડવા પૂરતો પણ મને અનુભવ ન હતો શિક્ષણશાસ્ત્રનું જે કર્ત્ત્વ જ્ઞાન મને મળ્યું હતું, તે ટચ્કેજની સગ્ધ્યાની યોજના કરી તેને સુધારાગ્રિય અને મપૂર્ણ બનાવવાના પ્રયત્ન કરવામાં જ મળ્યું હતું

ટચ્કેજની સરઘા ચલાવવા માટે નાણાની મોટી રકમો એમી કરવાની જરૂર પડતી અને એને અગે મારે મુસાફરી પણ ખૂબ કરવી પડતી આ મુસાફરીમાં હું દરેક જાતના લોકોના સસર્ગમાં આવ્યો ઉચ્ચ ઉજવણી પામેલા સરકારી લોકોના મને મમાગમ થવા લાગ્યો મારા કરતા વધારે જિંદગી મગ્ધાઓમાં અભ્યાસ કરેલા તેમ જ અત્યંત રાચત અને મુસાફરી દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા લોકોનું જ્યારે હું ગયો ત્યારે મને મારી ખામીઓનું જ્ઞાન થયું ઘણી ખામતો એવી હતી કે જેને વિશે મને ધણુ જ ઓછું અને ઉપર હું જ્ઞાન હતું પરંતુ એ લોકો એ વિષયો ઉપર ઘણી જ સરળતાથી અને તનુપર્ણી જ્ઞાન ધરાવતા હોય એવી રીત વાતચીત કરી શકતા હતા વાતચીતમાં એ લોકો એના પ્રથમતાઓના શબ્દો તથા વાક્યોનો ઉદ્દેશ કરતા કે જેમના પુત્રો મેં ગાંધી પણ નહોતા કે જેમના નામ સળધી

હું જરાય મળુનો પણ નહોનો આને પરિણામે મારી ખામીઓનું મને કુ ખદ બાન થયું, અને જેમ જેમ હું આ વિષે વિચાર કરવા લાગ્યો તેમ તેમ હું મૂઝાવા અને ચિંતાનુર બનવા લાગ્યો.

મેં જે કામ ઉપાડી લીધું હતું અને બીજા જે અગત્યના કામ કરવાની મારી ધારણા હતી, તે બધાને માટે આવું જ્ઞાન મેળવી લેવાને, અને મારા કગ્તા વધારે ઉચ્ચ કેળવણી પ્રાપ્ત કરેલા વિદ્વાનોને પકડી પાડવાનું, હું મને એટલો ઉદ્યોગી અને ખતીસો બનું છતાં, સમય નહિ મળે એવું ત્યારે મને લાગ્યું, ત્યારે તો મારા મનનું કુ ખ ખૂબ વધી પડ્યું.

તમ છતાં કેળવણી સમય પછી મને માન્ય પડ્યું કે, ઉચ્ચ કેળવણી પ્રાપ્ત કરેલા તથા સુધરેલા સમાજના હું કેટલીક બાબતોમાં પગલું ફેરવું, તો કેટલીક બાબતોમાં હું તેમના કરતા આગળ પણ હોઉં અને જણાયું કે, કેવળ પુસ્તકો દ્વારા જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા મનુષ્યો કરતાં, જે મનુષ્ય સ્વાનુભવથી જીવનના મમે તે એક કાર્યક્ષેત્રનું મેં જ્ઞાન ધરાવે છે, તે ધણે વધારે લાભ ઉઠાવી શકે છે અને જણાયું કે, સ્વાનુભવનો અને નિરીક્ષણનો ઉપયોગ કરીને, સાંભળેલી વાતોનો દૃષ્ટાન્ત તરીકે ઉપયોગ કરીને, અથવા મારી બાબતમાં કંઈ બનાવ બન્યો હોય તેનું વર્ણન કરીને કે બીજા કોઈએ કહેલા મનાવનું વર્ણન કરીને, મારે જે કંઈ કહેવું હોય તે વધારે સારી અને ચપટ રીતે કહી શકેતા, અને તેની વધારે સારી છાપ પણ પાડી શકેતા પુસ્તકોની બાબતો ઉપયોગ કરીને કે પ્રયત્નોઓના ક્યને ના

અથવા અવતરણોના ઉપયોગ કરીને એવી સારી અસર નથી પાડી શકાતી, એમ મને સ્પષ્ટ માલૂમ પડી ગયું. વધારામાં મો એમ પણ માલૂમ પડ્યું કે, અન્યર્થાઓ પોતાના પુસ્તકોમાં પોતાને થયેલા આવા કોઈ અનુભવો જ વર્ણવે છે, અગર જીવનમાં પ્રત્યક્ષ વ્યવહારના અનુભવ ઉપરથી પોતે જે કંઈ વિચારો વાધ્યા હોય છે અને જે વિચારો પ્રમાણે તેઓએ જીવન જીવવા પ્રયત્ન કર્યો હોય છે, તે વિચારો જ પોતાના અન્યોમાં જણાવ્યા હોય છે આ રીતે એમની બાધાનો ઉપયોગ કરવો અથવા એમના અવતરણો ટાકવા, એ તો વપરાઈ ગયેલા જ્ઞાનનો ફરીથી ઉપયોગ કર્યા બદોબસ ગણાય.

પગિણામે, મે મનમાં નિર્ણય કરી લીધો કે મનુષ્યો અને વસ્તુઓ સંબંધીના મારા જ્ઞાન વડે પુરતકજ્ઞાનની મારી જોણપનો બદલો મારે નાળા લેવો. મે નિર્ણય કર્યો કે, અભ્યાસને માટે સાધન તરીકે જીવતા જામતા સ્ત્રીપુરુષોની મારે પસંદગી કરવી, અને મારી આજીવનની દુનિયામાં જે કંઈ જની રહેતું હોય તેના તરફ મારે પૂરેપૂરું ધ્યાન આપવું. મે નિશ્ચય કરી લીધો કે, મારા પોતાના કાર્યમાંથી જ મારે મારી દેખવણી પ્રાપ્ત કરી લેવી. શાળા ચલાવવામાં કેટલાય પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરવું પડે છે અને મનુષ્યો સાથે પ્રસંગ પાડી તેમની પાસેથી કામ લેવું પડે છે. આવા પ્રશ્નો અને પ્રસંગોમાંથી પણ કેમવણી પ્રાપ્ત કરી લેવી એવો પણ નિર્ણય મે કરી લીધો. મે મનમાં વિચાર કર્યો કે, જે કોઈ મનુષ્યનો સમાગમ મને થાય તેને માગ અભ્યાસનું સાધન બનાવી, પાઠ્યપુસ્તકની માફક તેનો ઉપયોગ કરી, તથા

તેની મને દશાનો અભ્યાસ કરી, મારે તેની પામેથી કંઈ ને કંઈ લીખી લેવું આથી, મનુષ્યો દ્વારા જ્ઞાન અપાદન કરવાનો મેં ધરાનાપૂર્વક પ્રયત્ન શરૂ કરી દીધો નાના અને મોટા, પૂર્વગ્રહ બધાએના અને પૂર્વગ્રહ નહ બધાએના, એવા અનેક મનુષ્યો પામેથી હું કંઈક ને કંઈક લીખ્યો તેમનો અભ્યાસ કરી તેમને મમજી લેવામાં, તેમના તરફ મને પહેલાના કરતા નધાવે પ્રેમ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો ત્યારે મને ખ્યાલ પડી કે, મારા પ્રત્યે ખ્યાલ વર્તન ગણનાર મનુષ્યો પામેથી પણ હું કંઈક લીખી શકું છું. ત્યારે તરત જ તેમના પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતો મારો રોગ દૂર થયો અને હું ધૈર્ય પણ ધારણ કરતો થયો.

ઉદાહરણ તરીકે, મધ્યના અને ઉદાગતા મજૂરી મને કંઈ બોધપાત્ર બતાવી મળેલો એવો એક પ્રમુખ જણાવું ટરકેજી અધ્યાના અમારા કાર્યમાં મમ ઉત્પન્ન કરવાના હંતુથી એક મોટા શરૂઆતી શ્રીમતિની મુલાકાતે જવામાં મેં માર્ચકમ રાખ્યો હતો એ કાર્યક્રમ અનુમાર હું એમ બાર્ડના કાર્યક્રમમાં ગયો. મારી માથે તેઓએ તોડકાઈમિરેના અને અપમાન જનક શબ્દોમાં વાતચીત કરી તેમજ પૈમાં આતવાની ના પાડી એમનું જ નહિ, પણ માર્ચ પણ મરકારી મદદગર થઈ જતિના લોકો સંબંધી ન વાપરવા જોઈએ એવા શબ્દો એમણે મારી જનિના લોકો નમધી વાપર્યા ત્યારે મારો યોગ્ય મમય પડી હું એમ મીજન મદદગર થયે ત્યાં ગયો તેમજ મોં અધ્યાનાપૂર્વક આવમાર આપ્યો અને મુનામત માટે મારો આભાર માન્યો, પણ પોને મદદ કરી શકે એવી પરિસ્થિતિમાં નથી એમ મને નમજનથી આ મદદગર માથેની મુનામતમાં

મારો જોડક્ષો સમય ગયો હતો તેના કરતા પ્રથમની વ્યક્તિની સુલાકાતમા મારો જોવડો મમય નકામો ગયો હતો આ ઉપરથી હું શીખ્યો કે, મમય થવામા, અસમય થવાના કરતા, કંઈ વધારે મમય જતો નથી

સદ્ભાગ્યે, મારા પાછળના જીવનમા ગૌરવણી પ્રજાના મનુષ્યોનો અભ્યાસ કરી કંઈક શીખવાની મને તક મળી એટલું જ નહિ, પરંતુ મારી જાતના હળસીઓ સળધી પણ હું અભ્યાસ કરી શક્યો. ગૌરવણી પ્રજા સળધી ફેટલાક હળસી ભાઈઓ સંકુચિત અને કંટુ નિયાર ધરાવતા હતા મારા પૂર્વજીવનમા હું એવા હળસીઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતો હતો પરંતુ ઉમ્મર થતા જેમ જેમ મેં આવા હળસીઓનો અભ્યાસ કર્યો તેમ તેમ મને જણવા લાગ્યું કે, એવી લાગણીથી તેઓ કંઈ પણ આગળ વધી શકતા નથી ગૌરવણી કોડો તરફની કંટુતા તથા સંકુચિત વૃત્તિથી તેમને ટોર્ન પણ જાતની હાનિ પહોંચતી નહોતી એટલું જ નહિ, પરંતુ હળસીઓ પ્રત્યેની તેમની લાગણીમા પણ ટોર્ન પણ જાતનો સુધારો નહોતો થતો જોવડું, તેમના તરફની એવી સંકુચિતતા અને કંટુતાનો પ્રત્યાઘાત થતો અને એ હળસીઓ પોતે સંકુચિત વૃત્તિના તથા કંટુ ભાવનાવાળા મની જતા

વનરપતિ અને પ્રાણી મળધી દહીકત નહિ આપતા, માનવમધુઓએ જોઈ કરેલી મરથાઓ સાથે, રાજકીય સરથાઓ તથા વર્તમાનપત્રો સાથે, જુદી જુદી જાતના દેખવણીવિષયક તથા સામાજિક પ્રશ્નો સાથે, મારા દાયરોને અંગે હું કેવી રીતે મસર્ગમા આવ્યો તે, તથા તેમની મારકત

ટસ્કેજ સસ્થાના કાર્યમાં કોઈ પણ પ્રકારે ખાસ રસ ઉત્પન્ન થયો હોય એમ જોડડવિન મહાશયે જણાવા દીધું નહિ પોતે ત્યાં આવી જશે અને અમારા કાર્યનું નિરીક્ષણ કરી ત્યાંનું કામ જોઈ કંઈ ખાસ સત્વવાળું લાગશે તો અમને મદદ આપવાને તેઓ જરૂર તેમનાથી બનતું પ્રશે, એમ પણ તેમણે જણાવ્યું.

થોડાક જ અઠવાડિયામાં મસ્થાને જરા જોઈ જવા બાબત તથા અમે કંઈ ખાસ 'સત્વવાળું કાર્ય' કરીએ છીએ કે નહિ એ સબધી નિર્ણય કરવા આપેલું વચન પાળવા, જોડડવિન મહાશયે થોડાક જ અઠવાડિયામાં સસ્થાની મુલાકાત લીધી વહીવટી કાર્યમાં એક અનુભવી માણસની માફક સમ્બાનું એકેએક ખાતું તેમણે સંપૂર્ણ ઝીણવટથી તપાસ્યું શાળાના વહીવટી ખાતાની વ્યવસ્થામાં, અનમત, તેમને ઘણી જૂનો માલુમ પડી, પરંતુ અમારી મસ્થાનું ધ્યેય કેવું છે, તથા એ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવા અમે કેવો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ, એ જોઈ તેમણે અમને મદદ કરવાનો નિર્ણય કયો વસ્તુતઃ, ત્યાર બાદ શક્ય હોય એવી દરેક રીતે, અમારી સસ્થાની સેવા કરવાની એક પણ તક તેમણે જવા દીધી નથી સસ્થાની પ્રગતિ થાય અને પ્રતિષ્ઠા વધે એ માટે, સમ્બાના કોઈ પણ કાર્યવાહક જેટલી જ તેઓ કાળજી ધરાવતા હતા, અને પ્રત્યક્ષ રીતે ઉપયોગી થઈ પડે એવો બધો રસ પણ લેતા હતા અને લાગે છે કે, હજારોએને ક્ષેત્ર મળે એ માટે, જોડડવિન મહાશય જેવો માયો રમ તેનાર બીજો કોઈ પણ માણસ મને મળ્યો નથી અને યાદ છે કે, ટસ્કેજ સસ્થાની તેમની હેવટની મુલાકાત વખતે, તેઓ સસ્થા છોડીને

જતા રહે તો સારું, એવી ઇચ્છા મારી પત્નીએ (મિસિસ વોશિંગ્ટને) પ્રદર્શિત કરી હતી. આમ કહેવામાં મિસિસ વોશિંગ્ટનેનો ભાવાર્થ એ હતો કે, અમારા કાર્યની ભારે જવાબદારી માટે, તથા જે મર્યાદામાં રહીને અમારી સંસ્થાને મુશ્કેલીથી કાર્ય કરવું પડતું હતું તેને માટે, તેઓ જોઈએ તે કરતાં પણ વધારે જિંદી સહાનુભૂતિ ધરાવતા હતા, અને જોઈએ તે કરતાં પણ તેમને વધારે લાગણી થતી હતી. સંસ્થામાં તેમણે જે કંઈ જોયું હતું, તેનાથી તેમને ખૂબ લાગણી થઈ હતી. વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકોની કાર્ય કરવાની માયાદુદ્ધ જોઈને તેમનું મન એટલું બધું આકુળઆકુળ બની ગયું હતું કે, સંસ્થાના વાતાવરણમાંથી તેઓ દૂર જતા રહે અને વિશ્રાન્તિ લે, એ અમને જરૂરનું જણાયું. જે રોગને પરિણામે સંસ્થા છોડીને તેઓને છેવટે જતા રહેવું પડ્યું હતું, તે પ્રાણ-ધાતક રોગે પોતાનું કાર્ય ક્યારનુમે શરૂ કરી દીધું હતું, તે સંબંધી તે વખતે અમારામાંથી કાર્મને કલ્પના સરખીયે નહોતી.

ગોલ્ડવિન મહાશય જે રીતે હજારોઓને ઓળખતા હતા, તે રીતે ધણા જ થોડા મનુષ્યોએ તેમને ઓળખેલા. આમ હોવાથી, બીજી કોઈ પણ જાતના લોકો ઉપયોગી કાર્ય કરી માનવંતું પદ મેળવવા મહત્ત્વાકાંક્ષા રાખે, તેટલી જ મહત્ત્વાકાંક્ષા રાખનાર હજારો લોકો પ્રત્યે તેઓ સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ રાખતા. ગોલ્ડવિન મહાશયનું હજારો લોકોના જાતિપ્રશ્ન સંબંધી થોડું ધણું કહેવું સાંભળ્યા બાદ, તેમને બરાબર નહિ ઓળખનાર કેટલાક લોકો એવો ખ્યાલ ધરાવતા થઈ ગયા હતા કે, તેઓ હજારોઓ પ્રત્યે જિંદી મહાનુભૂતિ ધરાવતા

નથી. પરંતુ એવા લોકોનો આવો ખ્યાલ બૂલબૂલો હતો. હજારી લોકો ફતેહ મેળવી આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરે, એ પ્રયત્નમાં ખોટા દેખાવને ખરી વસ્તુ માની ભેમવાની બૂલ તોઓનાથી ન થઈ જાય, એ માટે તેમને ખૂબ ચિંતા રહેતી. આ પ્રકારના જોખમમાં હજારીઓ ઊતરી ન પડે, એવો પ્રયત્ન કરવામાં મોહનવિન મદારામ ફટલીક વખત દદ પછી ઓળંગી જતા.

હમસીઓના કસ્યાણુમાં રસ લેતા હોવાથી, દક્ષિણના મોરાઓની પ્રગતિ માટે મોહનવિન મદારામ ઓઝી દગ્ગાર રાખતા હતા, એવી છાપ જો મારા કહેવામાંથી અગર મારા સખાણુ ઉપરથી ફાઈના મન ઉપર પડે, તો તો તેમને બારે અન્ધાર થઈ જાય. મોગઓને તથા હમસીઓને જે પરિસ્થિતિનો વારસો મળ્યો હતો, અને જેને મારે બનેલાથી એકેને પૂરેપૂરો જવાબનાર સખી શકાય નહિ, એ પરિસ્થિતિ તેમની ઉજનિના માર્ગમાં ફેટકેક અંગે અંગતપ ૫ નીવડતી હતી, એમ તેમણે પૂરેપૂરી રાજીનાથી જોઈ લીધું હતું. તેમણે એ પણ જોઈ લીધું હતું કે, વખત જતા, હવે તો, એકનું કસ્યાણુ ખીજના કસ્યાણુ માથે મળાણેણું છે. હમસી લોભોની રેગવણી માટે તેમણે, પાત્ર કર્યું હતું. છતાં, દક્ષિણના કમનગીજ મોગઓના કસ્યાણુ માટે આર્થિક તા અન્ધ મદારામ મેળવવાની એક પણ તક તેમણે, જતા દીધી નહોતી.

દગ્ગેણુ મગ્ગાની આર્થિક પુનર્બંધન કરી, એ બે દરિયન મદારામની મોગમ મોગી મેવા હતી. ત્યારે તેઓ તેના માર્ગી પ્રથમ ન્યાસિ (દગ્ગી) જન્મા, ત્યારે નગ્ગાની વ્યવસ્થા, તે ન જાણતું અને દિમાજખાતુ, એ જાયુ નદન અનિમિત્ત

અને અમતોષકારક હતું. અમારા નાણાના રોકાણ તરફ નજર નાખી, વાર્ષિક અદાવતકની માગનોનો તેમણે એકદમ અધ્યાપ શરૂ કર્યો. શાળાનો વિકાસ ઝપાટાગત થતા હતા એને અમે ફેટલાય ઉત્પાદક ઉદ્યોગો ચાલતા હતા મકાનો બધાતા હતા અને મગ્યાના જુદા જુદા ખાતાઓમા અરસ પરસ ખૂન લેનાડોડ ચાલતી હોનાથી, ખાસ કરીને શાળાના હિસાબો અત્યંત ગૂંચનાડિયા બની ગયા હતા, અને તેથી તેમને વ્યાપારી ધોરણે સુ ચરિત મનાવવાની ખાસ જરૂર જિભી થઈ હતી.

ભુકશ્રીનમા આવેલા જોડવિન મહાશયના પુસ્તકાલનના ઝોરડામા ભેસી, અમે બનેએ આ કામને અમે ઉપગ્રિથત થતા પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરવામા તયા તેમના ઉપર ચર્ચા કરવામા ફેટલોક સમય ગાળ્યો હતો. મત રખો તરફ નજર ફેકતા હાલ પણ એ સમયમા થયેના ઉપયોગી કાર્યની યાદથી મારા મનમા આનંદની જામિં શિડે છે. જ્યારે હું ન્યૂ યૉર્ક આવતો ત્યારે તેઓ મને પોતાને ત્યા આમત્રણ આપતા, અને બોજન કર્યો બાદ તરત જ અમે તેમના વાચનાનયમા ભેગા થઈ નણુ ચાર કલાક મસનત અને ચર્ચા કરવામા ગાગતા કોઈ કોઈ રખત તો આ ચર્ચાઓમા ગતના બાર પણ નાગી જતા.

જોડ વિન મહાશય પાસેથી હું જે શીખ્યો, તેમાની એક બાબત તો એ છે કે જીવનની નજીવી બામનો જ્યારે મનુષ્યોને છૂટા પાડે છે, ત્યારે મહાન કર્યો તમને એકત્ર કરે છે. આ મારા પથના છે, આ મારા જાતિમધુઓ છે, કે આ મારા પ્રદેશના છે, એના સક્રિયત રિચાર નહિ ગખતા, કોઈ પણ

કાર્યની મહત્તા સ્વીકારી, એ કાર્ય મદ્દાન છે માટે જ ઉદાર ભાવથી પ્રવૃત્ત થવામાં, જગતના સૌથી સારા અને ઉચ્ચ સોકોનો ટેકો કોઈ પણ મનુષ્ય મેળવી શકે છે.

મારા પ્રથમ જણાવ્યા મુજબ, હું ગુલામને ત્યાં જન્મ્યો. એને માટે શોક કરતો નથી. જે જાતિ એક ગૂંચવણિયા પ્રશ્નરૂપ બની ગઈ છે, તેના એક અંગ તરીકે હોવાનો પણ મને શોક થતો નથી. એથી ઊલટું, એ કામડાએ તો મને મારો જીવનમાર્ગ દર્શાવ્યો છે. મારા જીવનનું રહસ્ય પણ હું એને લીધે સમજી શક્યો છું. એટલું જ નહિ, મને જે મિત્રાચારી સાંપડી છે અને જે સુખસમવડ પ્રાપ્ત થયાં છે, તે બીજા કોઈ માર્ગે પ્રાપ્ત થયાં ન હોત.

પ્રશ્નના ઉકેલ માટે શાળા ઘડી

વર્ણભેદ મનુષી જાહેર જનતાનો જે અભિપ્રાય બધાયે હોય તેની સાથે મારે કેવી રીતે વર્તવું, એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ ટરકેજી સરથાના કાર્યની શરૂઆતમા જ સૌથી પ્રથમ મારી જાતે મારે કરી લેનાનું હતું.

દક્ષિણ વિભાગના એક નાના પ્રદેશમા હળસીઓ માટે એક નાનાકડી ઔદ્યોગિક શાળા સ્થાપના ॥ નમ્ર હેતુથી શરૂઆત કરનાર વ્યક્તિને, તે સમયના સામાજિક અથવા કેળવણી-વિષયક મહાન પ્રશ્નો વિશે સામાન્ય જનસમૂહ શું ધારે છે અથવા શું કહે છે, એનાથી પોતાના માર્ગમા મોટો અતરાય મેલૂમ પડેલો અથવા મહાય મેલૂમ પડેલો, એ કદાચ વિચિત્ર તો લાગશે પણ આલોચનામા એ સમયે એવું જ બન્યું હતું મારા કાર્યમા હું બહુ આગળ વધ્યો નહોતો, એટલામા તો કેટલાક પ્રશ્નોના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો મનુષી મારે રપષ્ટ અને ચોક્કસ જવાબો ઘડી કાઢનાનો પ્રયત્ન કરવો પડ્યો.

પ્રશ્ન આ પ્રમાણે ઉપસ્થિત થયો હળસીઓના બાળકોને કામ કરવાનું શીખવવામા મારો શો હેતુ છે એ જાણવાની તેમની ઇચ્છા હતી તેમનું એમ કહેતું હતું કે, અમારે અને અમારા બાળકોમા એને અડીસો વર્ષથી પરાણે કામ કરવું પડ્યું છે, અને હવે અમે ઇચ્છીએ છીએ કે અમારા બાળકો

નિશાળે જાય, અને જ્વત્ર ગતી, કામ કર્યા નિનાય ગોરા
લોકોની માફક જીવન ગાળે. સામાન્ય હાલતી આ બાળકમાં
આ જાતનું જ દષ્ટિમિત્ર ધરાવે એ ચર્ચા થયે છે.

એથી જોયું, દક્ષિણના કટલાક ગોરા લોકો એવો
અભિપ્રાય ધરાવતા ચર્ચા થયા હતા કે, હાલતીને કોઈ પણ
જાતની કેળવણી આપવી જ ન જોઈએ કેટલાક તો મને
પૂછતા હતા કે, હું ફક્ત હાલતી ધર્મોપદેશકો અને શિક્ષકો
તૈયાર કરવા માગુ છું, કે ગોરા લોકોને માટે કેળવણેના
નોકરો તૈયાર કરુ છું ?

ઉત્તરના કેટલાક લોકો તો એમ જ મનન્યા કે, હાલતીને
લાકડા ચીરવાની અને પાણી ખેંચવાની — ફક્ત શારીરિક
વૃત્તિ કરવાની — તાલીમ આપવાનો જ મારો હેતુ છે તેમને
એવો ભય પણ હતો કે, હાલતી લોકો પોતાની જાતમાં થોડો
ગ્રામ મહાગા છે, અથવા એક નાગરિક કે મધ્યમ તરીકે
જીવન ગાળી શકે, એવી કેળવણી આપવાનો મારી શાળામાં
બિનકુલ પ્રયત્ન જ નહિ થાય.

હાલતીને કોઈ જાતની કેળવણી આપવી અને કોઈ
જાતની કેળવણી ના આપવી, એ બાળકમાં આ બધા વિચારો
વર્ણબદ્ધ અને વિભાગબદ્ધની દેખી વૃત્તિઓથી દૂરિત થયેલા હતા.
આનામામાં — “કાર્પેટ બેગ” મરકારેલા — ઉત્તરનાસીઓનો
તિરસ્કૃત અભવ થોડા વખત ઉપર જ પૂરો થયો હતો.
પુર્વગામના સમયને અંગે થયેલી ઉત્કેષણી તથા અજાણતાને
પરિણામે, હાલતીઓ પ્રત્યે ગોરા જનમૂલની વાગણી થઈ જ
કરુ બની ગઈ હતી.

ખીછ બાળુએ, રાજકીય બાબતોમાં હબસીઓએ પોતાનું સ્થાન ઘણે મોટે બાજે ગુમાવેલું હોવાથી, તેઓ ઘણા જ નાહિંમત અને હતાશ બની ગયા હતા. તેમનામાંના ઘણાને તો પોતાને ગુલામીમાં ફરીથી ધસડાવું પડશે એવો ભય પેસી ગયો હતો. વળી આ વખતે ઉત્તર અને દક્ષિણ વિભાગ વચ્ચે રાજકીય બાબતો સંબંધી જે કંઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતા, તેમાં બારે કડવાઈની લાગણી પ્રવર્તતી હતી.

આ બે પરસ્પર વિરોધી બળોની રેખા જે ટાણમાં મળે તો ટાણ ઉપર જાણે મારું સ્થાન ન હોય એમ મને લાગ્યું. મેં જોઈ લીધું કે, જે કાર્યની યોજના મેં ધડી હતી તેને અમલમાં મૂકતાં આ બંને પક્ષો કોઈ ને કોઈ બાબતનો વિરોધ કરે અથવા ટીકા કરે એવો સંભવ છે. ખીછ બાળુ મેં એ પણ જોઈ લીધું કે, ફતેહ મેળવવા માટે મારે આ બંને પક્ષોનો ટેકો અને સહાનુભૂતિ મેળવી લેવાં જોઈએ.

હું જાણતો હતો કે, દક્ષિણ વિભાગ મરીબ છે અને ઉત્તર વિભાગ સમૃદ્ધિવાન છે. હું એ પણ જાણતો હતો કે, કેળવણીમાં જનસમૂહને પ્રેરણા આપવાની, ઉત્તેજ કરવાની અને પુનર્જીવન અર્પવાની શક્તિ છે, એવી માન્યતા ઉત્તરના મોઢો ધરાવે છે, જ્યારે દક્ષિણના મોઢો ધરાવતા નથી. વળી, હું એ પણ જાણતો હતો કે, ઉત્તરના મોઢો પ્રગતિ કરવાને ઇતેમ્નર છે, અને ગુલામોની મુક્તિના જે કાર્યનો નેમણે તત્કાલરના બાળ વડે આરંભ કર્યો હતો, તે કાર્યને કેળવણીની સહાયથી તેઓ પૂરું કરવા તત્પર થઈ, જે કોઈ શાળા અથવા સંસ્થા કેળવણીના ખરેખરા અને મૂળમૂલ નિદાનનો દષ્ટિએ આ કાર્યને કરવાનું ગાયે ક્ષેત્રે, તેને ઘણી રાજપુત્રીમી ટેકો આપશે.

એટલી વાત તો મને સાથે ને સાથે તે જ વખતે સ્પષ્ટ સમજાઈ હતી કે, છેવટે તો દક્ષિણના સૌથી ઉચ્ચ કાગીના ગોરાઓના સહાનુભૂતિ અને ટેકા સિવાય, મારા જાતભાઈઓની ઉમ્મિદ માટે જે કંઈ પ્રયત્ન કરવામા આવશે તે કૃણાભૂત થશે નહિ. ઉત્તરના ધણા લોકો એ જામત જાણતા કે મમજતા નહોતા, પણ હું તો એ પણ જાણતો હતો કે, હમસીને કેળવણી આપવી એ મલાહભરેલું છે કે કેમ તેને વિષે દક્ષિણના ગોરાઓને ગમે તેટલી શકા હતી, છતાં તેઓના હૃદયમા હમસીઓ પ્રત્યે જોડે જોડે આભારની લાગણી હતી, અને મારી તો ખાતરી ઘઈ ગઈ હતી કે, લાખા સમયે, હમસીને સહાય કરવાના સંગીન અને પ્રામાણિક પ્રયત્નને દક્ષિણના ગોરાઓના ટેકા મળવાનો છે જ.

અંતમા, મારા જાતભાઈઓની બની મામાન્ય શુદ્ધિમા મન વિશ્વાસ હતો અને શ્રદ્ધા હતી કે, તેમને જે જાતની કેળવણી આપવામાં મારો ધરાદો હનો, તેમા જો હું ખરેખર યોગ્ય રીતે કામ કરીશ, અને સાથે ને સાથે તેમની જોડેની મારી બની જામનોમા પ્રામાણિક વ્યવહાર રાખીશ, તો મેં જે શાળા શરૂ કરી હતી તને મારે તેમનો ટેકો મેળવવા ઉપરાન્ત, તેમને મારે કંઈક કરવા જે કર્વ ખીજી જામનો મારા મનમા રમ્યા દેતી હતી, તેમા પણ હું તેમનો ટેકો મેળવી શકીશ.

આમ છતાં, આ ત્રણ વર્ગના લોકોને મારા પક્ષમા કેમ કરીને સારામા સારી રીતે મેળવી લેના અને તેમનું માન મપાદન કરી લેવું, એ નમ્મી મરવાનો પ્રશ્ન મૂઝવનારો અને દસોગી કરે તેવો હતો, કેમ કે, હું જે કંઈ કરવા પ્રયત્ન કરતો

હતો, તેના તરફ આ ત્રણે પક્ષ જુદા જુદા દિશિનિન્દુથી જોતા હતા, અને એ દિશિનિન્દુમાં પણ ઘણું જ અંતર હતું. આ ત્રણે વર્ગના લોકો આગળ કેવી રીતે વર્તવું, તે સંબંધી भारी સન્મુખ એક લાલચ ખઠી થઈ, અને તે એ કે, જે વર્ગના લોકો સાથે મારે વાત કરવાની થાય, તેમને ખૂબ પસંદ પડતી બાબત જ હું તેમની આગળ મૂકું, અને જે બાબતો મિથે તેઓ મારાથી બિજા મત દર્શાવે તેવું હોય, તે મુજબી મારે મૌન એવવું. ગોરા લોક જે સાબળવા ઇચ્છતા હોય તે ગોરા લોકને કહેવું, હળસી જે સાબળવા ઇચ્છતો હોય તે હળસીને કહેવું, અને ઉત્તરના લોકો આગળ એક, તથા દક્ષિણના લોકો આગળ બીજો, એમ જુદા જુદા અભિપ્રાય દર્શાવવા.

પરંતુ જો મેં જોઈ લીધું ન હોત કે, લાળા સમયે હું પકડાઈ જઈશ, અને જો મારે માન લોકો માટે અથવા દક્ષિણના લોકો માટે કંઈ ન્યાયા ઉપયોગનું કાર્ય કરવું હોય, તો મારે ઊંડા બિતરીન મજબૂત પાયા ઉપર ચથુતર ચથુવું જોઈએ, તો તો કદાચ હું આ લાલચને વશ થયો હોત.

એક દૃઢ હળસી ધર્મેપદેશકની વાત છે એ વાત કહ્યાનો મને વળો શોખ છે. હું જે કહેવા માગુ છું તે એ વાત પરથી વધારે સારી રીતે સમજાશે ઇજિમનો દેરો* અને તેના સાચીઓ રાતો સમુદ્ર ઓળંગવાનો પ્રયત્ન કરતા કેવી રીતે અને શાથી ડૂબી ગયા, બ્યારે ઇઝરાયેલ અને તેના બાળકો કેવી રીતે અને શાથી એ સમુદ્ર કારેકોરા ઓળંગી ગયા, એ બાબત સમજાવવા એ વૃદ્ધ પાદરી એક રવિવારની

* બાઇબલના ત્વના કરારમાં આ વાત છે

શાગાના વર્ગમાં પ્રયત્ન કર્યો હતો એ યાગત તે નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યો હતો.

‘ત્યારે ઇતરાયેન અને તેના સાથીઓ ત્યાં આગળ આવ્યા, ત્યારે મુર્ષોય પહેલાનો મ ય હતો અને સમુદ્ર ઉપરનો જરફ વદ તયા મખન હતા, પણ ત્યારે ફેરો અને તેનું મજા આ યુ, ત્યારે મુર્ષ પ્રગટ્યો હતો, અને પરિણામે જરફ ઉપર આવતા તે બાગી ગયો, અને તેઓ અદર રૂખી ગયા.’

હવે આ વર્ગમાં, શાગામાં ઠીક ઠીક અબ્યામ કરેલો એક યુવાન હબસી હતો, અને તેણે એ વૃદ્ધ પાદરી તરફ ફરીને કહ્યું, ‘પાદરી સાહેબ’ તમે જે જાતની સમજૂતી આપી, તે હું સમજી શકતો નથી હું નિશાબે જાઉં છું, અને ત્યાં આ વિષે બુગોળવિદ્યા તો મને એમ શાખવે છે કે, બૂમધ્ય રેખાના અમુક અંતર મુધી પાણી ફરી જઈ જરફ થયો નથી.’

પેલા વૃદ્ધ પાદરીએ જવાબ આપ્યો, ‘બક્ષા ભગવાન! એકાદ નાસ્તિક આવી કોઈ શકા ઉઠાવશે એમ તો હું ધારતો જ હતો આપણા ધર્મશાસ્ત્રને વગોવવા કોઈ ને કોઈ યુવાન તૈયાર જ હોય છે જે સમયની હુ વાન કરુ છું ન સમયે બુગોળ જૂગોળ કર્ષ હવે જ નહિ, કટિબધ જગેરે પણ નહોતા આ વાત તો એ સમય પહેલાની જ છે.’

હવે આ વૃદ્ધ માણસ બંધી કૃત્રિમતા દૂર કરી, કંઈક મગીન પાપાવાળી વાત પોતાની સાદી અને સરળ રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કરતો હતો આવું જ કંઈક મારી યાગતમાં પણ હતું મારી જાતિમાં કેટલાક જુવાનિયા એવા પણ હતા કે જેઓ હબસીઓના પ્રશ્ન વિષે ગમે કિતરે એવી

અને સુદૃઢ દલીલો કરવાને તૈયાર જ હોય પરંતુ વૃદ્ધ પાદરીનું દૃષ્ટાન્ત લઈ મેં તેા નિર્ણય કરી લીધો હતો કે, મારે કંઈક સગીન પાયા ઉપર ચણુતર ચણવું અને ૨૫૯ મમનર્ત ચૂકવું હતું કે, જો હું જોમ કરીશ તો જ મારા શરૂ કરેલા કાર્યમાં ફેરફાર મેળવી શકીશ.

ઉપર નિર્ણયના મુજબ સમગ્ર મામતોનો પૂરેપૂરો વિચાર કર્યો બાદ, એક જો મુખ્ય તરવો મળધી મેં નીચે પ્રમાણે નિર્ણય કરી લીધો હતો.

પહેલી વાત તો એ કે, જે ત્રણ વર્ગના લોકોને રિપે મેં વાત કરી છે તે બધાની માથે પ્રસંગ પાડતા, મારે હમેશા ખુલ્લા દિલનો અને પ્રામાણિક રહેવું બીજી વાત એ કે, લોકપ્રિયતા મળે કે લોકો મારા ઉપર મુશ્કેલી યાચ એની પરવા રાખ્યા સિવાય, તાત્કાલિક કામ કાઢી લેના પૂરતા અથવા બોગી સગવડ મળે એવા ટૂંકા ગરતોનો આશ્રય મારે ન લેવો.

દક્ષિણમાં વસતી જાતિઓમાં રહેલા વાસ્તવિક પરસ્પર સંબંધને પહેલેથી જ મારા મનમાં પામી ગયો હતો એને પરિણામે મારા કાર્યમાં મને શરૂઆતથી શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયા હતા જેમ જેમ મારું કાર્ય આગળ ધપતું ગયું, તેમ તેમ એ શ્રદ્ધામાં તથા એ વિશ્વાસમાં અભિવૃદ્ધિ પણ થતી ગઈ.

પ્રથમ તો મેં એ જોઈ લીધું હતું કે, અઢીમો વર્ષની ગુલામીને પરિણામે જન્મ જાતિઓ ઘણા ગાદ સંબંધથી સંજ્ઞાઈ ગઈ હતી દક્ષિણની બહારના લોકોથી એ બાબત સમજી શકાય તેમ નહોતું દક્ષિણવાસી ગોરાઓને પણ તેનો ખ્યાલ નહોતો અને 'શુદ્ધ લગસી લોકોને પણ એનું કદાચ

સંપૂર્ણ બાન નહિ હોય વળી મેં એ પણ જોઈ લીધું હતું કે, બન્ને જાતિઓને એકબીજાની જરૂર પડતી હતી, અને દક્ષિણના ગોરા લોકોના શ્રવણમાં હજમી જે ધ્યાન પૂરતો હતો, તે રથાન ભવિષ્યનાં કેટલાંય વર્ષો સુધી બીજો કોઈ મળૂંરિયાત વર્ગ પૂરી શકે તેમ નહોતું.

સ્વાતંત્ર્યને પરિણામે મેં જે એક કેરફાઈ થયેલો જોયો હતો, તે દક્ષિણના ધણા ગોરા લોકો જોવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા, એમ મને જણાયું. જ્યાં સુધી ગુલામીની પ્રથા અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી, ત્યાં સુધી પોતાના રક્ષણાર્થે તેમ જ હજમી તેની ગુલામી દશામાં સત્પ્રેરણા રહે તે માટે, તેને અગ્રાન અવગ્યામાં રાખવાની ગોરા લોકોને ફરજ પડતી હતી. સ્વાતંત્ર્યમાં તો એથી તદ્દન વિરુદ્ધ પરિસ્થિતિ હોય છે. હજમીના પોતાની ઉન્નતિ કરવાના પ્રયામમાં, ગોરા તદ્દન મુક્ત રહે છે એટલું જ નહિ, પણ એમ કરવામાં તો ગોરાનો પોતાનો પણ સ્વાર્થ રહે છે, કેમ કે તેની ઉન્નતિ કરવાથી અને તેને કેળવણી આપવાથી, તેની જાતિમાંના યુનેગારો અને બિખારી-ઓની સંખ્યા ઘટી જાય છે, અને કાર્યદક્ષ મળૂંરોની શક્તિ અને સંખ્યામાં વધારો પણ થાય છે.

આ મંજૂરી આપેલ વિચારો એકદમ મારા મગજમાં નહોતા આવ્યા. જે જાતિઓ ગુલામી દશા જોગ્યે છે, નવી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થવા બન્ને જાતિઓ માયાકૃત કરવામાં મસગૂલ છે, એકની પ્રગતિ એટલે બીજાની પણ પ્રગતિ, હજમીઓ ગોરાઓની મધ્યમાં રહે છે, માટે જે કંઈ દુર્લભ તેમના હિતને માટે કરવા પ્રયત્ન કરુ. ને જે ગોરાઓને માટે પણ એટલું જ હિતકારક ન નીવડે, તો હજમીઓને પણ કંઈ

સત્ત્વવાળો કામદો નથી મળવાનો, એ સધળો ખ્યાલ મને
ધીમે ધીમે જ આવ્યો

આ ખ્યાલ મારા મનમાં સચોટ રીતે આવ્યો કે તરત
જ મેં જે કામ ઉપાડ્યું હતું, તેમાં હું જોડે જિતરવા લાગ્યો.
જોડે જિતરતા જ મને જણાયું કે, જે રાજકીય ચળવળ
અને મતમતાતરને લીધે ઉત્તરનાસીઓ અને દક્ષિણવાસીઓ,
હિંમતીઓ અને ગોરાઓ કબ્જિયો કરીને છૂટા પડે છે, એ તો
તદ્વત્ પાયા નિનાના અને કૃત્રિમ છે અને એ પણ લાગ્યું કે,
જે લોકો રાજકીય ચળવળ ચલાવે છે, તેઓ તો ઘણે ભાગે
પડછાયાની સાથે યુદ્ધ કરે છે અને એ પડછાયા તો જૂતકાળના
વેરઝેર અને પૂર્વઝડોના પ્રતિનિધિરૂપ છે

એથી જિલહું, જેમ જેમ હું એને વિશે વધારે ને વધારે
વિચાર કરવા લાગ્યો, તમ તમ મને વધારે ને વધારે અપ્ર
થના લાગ્યું કે મેં માથે લીધેનું કામ જ સાચા પ્રકારનું છે
વળી એ કાર્ય એના સ્વનાત્મક પ્રકારનું હતું કે એને લીધે
નિરોધી તરવો અને બળોની વચ્ચેના અતરાય વધવાનો
સમન નહોતો એટલું જ નહિ, પણ એ તરવો વચ્ચે ઐશ્ય
ભાગે એવો મુભવ સનિગેય હતા

આટલે સુધી આ વા પછી મેં જે કામ હાથમાં લીધું
હતું, તે કામ માટે મેં અગાઉ જણાવેલા ત્રણે પક્ષોની
સહાનુભૂતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી, એ મનમાં હું મનીરપણ
વિચાર કરવા લાગ્યો

મૌથી પ્રથમ તો મેં નક્કી કરી દીધું કે, મારી પોતાની
જાતિના લોકોની જ અને નેજી સક્તિ મહાનુભૂતિ અને

ગદદ મારે મેળવી લેવી જોઈએ આ હેતુથી, ટન્કેજીમા કામ શરૂ કર્યો પહેલા, એના મેકન પરગણાના ગામડામા ફેટલાક અકવાડિયા મુધી મે પ્રવાસ કર્યો

દક્ષિણમા વમનાર દમણીઓની વસ્તીનો ૮૦ ટકા જેટલો ભાગ આ પ્રામવારીઓનો જ હતો આ પ્રવાસ દરમિયાન, તેમના પ્રતિનિધિઓ સાથે મે વ્યક્તિગત વાતચીત કરવાની તક મેળવી લીધી હતી, એટલું જ નહિ પણ હું તેમની સાથે તેમના ઝૂપડામા મૂનો હતો, તેમનો ખોરાક જાણ્યો હતો, તેમના દેવગોમા તેમની સાથે વાતચીત કરી હતી, અને તેમના જ ઘરોમા તેમની મુશ્કેલીઓ અને જરૂરિયાતો મળ્યાં તેમની સાથે ચર્ચાઓ ચલાવી હતી આ રીતે મે એવું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું કે, જે મો ભાગ ત્યાર પડીના કામમા ધણું જ કોમતી ચર્મ પડ્યું છે

જેમ જેમ વર્ષો પીતતા ગયા તેમ તેમ મે નજીકના પરગણાઓમા અને પ્રદેશોમા મારી મુલાકાતો વિસ્તારવા માડી ટન્કેજીની શાળા ત્યારે જગ વધાર જાગીતી ચર્મ ત્યારે દૂરના વિભાગોમાથી મો મુલાકાતના આમ નખ મળવા માગ્યા એ આમત્રણોનો સાબ ઉઠારી દે ત્યાં જતો અને પરિણામે, એ આમત્રનતાના વાસ્તવિક જીવન મળ્યા તેમ જ તેમને જે મુશ્કેલીઓના આમનો કરવો પડે તેનો દતો તે સળખી, મને ધણું વધુ ગીબવાનું અન્ય

માર્ગ આ પ્રગતિનો રેતુ એ દતો કે, મામાન્ય જન સમુદનો પરિચય કરી લેતો અને તમનો વિશામ મેળવ્યું કરવો, કે જેથી કરીને તમની વચખ રદીને તેમને જ મારે કામ કરી માર

મારા પ્રવાસ અને નિરીક્ષણ દરમિયાન મેં જોઈ લીધું કે, હજારોમાં જોડે રહેલા વ્યવસ્થિત મડલોની સામાન્ય જનસમૂહ ઉપર મારી છાપ પડી છે અને એ મડલોની આ જાતની લાગવગથી મારા ઉપર પણ રૂપારે ને રૂપારે અસર કારક છાપ પડના માડી

હજારોમાં સિવાયના બાકીના સામાન્ય મનુષ્યો તો એમ ધારતા કે, દેશમાના એક કરોડ હજારોમાં મશા મગમન વિનાના, એક શબ્દમેળા જેવા છે, નથી તેમનામાં કોઈ પણ જાતનો ઢગધડો, કે નથી તેમનામાં જીવનનું કોઈ ચોક્કસ ધ્યેય તેમનું આ માનવુ તદ્દન ખોટું હતું હજારોમાં પણ વિશિષ્ટ પ્રમાણે મર્વસામાન્ય આર્થ રહેલો કે તેમનામાં કેટલીક એવી સામાન્ય હિતની બાબતો રહેલી છે કે જેની મારફત અમરત જનસમૂહ ઉપર કાળુ મેળવી તેમના હૃદયન અર્થાત્ શકાય તેમના અગતિ અને વ્યવસ્થિત મડલોની શક્તિનો અભ્યાસ કરતા મને તરત જ જણાયું કે, હજારોમાં સૌથી વધારે અમરકર્તા અને લાગવગવાળું મડલું તેમનું ધાર્મિક મડલું કે અમેરિકાના કેથલિક ધર્મસપ્રદાયમાં કે બીજા કોઈ પણ ખ્રિસ્તી સપ્રદાયમાં, આવી અસરકારક લાગવગ પોતાના સામાન્ય જનસમૂહ ઉપર નહિ હોય, એમ મારું માનવું છે આ લાભો ટાળા ભોગમાં એક અતપાશ સખ્યા જ એવી હતી કે જેના ઉપર કોઈ ને કોઈ ધર્મસપ્રદાયની અસર, સીધી યા આડમ્તરી રીતે નહિ હોય એ ધાર્મિક મડલો યા સપ્રદાયો નાના મોટા મળીને લગભગ ૧૫૧૬ હશે

ટરકેકની શાળાની આજુબાજુ આવેલા પ્રદેશમાના નાના દેવળોમાં જે હજારોમાં આવતા હતા તેમની સાથે

વાર્તાનાપ કરીને આ ધાર્મિક મંડળોનો ટેકો મે મેળવવા માડ્યો, અને એ રીતે મારા કાર્યનો મે આરભ કર્યો. પાછળથી ત્યારે દૂરના ભાગના પ્રદેશોમાં મે મારી મુસાફરીઓનો વિગ્તાર વધાર્યો, ત્યારે ધર્મ મંડળોના નેતાઓના સસર્ગમાં આવનારું મે શરૂ કર્યું, અને તે મંડળો દ્વારા હમસીઓના સામાન્ય જન સમૂહ ઉપર એ નેતાઓ કેવી જાતની અને કેટલા પ્રમાણમાં લાગનગ ધરાવે છે, એ સળવી પણ કાઈક લીખવાનો મે પ્રારભ કર્યો.

મારી પોતાની જાતના સામાન્ય લોકોને જ્યાં જ્યાં હું મળી શકતો, ત્યાં ત્યાં હું તેમની સાથે સાદી અને સીધી રીતે વાત કરતો. એમ કરવામાં મને હમેશા ધણો જ આનંદ થયો છે. પરંતુ તેમની સાથે સમર્ગમાં આવીને તેમને પરિચય કરવાની મૌથી સરસમાં સરસ તક તો મને હમસીઓના આ ધાર્મિક મંડળોમાં જ મળી છે.

યુરોપ અમેરિકાના કેટલાક મથકો દેવગોમાં હું ગયો છું અને તેમાં મે કેટલાય સુરિખ્વાત પાત્રીઓની પ્રાર્થના અને ધાર્મિક વિધિઓ વખતે હાજરી આપી છે. છતાં, મારા જાત-જન્ય હમસીઓની કેળ્વીક પ્રાર્થના વિધિઓમાં મને જેવો માયો આનંદ મળ્યો છે, તેવો બીજે કયાય મળ્યો નથી. આના એક પ્રકારની પ્રાર્થના વિધિનું હું વર્ણન આપીશ.

મેકન પરગણાના આઘા સહેરની — ત્યાં હું ૨૬ ધુ ત્યાંની — આ વાત છે ત્યાંના હમસી લોકો એક સમયે બરે છે એ સમયે એક આખો દિવસ ચાલે છે. મે મામની અધવચમાં એ સમયે બરાબ છે, કેમ કે એવા સમયમાં માટે એ સવુ સૌથી વધુ અનુકૂળ છે. જે ધર્મ મંડળની હું વાત કરું

હુ, તે શહેરથી આશરે દસ માઈન દૂર આવેલું છે સમૈયાના દિવસનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવવા માટે, મવારે આશરે આઠ વાગ્યે વહેના ત્યા જવા માટે નીકળી જવું પડે છે શહેરથી એ ગ્રંથજી તરફ વાહનોમા મુસાફરી કરતા, જગનની અને તેના દૂસોની તાજી સુગંધીવાળી હવા મગજને તર કરે છે દૂસોની ઘટા વચ્ચે, પાણીના એક જરાને કાઢે, દેવજનું મકાન આવેલું છે સવાગના નવ દસ વાગ્યે હમસી લોડો આ ગ્રંથો આવવા માટે છે કેટલાક પગપાળા આવે છે, તો કેટલાક પોતાના વાહનોમા આવે છે કેટલાક જણ તો પોતાની ગળીઓમા આવે છે પરંતુ મોટા ભાગના તોડો તો ખચ્ચર, ઘોડા કે ગળાં જોડેવા પોતાના પુગતન ગાડામા ત્યા આવે છે આ વાહનોમા એક આખું ધ કુટુંબ — નાનામા નાના માગકથી માડીને વૃદ્ધમા વૃદ્ધ વડીન સુધી — સાથે મેમે છે, અને મુસાફરી કરે છે દરેક કુટુંબ પોતાની સાથે જોરાકનું ભાથુ બાંધી લાવે છે, કેમ કે આ ઉત્તમ એક રનિવારની ઉમ્મશી જેવો હોય છે આ ઉત્તમ આશરે અગિયાર વાગ્યે શરૂ થાય છે સૌથી પ્રથમ બજનો ગવાય છે, અને ત્યાર બાદ ધર્મોપદેશ કરનામા આવે છે મજ્જા જે વધારે ચર્ચ જાય છે, તો દેવગના મકાનને બંદે બહાર ઝાડોની ધગ નીચે મહામ્થાન રાખનામા આવે છે કોઈ વાગ દક્ત એક જ વાખ્યાન અપાય છે પરંતુ જે ધર્મોપદેશના ત્યા આવી પહોંચ્યા હોય છે તો મે કે ત્રણ વાખ્યાનો પણ અપાય છે વાખ્યાન પૂરું થયા પછી ખેડૂતો ફરીથી ગાવાનું શરૂ કરે છે ત્યાર બાદ શાળા ઉવરાનાય છે, અને પછી બધા જમીને આનંદ કરે એ માટે વિશ્રાન્તિનો સમય આપ્યો છે

કેટલીક વખત તો મેં જોયું છે કે આવા સમયમાં લગભગ ત્રણ હજાર જેટલા લોકો ભેગા થાય છે.

કોઈ શૂખ્ણ જણ નથી. જુદી જુદી જાતના ખાદ્ય પદાર્થોની ટોપલીઓ ભરીને લોકો ત્યાં આવેલા હોય છે તરતે કઠિ અને જુદોની ઘડાઓ નીચે, નાની નાની ટોળાઓમાં વહેચાઈ જઈ, લોકો આનંદથી મિજગાની ઉડાવે છે આ ગથળે જૂના પગિયે તાજ થાય છે. કેટલાય મમપથી, પોતાના જે મગાઓને મગા શકાય નથી હોતું તેમને આ ગથળે લોકો મળે છે અજાણ્યાઓને કે અતિથિઓને કોઈ ને કોઈ તરફથી જમવાને માટે આમંત્રણ તો મળે છે જ તાજ ધામ ઉપર કે જુદોની નીચે પચગણે પાન ઉપર બેસીને લોકો આનંદથી ભોજન કરે છે માથે આણેલા પ્રાણીઓને પણ ઘાસપાણીનું નીગળું થાય છે આશરે ત્રણ વાગ્યે ફરીથી એકાદ બે વ્યાખ્યાનો અપાય છે, અને વચમા વચમા ભજનો પણ ગવાય છે વળી એક બે ફાળાઓ પણ ઉરરાવવામાં આવે છે ધાર્મિક વ્યાખ્યાનાની વચમા મને પણ કંઈક બોલવાનું આમ ત્રણ આપવામાં આવે છે, અને એનો ૧૦ ખુગીથી સ્વીકાર કરું છું. આશરે પાંચ વાગ્યે છેવટના આજીવંતના ઉચ્ચાનાય છે, અને હજારો લોકો એક જીમ તરફ મુખેલાઓ દર્શાવી, ગમ ગમ કરી, શાન્તિથી વીખગઈને પોતપોતાના ઘર તરફ પ્રયાણ કરે છે. મેં અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે, આ પ્રકારના ધાર્મિક સંમેલનો જ અને મૌથી વધુ ગમે છે. આવા પ્રમજોએ બોલવાની મને જે તક માપડી છે, તેમા જ મારું કંઈક ઉત્તમ પ્રદારનું કંઈ થયું છે, એમ મને લાગે છે

શરૂઆતમાં ઘડેલી યોજના પ્રમાણે, ઉપર વર્ણવ્યા તેવા સમૈયાની મુનાબત હર્ષ સામાન્ય જનમમૂલ સમક્ષ વ્યાખ્યાનો આપના ઉપગત, બની શકે ત્યારે તેમના ધર્મશુરુઓની સભાઓમાં પણ હું હાજરી આપતો, અને આ રીતે તેમનો પરિચય પણ મેં જાની લેતો.

૮૪૬૭ મગધના નિભાવાર્યે નાણા મેળવવાને માટેની મારી આ મુચાદરીઓ દરમિયાન, ગોરા તોડેના દેવળોમાં અથવા તેમના ભોજન સમાગ્રોમાં હાજરી આપ્યા બાદ, હમસી લોકોના દેવળમાં જઈ તેમની સાથે ખુલ્લા દિવસી વાતચીત કરવામાં મને ઘણો આનંદ થતો, અને હું ન તોય પણ અનુભવતો તેમની પોતાની જાતના ચોકેના કલ્યાણ સંબંધી માગ જેવા ખુલા દિવસી અને પ્રમાણિકતાથી વાત કરનારને તેઓ જે હોડો રસ ધગી ઉત્સાહપૂર્વક સાબળતા, તેથી મને પણ તેમની સાથે વાતચીત કરવામાં ખૂબ આનંદ થતો. તેમના ક'નાણીની આરી વાત કરનારાઓ તરફ તેમનું આ જાનનું વધણું આભારિત જ હતું.

ઘણી વખત તો મારી ઉત્તરની મુચાદરીઓ દરમિયાન હમસી લોકોના ગેજા, મને સાબળવાને રાતના દમ અગિયાર વાગ્યા સુધી મારા આવનાની રાહ જોતા બિભેલા, એવું બનવાના દાખના પણ હું આ ઉપરથી એમ મમજવાનું નથી કે, માગી બીજી સભાઓમાં મને સાબળવાને તેઓ હાજર રહેતા નહિ. પરંતુ તેમને એકવાને ઉદ્દેશીને હું ઠરક ઠડુ, એ તેઓને ઘણા પ્રસંગોએ વધારે પસંદ હતું. તેથી, બ્યારે હું તેમના દેવળમાં અથવા વ્યાખ્યાનગૃહમાં પહોંચી જતો, ત્યારે શોતાજનોનો નમ્રદ જોઈને મને એકશે ગયો.

આનંદ થતો કે, ગતના જાગ જાગ વાગ્યા મુઠ્ઠી ખડે પગે તેમની સમક્ષ વ્યાખ્યાન કરના તેઓ જન્મે ક્યાંક મુઠ્ઠી તેમના કસ્યાણની ખૂમ ગબીર ચર્ચા પણ એટલા ગંધા પ્યાનપૂર્ણ અને એટલી શાંતિથી માબજતા કે, તેમનું બારિ હિતજ્વળ જ બનગે એવી મારી શ્રદ્ધામાં વધારો થતો ગયો. કેટલાક હિચ્ચ કેશવણી પામેવા યોડાઓની આગતમાં જ આ સાચુ હતુ એમ નહિ, પણ નિરક્ષર જનતાની આગતમાં પણ એ વાત માચી હતી.

દૃષ્ટાંત તરીકે, કેટલાક મમય હિપ્પો ઓહિયો વિભાગના કેનીવલ્ડ શહેરના વેપારી મહાજના સમાગ્રહમાં એક મોટા શ્રોતાવર્ગ સમક્ષ મે એક વ્યાખ્યાન આપ્યુ હતું આ શ્રોતાવર્ગમાં મોટા ભાગે ગેરાઓ હતા. મોડી રાત મુઠ્ઠી મારુ આ વ્યાખ્યાન ચાલુ રહ્યુ હતુ મહા પૂરી થયા બાદ તરત જ કેનીવલ્ડના હમમીઓના એક મોટામાં મોટા દેવળમાં મને લઈ જવામાં આ યો મારા આગમનની ધીરજથી રાહ જોતો આશરે અઢી હજાર હમમીઓનો સમુદાય ત્યાં ખડો હતો. દેવળનુ મકાન ખીનોખીય બરેલું હતુ, અને મને કહેવામાં આ ચુ હતું તે પ્રમાણે, હાજર રહેવામાંના ઘણા તો બે ત્રણ કલાકથી માગી ગહ જોતા હતા.

દેવળના મંચનમાં દાખલ થતા જ એક અસાધારણ દૃશ્ય માગી નજરે પડ્યુ. એક સભાજનને એકેક અમેરિકન વાવળે પૂરો પાડવામાં આવ્યો હતો જેવો હું દાખલ થયો કે તરત જ બધા લોકો ઊભા થઈ ગયા અને નાવટા હલાવવા મડી પડ્યા અઢી હજાર હિતસાહી લોકો આવેશથી વાવટા હલાવે એ કેવુ હશે તેની કલ્પના કરવાનુ હું વાચક ઉપર છોડી

દલિં છુ. એ વેળાનુ દસ્ય એવુ ચેતનનતુ અને અંલુધાયુ' હતુ કે તેની મારા પર પડેલી જાપ હુ કદી બૂલીશ નહિ. દોઢ કલાક સુધી હુ તેમની સમક્ષ બોલ્યો, અને જોકે મગ્ન એટલુ ખીચોખીચ ભરેલુ હતુ કે જિભા ગહેવાને માટે એક તસુભર પણ જગા નહોતી રહી, છતાં જ્યાં સુધી મેં બોલ્યાં હયું ત્યાં સુધીમા બાગ્યે જ કોઈ લાથી જતુ રહ્યું હતો

ખીશ્ત જે રીતે મેં મારા લાખો જાતભાઈઓને વિશ્વામ અને ટેકા સપાદન ક્યાં છે તે એ છે કે, તેમના શુદ્ધ શુદ્ધ પ્રકારના રાજકીય અને રાષ્ટ્રીય મેળાનડાઓમા તેમના ધાર્મિક આગેવાનોને મગ્નનનુ હુ ગમ્મનો. હદ્યાન્ત તરીકે, સલુક્તા મગ્નનોના બધા ભાગોમાથી આશરે ચાર પાચ હજાર ધર્મશુરુઓ જ્યારે 'નેશનલ કલર્ડ મેપિટ્ટ કન્વેન્શન' નામે ઓળખાતા તેમના સમેલનમા એકત્ર થતા, ત્યારે પાછલા ટેકલાક વર્ષો થયા તેમની સમક્ષ વ્યાખ્યાન આપવાનુ મને આમત્રણ મળ્યાં હયું છે તેવી જ રીતે, દર ચાર વર્ષે એક વખત 'મેથોડિસ્ટ' ધર્મમંડળની શુદ્ધ શુદ્ધ શાખાઓના આગેવાનોને તેમના સામાન્ય મમેલનોને સમયે હુ મગવાનુ રાખુ છુ

તેમની શુદ્ધ શુદ્ધ છૂપી મડળીઓના રાષ્ટ્રીય સમેલનોમા વ્યાખ્યાનો આપનાના આમત્રણે પશુ મને ઘણી વખત મળેલા કે હજારીઓને મોટી સખ્યામા એકત્રિત કરવામા અને તેમના ઉપર વધારે અસર કરવામા ધર્મમંડળોથી ખીજે દરજ્જે આના એમના દિતનર્ધક કે છૂપા મડળોનો હતો, એમ મારુ ધારવુ છે કોઈ પણ હગમીની ગાયે હસ્તધૂનન કરતી વખતે હસ્તમહલ કરવાની એની રીત ઉપગ્રી જ, એ

આવા એકાદ મડળનો સમાસદ હશે, એમ પ્રતીત થયા
મિત્રાચ બા-એ જ રહેતું

આ ગુપ્ત મડળાઓની વાત કરતાં મને એક પ્રસંગ યાદ
આવે છે 'Aak'. મસ્થાનના 'લિટલ ગેઝ'ની એ વાત છે
ત્યાંના મારા કેટલાક મિત્રોને અમણે મેં દઢગી ગિયતિમાં
મૂકી દીધા હતા હું એ શબ્દની મુનાકાત ક્ષેત્રાર છું એવી
જાહેરાત કેટલાક અદવાડિયા પહેત્રેથી ત્યાં આગમ થઈ ગઈ
હતી મારા આવકાર માટે ત્યાંની એક ચોટલના એવી
હતી કે, નિટલ રોકની બની ગુપ્ત સંધ્યાઓએ અને
હિતવધક મડળોએ બેગા થઈ એ મરસ કાઢતું આ
સરવમ દ્વાન એક મહાન લાન ઉધારી શકાશે એવી તેમની
ધારણા હતી કેમ કે, નિટલ રોકમાં એટલા બધા મડળો
હતા કે આની રીતે બધા એકત્ર થાય, એવો પ્રસંગ
બાગે જ આવતો

હું ત્યાં પહોંચ્યો, તે પહેલાં શ્રેષ્ઠ દિવસ અગાઉ એક
માણમે પૂછપરછ કરવા માડી કે હું કયા મડળનો મજબ છું
છેવે જ્યારે એમ જણાયું કે, હું તો એમાના એક પણ
મડળનો મજબ નથી, ત્યારે જે સમિતિ મારા સ્વાગતની
તૈયારીઓ કરી ગઈ હતી તેનો ઘણોખરો ઉત્સાહ એમની
ગયો, અને એ કાર્યક્રમ સંપન્ન થઈ મધ્ય વાતાવરણ વિરાદ-
મય બની ગયું એ ગ્ધાનના નેતાઓએ મને કહ્યું કે, તેમના
કોઈ પણ મડળનો સભ્ય ન હોય એની વાકિતને શા માટે
તેમણે માન આપવું, એ માનત ત્યાંના ક્ષેત્રને સમજાવવી
એ તેમને માટે એક ઘણું મુશ્કેલીભર્યું કાર્ય થઈ પડ્યું.
વળી એક દઢગી કોઈ પણ મડળનો મજબ ન હોય એ વાત

તેમને અસ્વાભાવિક લાગી. તેમ છતાં કોઈ ને કોઈ રીતે છેવટે બધું સીધી રીતે પાર બીતરી ગયું. બધી મંડળીઓ સરસમાં મામેલ થઈ, અને મારા સ્વાગતનો સર્વ કાર્યક્રમ ફતેહમંદીથી પાઠ પડ્યો.

આવી મંડળીઓ ઉપરાંત હબસીઓના છાપાં પણ તેમની ઉપર જગરદસ્ત કાળુ ધરાવે છે. હમીમી સિવાયના બીજા જાતના ઘણા જ થોડાક માણસોને આનો ખ્યાલ આવે એમ છે. સંયુક્ત મસ્થાનોનાં જુદાં જુદાં કેન્દ્રોમાં થઈને, હમીમીઓ લગભગ બમો વર્તમાનપત્રોનું પ્રકાશન કરે છે. તેમનાં માનં ઘણાની ખપત તો બહુ જ જૂજજૂજ છે, અને પરિણામે મહામુશ્કેલીએ તેમનું ટકું ચાલે છે, તેમ છતાં તેમની જાતના સ્થાનિક લોકોમાં તો તે વચાવ જ છે બીજા કેટલાકે તો રાષ્ટ્રીય પ્રતિષ્ઠા સંપાદન કરી છે, અને ભારે ઉત્સાહ અને શુદ્ધિપૂર્વક તેમનું સમાલન થાય છે. હબમીઓના ઉદ્ઘાગની મારી બધી યોજનાઓ અને નીતિમાં એ જસોમાંથી બે કે ત્રણ સિવાયના બાકીના બધા વર્તમાનપત્રોએ મને વફાદારીથી સાથ અને ટેકા આપ્યો છે. મારી યોજનાઓ અને વિચારોની જાહેરાત કરના માટે જ્યારે જ્યારે મેં તેમની માગણી કરી હતી, ત્યારે ત્યારે તેમણે ઘણી જ ઉદારતાથી તેનો જવાબ વાળ્યો છે.

હબમીઓની ઉન્નતિ, અને કલ્યાણ કેવી રીતે સારી શકાય એ સંગ્રહીના મારા અભિપ્રાયની જાહેરાત માટે, હબસીઓનું એકાદ વર્તમાનપત્ર મારે ખગીદી લઈ તેને મારું મુખપત્ર બતાવવું, એવું પણ મુચન મને જુદે જુદે સમયે કરવામાં આવ્યું છે. કેટલાકે તો એવું પણ મુચન કર્યું છે કે, મારા

વિચારોને ટેકા આપે એ હેતુથી કેટલાક વર્તમાનપત્રોમાં હું
પૈસા પણ આપું

હું કબૂલ કરું છું કે, કેટલીયે વાર જ્યારે મને એમ
લાગતું કે જે હકીકત અમત્ય છે એમ હું જાણું છું, અગર
તો જે છાપથી મને વિચિત્ર રીતે નુકસાન થઈ બેસે એવું છે
એ છાપને મારે સુધારેની જોઈએ, ત્યારે મને એમ થઈ જતું
કે, એવી વાતોનો સામનો કરવાનો સૌથી મરગ રૂતો તો એ
થઈ પડશે કે મારે મારું પોતાનું વર્તમાનપત્ર કાઢવું, અથવા
તો જે પત્ર મારી માવજીનું ન હોય એના અધિપતિની કટારો
મારફત મારા વિચારો ગ્રજૂ કરવાનો હક પૈસા આપીને
પ્રાપ્ત કરી લેવો.

તેમ છતાં મારી તો ખાતરી થઈ છે કે, એ બેમાનો એક
પણ રૂનો નિનાશકારક નીવડત જે ક્ષણે એમ જણ્યાત —
અને જણ્યાત જ — કે મારું પોતાનું મુખપત્ર છે તે ક્ષણે
જ ખીન પત્રો અને હાલની માફક ટેકા આપતા ગદ્ય થઈ
જન હક્ત કેટલાક જ પત્રોમાં હું પૈસા આપવાનું શરૂ કરત તો
મારે બધા જ પત્રોમાં પૈસા આપવા પડત પત્રકારોને પૈસા
આપવાનું હું એક જ રખત શરૂ કરત તો મારે મહા કાળ
તેમ કયો કરવું પડત જે હું સાચા આપવાનું શરૂ કરત, તો
પ્રામાણિક અને ધમશનાળા માણસોને બદલે મારી આમપામ
હક્ત બાફતી માણસોનું ટાળું ફરી વળત આ મને જોકે હું
ઉપસક્રિયો અને ક્ષણિક સાબ મેજની શક્ત, પણ તેની માથે
એમ પણ બનત કે જે પત્રો અને ટેકા આપે છે તેની કિંમત
કે સાગવગ હું ગુમાવી બેસત આ હું એટલા મારે કદં
હું કે, જે જાગનમાં માણુન જાને શ્રદ્ધા ધરાવતો ન

હોય અથવા અધિક્યગ્રી શ્રદ્ધા ધરાવતો હોય, તે જામન ઉપર એ માણસની પાસે લેખો અથવા અધિપતિની નોંધો લખાવનાનો પ્રયત્ન કરનામા આવે, તો એ જામતમા ગેરેવી મત્વની રણમ્ બધ થઈ જાય છે, અને સત્યનો એ જ્વનિ મધ થતા, એ જામતોની અસર કા તો જોગી થઈ જાય છે અગર તો તેનો મપૂર્ણ નાશ થઈ જાય છે.

તેથી, ત્યારે છાપાઓમા મારી સામે વિરોધ જાઓ અથવા મારા ઉપર નીમઓ થતી ત્યારે સામી છાતીએ ધા ઝીનનાનું પમ્ફ કરતો નર્તમાનપત્રોની નીકાઓની અવાર નવાર મે લાભ પણ ઉઠા થો ૭ રળી કે નીક વખત ત્યારે મે લાગતુ કે, મારી વાત સાચી છે અને જેઓ મારી નીકા કરે છે તેમની નાત જોગી છે, ત્યારે મારા કાર્યોના પગિણામની ધીરજથી રાહ જોઈ એ પગિણાગ ઉપરથી તેમને અભિપ્રાય બાધવા દેનાનું ૭ વધારે પસંદ કરતો આમ હોવાથી જોકે નાના નાના મુદ્દાઓ ઉપર તત્ત્રીઓની માથે મારે મતભેદ થતો, તોપણ તમના વિશ્વાસ મપાડન કરનામા અને જે જામનો તથા નીતિ મારે મન ખરેખર અમત્વના જગ્યાતા તમા તમનો રોકા મેળવનામા ૭ ફેરવેલ થતો.

મયુક્ત મચ્છાનોના જમાન વિનાઓમા પ્રસાસ કરતા કરતા મને હાસી તત્ત્રીઓનો બેટો થયો છે તમનામાના ધણા તા ટરકેજ આની પણ ગયા છે તમનો પરિચય કરતા અને તમને વધારે સારી રીતે પિછાનતા મને વીસ વગસ લાગ્યા છે આ માણસોની સાથે પ્રમય પાડતા તેમનાથી દૂર રહીને અતડાપણુ રાખનાનું મને જરાય જરૂરનું જણાયુ નથી એથી જિલ્લ તમની સાથે મારી યોજનાઓ મગધી

ખુલા દિવથી વાતચીત કરવાને હું ટેવાયેતો છું હમીઓના વર્તમાનપત્રોના કેટલાય તરીઓ આતકો છે, અથવા ટરકેડ સમ્યાના પહેલાના નિઘાર્યોઓ છે હું તેમના કાર્યાલયોમાં નેમ જ તેમને ઘેર પણ જાઉં છું અને એકબીજાને ઓળખીએ છીએ તેઓ મારા મિત્રો છે, હું તેમનો મિત્ર છું

વર્તમાનપત્રોના સચાનક ગોરા હાથ વા હમી હોય, ગમે તે હોય છતાં તેમની માથે પ્રસંગ પાડવામાં તમે તેમનું વ્યક્તિગત ઓળખી અને અચારનવાર મળી, તમે શું કરો છો અથવા શું કરવા ધરાદો રાખો છો, એ સજવી ખુ ના સરળ દિવથી નાત કરશો, તો તમે જરૂર તેમની સહાનુભૂતિ અને ટેકો મેળવી શકશો આના જેવો ખીજો એક પણ રામમાણ ઉપાય નથી

હમીઓના વર્તમાનપત્રો પ્રસિદ્ધ થતા હોય, એના કોઈ પણ કસગા વા શહેરમાં હું હોઉં છું ત્યારે એ તરીઓને મળવાનું તેમના કાર્યાલયોની મુનાકાત લેવાનું, અને ટરકેડ સમ્યા જેવા આવવાનું તેમને નિમત્રણ આપવાનું કદી ચૂકતો નથી એમ કરવાની તો મે મનમાં ગાહ જ વાગેલી છે આમ અને એકબીજાના ગાઢ મતલબો સહાનુભૂતિ ભર્યા સસર્ગમાં રહીએ છીએ જે યોજનામાં હું રસ ધરાવતો હોઉં એ યોજના સજધી જ્યારે જ્યારે આ પત્રના તરીઓ પોતાના પત્રમાં અગ્રણ્યો લખે છે, ત્યારે ત્યારે અમારા ગાઢ અગત સસર્ગને લીધે એ તેઓ શુદ્ધિપુર મર અને પ્રમાણુભૂત હોય છે અમેરિકામાં આ હમી પત્રોના તરીઓ મળ્યા વધારે ઉદાર અને મહાવકારક હમસીઓ હમીઓની આખી જાનમાં ખીજા કોઈ નહિ હોય

ધણીયે વખત મને પૂછવામા આવ્યું છે કે, દક્ષિણના આટલા બધા ગોરાઓના શુભેચ્છા અને વિશ્વાસ હું કેવી રીતે સપાદન કરી શક્યો છું. દૂંકમા મારો જવાબ એ છે કે, તેમની માથેના પ્રસંગોમાં હું હમેશાં પૂરેપૂરો સરળ અને સીધો રહેવા પ્રયત્ન કરું છું તેમણે કેટલીક વખત મારા કાર્યો સામે વિરોધ ઉઠાવ્યો છે, કેટલીક વખત તેમ નથી પણ કહ્યું. પણ મે તેમને કદી પણ છેતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી નિષ્કપટતા અને એકનિષ્ઠા ચાહે મિત્રમા હો વા દુશ્મનમા હો, ચાહે ગોરામા હો વા હળમીમા હો, પરંતુ દક્ષિણના ગોરા ભોંકે એ સદ્ગુણોને તરત જ ઓળખી કાઢે છે અને એની કદર કરે છે. દુનિયાની બીજી કોઈ પણ પ્રજા આ બાબતમા એમના જેવી ચક્રાર અને ચપલ નથી.

મારા જાતભાઈઓની સાથે પ્રસંગ પાડતા થયેલા અનુભવ ઉપરથી મને એ માલૂમ પડ્યું છે કે, દક્ષિણના બધાંય ગોરાઓને બને તેટલા બધા શક્ય પ્રસંગોએ ગાળો અને શાપ દેવામા પોતે હિંમત બતાવે છે એમ માનનાર, અને એ રીતે ક્ષણેકી લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરનાર, માગ જાત-ભાઈઓનો એક વર્ગ છે. પરંતુ આ વર્ગના હળસીઓની કારકિર્દી તપાસતા મને માલૂમ પડ્યું છે કે, તેમની લોકપ્રિયતા અને હળસીઓ ઉપરની તેમની લાગણ્ય લગભગ દરેક બાબતમા ટકી નથી રહી. હળસીઓની સામાન્ય જનતામા જેટલી સામાન્ય શુદ્ધિ હોય છે, તેટલી સામાન્ય શુદ્ધિ બીજી થોડીક જ પ્રજાઓમા હશે, અને વસ્તુનિષ્ઠિ કેવા પ્રકારની છે અને મનુષ્યો કેવા પ્રકારના છે, એ બાબત તો આ સામાન્ય પ્રજા લાંબે ગાળે બેઠી ચકે છે જ.

ખીજી બાજુએ, દક્ષિણના હળસીઓમાં એક વર્ગ એવો છે કે જેમણે થોડેઘણે અંગે અપ્રમાણિક માર્ગો ગ્રહણ કરી, તેમની આસપાસના ગોરાઓની મિત્રાચારી મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે, આન્તરવિગ્રહ પત્રીના કેટલાય વર્ષો સુધી લગભગ બધા હળસીઓ સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રજનસત્તાકવાદની (Republic) નીતિને ટેકો આપનારા હોવા જોઈએ એમ મનાતું તેમ છતાં, દક્ષિણના હળસીઓમાં દરેક વર્ગમાં એક બે એની વ્યક્તિઓ હતી કે જે લોક-શાસનવાદી (Democratic) તરીકેનો સ્વાગ ધારણ કરતી હતી આ રીતે તેમના ગોરા પાડોશીઓને રાજી રાખવાથી તેમની પાસેથી ક્ષણિક લાભ મેળવી શકાશે એમ એ વ્યક્તિઓનું ધારણ હતું પણ મોટે ભાગે તે એ ગોરાઓ તેમનો ઢોંગ અમલ જતા, અને જે હળસીઓ પ્રમાણિકપણે પ્રજનસત્તાકવાદને ટેકો આપનારા હતા, તેમને તેઓ જેટલું માન આપતા એટલું માન પેલા ઢોંગી હળસીઓને તેઓ આપતા નહિ.

આ સળધી, એક ગોરા 'ડેમોક્રેટ'ની એક દીકા મને યાદ આવે છે એ પુરાણા દિવસોમાં જ્યારે કોઈ લોકશાસનવાદી હળસી એ ગોરાની ઓફિસમાં દાખલ થતો ત્યારે એ ગોરા પોતાનું પાકીટ હમેશા જોરથી પકડી ગળતો. આ હકીકત હું એટલા માટે જણાવું છું કે, મારી ખાતરી છે કે, જ્યારે જ્યારે મેં દક્ષિણના ગોરાઓનો વિશ્વાસ ન પાત્ત કર્યો છે ત્યારે ત્યારે એ કાર્ય મેં તેમનો વિરોધ ઉઠાવીને અથવા તે સુધામી મનોદશાથી તેમને નમતું આપીને નથી કર્યું, પરંતુ તેમની માથે મીઠી રીતે વર્તીને અને કદી પણ જુદા બહાના

કાઢવા સિવાય, તેમની શુભ વૃત્તિઓને જાગૃત કરીને જ કયું છે.

મે હમેશા એવો નિયમ રાખ્યો છે કે, ત્યારે ત્યારે દક્ષિણના ગોરાઓ સાથે વાત કરું છું, ત્યારે ત્યારે તેમને વિષે વાતો નહિ કરતા, હગસીઓ સાથેના તેમના વર્તીવમા શી શી ઊણપો છે તે વિષે વાત કરું છું વસ્તુચિતિ ખરેખર કયા પ્રકારની છે, અને તેની સામે કેવી રીતે ચર્ચ શકાય એમ છે, એ જાણના મે પ્રયત્નો કર્યા છે, અને એ વસ્તુચિતિ સુધારવાને માટે, દક્ષિણના એક ગોરાઓ સાથે રહીને કામ કરવાના મે પ્રામાણિક પ્રયત્નો કર્યા છે આ રીતે કામ કરીને, આખરે દક્ષિણના ગોરાઓની એક મોટી મજ્બાની સહાનુભૂતિ અને ટેકા મેળવવામા મે દનેહ મેળવી છે

મારા દેશના દરેક જે રાની શુભેચ્છા અને વિશ્વાસ સપાદન કરવાનો મે પહેલેથી જ પ્રયત્ન કર્યો છે મારો અનુભવ મને એમ થીખવે છે કે, જો કાંઈ મનુષ્ય પોતાની પાડોશમા રહેનાર ઉપર જરાય અમર ન કરી શકે હાથ, તો એક નિયમ તરીકે જાણી લેવું કે એના પોતાનામા જ કંઈક ખામી છે મને માલૂમ પડ્યું છે કે, દક્ષિણના ગોરાને તમારી જાનમા કંઈક રમ લેના કરવાનો સારામા સારો ઉપાય એ છે કે, તમારે તેને ખાતરી કરી આપવી જોઈએ કે તમે એની જાતને કંઈક ઉપયોગના છો. દૃષ્ટાન્ત તરીકે, તમે જો શિક્ષક હો તો તમારા ત્રોરા પાડોશીઓ ઉપર અસર કરવાનો મારામા સારો રસ્તો એ છે કે, તમારે તેમને એની ખાતરી કરી આપવી કે તમે જે જાતનું શિક્ષણ આપો છો તે, તમામ જાળકેને

કરે છે, તો તેનું પરિણામ એવી જ રીતે પ્રમાણમાં આન્યા મિવાય રહેતું નથી.

દૃષ્ટાન્ત તરીકે, મારા અનુભવે મને રીખવ્યું છે કે, શાળાના યોગાનમ્, સૌથી દૂરના ભાગમાં પણ, જે કોઈ અશ્વમ્ભ જગા અથવા હવડવાળી ઝોરડી હશે, તો તે જણાઈ આન્યા મિવાય ગંદેશ નહિ એવી જિવડ, શાળાની પ્રવૃત્તિઓથી દૂરમાં દૂર આવેલી કોઈ જગા અથવા ઝોરડી અશ્વમ્ભ ગમવામાં આવી હશે, તો કોઈ ને કોઈ તેને જોઈ તેને માગેની રાખેલી કાળજી અને એની પાછળ મરેના વિચારની જરૂર પ્રમાણમાં કરશે.

હું હમેશા એવી નીતિ ગમવો આ યો છું કે, દરેકની મુતાકાતે આવનારને મારે એવું જ્ઞાન મગવવું કે ધાર્યા કરતા તેઓ કંઈક વધારે જુએ છે ત્યારે કોઈ વ્યક્તિએ કોઈ મકાન બાંધવાને ધારો કે ૨૦,૦૦૦ ડોલરની રકમનું દાન કર્યું હોય, ત્યારે હું તેના દાતાએ ધાગણા બાંધી હોય એના કરતા પણ જરા વધારે મોટું અને મારું મમન બંધાવવો. આનું પરિણામ નાનામાં નાની વિગતો ઉપર લક્ષ આપવાથી આણી શકાય છે, એવું મને માન્ય પડ્યું છે જોન ડી રોફ્ફેલરને ત્યાં એક દિવસે આજને વખતે હું ગયો હતો ત્યારે વાતચીતમાં તેમણે જે એક પીકા કરી હતી એ હું કદી જૂનીય નહિ તેઓ આ મતનમનું બોલ્યા હતા કે, 'તમારા કામની નાનામાં નાની વિગતો ઉપર ટાળૂ મેળવો, કદી જરૂર કરતા વધારે ને છૂટી જણાવ પડતી ધારો રાખવો નહિ.'

ઉત્તરના ગોરા લોકો સાથે પ્રમગ પાડતા, હું તેમને એ વાન પણ જણાવા દેતો કે, મારી જાતના લોકોથી હું જુગતો રહેવા માગતો નથી, ગોરા હોવાનું તેમને જોઈ અભિમાન

છે, તેટલું જ હગમી હોવાનું મને પણ અભિમાન છે વાણી કે વસ્ત્રની ખોળી નકલ મળજૂત મનનો ઉત્તરનામી વેપારી ધણી જ ત્વરાથી પારખી કાઢે છે એ બાબતમાં એટલી ત્વરા બીજા કોઈનામાં નહિ હોય

એક સુદર હગમી સુવાનની વાત મારી જાણમાં છે એણે ઢાંગ આદરીને પોતાનો લગભગ વિનાશ વહોરી લીરો હતો આ સુવાનને અબ્યાસાર્થે ડેલ્લાક મામ ધગનડ મોકલનામાં આ ચો હતો પાછા ફર્યા પછી જાણે તે વાતચીત કરવાનું જૂની ગયો હાય એમ તેણે દેખાન કરના માડ્યો અગ્રેજી ઉચ્ચારોની, અગ્રેજી પોચાકની અને અગ્રેજી હમે આનવાની વાનર-નકલ તેણે કરના માડી જે અમેરિકન ઉચ્ચારો તેણે આખી જિંદગી સુની વાપર્યા હતા, તેમાં એકામ બનીને અગ્રેજી ઉચ્ચારોનું તે મિશ્રણ કરતો ત્યારે મને ધણી વખત રમૂજ પડતી એક દિવસે મેં તેને શાન્તિથી બાજુએ બોલાવી કહ્યું, 'મારા મિત્ર, તું તારો વિનાશ વહોરી લઈ છું આ દ્વિધાવૃત્તિ છોડીને તારા અસલ અવરૂપને ધારણ કર' મને જણાવતા આનદ થાય છે કે, મારી શિખામણમાં રહેરો સદ્ભાવ એણે લેયો, અને એની રીતભાત ફેરવવાની મદ્દલુદિ એને મૂઝી ત્યારથી એ તદ્દન જુદા જ પ્રકારનો માણસ બની ગયો

જેમની સાથે કામ લેવામાં મૌથી વધારે મુશ્કેલી પડે અથવા આપણી મૌથી વધારે કમોળી કરે, એવા મારી સાથે મસર્ગમાં આવેલ હગમી સ્ત્રી વા પુરુષ તો એ હતા કે જેઓને પોતાની કાળી જાત માટે શરમ આવતી હતી અને શરમને પરિણામે હમેશા મુસો પશુ આવનો ઉત્તર અને દક્ષિણના

મારામા માગ જોગજોની મોટી મખ્યાના સમર્ગમાં હું આયો છું. આની તક મારી જનના જલ્દી જોડા લોકોને મળી હશે પરંતુ આને લીધે માગ લોકોથી વિમુખ થઈ જવાની ધમ્મિકા મને કદીય ઉદ્ભવી નથી. એથી જિવદુ, હું હમેશા વધારે અપૂર્વક મારા લોકો તરફ વળ્યો છું, અને મારું કામ મેં કર્યું છે.

મારી માથે પ્રમગ પાડવામા, હું હજમી છું એ બૂધી જવાની અથવા એ વાત દષ્ટિ જલ્દાર રાખવાની ડોઝની પણ પામે મેં માગની દરી નથી, અથવા એવી અપેક્ષા પણ રાખી નથી. 'સિદ્ધ મેં હમેશ જોયું છે કે, જ્યારે મને કંઈ ખામ માન્યાંદ નવાજવામા આવતા ત્યારે, માગ હજમી દેવા ઉનાય મને એ આપવામા આવ્યા છે એનું નેરોતું પરંતુ હું હજમી દેવાથી, હજમીઓનું દિલ અને મારું દિલ એક જ છે તથા તેમના જીવનનો વિકામક્રમ અને માગ જીવનનો વિકામક્રમ પણ એક જ છે, એમ હું આમદપૂર્વક દર્શાવેના, તેથી જ એ માન્યાંદ મને અપાયા છે

એ સમયથી આજ સુધીમા પનાર થયેલા પચીસ કે તેથી વધારે વર્ષોના માગા ઉપર પાછા ફરેને આજે દષ્ટિવાન કળા, એ મમથે મને જે જ્ઞાન ન થયેલું તે જ્ઞાન આજે મનાં હું જોઈ શકું છું કે, શાગા હોડવા પછીની મારી જગત્તીનો વધારે મારો અસરો મને ત્યારે મળ્યો છે કે જ્યારે દસિજનો જોરો, ઉત્તરનો મોગ અને હજમી, એ ત્રણે વર્ગનું દિલ જેમાં મોળી રીતે મંજગથેનું હનું એવી પ્રગ્નિઓના કદ પ્રગ્નો તેમની ત્રણેની મદાનુભૂતિ મપાદન કરે અને ત્રણેને એ પડે એવી રીતે હોસવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે.

જે કાર્ય કરવાનો હું પ્રયત્ન કરતો હતો તે કાર્ય તરફ આ ત્રણે વચને માનદષ્ટિથી જોતા કરવાને માટે, એ ત્રણે વર્ગના ત્રણ જિન્ન જિન્ન દષ્ટિમિદુઓ સમજનાની જરૂર હતી, અને એને માટે સહાનુભૂતિપૂર્વક મારે તેમની વિચાર-સરણીમાં પ્રવેશ કરવો પડ્યો છે, જે કાર્ય કરવાનો હું પ્રયત્ન કરતો હતો તે કાર્ય એ ત્રણે વર્ગના હિતને કેવી રીતે અસર કરશે એનો મારે વિગતપૂર્ણ વિચાર કરવો પડ્યો છે. આ પ્રકારનું કાર્ય કરવું અને સાથે સાથે દરેક વર્ગની સાથે ખુલા દિલથી અને પ્રમાણિકપણે વર્તવું એ કાર્ય ખરેખર મુશ્કેલીભર્યું અને કેટલીક વખત તો મૂઝવે તેવું થઈ પડ્યું છે એક બાબત મારા કામને વળગી રહેવું, અને બીજી બાબત સક્રિયિત તથા અદર અદર બામલા પાડી નાખે એવા દષ્ટિ-મિદુઓની અસરથી મારી જાતને મુક્ત રાખવી, એ હમેશા સહેલું નથી બન્યું, પણ એ મર્વ તરફ આજે પચીસ વર્ષ પાછો ફરી દષ્ટિપાત કરું છું ત્યારે હું જોઈ શકું છું કે એ અમ નિર્ધારક નથી ગયો એનું જે વળતર મળેલું છે તે એ અમની કિંમતને યોગ્ય જ છે

કેટલાક અસાધારણ માણસો

જે બાળક અગર માળખીનો જન્મ ગરીબને ત્યાં થાય
 ઈ, તેને જેવી કેસીક તક મળે છે, તેવી તક પૈમાદારને ત્યાં
 જન્મ લેનાર માળખે અગર બાળખીને નથી મળતી એવી જ
 રીતે ગેમ્યાબ બોમવતી જાતિઓને કેસીક લાભદારી તમે
 મળે છે જે વ્યક્તિ અગર જનિને વિચિત્ર મળે! ઉદાવવા
 પડે છે તથા અસાધારણ મુશ્કેલીઓ આગમવી પડે છે,
 તેને મનુષ્યો અને વસ્તુઓનો એવો અનુભવ મળે છે તથા
 જીવનના એવા ગાદ મસર્ગમા આવડુ પડે ઈ કે, તેવો
 અનુભવ સામાન્ય પરિસ્થિતિમાના કોઈ પણ પુરુષ અથવા
 સ્ત્રીને મળવો સંભવિત નથી

અસહના ગુતામગીરીના નિમોખા જ્યારે કોઈ ગોરા
 કુટુંબના માણસો તેમની પાડોશમા નડુ જ રહેવા આવેલું
 કુટુંબ કેડુ છે એ વિશે જરા વિચારમા પડી જતા, ત્યારે
 તેઓ એ કુટુંબનું ચાગિય અને એનો સામાજિક દગજો
 કેવા પ્રમારના છે એ સમયે નિર્જય રવા છેવો એ જ
 ઉપાય અજમાવતા ત્યારે તેઓ સમાજીય જનના ત્યારે
 તેઓ ધગ્ની જદ 'કાળી' ઉપર હમેશા વિશ્વાસ મૂકી દેતા
 ધગ્ના ડોસીમા નવા આવેલા કુટુંબની મુલાકાત લઈ આવી
 તેમનું નિવેદન રજૂ કરના અને ત્યાર બાદ એ પ્રશ્નો છેવટનો

નિર્ણય થઈ જતો તેમનો યુકારો અતિમ ગણાતો, કેમ કે વૃદ્ધ 'કાકી' એ જામતમા પાનરધા ગણાતા પોતાના વિચિટ્ટ અનુભવોને લીધે જૂની ઢગના નોકરોમા 'સહયુક્ત' શાગખરાની એક તીવ્ર શક્તિ આવતી હતી.

અત્યંતના જમાનામા પણ જે ગોરાઓની મધ્યમા હામીને રહેવાનું હોય છે તે ગોરાઓના લક્ષણ કેરા છે તથા તેમનામા ક્યો ગુણ છે તે શોધી કાઢવાની હામીને ખાસ તકો મળેલી હોય છે તેમના સમાજનો કોઈ માણસ હામીના ગરીબમા ગરીબ માણસ પ્રત્યે દયા અને દિલસોજી ધરાવવાની ટેવરાજો જણાય, તો હામીઓ તરત જ એ માણસને જરામર ઓળખી લે છે એથી જિવંદુ, હામીઓ પ્રત્યેના વર્તનમા અન્યાયી અને ગેરવાજબી વર્તન ધરાવનાર કોઈ ગોરા જણાય તો એ માણસને પણ હામીઓ જરામર ઓળખી લે છે.

તેમની પોતાની રીતે અને અંર અંદર દક્ષિણના હામીઓમા હજુ પણ એવી ટેવ છે કે તેમના સમાજમા જે ગોરા નહેતો હોય તેની તુલના કરવી અને તેના વિષે નિર્ણય પમાર કરવો, હામીથી નવ જણ સમયે તેમનો એ નિર્ણય ઠીક ઠીક સાચો હોય છે જે માણસ પોતાની રીતરસમયી બહાર જઈને પોતાની જાતમા અપ્રિય થયેલી જાતના માણસોને મદદ કરે તથા એને રક્ષણ આપે, અને જે માણસ, પોતે પોતાની આસપાસના હામીઓના સ્વસ્થિતિ સુધારવાના પ્રયત્નમા રસ લે છે એમ દર્શાવતા કરે નહિ અથવા શરમાય નહિ, તે માણસ ખીજી જામતોમા પણ ઠીક ઠીક સારો શહેરી હોવાનો સબબ છે.

દક્ષિણના મામાન્ય સમાજમાં મૌથી માગ માણસો, એટલે કે જેઓ મૌથી વધારે મજકારી તથા ધાર્મિક હોય છે, તેઓ જ ધણખરુ હમમીઓને સૌથી સારી રીતે પિઠાને છે સૌથી મારામાં મારા ગોરાઓ જ હમમીઓના દેવગોમાં વધારેમાં વધારે વખત જાય છે, અથવા તેમની રવિવારની શાળાઓમાં ઉપદેશ આપે છે આવા ઉચ્ચ વર્ગની ગોરી વ્યક્તિઓ પામે જ પોતાની મુશ્કેલીના સમયમાં સામાન્ય હમમીઓ શિખામણ અને સનાહ સેના સૌથી વધુ વખત જાય છે.

હમમીને ત્યાં હુ જન્મ્યો હતો, અને વળી હમમીઓના ઉદ્ધારને મેં મારુ જીવન કાર્ય માન્યુ હતુ, એ મેં ઘરણે ઉત્તર અને દક્ષિણની કેટલીક અસાધારણ વ્યક્તિઓના પરિચયમાં હુ આવ્યો છુ દાખના તરીકે, હું એક ગરીબ હમમીનો ઠાકરો હતો તેથી જ હેમ્પ્ટન સંસ્થાનમાં રસ્તો શોધનો જર્થ શક્યો, અને ત્યાં જનરલ આર્મસ્ટ્રોંગની અમર મારા ઉપર થઈ તેઓ મારા એક એવા શિક્ષાગુરુ અને મિત્ર નીવડ્યા, કે મારી માતાને બાદ કરતા, તેમના જેવી મારા જીવન ઉપર મારી બીજી કોઈ પણ પરિચિત વ્યક્તિની અસર નહિ થઈ હોય બાપ્તિસ્ટ વંથામાં મારા જેના લક્ષણો હતા તેવા જ લક્ષણો વધારે મોટા પ્રમાણમાં મારા પાઠવા જીવનમાં રહ્યા કે હમમીઓને મોટે હું કામ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો તેથી જ સૌથી ઉચ્ચ પ્રકારના, ઉદાર, ઉચ્ચ મનવાણા, મજકારી અને સ્વતંત્ર કાર્ટિના મનુષ્યોના સતત સંસર્ગમાં હું આવ્યો છુ મેં ક્યાંતુ એ તો જણાવ્યુ કે કે, આવી અમાધારણ વ્યક્તિઓના અગત મર્ષમાં આવવાથી જ મેં મારી મોટા ભાગની કેળવણી પ્રાપ્ત કરી છે

મારા કાર્યમાં આગળ ધપવામાં હું કેટલીક વખત હિંમત હારી ગયો હોત. પરંતુ સદ્બાએ મને પ્રેરણા અને હિંમત આપે એવી કેટલીક વ્યક્તિઓનાં દષ્ટાંત મારી સમક્ષ સતત રાખ્યા કરતો હતો. એ વ્યક્તિઓ જે સમાજમાં રહેતી હતી તે સમાજમાં જ રૂક્ત જાણીતી હતી. એમના સમાજ બહાર તો એ વ્યક્તિઓ લગભગ અજાત જ હતી. તેઓ જરાય પ્રકાશમાં નહોતી આવી. પરંતુ એમનામાં ધૈર્ય હતું. મુશ્કેલીઓમાં પણ એ વ્યક્તિઓ આનંદી રહી શકતી હતી. સદ્બાવનાનો એ મહાનુભાવો કદી ત્યાગ નહોતા કરતા. તેમનાં દષ્ટાંતોથી મને સતત પ્રેરણા મળ્યા કરી છે.

ટરકેશ જતા મને પહેલી જ વખત ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણેના એક ભાઈનો ભેટો થઈ ગયો. તેમનું નામ કેપ્ટન મૈયા સી હાવડ હતું. તેઓ રેલવે લાઈનના એક તપાસણી-કામદાર હતા. મોન્ટગોમેરી અને એટલાન્ટા વચ્ચેની એવાયામાની વેસ્ટર્ન રેલવે લાઈનની એક ટ્રેનના તેઓ હેખરેખ રાખનાર અધિકારી હતા. તેમણે કેળવણી ક્યા મેળવી હતી તે હું જાણતો નથી. પુસ્તકોનો અભ્યાસ કેટલો કર્યો હતો તે પણ હું જાણતો નથી. પણ મને એટલી ખબર છે કે તેઓ દક્ષિણમાં જન્મ્યા હતા અને તેમનું બધું જીવન તેમણે ત્યા જ પસાર કર્યું હતું. વીસ વર્ષના ગાળામાં તેમના કરતા વધારે જિંયા પ્રકારના સદ્ગૃહસ્થ ઉત્તર કે દક્ષિણ વિભાગમાં મને ભાગ્યે જ મળ્યા હશે.

મને એક પ્રસંગ ખાસ યાદ આવે છે. નાતાલના તહેવારોમાં એટલાન્ટા અને મોન્ટગોમેરી વચ્ચેની એક ટ્રેનમાં હું મુસાફરી કરતો હતો. તેઓ મારી સાથે જ હતા. આ દિવસોમાં

મારી જાતિના જગ અશ્વઙ, અમભ્ય અને અજ્ઞાન માણુમે
મોગી મખ્યામા મુમાદરી કર છે આ તહેવારોના સમયમા
સામાન્ય રીતે હમગીઓ જરા વધારે સ્વચ્છદી મને છે, અને
દાડની અમરને વીધે અધાને એ જાતનુ ગાડપણુ આવી
જાય છે

કેટલાક સમય પડી ટ્રેનના છેવટના ડમ્પમા મુમાદરી
કરતા ટોળામા એક ધાધવ પેનુ થયુ જ્યારે કેપ્ટન હાવર્ડ ત્યા
જર્મ પહોચ્યા ત્યારે દાડ પીનાઁ કેટલાક માણુમેએ તેમની સાથે
એવી બારામા બોલવા માડયુ કે હમગીઓ વા ગોગઓમાથી
ધણા બાગને એ સામગીને વાજખી રીતે જ કીધ અરે
કેપ્ટન હાવર્ડને યથાને ખીજે કોર્ડ ગોરો હોત તો હમગીઓ
કુપઁ ગોળીમાર કરવાની એને એક મરમ તક માપડે એડુ
હતું એનું પગિયામ શુ આવત એ મનરી મારી સમક્ષ
એક ચિનાર સહેવાઈથી ખડો થઈ ગયો. પરંતુ કેપ્ટન હાવર્ડે
એક પિતાની માફક તેમની માથે હામ લીધુ તેમની ધીંગ
અને પિતૃતુલ્ય વાતમત્ય મેઈકને મારુ હલ્ય દ્રી ગયુ કયા
એ અશ્વઙ હજરીઓ અને કયા એ ધીંગ અને વાતમત્યની
મર્તિ મમા કેપ્ટન હાવર્ડે તેમણે તેમની સાથે મપૂર્ણ શાંતિથી
વાતચીત કરી તેમના અવાજ વા રીતમાતમા જરાય
ઉરેગણી જખ્યાની નવોની થોડા જ સમયમા તેમણે ડમ્પમામાં
મપૂર્ણ શાંતિ અને વ્યવગ્યા આણી દીધા. સાર પડી તેમણે
થોડાક ડાપણુમરેની શિખામણુના શબ્દો તેમને કયા
પગિયાએ તેમની મહુબાવનાની તેમના કુપર અમર થઈ અને
તેઓ તેમના તરફ ફાગજાની અને માનની લાગણીથી
જોવા લાગ્યા

કેપ્ટન હાર્વર્ડને હજમીઓ સાથે કાગ લેવાનું હતું. પથ્થાપ કપરામા કપગ સયોગોમાથી તેમને પમાર થયુ પડયુ હતું. છતાય તેઓ મુઝે થયા હોય અગર તો ધીરજ ગુમાવી બેઠા હોય, એવું મેં મારી તેમની સાથેની અનેક મુસાફરી દરમિયાન કહી બેયુ નથી તેમની સાથે મેં દૂર દૂરના પ્રવાસો કર્યા છે. જ્યારે જ્યારે તેમને એ દરમિયાન કુરસદ મળતી ત્યારે ત્યારે તેઓ મારી સાથેની બેઠકમા બેસી જતા, અને અમે બન્નેય દક્ષિણના હજમીઓની સ્થિતિ તથા તેમના બાવિ સંબંધીના વાર્તાવાપમા મશગૂલ જની જતા. એ વાર્તાલાપ કોઈ કોઈ વખત તો એક કલાક સુધી ચાલતો. અને યાદ છે કે ગોરાઓની ફરજ અને જનાનફરી મળધે તેઓ ધણા ચોક્કસ વિચારો ધરાવતા હતા. હજમીઓ સાથે ધીરજ અને ન્યાયપુર સર વર્તન રાખવા મળધે તેમણે પોતાના કારણો અને અનેક વેળા કહી મબજબાબ્યા હતા તેમણે મારી પાસે ધણી વખત એવો પણ ભય પ્રદર્શિત કર્યો હતો કે, હજમીઓ પ્રત્યે મખતાઈબરેહું વર્તન રાખવાની ટેવથી હજમીના કરતા દક્ષિણના ગોરાને જ વધારે નુકમાન થાય છે

મેં કેપ્ટન હાર્વર્ડ વિષે જરા લખાણમા કહ્યું છે એનું કારણ એ છે કે, તેઓ દક્ષિણના સોફાનુ એક રિશિષ્ટ પ્રકારનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે, અને દક્ષિણના દરેક સમાજમા એમના જેવી વ્યક્તિઓની અંખ્યા વધતી જતી આવૂમ પડે છે દક્ષિણના સાચા કુલીનોમા બલમનસાઈ, આત્મસંયમ અને સંગઠારિતાના લક્ષણો હોય છે. કેપ્ટન હાર્વર્ડમા એ સદ્ગુણોનો હિમ્મતમ અંશ હોયો મારી સાથેની વાતચીત દરમિયાન તેઓ ધણી વખત જણાવતા કે, હું કઈ હજમીઓને યાદવાનો

ધધો નથી લઈ બેઠો, હામીઓની તરફેણમાં કે તેમની વિરુદ્ધમાં કંઈ ખાસ લાગણી ધરાવતો નથી, પણ કોઈ પણ જાનિ ના વ્યક્તિની સાથે ન્યાયી રીતે નર્નલુ નેઈએ એમ હું માનું છું અને એ પ્રમાણે થતું જોવાની હું અપૂર્વક આમંત્રણ રાખું છું વળી તે જણાવતા કે, દક્ષિણના પ્રદેશને હું ચાહું છું, અને તેથી જ ઇચ્છું છું કે બીજી જાતિઓને જે તમ મને છે તે તમ હામીઓને પણ મળવી નેઈએ એમને ખબર હતી કે, હિંદુઓ હિંદુ અને મુસ્લિમો મુસ્લિમ મનુષ્યને જે ન્યાય મને છે તે જ ન્યાય મુસ્લિમો મુસ્લિમ અને નીચમાં નીચને ન મને તો મમાજની આઝાદી સ્થાપી ન રહી શકે

માગ જીવનની શરૂઆતમાં કેપ્ટન હાવર્ડ જેવી ન્યમિના અમરમાં હું આવી ચડ્યો એને હું મારું અહાભાગ્ય માનું છું તેમને ઓગળ્યા પછી મેં વિચાર્યો કે, ચાતુ પદ્ધિતિમાં એક ગોરો મારી જાનિને વિજ્ઞાપવાને મને એના તરફ ન્યાયી વર્તન મળવાનું ગ્રીષ્મી રહે છે, તો એક હામીએ એને યોગ્ય પ્રતિઅભિનંદન આપતું નેઈએ

એનામામાના માગ કાર્ય દરમિયાન સર સુખા મેં એક બીજા દક્ષિણવાગી ગોરાનું ઓગળ્યા પછી લીધું હતું તેમને જન્મ પણ અવામામા થયો હતો પણ તેઓ જંગ જુદા પ્રકારના માણસ હતા તેઓ કેળવણી, હિંદુ આમાગિક તેમ જ અમનદારીનો દરજ્જો ધરાવનાર હતા તેમનું નામ જે એન એમ મરી તેઓ હાલ અર્ધવાગી થયા છે

ડો કરીના જીવનના છેલ્લા વીસ વર્ષ દરમિયાન તેમને ઓગળવાનો હું ખાસ લક્ષ્ય રાખતો હતો અમેરિકન આનંદ

વિશ્વદેવતા દક્ષિણનાં સંયોજિત સરચાનોના પક્ષમાં રહી તેઓએ મુદ્દમાં બાગ લીધો હતો. કોલેજના અધ્યાપક તરીકે તેમણે કામ કર્યું હતું. મધુકત સરચાનોના પ્રધાન તરીકે તેમણે રસેનમાં હોદ્દો સંભાળ્યો હતો, અને બીજી પક્ષ કેટલીક જાહેર ખાતાઓની ઉચ્ચ પદવીઓ ભોગવી હતી. એથી પણ આગળ વધીને તેમના વિશે કહેવતું કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે દક્ષિણના ગોગઓના જીવનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ એમનામાં હતું. વ્યક્તિગત જીવનના અને વિચારમરણીમાં દક્ષિણના ગોગઓના તેઓ પ્રતિનિધિરૂપ હતા.

ડો. કરી સમાજમાં અને સરકારી ખાતાઓમાં ઉચ્ચ પદવી ધરાવતા હતા, છતાં જીવનના પાછલા વર્ષોમાં તેમણે કેળવણીનું કાર્ય હાથ ધર્યું હતું. દક્ષિણની ગોરી અને કાળી આગ જનતાની કેળવણીનું કાર્ય તેમણે ઉપાડી લીધું હતું. એ સિવાયના બીજાં કાર્યો પણ કાર્યને તેઓ વધારે સુખદાયક માનતા નહોતા.

એવામાં પરગણામાં આવેલા મૅન્ટગોમેરી શહેરમાં ડો. કરી સાથે કામધંધાને અંગે મારો પ્રથમ મેળાપ થયો. કેપિટોલ નામના મકાનના એક ઓરડામાં થોડા મમય માટે મારે બેસવાનું થયું હતું. પાસેના જ ઓરડામાં ડો. કરી બીજા કેટલાક સદ્ગૃહસ્થો સાથે વાતચીત કરતા હતા તેમાંના થોડા શબ્દો મારે કાને પડી ગયા. તેઓ હમસીઓની કેળવણી વિશે કંઈક કહેતા હતા. રાજ્યના એક અમલદારે કંઈક શકા ઉઠાવી કે, હમસીઓની કેળવણી જામનમાં દક્ષિણના એક સદ્ગૃહસ્થ સક્રિય બાગ લે તો એ થોડો મધુકાય કે કેમ. તેમણે વાપરેલા શબ્દો તો હું જરામર જણાવી શકતો નથી.

પરંતુ હો કરીએ આપેના જવાબનો ભાવાર્થ એવો હતો કે, હજમીની કેળવણી માથે મળક ધગવવાથી જ તેઓ પોતે વાળીને કોઈ પણ માણસ મામાજિક ગીતે અમર અન્ય કોઈ રીતે કંઈ ગુમાવી બેમે એમ તેઓ માનના નહોતા.

હો કરીએ આગળ ચાલના જણાયું કે, ‘હજમીની કેળવણી માટે મે જોટલું કયું છે એના કળા હજમીઓએ મારે માટે વધારે કયું છે વળી હજમીઓની શાળાની મુલાકાત નેવાથી, તથા હજમી સ્ત્રી પુરુષ અમર તો બાળક તરફ બલમનમાર્ગ બરેલું કોઈ પક્ષ કાર્ય કરવાથી, મે જાને જાગ મેળવ્યું છે અને હું કંઈક વધારે મારો થયો છું, એમ મને લાગે છે’ એમણે કહ્યું કે, ‘આતર વિમલ પૂરો થયા બાદ તમને હજમીઓની કેળવણી મનુષ્યની એકેએક દિલચાપની દરખાશનો હું મખત રિંગની હતો’ પરંતુ, પડી તેઓ હજમીઓની ટેલીક શાળાઓની મુનામન સેવા આ પા, હજમી સોફા કેળવણી મેળવવા માટે કેના મથી ગયા છે એ તેમણે નિરોનજ નેયુ, એ પગથી તમને જ એમના પૂર્વમદો દૂર થઈ ગયા અને એને યથાતે હજમીઓની કેળવણી પ્રત્યે તેમનામા સહાનુદતિ અને પ્રશ્નમાની રત્તિ ઉદ્ભવી.

દક્ષિણના ગોરાઓમા જન્મ અને મરણના કાગલે જાતિમે ની બાવના ખૂંટ હતી આતર વિમલ પડી તો પરાજય અને ગરીબ ઈના કખને લીધે એ બાવના ખૂંટ મુ અને તીવ જની મર્ત હતી છતાં, ખૂંટ મયામણ કરના કરના તેઓ એવી કક્ષાએ પહોચી ગયા કે જની જાનિ અને પેગ જાનિના સોફા તરફ નેમના હવ પૂગ મખનાજી બની’ ગય. એમના કરના વધુ નમ્ર, વધુ માયાજી અથવા વધુ ઉતાર

પ્રકારના માણસ બીજે કયાય જોવામાં નહિ આવે એમ મારો અનુભવ છે, અને બીજાઓને પણ મેં એમ કહેતા સાંભળ્યા કે આતર વિગ્રહમાં વિજયના બાગીદાર બનનાર ઉત્તરવાસી ગોરાઓ અને હજારોઓને માટે રંગભેદ અને જાતિભેદની ભાવનાથી મુક્ત થવું વધારે સહેલું હોય છે દક્ષિણના ગોરા સમઘી એવું નથી.

દક્ષિણમાં એક બીજા પ્રકારના ગોરાઓ છે, જેમની મદદથી મેં મારા કાર્યનો વધારે નિશાળ અને વધારે વ્યાવહારિક જ્ઞાન મેળવી લીધો હતો. હું ન્યુ ઓર્લિયન્સના જોન એમ પાર્કર નામના સર્વદમ્ય જેવી વ્યક્તિઓની વાત કરું છું તેમને હજારોની તરફથી આગર વિરુદ્ધ કેલ્ડ ખાસ પ્રકારની લાગણી નહોતી પરંતુ હજારોઓ એક વેપારી દૃષ્ટિથી ઉપયોગી છે એમ તેઓ માનનાર હતા. પાર્કર માર્કેટ દક્ષિણની ઔદ્યોગિક મહાસભાના પ્રમુખ છે, અને 'ગ્રે' સરથાનોના એક મોટામાં મોટા જમીનદાર છે. મારી મમજ પ્રમાણે, તેમની પેઠી હુનિયામાં મૌથી વધારે ૩ ખરીદ કરે છે અને વેચે છે. મેં ઘણાં ગોરાઓ સાથે વાનો કરી છે, પણ એમાં પાર્કર સાહેબ એકલા જ મૌથી વધારે અપેક્ષાથી એવું મનના હોય એમ લાગે છે, ન્યાયની મેગીઓમાં, કામચલામ અને જીવનની બીજી મધી જામતોમાં, હજારોની માથે ન્યાયથી વર્તવાની જરૂર છે, કેમ કે, એ જામત દેશની આપારી પ્રગતિને માટે અગત્યની છે તેઓ એમ પણ મમજે છે કે, હજારોને નિયમિત કામ કરવાનું મન થાય, એ માટે એની જરૂરિયાનો વધારવી જ જોઈએ, અને એ કામ એને કેળવણી આપીને જ કરી શકાય એવું છે.

દેશના દરેક ભાગમાં હમીઓને અપાયેલા મે ધણા વ્યાખ્યાનો માનવ્યા છે પણ પાર્સર માટેના જેવું વ્યાખ્યાન મે ધ્યાય માનવ્યું નથી દરેક મધ્યાનના વાર્ષિક મમાગમ મમયે તેમણે હમીઓ સમય એક બાસણ ક્યું હતું આશરે એક હમર ખેડતો ત્યા બેગા થયા હતા તેમનું ખોલતું ગમે ગતરે એવું વ્યાવહારિક અને મુદ્દામનું હતું એમની જમીન ઉપર એમણે કેટલાય વર્ષોથી હમીઓને કામ કરવાને રોકેલા છે આમ હોવાથી તેઓ તેમની પામે સાહેસાદી રીતે અને ખુલ્લા દિવથી વાત કરી શક્યા એમણે એમને કેટલાં જગા કડવા મત્ત મબળાવ્યા, કનાય સામળનાગઓએ એમની કદર કરી એમણું જ નહિ, પણ જે મદ્દબાવનાથી એ સત્ય ઉચ્ચારાયા હતા એ મદ્દબાવનાની પણ કદર કરી

દક્ષિણમાં હમીઓને ત્યા મુઠ્ઠી લાગે વળગે છે ત્યા મુઠ્ઠી તો તેમના કત્યાણની આશાઓ પાર્કર સાહેબ જેવા મદ્દ-ગૃહસ્થો ઉપર અવલબે છે કેમ કે, મનૂરી, ઉલોગો, દેશવર્ણી અને રાજાગીય મધ્યાઓ એ મર્વ વચ્ચે ગાદ સબધ છે એમ તેઓ મમળનાર છે વળી, ઉત્તર મારથી અને સમભાવથી જાતિતેદના પ્રશ્નોનો સામનો કરી તેઓ તેનો વ્યાવહારિક ઉકેલ લાવવા મથે છે

એક તરફ ખીલ જ જાનની વ્યક્તિના વારંવાર મપ્રમા હું આવ્યો છું ‘લુઈવિલ કુરિયર જર્નલ’ નામના પત્રના કર્નલ હેટ્ટી વોર્મન માહેજની હું વાત કરું છું તેઓ દક્ષિણના જૂનવાણી વિચારના પ્રતિનિધિય છે એમ મને લગે છે તેઓ ઉત્તર, ઉચ્ચ આત્મગૌથી ભરપૂર અને મુક્ત

રીતભાતવાળા મદ્દગદ્દર છે. દક્ષિણમાં હળમીઓની કેવા પ્રકારની સ્થિતિ વગેરે છે, એ સંબંધી મારે તેમની સાથે અવારનવાર લંગાણપૂર્વક વાતો થઈ છે. હળસીઓ વિશે વધારે વિશાળ અને ઉદાર વિચાર ધરાવનાર એમના જેવા બીજા કોઈ સદ્દેશ્ય અને મળ્યો નથી.

કેટલાક વર્ષ ઉપર, ટરકેજની અમારી શાળાના કાર્યમાં લોકોને રમ સેતા કરવા અમે એક મઠા ગોઠવી હતી. એક પ્રખ્યાત સદ્દેશ્ય પ્રમુખ તરીકે આવવાનું સ્વીકાર્યું હતું. પરંતુ તેઓ એ વખતે હાજર નહિ રહી શકે એમ જ્યારે અમને જણાયું, ત્યારે અમને બારે નિરાશા થઈ. છેવટની ધડીએ વ્યવસ્થા કરનાર સમિતિએ કર્નલ વોટર્સને તાર કયો. એમના એક બાળકનું અવસાન થયું હતું, એના શોકમાં એમણે કેટલાક મમય સુધી જાહેરમાં વ્યાખ્યાન નહિ કરવાનો નિર્ણય કયો હતો, છતાં તેઓ 'લૂઈ વિલ'થી ન્યૂ યૉર્ક પહોંચી ગયા, અને હળમીઓની તરફેણમાં એમણે એક એવું સરસ વ્યાખ્યાન આપ્યું કે, એવું બાપણ મેં ભાગ્યે જ માન્યું હશે. એમણે મને એ વખતે કહ્યું હતું કે, ટરકેજમાંના અમારા કાર્ય પ્રત્યે તેઓ જે રસ ધરાવતા હતા એને લીધે જ તેઓ એ પ્રમાણે ધર છોડીને બાપણ આપવા ગયા હતા, બીજા કોઈ પણ બાળક તેમને એમ કમતા લવચાવી શકત નહિ.

દક્ષિણની પરિસ્થિતિ જોઈ ધણી વખત હું હિંમત હારી જતો, અને મારું મન ખાડું થઈ જતું. પરંતુ એવે સમયે પાર્કર સાહેબ અને કર્નલ વોટર્સને જેવા માણસોના પરિચયે મારામાં પ્રાણ રેડ્યા છે અને મારી શ્રદ્ધામાં વધારો કયો છે.

હળસીઓ સાથેના મમાગમમાં પણ હું ભાગ્યશાળી

નીવડ્યો છુ ગોગઓની માફક હબમીઓમા પણ એ વર્ગ એવો છે કે જે પોતે જે જાનિમા ગ્હે છે તેના કંઠ્યાણુની જામતમા ગોરાઓના જેટલો જ ગમ ધનવે ૬ જે વસ્તુથી જાનને જાતિ વચ્ચે વિખવાડ ઉત્પન્ન થાય એવું હોય, એનો ઉચ્ચનમ ગોગઓના જેટલો જ નેઓ પણ વિરોધ કરે છે પણ ગોગઓમા જેવી ગીત બે પ્રકારના માણુમે છે, તેવી જ રીતે હબમીઓમા પણ બે પ્રકારના માણુમે છે

હબમીઓમા એક એવા પ્રકારના માણુમે છે કે જેઓ મ કુચિત નહાનુભૂતિવાળા ટૂંકી વિચારદૃષ્ટિવાળા, અને ગોરાઓ વિરુદ્ધ અમાઉથી જ મ્હવાચ ગખનાગ છે એનાજામામા જ્યારે ૬ પ્રથમ આપ્યો ત્યારે મારે એક નિર્ણય મ્હી લેવાનો હતો. ઉપર જણાવેના પ્રકારના હબમીઓ માથે મામેલ ધર્મ દક્ષિણના ગોરાઓને વગોનવાની જેહાડ ઉઠાવરી કે કેમ એ એક પ્રશ્ન હતો. એને પરિણામે ઉત્તરના લોકોની મારા કાયમા મહાનુભૂતિ મને એમ હતું જીએ પ્રશ્ન એ હતો કે, મારી જ્ઞાતની આમ-જનનાનુ માયુ દિત વિચારવું અને જાનને જાનિઓ વચ્ચે જે મારો મબલ જધાર્ન ચૂક્યો હતો, તેને જાગરી રાખી તેમા દહિ મ્હવા પ્રયત્ન મ્હવો કે કેમ

મારા શરૂઆતના વર્ષોમા તો મારી આણુનાણુ જે અનિદો અને અન્યાયો નું જેનો હતો તેમને વગોવવાની મામાન્ય દિલચાતમા જોગર્ન જવા ૬ ધી વખત સત્યાયો હતો, એની નું ના પા નો નથી પણ જ્યારે મે એ વિરોધ કરી મ્હી વિચાર મ્હી લેવો ત્યારે મને જણાયું કે, એવો રમો લેવાયી કઈ પણ દિન થવાનું નથી કલ્પ એ ગીત તો મજા નુકમાન થાય એવું છે એક પરિણામ નો એ આવે

એવું હતું કે, મારી જાતિની આમ-જનતાની આજુમાજુ જે તકો રહેલી જ હતી તેનો લાભ લેવાને બદલે તેઓ અવજે રસ્તે દોરવાઈ જાય એવું હતું એ ઉપરાંત મેં જોયું કે, ગોગઓ વિરુદ્ધ દગો મચાવ્યા કરવાનો મારી જાતિની આમ-જનતાનો જરાય ધરાદો નહોતો તેમને તો એટલું જ જોઈતું હતું કે, કેળવણી મેળવવાના અને સ્વમુધારણાના તેમના પ્રયત્નમાં તેમના ગોરા પાડોશીઓની મદદ અને ઉત્તેજન મળે તો બમ છે

મારા જેવા એક બીજા હામી મહાશય મારી માફક આ બધી બાબત અષ્ટતાથી સમજી જનાર હતા. તેમનું નામ ડૉસ હેરન હતું એલાબામાના કેમ્પ હિલમાં તેઓ રહેતા હતા તેઓ શુભામગીરીની પ્રથા ચાલતી હતી ત્યારે શુભામ તરીકે જન્મ્યા હતા. પરંતુ તેમનામાં વ્યાવહારિક કહાપણની ગિણપ નહોતી, અને તેઓ જે સમાજમાં રહેતા હતા એના એક આગેવાન હતા. કેટલાક વર્ષો પૂર્વે પોતાના કપાસના પાકની લણણી કરી લીધા બાદ તેમણે ટમ્કેજીની સરથામાં મારી મુલાકાત લીધી તેમણે કહ્યું “મારો બધો પાક મેં વેચી દીધો છે, એની મારી કિંમત જીપજી છે, અને આ વર્ષનું બધું દેવું ચૂકવી દેતા મારી પાસે ૨૦ ડોલર વધ્યા છે.” તેમણે મને દમ ડોલર આપ્યા અને ટમ્કેજીના એક વિદ્યાર્થીની કેળવણી પાછળ તે ખર્ચવાનું મને જણાવ્યું તેઓ ઘેર પાછા ફર્યા અને પાડોશમાં આવેલી એક ગોરાઓની શાળાના શિક્ષકને બાટ્રીના દમ ડોલર આપી એક ગોરા વિદ્યાર્થી માટે એ રકમ ખર્ચવાનું જણાવ્યું

તે દિવસથી ડૉસ હેરનને હું સારી રીતે ઓળખતો થયો

છુ ટંગેની હમસીઓની વાર્ષિક મલામા આવનાનું તેઓ કદી ચૂકતા નથી તેઓ એવા પ્રખરના માણસ છે કે દરેક જણને તેમનું કહેતું માબજણ ગમે તેઓ હમેશા સીધા મુદ્દા ઉપર આવી જાય છે, અને બોલતા માડેલા વિષયની વાત બરાબર પૂરી થાય છે કે તમ્મ જ બોલવું બંધ કરે છે તેમની સાથે વાતચીત કરી છે તે દરમિયાન તેમણે ધણું ઉપયોગી સૂચનો કર્યા છે હમમીઓની આર્થિક, દેશવણી વિનયક અને નૈતિક સુધારણા સંબંધીનું કોઈ ને કોઈ સૂચન તેઓ કરતા વળી એ સૂચન એવા પ્રખરનું પણ હોય કે જેનાથી ગોરાઓ અને કાળાઓ વચ્ચેના સંબંધ વધારે સારાં અને આખા ઉત્તર કે દક્ષિણમાં પોતાની જાતિના લોકો કે દેશ પ્રત્યે રૂઝમે હેરા કરતા વધારે પ્રેમ ધરાવનાર ગોરાઓ મેળાપ થનાર સહબાગ મો પ્રાપ્ત થયું નથી તેમની આવનાઓ અને મહત્વાનુભૂતિ એવા પ્રખરની હતી કે એમના જેવા માણસો મે હમેશા કુનીન' ગણ્યા છે

કઈ મોટું થતું હોય અથવા અન્યાય થતો હોય તો કોઈ પણ ગોરા અથવા કાળો પોતાની નજરમાં આવે ત્યારે અને તે જગ્યાએ તેની સામે નાગો ઠાવનારો હમ ધરાવે છે એની કું ના નથી પા નો પરંતુ નીચેની હતી ત કું ન જણાતું તો સત્યને મે અન્યાય ક્યો ગણાય અને દક્ષિણની આમ જાતને પણ અન્યાય ક્યો ગણાય કેટલાક માણસો તો એવો ધધો જ સર્વ બેરેલા હોય છે કે, 'દમ્, દમ્' ની જૂમો પાડવી અને એ ગીતે ગોરાઓ મો કાળાઓ વચ્ચે કડવાસની લાગણી ઉત્પન્ન કરી એવા માણસો મગતા રૂઝમે દે ને પોતાનું જીવન વધારે

ઉપયોગી ગીતે ગાત્યુ છે. અમેરિકાના હજમીઓના ઉદ્ધારનો માર્ગ તૈયાર કરના મહેનત તો કરવાની છે. પરંતુ શુષ્ક દલીલો, કે જોડુ યાચ છે જોડુ યાચ છે, એવી ખાલી ખૂમો પાડનાથી એ કામ બની શકે એવું નથી. મુખ્યત્વે રચનાત્મક કાર્ય કરીને જ ખરેખરી પ્રાપ્તિ થઈ શકે એમ છે

જેમ્સ સી નેપિયર નામના એક ખીજા હજમી સદ્-ગૃહસ્થની હવે હું ઝાળખાણુ આપુ છું. તેઓ કેળવણેના, ધનાઢય અને સરકારી છે અને 'નેશનીલ'માં શરાર છે એમની હિમર ક્ષેત્ર હરનના જેટલી જ લગભગ છે વીમ વર્ષથી તેમની માથે હું ગાઢ મપર્કમાં આગેા છું ઉત્તર અને દક્ષિણમાં હું તેમની સાથે રહ્યો છું મે એમની સાથે સભાઓમાં કામ કર્યું છે ખાનગીમાં મારે ઘેર કે તેમને ત્યાં મે વાતચીત કરી છે આ બધા વર્ષો દરમિયાન, ગોગરો તરફ સંક્રમિત કે કડુતા ભરેલા વિચારો દર્શાવતા મે તેમને કહી સાબળ્યા નથી એથી બિલકુલ, ગોરાઓના ખોટામાં ખોટા કૃત્યો કરતા સારામાં મારા કૃત્યોની જાહેરાત કરવાની તેમની ઇનેજરી મે જોઈ છે મારા જીવનનો મોગે ભાગ મે એમના જેવા માણસની સોજાતમાં રહીને કામ કરવામાં માળ્યો છે સમુક્ત સંગ્રાનોનો કોઈ ભાગ એવો નહિ હોય કે જ્યાં મને એમની હમનો કોઈ ને કોઈ માણસ મળી આવ્યો ન હોય આવા માણસોને તો હું ખાસ કરીને વધારે માત્ર આપુ છું તેઓ ધારત તો હજમીઓના જીવનમાં ગોરાઓ તથા તેમના અન્યાયો વિષે જે હલકા પ્રકારની વાતો કરવાની ટેવ આમાન્ય થઈ પડી છે એ ટેવમાં સામેલ થઈ, એની એ વાતને ઘૂટ ઘૂટ કરત, અને એમ કરીને ખતે મતત દુ ખ ભોગવન તથા

તેમની આજ્ઞાજાણનાંએને પણ દુખી કરત પરંતુ તેમણે એવું કયું નથી અને તેથી જ દુ તેમને ખામ પરીને વધારે માન આપુ છું

ઉપગતમાં મારે જણાવવાનું આ દશમાં હામીને દુખ પામવાનું કાર્ષ સાચેમાચું મગલ દુર્લભ શિષ્યો નથી મયુક્ત સમ્પાનાના મામા ય જો ને તો એવો જ ખરાત મધાર્ત ગરો છે કે, સામાન્ય હમમી પોતે ગોરો નથી એવો ગોક જરવામાં પોતાનો વણોખરો સમય ગાગે છે અથવા ગોગઓની માથે શુદ્ધ મામાજિત દષ્ટિએ એને ગીરીને બળવાની રજા મગે એની ખપટ પી કરે છે પરંતુ આ વાત મત્યથી વેગળી છે ઉત્તર અને દક્ષિણના બધા વર્ગના હમસીઓના પરિચયમાં દુ આ થો છું કાર્ષ હમમી પોતાના સમાજથી દુર્ જનો ગહેવા માગે છે અગત ગોરાઓના સમાજમાં બળી જવા માગે છે, એવી ખામતનો ઉત્તર મગ્ગો પણ તેમનામાં થનો ભાગે જ નબળાય છે બુદ્ધિશાળી હમમી તો પોતાના સમાજમાં હમે મગે છે ત્યારે ખૂબ મતોર અનુભવે કે હમસીઓની મદારના સમાજનો કાર્ષ પણ માણુમ એ વસ્તુને ભાગે જ જાગી શકે છે કે મમ શકે છે હુકમમાં, ગુપ્ત મડગોમાં તથા દેરગોમાં કે એવા મીજા મડગોમાં ભેગા થયેના હમમીઓ પોતાની જાનિને મુધારનાના સાહમો મળથી જ વાતચીત કરવામાં મશગૂબ બની જાય

ગોરા ખેડૂતોની માફક હમમી ખેડૂતો મુખ્યત્વે ખેતી મ મધી જ વાતચીત કરે છે ત્યારે પોતાની જમીન મ મરી એ વાત કરે છે ત્યારે એ મોથી નધુ ખીલી ગ્રંથે છે ખેતરના વાતાવરણમાં જ મદિ એવું છે કે જેથી હમમીની નવામાદિ, સામાન્ય

બુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે, અને એ વધારે સગીન બને છે. આમાન્ય રીતે, કોઈ પણ વસ્તુમાં શુ રહ્યું રહેલું છે એ સમજી એવું તાદરશ શબ્દચિત્ર આપવાની હજારી ખેડૂતમાં સરસ શક્તિ હોય છે એવી શક્તિ બીજામાં ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે એ માન્યતાનો ખુનમો અને તો એ જણાય છે કે, હમણી ખેડૂત કુરતનો અભ્યાસી હોય છે જમીનના છોડ અને પ્રાણીઓના વિકાસનો, ઝરાઓ અને પક્ષીઓનો, અને ઋતુઓના ફેરફારનો, એ પોતાની રીતે અભ્યાસ કરે છે. અનુભવજ્ઞાન હમેશા કીમતી હોય છે, અને એવું અનુભવજ્ઞાન મેળવવાની એ ખેડૂતને તક મળે છે

કેટલાક વર્ષો ઉપર હજારીઓની એક ખેડૂત મસ્થાની મેં મુલાકાત લીધી હતી ત્યાં એક અનણ્ય હમણી ખેડૂતની પાસેથી મેં જે બોધ મેળવ્યો છે તે ૫ કદી જૂથો નથી ટપકેડના એક જ્ઞાતકે મને એ મસ્થાની મુલાકાતે જવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું ટપકેડથી કેટલાક માર્ગ દૂર એ મસ્થા આવેલી છે ત્યાંના એક ઓગામાં મેં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે ‘ખેડૂત અનુભવ મહા’ નામથી ઓળખાતી, એ મસ્થાની એક સભ્યનું કામકાજ આનંદ હતું એક હજારી ખેડૂતને બામપીઠ ઉપર જઈ પોતાના અનુભવનું જ્ઞાન કરવાનું કહેવામાં આવ્યું એ ખેડૂત આશરે પાંચ વર્ષનો છુટો હતો એણે પુત્રક્રિયા યાજ્ઞજરાય મેળવ્યું નહોતું પરંતુ એક શિક્ષકે એની ખેતી કરવાની રીત સુધારવાનું બતાવ્યું હતું એ શિક્ષક એ વર્ગના બીજાઓને પણ એ જાતનું શિક્ષણ આપતો હતો

પોતાનો અનુભવ વર્ણવવા એ ખેડૂત ઓરડા આગળ આવી પડેશ્યો અને (અશુદ્ધ અંગ્રેજીમાં) એણે કહેના માટયું .

“મને વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાની તક મળી નથી, પણ આ શિક્ષક આ યા છે ત્યાગ્યી મારી મને જ હું કઈક વિજ્ઞાન રચવાનો પ્રયત્ન કરું છું” ત્યાર પછી એણે કપાસના ડોડની ડાળી એની બાજુના એક મેજ ઉપર મૂકી અને પછી એક વિગતવાર વર્ણન શરૂ કર્યું એણે દસ વર્ષનો અનુભવ રજૂ કર્યો એ વર્ષો દરમિયાન પોતાની જમીન ફળદ્રુપ બનાવી દરેક કાસની ડાળી ઉપર શુડવાની મખ્યા એ વધારેનો ગયો હતો આ મર્વનું વર્ણન કરી એણે એક ડાળી બિચકચુ અને મબાજનોને બતાવ્યું એણે કહ્યું, “શિક્ષક આપ્યા ત્યાર પહેલાં અને મેં ખેતીની મુધારણા શરૂ કરી એ પહેલાં કપાસના એક ડાળ ઉપર દમ્ત મેં જ શુડવા બેઠતા હતા બીજો વર્ષ એવી સ્થિતિ આવી કે એ જ જમીનમાં એક ડાળ ઉપર ચાર શુડવા બેમે એવું કરનામા મને ફેરફાર મળી” આ પછી એણે સબાજનોને એક બીજી ડાળ બતાવી વળી પછી એક નીજી ડાળ બતાવ્યું અને પછીથી ચોથું ડાળ એણે કહ્યું, “છેલ્લા વર્ષો દરમિયાન એક ડાળ ઉપર આઠ શુડવા બેસે છે”

છેવટે એણે છેલ્લું ડાળ બિચકચુ અને કહ્યું, “આ વર્ષે મેં આવો કપાસ ઉગાડ્યો છે” એક ડાળ ઉપર ચૌદ શુડવા એણે બતાવ્યા પછી એ વૃદ્ધ પોતાની જગ્યાએ બેઠી ગયો દૂરના શ્રીતાઓમાંથી એ જણુ બોલો થયો અને બોલ્યો, “કાકા, તમારું નામ કહેશો કે?”

એ વૃદ્ધ આત્મી બોલો થયો અને કહ્યું, “જ્યારે તું હવે મારું નામ પૂછે છે ત્યારે તે હું કહું (આ જ નામ પણ તારા અશુદ્ધ અંગ્રેજીમાં આવ્યો હતો) આ શિક્ષક આપ્યા પહેલાં, બહુ પહેલાં, હું એક લોકડાની બનાવેલી ઝૂંડીમાં

રહેતો હતો જમીનનું ભાડું આપતો અને ખોરાક મેળવવા પાક ગીરો મૂકતો એ દિવસમા જ્યારે મારી પાસે કંઈ નહોતું ત્યારે ક્ષોભ મને ‘વૃદ્ધ જિમ હિલ’ કહીને બોલાવતા પણુ હવે હું દેવામાથી છુટો થયો છું, મારી પામે પચાસ એકર જમીનના દસ્તાવેજને છે, હું એક સારા મકાનમા રહું છું, એ મનનને ચાર એરડા છે, દરેક એરડાને બહાગથી અને અફરથી રંગ કર્યો છે, મારી પાસે બેન્ડમા પૈસા જમા પડ્યા છે, વળી મારી જાતિમા હું એક કર બરનારો છું અને મારા છોકરાને કેળવણી આપુ છું મારી જાતિના કોંકો હવે મને ‘મિન્ બેન્સ હિલ’ કહીને બોલાવે છે’

આ દસ વર્ષ દરમિયાન — આ ડોમાને લાગે વળગે છ ત્યાં સુધી તો — એણે પ્લામ ઉગાડ્યો હતો પરંતુ એટલું જ નહોતું એણે તો જાતિભેદનો આખોય ઝાંચડો ઉઠેયો હતો દક્ષિણમા બને મુસાફરી કરતા ઉપર નર્ણવ્યા મુજબના વૃદ્ધ હમસી ખેડૂતોના સતત ભેગ થઈ જાય છે દેશના અદરના મહત્ત્વના ભાગોમા, બગીચાઓ અને મોની વસાહતોમા, નાના ખેતરોમા — જઈ શક્તા અને હબસીઓની આમ-જનતાને મળી શકતો એમ કરવામા મારા જીવનમા મેં એક મહાન સત્તા અનુભવે છે તમના ખેતરોમા કે જંગલોમા તેઓ કામ કરે છે ત્યાં જવાનું અને તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરવાનું મને ગમે છે દેવબોમા, રવિવાગ-ચાનાઓમા, ખુન્ની જગાઓમા તથા એમનામા જાગૃતિ આણવા અન્યત્ર ખરાતી એમની સભાઓમા ભાણુ આપવાનું મને ગમે છે આ રીતે, લખવામા અને ભાણુ કરવામા ઉપયોગી થઈ પડે એવી ઘણી જામતો મને મળી છે પુસ્તકો વાચવાથી એટલી

બાળને અને કદી મળી નથી મામાન્ય દળની ખેડૂતનામા
જગ્યે કૃત્રિમતા કે દોષ નાના નથી તે જોવો હોય કે એવો
જાણાય કે કદી ગર્ભની વાનગીન કળો નથી આ દળના
માણસોન મળવામા અને જોગખવામા અને ખૂન મ ન પડે કે

જે જ્ઞાનમા સુમયેની જાતિને એક કાયદો પણ છે કે,
દનિષ્ઠના ઉત્તમ મનુષ્યોના નસર્મમા નેઓ આવી શકે છે
માગ મદનામ્યે અને એ લાન મળ્યો કે ઉત્તરમા બે વર્ગના
લોકો કે એક વગ મુશ્ચિત વિચારોનો અને ગેરવાજાની
વર્તન ગમ્મન રો કે દક્ષિણના જોનાતુ હમી પ્રત્યે અથવા
ઉત્તરના જોગ પ્રત્યે જેવું વર્તન હોય કે, એવું જ વર્તન એ
વર્ગના ઉત્તરવાસીનું દક્ષિણના જોા એ તન્દ હોય કે ઉત્ત
વાસીઓનો બીજે પ્રમાણ વિશાળ અને ઉદાર વિચારો ધરાવનાર
હોય હ ન આ બીજા પ્રમાણનાની માથે ન પ્રમાણ પાડે છ

આમ જણાવતા એ અપવાદ તરફ દુ ધ્યાન ખેંચુ છું
હમીઓના 'ધધાતરી' મિત્રને હુ એમાથી માં કરુ છું કોઈ
પણ જાતિના 'ધધાતરી' મિત્ર હોવાનું કોઈ પણ માણસ
વ્યારે દમામથી જાહેર કરે છે ત્યારે મારી ધીરગતી હદ
આવી જત કે ચીન, જપાન, અથવા ક્રિતિપાનના વતનીઓના
'ધધાતરી' મિત્ર હોવાનું જણાવનાર માણસ વણી વખત
કઈ સદ્ભાવના બતાવનારો હોય કે, પ તુ એ હમેશા
પડાગો આપે એવો હોય છે હમી એક મનુષ્ય કે એમ
માનીને એનામા રમ લેનાર માણસને મળુ મને ગમે છે
હમી પણ એ માનવ કુદમનો મન્ય છે અને હમીનો મન
કરવાથી આ દુનિયા વધારે મારી ગહેવા લાયક મને છે એમ
માનીને મન કરવા છત્તનાગની સાથે પણ મને વાત કરવી ગમે છે

૧ પદ્મીસ કે એથી પણ વધારે વર્ષો દરમિયાન ૮૦૩૯ સગ્યાના ઘડતર અને નિભાવાર્થે નાણા મેળવના ઉત્તરમા જવાનો મને અભ્યાસ છે એ દરમિયાન મેં એ પ્રદેશના ૧૯૫ અસાધારણ મનુષ્યોનો પરિચય સાધ્યો છે એમની માથે જરા જુદી જ ગીતે, અને કદાચ સામાન્ય માણસ જે રીતે ન આવી શકે એવા ગાઠ પરિચયમા આવવાની મને તક મળી છે એનું કારણ એ છે કે, હું હળગીઓની કેળવણીને માટે મદદની યાચના કરતો હતો અને આપણી વગ્તીના જ એક અગ્ર તરફ જે એદરકારીભર્યું વર્તન રખાયું હતું તેને યોગ્ય તક મળે એ હેતુથી જ હું એમની પાસે મદદ શોધતો હતો. એમના છૂટકાની એક એવી બાબત જોવાની મને તક મળી હતી કે જેનાથી એમના ધર્માર્થો ભાઈઓ પણ કદાચ પરિચિત નહિ હોય

ગ્રેન્ડર્ડ ઓર્થોડોક્સ કંપનીના એક વખતના મુખ્ય અધિકારી મન. એચ એચ રોજર્સ હાગસીઓના પ્રશ્નમા ખાસ રસ લેતા હતા અને એમની પ્રત્યે મહાનુભૂતિ ધરાવતા હતા હતા હું હિંમતથી કહું છું કે, એમને ઓળખનારાઓમા જૂજ લોક જ એ બાબત જાણતા હતા એમણે આ રસ અને મહાનુભૂતિ દર્શાવ્યા હોય એવા એક પ્રશ્નગ તો મને યગગર યાદ છે એક દિવસ હાગસી ખેડૂતોનું એક નાનું વર્તમાનપત્ર હતું તેમને જનાવતો હતો ૮૦૩૯મા એ પ્રસિદ્ધ યયુ હતું, અને એમા અમાગ પ્રદેશની એક કોમના લોકો અદરેઅદર નાણાં ઉધરાવનાનો પ્રયત્ન કરતા હતા એની દગીકત હતી. રોજર્સ સાહેબે એમને વચન આપ્યું હતું કે, શાળાનું એક મકાન બધારી આપવા પોને કઈક રકમ આપજે એ મકાન

બાધવામાં ખૂટતા નાણા સોડોએ ઉપરાવવા માડ્યા હતા આ ઉધગણુ કંવાને શાળાના વિદ્યાર્થીઓ બહાર નીકળી પડ્યા હતા ખૂટતી રકમ પૂરી થાય એ હેતુથી વણા માણુમોએ કામો આપ્યો હતો મરીગાઈ હાવા છતાંય સોડોએ કંઈ ને કંઈ આપ્યું હતું કોર્ટએ એક પેની તો કોર્ટએ પાચ સેન્ટ તો વળી કોર્ટએ પચીસ સેન્ટ વળી કેટલાકે એક ડોલર અને થોડાકે પાચ ડોલર જેટલી રકમ પણ ભરી હતી વર્તમાનપત્રમાં આ અર્વ હમીકતનો હેવાલ વાચીને અને આ પ્રમાણે નાણા ભગનાગના નામોની વામી યાત્રી જોઈને ગેજર્મ સાહેમની આખમાં આમુ ભગઈ આમ્યા હુ નથી ધાગ્તો કે, તેમણે આપેના પૈમામાં નોકોનું બધું કરવાનું આવું મહાન બાળ ગ્યુ છે એવું એમને ત્યાર પહેલા કદીય બાન થયું દોષ તેમના જીવનમાં હેના વર્ષો દરમિયાન ગેજર્મ માહેમ ખૂબ રમપૂર્વક વર્જનિયા રેનવેનું બાધકામ કરવામાં રોમયા હતા એમની યોજના પ્રમાણે જ એ રેલવે બાધવામાં આવી હતી બધા પૈમા પણ એમના પોતાના જ હતા નોગ્ગેઠ (વા)થી ડીપ વોગ (પશ્ચિમ વા) મુનીની એ રેનવે હતી નરી રેલવે બધાયા પછી પહેલી ન્યવમ્યા તો એમણે એ મરી કે એખાન ટ્રેન દોડાવી એમાં મને મુમાફરી કમગી એ મુમાફરી દરમિયાન એ રેલવે લાર્મન ઉપર આવેતા જુદા જુદા સહેરોમાંના હાગી તકિને હુ કંઈક મદૂ અને એમની ગિયતિનો અબ્યામ મગી એ ગિયતિ મુધાગ્વાનો કંઈક પ્રયત્ન કરુ એ એમનો હતુ હતો એમના દષ્ટિગિન્દુ પ્રમાણે, જે દેશનો તેઓ વિગમ કરવા ઇચ્છતા હતા, તે દેશના વિકાસના એ અગમ્ય નાધન જેવા એ તકો હતા જે પ્રદેશમાં ધર્મન

રેલવે પસાર થતી હતી તે બધો પ્રદેશ તેઓ જોવા ઇચ્છતા હતા. એ પ્રદેશ એ વખત સુધી કંઈક પછાત હતો. એને તેઓ મમૃદ અને આખાદ બનાવવા માગતા હતા. ઉલોગી અને સુખી લોડોથી ભરપૂર અને આમાદી પામતા શહેરો. એ પ્રદેશમાં થાય એ જોવાની તેમની ઇચ્છા હતી. પણ તેમનું મરનું ફળીજૂત થતું દેખાયુ એ પહેલા થોડાક જ સમય અગાઉ તેમનું મૃત્યુ થયું.

મિ. ગેન્ઝર્સનું મૃત્યુ થયું એ પહેલા કેટલાક વર્ષો સુધી મારે તેમની માથે ગાઢ પરિચય રહ્યો હતો. ન્યૂ યૉર્કમાંની એમની ઓફિસમાં હું તેમને વારંવાર મળતો. કેટલીક વખત તો તેમના નાના મજામાં મે તેમની માથે નાના નાના પ્રવાસો પણ કર્યા છે. જે કાર્ય કરવા હું પ્રયાત્ન કરતો હતો એના નિષે એ સમયે એમની સાથે નિગતવાર વાતો કરવાની મને તક મળી છે. મને મળેલા માણસોમાં મિ. ગેન્ઝર્સનું મગજ મને સૌથી વધારે શક્તિશાળી અને ફળદ્રુપ લાગ્યું છે. મોટા મોટા ધંધાઓની બાગતા સાથે સળધ હોવાને લીધે તેમનું દૃષ્ટિબિંદુ ધણુ નિશાળ બન્યું હતું. સામાજિક અને જાહેર પ્રશ્નો સળધી એમનામાં વ્યાવહારિક મહત્ત્વશક્તિ આવી હતી. એમની સાથેના સંપર્કમાંથી મને ખૂબ શીખવાનું મળ્યું હતું.

પ્રખુત વિષયને અંગે હું એક બીજી વ્યક્તિનું નામ દઉં તેઓ નળી તદ્દન જુદી જ હમના માણસનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે. ઉત્તર સ્થાનોમાંની મારી મુસાફરીઓ દરમિયાન હું તેમની સાથે વારંવાર સળધમાં આવ્યો છું. મિ. ઓગ્રાન્ડ ગેરીસન વિવાદ સળધી વાત કરુ છું. ન્યૂ યૉર્કના 'ઈવનિંગ

પોસ્ટ 'ના તેઓ અધિપતિ હતા. મિં રોજર્સ ને અર્થમાં વેપારી હતા તે રીતે મિં વિલાડ મુખ્યત્વે વેપારી નહોતા. હળસીની કેળવણી અને પ્રગતિની જાગૃતમાં મિં રોજર્સ કરતાં તેઓ જુદા જ પ્રકારનો રસ ધરાવતા હતા. કંઈ નહિ તો છેવટે એ પ્રશ્નને તેઓ તદ્દન જુદા જ દિશિમિન્દુથી જોતા હતા.

મિં વિલાડ, ગુલામી નાબૂદ કરવાના હિમાયતી તરીકે પ્રખ્યાત થયેલા વિલિયમ લોર્ડ્સ ગેરીસનના પૌત્ર થાય. તેઓ એક સાક્ષર અને આદર્શવાદી છે. એમના દાદાએ હળસીના હજાર માટે જે ભારે ધગરા દર્શાવી હતી તે એમનામાં પણ છે. આ દેશમાં બીજી કોઈ પણ જાતિના લોકોને જે હજાર અને તક મળે છે તે હળસીને પણ મળ્યાં જોઈએ એમ જોવાને તેઓ આતુર છે અને એ જાગૃતનો તેઓ આમદપૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે. કોઈ પણ માણસ અથવા કોઈ પણ એક વર્ગના માણસોની સ્વતંત્રતાને કોઈ પણ રીતે મર્યાદિત કરવા ઇચ્છતી દરેક સંસ્થાનો તેઓ ખુશ્ખુશો વિરોધ કરનારા છે. એમણે પોતાના દાદાની માફક અને એમની પદ્ધતિથી જ, માનવ જાતિની સ્વતંત્રતા માટે લડાઈઓ લડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; એટલું જ નહિ, પણ હળસીઓની કેળવણીની જાગૃતમાં તેમણે જાને રસ લીધો છે. મુખ્યત્વે ઠરીને એમના સૂચન અને કામને લીધે જ ટરકેટ સંસ્થાના પચીસ વર્ષના રજત મહોત્સવ સમયે સંસ્થાને ૧૫૦૦૦૦ ડોલરનો ફાળો મળ્યો હતો. મિં વિલિયમ એથ જોન્સવિને ટરકેટની અને દક્ષિણના હળસીઓની કેળવણી-વિષયક જે મેવાઓ કરી હતી, એના સ્મારક તરીકે

અને એમનું નામ રાખવાને માટે એ રકમ ઉધરાવી હતી. મિ. વિવાડે પોતાના ઘણા સમયનો ભોગ આપીને અને અગત સેવાઓ કરીને દક્ષિણના હળમીઓની કેટલીક પ્રમાણમાં નાની અને મુશ્કેલીથી ચાલતી શાળાઓના ઘડતરમાં મદદ કરી છે. ઓછામાં ઓછી આવી બે મંથાઓના તેઓ દુગ્ધી છે. એકમાં તો તેઓ દુગ્ધી મડળના પ્રમુખ પણ છે, અને મડળના કાર્યના નિયમન તથા સચાવનમાં સક્રિય ભાગ લે છે તાજેતરમાં જ તેઓ એક પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે: હળસી લોકોની પ્રગતિ માટેનું એક રાષ્ટ્રીય મડળ તેમણે 'જિનુ ક્યુ' છે. એ મડળ એક જાતના ચોકિયાતનું કામ કરનાર સમિતિ જેવું છે હળસીઓના હક્ક અને હિતની ઉપર નજર રાખી એની તેઓ ચોકી રાખશે. દુકમાં અદાવતો મારફત, કાયદા કાનૂન મારફત, જાહેર અને ખાનગી ઉપાયો દ્વારા, દેશના જુદા જુદા ભાગમાં વસતા હળસીઓને હાથમાં સહન કરના પડતા મર્દ પ્રકારના અન્યાયો દૂર કરવા એ સમિતિ પ્રયત્ન કરશે.

મિ. વિવાડના ઉદ્દેશો સાથે તો હું મપૂર્ણ સહાનુભૂતિ, ધરાવું છું, પરંતુ ન્યાયને ખાતર મારે કહેવું જોઈએ કે, એ હેતુઓ પાર પાડ્યા તેઓ જે ઉપાયો ચોજતા તેની સાથે હું ઘણી વખત મતભેદ ધરાવતો. કેટલીક વખત તો તેમના વર્તમાનપત્રમાં અને ખાનગી વાતચીતમાં તેમણે મારી વિરુદ્ધ ટીકાઓ પણ કરી છે તેમ છતાં આ બધા સમય દરમિયાન એમની મિત્રાચારી અને મદ્દબાવના એ જળવી રાખ્યા છે એમ મને લાગ્યું છે મારી કોઈ અગત વિનંતી કરવા હું બ્યારે તેમની પામે ગયો છું, કે મારા કામને મદદરૂપ

થઈ પડે એવી મામણી પણ મેં બ્યારે તેમની પાસે કરી છે, ત્યારે તેમની શક્તિ અનુમાર બનતી બંધી મન દ કરવા તેમણે હમેશા ઇતેમ્મરી બતાવી છે, અને એની કોઈ દિવસ એમણે ના પાડી હોય એવું બાન્હે જ હશે. હું એમની સૂચનાઓ દરેક વખતે મમજી શક્યો નથી. એમણે બતાવેલી રીતો પ્રમાણે કામ કરવા તેમની માથે હું હમેશા સમત થઈ શક્યો નથી, છતાં, હું ધારુ છું કે, એમની ટીકાઓથી મને ફાયદો થયો છે અને એમના જુસ્સાદાર અને અડગ અવાનની અસર જાહેર જનતાની મનોદશા ઉપર સારી લાભદાયી થતી હતી એ મને હમેશા લાગ્યું છે, અને એની મેં કદર પણ કરી છે.

મિ નિલાઈ પાસેથી હું એક પાક પણ રીખ્યો છું એક જ હેતુથી એકત્ર થયેલી બિજ બિજ વ્યક્તિઓ. હમેશા એકમીજને મદદરૂપ થઈ પડે એવો મિત્રાચારી બરેતો સબ્બ હમેશા જાળની રાખી શકે છે, પત્રી વિગતોની બામતમા અને ધ્યેયને પહોંચી વળવાના તેમના માર્ગો બહેને બિજ હોય.

મારા ઉપર જોડી અસર કરનાર બીજા એક ગેમટ્ સી ઓગડન છે. હેમ્પ્ટન સમ્યાનો હું વિદ્યાર્થી મન્યો ત્યાર બાદ કેટલેક મહિને મિ ગેમટ્ સી ઓગડન નૂ યોર્કના કેટલાક સદ્ગૃહસ્થો સાથે હેમ્પ્ટનની મુલાકાતે આવ્યા. એમને મેં પહેલી જ વા જોયા તથા તેમનો મજબૂત, સ્વચ્છ અને જુસ્સાવાળો શારીરિક બાધો, માનસિક અને નૈતિક બધારણ, એ સર્વ એવા પ્રકારના હતા કે, એમને પહેલી વાર જોતા જ મારા ઉપર એવી છાપ પડી કે જે મારા જેવી ગિયતિમા ન હોય તે બાન્હે જ સમજી શકે. મારા ઉપર સૌથી મોટી છાપ આ પ્રમારની પડી “આ માણસ અતિ બારે ઉત્કટતાવાળો

અને વ્યવહારદક્ષ છે. તેઓ પોતાના ધંધાની વ્યાખ્યામાં ખૂબ ગરકાત થઈ ગયેલા હોવા છતાં, એ ધંધાને જરા વ્યાખ્યા મૂકીને, એક અભાગી જાતિની ઉત્પત્તિ કરવા પોતાનો કંઈક સમય આપે છે અને વિચાર કરે છે.”

મિ. રોજર્સ અથવા મિ. વિલાર્ડ કરતાં મિ. ઓગ્ડન તદ્દન જુદી જ દગ્ગના માણસ છે. હળસીઓના ઉદારનો પ્રશ્ન હકત હક અને સ્વતંત્રતાનો જ છે એવું એમનું દષ્ટિ-બિન્દુ નથી. દક્ષિણની એક ઉત્પાદક વ્યાખ્યા તરફ દુર્લક્ષ કરવામાં આવ્યું છે એટલે જ ખ્યાલ એ પ્રશ્ન મારેનો તેમનો નથી. હું હિંમતપૂર્વક કહું છું કે એ પ્રશ્નને તેઓ માનવતાનો પ્રશ્ન માને છે. મિ. ઓગ્ડન માનવતા માટે અત્યંત રસ ધરાવનાર છે. કોઈ પણ મનુષ્ય અથવા મનુષ્યોનો વર્ગ કમનસીબ છે એવો તેમને ખ્યાલ આવતાં જ એમને મદદ કરવાની તીવ્ર લાગણી થઈ આવે છે. બીજા મનુષ્યોમાં પણ એવા પ્રકારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય એ માટે એમણે પોતાના સમયના મોટા ભાગનો, અને પોતાની શક્તિ અને સમૃદ્ધિનો ભાગ આપ્યો છે. ભૌગોલિક, કૌમી અને જાતીય ભિન્નભાવ રાખ્યા સિવાય માનવજાતિના હિત માટે આત્મ-જનતામાં નિરવધાર્થ સેવા કરવાની બાવના મિ. ઓગ્ડને જેથી ફેલાવી છે એવી બીજા કોઈએ ફેલાવી નથી એમ હું માનું છું.

મિ. ઓગ્ડને આ દિશામાં કેટલું કાર્ય કર્યું છે એનો ખ્યાલ નીચે જણાવેલી એમની પ્રવૃત્તિઓની યાદી ઉપરથી આવશે. મિ. ઓગ્ડન આટલાં પદ ધરાવે છે — ૧. દક્ષિણ કેળવણી સંમેલનના પ્રમુખ અને ઉત્તર તરફના એકલા જ પ્રતિનિધિ. ૨. દક્ષિણની કેળવણી સમિતિના પ્રમુખ. ૩.

હેમણ મસ્થાના ટૂંકી મડળના પ્રમુખ ૪ ટરકેજી મસ્થાના ટૂંકી ૫ હમસીઓની સામાન્ય શાળાઓની મુધારણા માટેના એના ૧૧ જીન્મ ફડના ટૂંકી. ૬ સામાન્ય કેળવણી મડળના એક મધ્ય

ઉપરની યાદી ઉપરથી જોઈ શકાશે કે, દક્ષિણની કેળવણીની એકેએક અગત્યની હિનચાન માથે તેઓ મીધા મબધમા આવેના છે એ કેળવણી પછી ગોરાઓની હોય કે કાળાઓની હોય એ ઉપરાત તેઓ ન્યૂ યૉર્કના ખ્રિસ્તીઓના ધાર્મિક મહાવિદ્યાનય સવના નિરામક મડળના પ્રમુખ છે વળી તેઓ 'સેજ ફાઉન્ડેશન બોર્ડ'ના અને દેશમા આવેલા પ્રેસિડેન્ટરિન ધર્મોપદેશક મડળોના પ્રમુખ છે આ બધી જુની જુદી દિશાઓમા તેમણે શાનિથી, સ્થિરતાથી અને જરાય બમડયા મિનાય આખા દેશના બતા માટે કામ કર્યું છે આ બધા મડળોની વાર્ષિક સભાઓમા એમણે એક સાચા મુતસદ્દીને છાજે એવા વિશાળ દૃષ્ટિબિન્દુવાળા વ્યાખ્યાનો આપ્યા છે એમનો ખ્યાન એવો હતો કે, સમાજના દરેક વર્ગને કેળવણી માટે સરખી તક આપવાથી સાચા શોકશામનનો તેઓ પાયો નાખે કે દાખલા નરીકે, કેળવણીના સમેલન વિષે બોલતા તેઓ જણાવતા કે, 'એ તો શોકશાસનના અવાજે બોલાવેલી મહાસભા છે' વળી એક ખીજે વખતે એ સબધી બોનતા તેમણે જણાવેલું કે, 'દરેક અમેરિકન બાળકને કેળવણી મેળવવાનો હક્ક છે એ મિદ્દાન્ત એનો પાયો છે'

કેળવણીમા પ્રગતિ કરવાને એમણે અનેક રીતે કામ કર્યું છે, છતાં મિ ઓગડને જાહેરમા તેમ જ ખાનગીમા

મે એમ બોલતા સાબળ્યા છે કે તેઓ લાણેવા માણુમ નથી બીજા કેટલાક કોડિા પુસ્તકોમાથી જેવી રીતે પુસ્તકિયુ જ્ઞાન મેળવે છે એવુ ઘણુ જ્ઞાન એમણે કદાચ નહિ મેળવ્યુ હોય પરંતુ પુસ્તકો, માણુસો કે વસ્તુઓ દ્વારા મિ ઓડને સુદરમા સુદર જ્ઞાન મેળવ્યુ છે અને દુનિયાના પડિત વર્ગમા ધ્યાન મેળવવાની લાયકાત પ્રાપ્ત કરી છે મિ ઓડનેની કારકિર્દીનો મે જેટલો અભ્યાસ કર્યો છે એ ઉપરથી, જાહેર જનતાને રમ પડે અને ઉપયોગી નીવડે એની એની તથ્ય દિશાએ મને લાગી છે

પહેલી બામત - તેઓ એક ફનેહમદ વેપારી છે બીજી બામતઃ જાતિભેદ કે રંગભેદ લક્ષમા લીધા સિવાય આખાય દક્ષિણની પ્રજાને જેળવણી આપવાની હિલચાલના તેઓ એક નેતા છે જનરલ એસ સી આર્મસ્ટ્રોન્ગને બાદ કરતા, એ બામતમા એમના જેવુ કામ કરનાર બીજુ ઍઈ નહિ હોય ત્રીજી બામત ઉત્તરમા નૈતિક અને ધાર્મિક જેળવણીને લગતી ઘણી અગત્યની બાબતોના તેઓ એક અગત્યના નેતા છે

એમનુ જીવન જુનાનો મમક્ષ એ આદર્શ તરીકે મૂકવા યોગ્ય છે એમના જેવા અમેરિકનો, મારી જાણુ પ્રમાણે, ઘણા થોડા જ હશે

મિ. ઓડનેના પરિચયમા આનવાથી મારા ઉપર કેની અને કેટલી અસર થઈ છે અને મને કેની અને કેટલી જેળવણી મળી છે એનુ વર્ણન હવુ મારે માટે મુશ્કેલ છે જે કાર્ય કરાા હું પ્રયત્ન કરના હતા એ માર્યમા મારે તેમની જગ દત્તી, અને એ જગર એ જ એમને ઓળખવાનું માત્રુ એકનુ એક કાગળુ અને એ જ એમની

સાક્ષણિકતા જે હું હજી ન હોત તો ગેર્બટ્ટ સી ઓગડન જેવા, જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં આવું ઉચ્ચ ગ્ધ્યાન ધરાવતા સદ્ગૃહસ્થ સાથે મેળાપનો વિરલ અનુભવ કે ગાઢ પરિચય હું ન પામત મિ ઓગડન જે નમ્રતા મનના હોત, અને તેઓ પોતાના જ મનની શાન્તિ અને ઉચ્ચ સામાજિક દગ્ગજો ગ્રાધે એવા હોત, તો દક્ષિણની બન્ને કમભાગી જાતિઓની સેવા કરવાનો પ્રયત્ન કરતા એમની વિરુદ્ધ જે સખત નીકાઓ થઈ હતી, તેમની તેઓ બહાદુરીથી અને દઢ મનથી અવગણના કરી તે ન કરી શકત તેઓ એવા ન હોત તો, સભન છે કે, મે એમનો પરિચય ન કર્યો હોત

જે વ્યક્તિઓનો મે ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે તેઓ તો દક્ષ જુદી જુદી ઢગના નમ્રતા જેવા છે એ પ્રકારના ખીળ ધણા માણસો છે, જેઓ જૌદિક અને આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ મહાન ॥ અમેરિકાના મારી જાતના લગભગ એક કરોડ માણસોને તેમણે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે સાત્વન, સહાય અને સલાહ આપ્યા છે

વર્તમાનપત્રો અને ખબરપત્રીઓ

ખબરપત્રીઓ અને વર્તમાનપત્રો પાસેથી હું ઘણું શીખ્યો. હું કોઈ પણ શહેરમાં ગયો હોઉં અથવા ટ્રેનમાંથી બહાર પ્લેટફોર્મ પર પગ મૂકતો હોઉં એવામાં જ કોઈ ખબરપત્રી મને અચૂક શોધી કાઢે છે. ભાગ્યે જ કદી એ પ્રમાણે નહિ બન્યું હોય. વર્તમાનપત્રોના આ પ્રતિનિધિઓ ઘણી વખત તો અણધારેલી જગાઓએ ફેબા દેતા અને હું અથ મો પામતો. તેઓ મને જ્યારે પ્રશ્નો પૂછતા ત્યારે મને એમના પ્રશ્નોથી વધારે નવાઈ લાગતી કેટલીક વખત તો હું મૂઝાઈ પણ જતો. કોઈ વખત તો અમુક વસ્તુ હું જાણતો હોઉં, પરંતુ એ સળધી છૂટથી વાત ન થાય એમ પણ ધમ્મતો હોઉં, છતાં, મને એતુ પણ જણાયું કે, જે ખબરપત્રી મને મળતો તે એ જ બામતના પ્રશ્નો પૂછવાની ધમ્મ દર્શાવતો. આવી બામતોમાં પણ ખબરપત્રીને સામાન્ય રીતે જે માહિતી જોઈતી તે મળતી પણ ખરી. જો એ માહિતી એને ન મળતી તો પાછળથી મારે પરતાવો કરવો પડતો કેમ કે એના સમજવામાં આવેલું અર્ધસત્ય પ્રસિદ્ધ કરવાથી જે નુકસાન થતું એના કરતાં સાચી હકીકત જો પ્રસિદ્ધ થઈ હોત તો ઓછું નુકસાન થાત એમ મને જણાતું.

મારે ષ્ણુન પ્રુ જોઈએ કે, ત્યારે મને જોડો અનુભવ હતો ત્યારે ખમરપત્રીઓથી હું બડમ્તો ખમરપત્રીઓ એક ધધાદાગી જમ્મસ જેવા છે, તેઓ મમાજમા તોફાન પ્રાવે છે, અને એવી વસ્તુઓની ગોધમા ગહે છે કે જેથી સતત મુરકેવીઓ ઊભી થયા જ કરે, આવી મારી એમના મ મધી કેમસાય વખત મુધી નાન્યતા ગહી હતી પરિણામે, ત્યારે ત્યારે મને ખમરપત્રીઓ મગતા ત્યારે ત્યારે મારા હેતુઓ અો કામ મ મરી કા તો તેમને જોગ જોગ વાનો પ્રીો હિડાવવાની અથવા તેમ। અધાગમા રાખવાની સુમ્તિઓ હું રમુ, એ જ શક્ય બનતું

વર્તમાનપત્રો અને ખમરપત્રીઓ સજધી મદોગો પરિચય થયા મા તેમના પ્રત્યેનું મારુ વલગુ પૂરેપૂરું મદનાર્ધ ગયું છે પ્રથમ તો મને માત્રમ પડયું છે કે, વર્તમાનપત્રોના પ્રદેશમા વમના મમાજના મામાન્ય મનુષ્યોમા દિમત હાય આ। તેઓ જે પ્રશ્નો પૂછે એ જ પ્રશ્નો ખમરપત્રીઓ પૂછે છે આમા એક જ તફાવત છે ખમરપત્રી રીતેમીરો અને જાડધગી રીતે તમારી પામે આરે છે, અને બીજો કોઈ માણુમ કોઈ વિરે પરાય રીતે તમને જે પ્રશ્ન પૂછત તે પ્રશ્ન મો તમને સીધેસીધો પૂછે છે

મમાજનો મામાન્ય માણુમ, દાખલા તરીકે, દમરીની પ્રગતિ વિરે કે મારા કામ સજધી કેવા પ્રશ્નો પૂટે છે એ જાણવામા મો રમ પડે છે અને એ। હું એક અગત્યની બાજન પશુ માનું હુ દેશના જુના જુ। બાગમા વતનાર ખમરપત્રીઓ જે જાતના પ્રશ્નો પૂછે છે તે હિપગધી મ। વીક દીક જાણવાનું મો છે કોકો મારા કામ સજધી કેમહું જાણું

છે એની મને સમજતું પડે છે. જુદા જુદા ભાગોમા વચનાર સામાન્ય માણસ એ ભાગમા ગહેનાઝ મારી જાતિના લોકો તરફ તેમ જ સામાન્ય રીતે હજમીઓના આખા વર્ગ તરફ ફેરા પ્રકારની લાગણી ધરાવે છે, એ જામત પણ મને ઘણું અણુ મળ્યું મળે છે. આ રીતે અનેક જામનોથી ખગર-પત્રીઓ મને વાકેફ રાખે છે, એ ઉપરાન્ત એમના પ્રશ્નો વડે મારા કેટલાક જુલભરેલા ખ્યાલો પણ સુધરી જાય છે વળી હજમીઓની રિયલિટી અને પ્રગતિ મળે જાહેર જનતાને કઈક માહિતી મળે એ અગત્યનું હોય છે ખગરપત્રીઓના પ્રશ્નોથી હું એ માહિતી આપવાને પણ સક્તિમાન થાઉં છું

એક ખીજ ખ્યાલથી પણ ખગરપત્રીઓ તરફનું મારું વલણ ફેરનાઈ ગયું છે. જેમ હું વર્તમાનપત્રોથી વધારે પરિચિત થયો, તેમ મને, પત્રોના વાચકો અને આવવડાતાઓના રસ અને એમની વિચારસરણી તે પત્રો કેટલે સુધી અને કેવી રીતે ગૂંચુ ફેરે છે, એ પણ સમજાતું ગયું જાહેર જનતાના શુભેચ્છા અને વિશ્વાસ ઉપર સતત આધાર રાખનાર કોઈ પણ પ્રવૃત્તિનો આતંક જાણે છે કે, એ સમાજની પાસે એણે સીવી રીતે પહોંચવાની અને વર્તમાનપત્રો જેવા પ્રશ્નો પૂછે છે એવા જ પ્રશ્નોના જવાબ આપવાની એણે તક શોધી નેઈએ મેં કહ્યું છે તેમ, આ પૂછપૂછ સામાન્ય માણસની આભાનિક તપાસને ગ્યાને છે જો તમને વર્તમાનપત્રો એ પ્રશ્નો પૂછત નહિ અને જવાબ આપત નહિ તો એ પ્રશ્નો ઉત્તર અપાયા પ્રિયામના જ રહેત, અથવા વધારે આડકતરી રીતે અને એછા વિશ્વાસપાત્ર નજરેથી જનતા પોતાને જોઈતા સમાચાર મેળવત

હું દરેકેકમાં રહી છું એ વર્ગો દર્શાવવાન કેટલીય વાર દક્ષિણના એકાદ ગાસિક કે વર્તમાનપત્રનો પ્રતિનિધિ મારી પામે આવ્યો છે. અમારી શાળાની અંદરની પરિસ્થિતિ મંજૂરી - ઊડતી કોર્ક વાત અથવા ખમરની એ પૂછપરછ કરતો. આરી જાજતોમાં ખમરપત્રીને હું તો ફક્ત એટલું જ કહેતો કે, 'શાળા સંજોગો અને એની આગુ-જાગુની જાજનો મંજૂરી તમારી છઠ્ઠા મુજમ જેવી અને જેટલી પૂરેપૂરી તપાસ કરવી હોય એટલી કરી શો અને એ માટે જેટલો સમય લેવો હોય એટલો લઈ શો.' સાથે ને સાથે મેં એમને એ પણ ખાતરી આપેલી છે કે, કોર્ક પણ વિષય સંજોગો અથવા ગ્રંથ ઉપર એમને મળના કોર્ક પણ માણસ મંજૂરી એમને મમે તે પ્રશ્નો પૂછવાની છટ છે. બીજી રીતે કહું તો, એમની મુશ્કેલીમાં આવે એટલી દદ સુધી જવાની અને એટલી મંજૂરી તપાસ કરવાની એમને મેં દરેક તક આપી છે.

અવસર, અમારા જેવી દરેક મોટી મંજૂરી નંજોગો દાનિદારક દીકા કરવાને માટે, દેવભાવ રાખનાર અથવા ખોટી જિતિ ધગવનાર માણસોને પુરુષ પ્રસંગો મળી આવે છે. મંજૂરી સંજોગો જલેથી જાજનો નેઓ એસે પણ અર્થ કરી શકે છે કે જેથી મંજૂરી દાનિ થાય, એવી તો પણ નેમને પળી મમે છે. પંજુ આવી દરેક જાજનમા શાળાને દલારી પાડે એનું કોર્ક છાપવાને જદશે વર્તમાનપત્રો તપાસ ચલાવે છે. એમની તપાસળીને અને એનું પુરવાર થનું કે, મરેયાને એક મોટી કીમની જલદેગત મળી જતી અને જે મપમેગાએ તિના એ જથા શાન્ત પડી જતા. વર્તમાનપત્રો તપાસ

કરીને ભહેર કરે એ, કૂચલી કે ઊડતી વાતનો સૌથી વધારે અસરકારક અત આણે છે. એ માટે એના જેવું બીજું એક પણ સાધન નથી. બીજી બાજુ મેં એ પણ જોયું છે કે, તમારી પાસે કાંઈ સત્તાડના જેવું નથી એવું ખગરપત્રીને બતાવવાથી તમે એની શુભ નિષ્ઠા વધારે જલદીથી ગ્રાપ્ત કરી શકો છો, બીજા કોઈ પણ સાધનથી એવું નથી બનવું.

ઘણી વખત મેં વોકોને ખગરપત્રીઓની ટીકા કરતાં માન્યતા છે, કેમ કે જે ઘણી નજીવી જ બાગતો હોય છે તેમને તેઓ છાપે છે અને તેમનો પ્રચાર કરે છે બીજી રીતે કહીએ તો, જે આમાન્ય રીતે કૂચલી તરીકે ઓળખાય છે તેના વિશે જ તેઓ કહે છે. વર્તમાનપત્રો વિશે જે હું જાણુ છું એ ઉપરથી મારી ખાતરી થઈ છે કે, એમના ઉપર મોક્ષેક્ષા સમાચારનો એક દશાસ ભાગ પણ તેઓ છાપતા નથી સંજોગો પરથી મનાય એવું અને રસ પડે એવું હોય તો તે માની લેવાનો લોકનો સ્વભાવ હોય છે તે પરથી જે ગપગોળા કે વાતો અમાજમા ઊડે તે ખોટી સાબિત કરવામા જ દરેક પત્રકારના સમયનો મોટો ભાગ ખરચાય છે ખોટી માહિતી અને ગપગોળા લીધે લોકોના મન દૂધીલા અને પૂર્વ-અહવાનો બની જાય છે વર્તમાનપત્રો બીજી કોઈ મેવા ન કરતા ફક્ત એ બાગતને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાનું કામ જ કરે તોપણ એમનું અગ્નિત્વ વાજમી કરે, એની મારી અનુભવજન્ય માન્યતા છે.

આ વાત કહેતા હું એ વાત પણ જોવાનું જૂતી જતો નથી કે, કેટલાક દૈનિક પત્રો ખોટા અને ઊધે રજીતે દોરી જનાર કેટલીક ખોટી હકીકતોને માટે જવાબદાર હોય છે.

વળી, કેટલીય વખત તેઓ ફક્ત ઉરકેગળી કરે એવી વસ્તુઓ ઉપર ભાર મૂકે છે, અને અગત્યની ગામનો — ખામ કરીને આપણે બહાર રહેવાઓને અગત્યની લાગતી બામનો — તેઓ શાંતિથી પસાર થઈ જવા દે છે. દૈનિક વર્તમાનપત્રોએ મોટે ભાગે તો ગામડાંઓના પહેલાના વાતાવિવાઓનું કામ જ ઉપાડી લીધું છે. અથવા, ગામડાના ચોરામા બેસી શોડો ગાજકીય બામનોની વાતો કરીને લોકમત ધકવાનું જે કામ કરતા હતા, એ પ્રકારનું કામ હાલના વર્તમાનપત્રો કરે છે. એમ છતાં વર્તમાનપત્રો એ કામ જરા વધારે ઉચ્ચ જૂમિકાએ રહીને કરે છે. એનાથી દુનિયા વિશેનું વિશાળ દૃષ્ટિગિન્દુ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, અને સત્ય શોધી કાઢવાનો એ પ્રશમનીય પ્રયત્ન કરે છે. એમ જગવામા કેટલીક વખત ગામગણાટાની માફક ખોટી બામનો ઉપર અથવા તો અંગત અને મિનજડરી બામનો ઉપર જોકે તે ભાર મૂકે છે, છતાં ઓછામા ઓછું બધા વર્ગના લોકોને એકત્ર કરવાનું કામ તો એ કરે છે. જે લોકો એક જ વર્તમાનપત્ર વાંચે છે તેઓ વચ્ચે જરૂર પાડોત્તાભાવ જેવું લાગે જ, પછી તેઓ બસેને હમરો માર્ગ દૂર ગહેતા હોય અને એકમીજને મળી શકતા ન હોય.

વર્તમાનપત્રો અને પત્રકારો પામેથી હું ઘણું શીખ્યો છું. હું ધારું છું કે બધી જાતના ખમરપત્રીઓને — રૂઢિચુસ્ત તેમ જ ‘પીળા’ કહેવાતા છાપાંના — બન્ને જાતના છાપાંના ખમરપત્રીઓને હું મળ્યો છું. એમનામા મેં જે કંઈ જોયું છે એનાથી મને ખાતરી થઈ છે કે, સમાજનો કોઈ પણ વર્ગ પોતાને ભાગ આપવું કામ આ છાપાવાળાઓ કરતા વધારે

મહેનતથી અને વફાદારીથી, અથવા બધી બાબતુના સંજોગો જોતા, વધારે સારી રીતે જાણે જ કરે તો હજી હું કબૂલ કરું છું કે, હું એવો તો હવે થઈ ગયો છું કે વર્તમાનપત્રીઓને મળવાનું અને તેમની સાથે વાતો કરવાનું મને ગમે કેમ કે, તેઓ દુનિયાને પિછાને છે, શું ચાહી રહ્યું છે એ જાણે છે, અને માણસોને પણ જાણાવે છે. વર્તમાનપત્રીઓની સાથે વાતો કરતા મને આશ્ચર્ય પણ થયું છે. જાહેર અને ખાનગી બાબતોની પણ એમની માહિતી ધણી ચોક્કસ, તથા ગાઢ અને બિડા પરિચયવાળી હોય છે જાહેર માણસો અને એમનાં કામોની તુલના કરવામાં તથા એમને વિષે અભિપ્રાય બાધનામાં તેઓ અદ્વનું રહ્યું જરાનર મમજો છે એમ જણાય છે.

આ સમયે મને એક વાતની શોધમાં રસ પડ્યો છે. વસ્તુતઃ દરેક સમાચારપત્રના કાર્યાલયમાં હમલાબધ એની હકીકતો પડેલી હોય છે કે જે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો કોઈ વ્યક્તિને અગત કોઈ જાહેર હિતને તુકસાન થઈ જાય. પરંતુ ઉદાર દષ્ટિથી તેઓને છાપવામાં આવતી નથી આ પ્રમાણે કેટલીક બાબતો છાપના કરતા નહિ છાપવાની વર્તમાનપત્રીઓની વિવેકદષ્ટિ વ્યક્તિઓનું અને મમાજનું હિત સાચવે છે એની મને ખાતરી થઈ છે હાલની પરિસ્થિતિમાં જે રીતે વર્તમાનપત્રો ચલાવવામાં આવે છે એ રીતે જોતા, કોઈ પણ જાનત સમાજમાં રસપ્રદ થઈ પડે અથવા સન-સનાટી ફેલાવે એવી હોય, તો એ એક જાતનું વેપારી સાધન ગણાય, એવી બાબતો તેઓ એકઠી કરે અને તેને વેચે એ એમનો વેપાર જ છે આ માન્યતાનો વિચાર કરતા એવી

બાબનોની પ્રસિદ્ધિમાં જે વિવેકશુદ્ધિ અથવા યોગ્ય વિચાર-દષ્ટિ દર્શાવવામાં આવે છે, એ ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે.

વર્તમાનપત્રોના મમાયાર મેળવવાની અને એમને તૈયાર કરવાની રીતમાં ચાલુ વર્ષોમાં ધ્યાન એવે એવી સુધારણા થઈ છે એવું પણ મને લાગે છે. મમાયારપત્રોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવનાર માણસોનો વર્ગ સુધર્યો હોય, કે ખજરપત્રોએ માથે પ્રસંગ પાડવાની જનતાની સમજશક્તિ વધારે સારી થઈ હોય, અથવા આધુનિક મામાજિક જીવનની આંદોલનવાળી વ્યવસ્થામાં હાલનું વર્તમાનપત્ર જે જવાબદારીવાળું સ્થાન ભોગવે છે એનું જનતા અને સમાચારપત્રોએ બંનેને વધારે ચોક્કસ જ્ઞાન થયું હોય, એમાથી ક્યા કારણને લીધે આ બન્યું છે એની મને ખાતરી નથી ખાનગી વ્યક્તિઓએ અને જાહેર પુરોષોએ એક વાત સમજી લીધી છે કે, દરેક જણે જે કંઈ કામ કરવું હોય તે ખુદી રીતે કરવું, જેથી દુનિયાને એ શું કરે છે એની ખજર અને મમજણ પડે. એનું કારણ એ છે કે, દેશની બધી વ્યક્તિઓના જીવન એકબીજાની નજીક રહીને જ ગાળવાનાં હોય છે અને તેથી બધી વ્યક્તિઓનું દિલ એમ કરવામા સમાયેલું હોય છે.

બીજી બાજુએ મમાયારપત્રોએ જોળી કાઢ્યું છે કે, કેઈ પણ મમાયાર છાપવાને યોગ્ય ત્યારે જ ગણવા કે જ્યારે એનાથી જનતાનું કેઈ પ્રકારનું દિલ સધાતું હોય. વળી મમાયાર તદ્દન માયા અને ત્રિશ્ચામપાત્ર હોય તો લાખે માગે એની કિંમત અંકાય છે, અને એ છાપનાર વર્તમાનપત્રની પ્રતિદા બધાય છે એમ પણ તેમને માન્ય પડ્યું છે.

વર્તમાનપત્રો અને ખગરપત્રીઓ સળધી તેમની સાથેના મારા અનુભવ ઉપરથી હું કંઈક શીખ્યો છું. પરંતુ દેશના કેટલાક સૌથી પ્રખ્યાત માણસો એમની સાથે કેવી રીતે પ્રસંગ પાડવા ટેવાયેલા છે એના તરફ લક્ષ આપવાથી હું ઘણું વધારે શીખ્યો છું.

કર્નલ રુઝવેલ્ટ ન્યારે પ્રમુખ હતા ત્યારે હું ઘણું પ્રમગે 'વ્હાઈટ હાઉસ'માં ગયો હતો. મહાન દૈનિક વર્તમાનપત્રોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવનારા આશરે અઢી ડઝન ખગરપત્રીઓ એમને વીટળાઈ વળેલા મે ત્યાં જોયા હતા એક વેપારી પોતાના બાગીદાર સાથે જેની છૂટથી વાતો કરે છે એવી છૂટથી અને ખુદના દિલથી તેઓ તેમની સાથે મરકાગી બામનો, એમની યોજનાઓ અને નીતિ સળધે વાતો કરતા એ જેઈને મને એ પ્રમગોએ ઘણી જ નનાઈ લાગતી આવી મુનાકાતનું પરિણામે એ ખગરપત્રીઓ પોતાના વર્તમાનપત્રોમાં લાખા સદેશ તારથી મોકલતા હતા ખાતરીથી અને ખોટા પડવાની ખીક વગર કદું છુ કે, પ્રમુખના તેમના ઉપરના વિશ્વાસનો બાગ્યે જ ભગ થયો હશે.

આવી ખુ ના દિલની મુનાકાતોથી જ મોટે ભાગે પ્રેસિડેન્ટ રુઝવેલ્ટ આખા દેશને ઘણું મોટું પ્રમાણમાં પોતાની સાથે સાથે લઈ જતા ન્યારથી મે કર્નલ રુઝવેલ્ટને ઓળખ્યા છે ત્યારથી મે તેમની કારકિર્દીમાં એક વસ્તુ એ જેઈ છે કે, દેશના મૌથી તેજસ્વી ખગરપત્રીઓ અને સામયિકોના સેખરોની સાથે ગાઢ અંગત સસર્ગ ગમ્મવાની આભાવિક શક્તિ તેઓ ધરાવે છે વર્તમાનપત્રીઓને તેઓ ગમી ગયા કે, કેમ કે તેઓ જે પરિગ્વિતિમાં કામ કરે છે તે કર્નલ રુઝવેલ્ટ તમને છે,

અને એ રીતે મને નાણુંનો મોટો ફાળો મળ્યા છે. એને લીધે જ સોડોમાં મારુ નામ પણ ફીક ફીક જાણીતું થયું છે. આ વાત સાચી છે એમ જણાવતાં મને આનંદ થાય છે, કેમ કે મેંકડો અને હજારો માણુમેને હું મારો અવાજ મંબળાવી શકત નહિ. પરંતુ વર્તમાનપત્રો દ્વારા હું એમના મંમર્ગમાં આવી શક્યો છું. આ સર્વને લીધે મેવાને મારેની મારી શક્તિમાં મેંકડો ગણેા વધારો થયો છે.

છાપાઓ દ્વારા કોઈ માણુમ ખ્યાતિ મેળવે અને સોડોનો નિશ્ચય મંપાદન કરે, તો જનહિતનું કાર્ય કરવામાં એનો ઉપયોગ કરી શકે છે. પરંતુ એ વાત પણ એટલી જ માગી છે કે, ને ધારે તો એનો ઉપયોગ પોતાના સ્વાર્થ માટે પણ એ વરી શકે છે. સોડોનો વિશ્વાસ મંપાદન કરેલા લગભગ દરેક માણુમને દર વર્ષે એવી તક મળે છે કે જેમાં તે પોતાની સોદપ્રિયતાનો ઉપયોગ પોતાનું ખાનગી હિત સાધવામાં કરી શકે છે, એ જાનતની મને જરાય સહા નથી.

દાખલા તરીકે, વર્ષ દરમિયાન ધણી વખત કોઈ નવીન ધધાના શેરોની કોઈ મને બક્ષિમ આપે છે. કેટલેક પ્રમગે કોઈ જમીનના લાટના અથવા નવા સડેગની યોગનાના દસ્તાવેજો પણ મને મળ્યા છે. પરંતુ મે એક નિયમ જ કરી દીધો છે કે એ જાનની બક્ષિમો તરત જ પાડી આપી દેવી. કોઈ પણ માદમ મમે તેવું કાયદેસરનું હોય, છતાં જેને માટે હું જાને જવાબદાર ન રહી શકનો દોડ, એવા માદસની સાથે મારુ નામ જોડવા દેવાનું, વેપારી જુદિયાં લેનાં પણ, મને પરવડે નહિ. એ પરિસ્થિતિમાં, કોઈ પણ યોગનામાં મારા નામનો ઉપયોગ થાય

અને એની અસર ખીજા ઉપર એવી રીતે પડે કે એ એમા પોતાના નાણા રોકના લલચાય, એ એક છેતરામણી જ ગણાય. ઉપરનો નિયમ કરવાનું આ મારુ પ્રથમ કારણ.

એનું ખીજું કારણ હું આ શબ્દોમા મૂકું — કે મારે જાહેર જનતાના વિશ્વાસને પાત્ર ગઢેવું જોઈએ હળમીની કેળવણી મળ્યું નિશાળ બાનના કેના પ્રકારની હોની જોઈએ એ મગધી મે મારા અર્થ કરી લીધો છે એ બાવના પ્રમાણે હળમીની કેળવણીને અનુનક્ષીને ખામ અથવા સીધી રીતે મગધ ધગવતા કાર્યો મારે કરવાના હોય છે એ કાર્યો કરતા મને ખીજા કાર્યોમા મગધ શી રીતે મળી શકે, અગર તો મારુ ધ્યાન ખીજા કોઈ માહસોમા અથવા તો કોઈ પણ જાતના કાર્યો કરવામા શી રીતે રાખા સકાય, એ હું મમજી શકતો નથી તથા શોધના વિશ્વાસને પાત્ર ગઢવાને માટે મારે એમાથી દૂર રહેવું જોઈએ.

ખખરપત્રીઓ સાથેના મારા ગતઆતના અનુભવો મગધી મે આગળ કહ્યું છે કે, મારા કાર્ય મગધેની મારી મહત્વાકાંક્ષાઓ અને હેતુઓ તમને જણાવવામા ધણી કાળજી ગમવાની હું જાણું જોના પણ મે જાણી લીધું છે કે, શોધો શું જણવા હરે છે એ મગધી વર્તમાનપત્રો ને વિચાર કરે છે, એ મામત છુપારી રીક રીક મૂક્યું છે મે આ ને રાખી લીધું છે એના પરિણામે, વર્તમાનપત્રીઓ સાથે પૂરેપૂરા ખુદના દિલથી વતવાના હું પ્રયત્ન કરું છું કેટલાક વર્ષોથી મારી મગધી ચોટ્ટનાઓ મગધી તથા ને જાતના જાહેર દિનમા હું મસ ધરાવતો હોઉં એવી દરેક મામત મગધી તેમની સાથે વાતો કરવાના મે ગિવાજ ગમ્યો છે.

મારા મિત્રો સાથે અથવા કામને અંગે પરિચયમાં આવનાર સાથે જેવી રીતે હું વાતો કરું છું એવી જ રીતે હું તેમની સાથે પણ વાતો કરું છું. જ્યારે કોઈ ખજરપત્રી મારી મુલાકાતે આવે છે ત્યારે કેટલું પ્રમિદ્ધ કરવું અને, કેટલું ન કરવું એ સંજોગની મારી મુશ્કેલી હું તેને જણાવું છું. ઘણી વખત મને માલુમ પડ્યું છે કે, લોકો ઉપર મારી છાપ શી રીતે પાડવી એ સંજોગની ખજરપત્રી મારા કરતાં વધારે સારી રીતે સમજતો હતો. વૉશિંગ્ટનનાં મહાન દૈનિકના ખજરપત્રીઓ સંજોગની આ પાત ખોલ કરીને, સાચી હોય એમ જણાવે છે. એમને ઘણી અગત્યની જાણતો સાથે કામ લેવાનું હોય છે. એનો ખ્યાલ કરીએ તો, શું છપાવું જોઈએ અને શું ન છપાવું જોઈએ, એ સંજોગની તેઓ ઘણી વિવેકબુદ્ધિ વાપરે છે, એમ જણાય.

એક દૃષ્ટાન્ત આપું. જ્યારે કર્નલ રુઝવેલ્ડ પ્રમુખ હતા ત્યારે તેમણે મને 'બ્રાઈટ હાઉસ'માં આવવાનું નિમંત્રણ આપ્યું હતું. કોન્ગ્રેસને પોતાનો જે વાર્ષિક મંદિરા આપવાનો હતો એનો એક અમત્યનો ભાગ મને વાંચી જવા આપ્યો હતો. એમના સંદેશના એક ફક્કરા સંજોગની તેમણે મારી માથે મમલન કરી હતી. એ મમલમાં જે વિષય તરફ લોકોને રમ ઉત્પન્ન થયો હતો એ વિષયનો એમાં ઉલ્લેખ હતો. વૉશિંગ્ટનના, અને ખામ કરીને 'બ્રાઈટ હાઉસ'માં ફરજ જાળવનારા ખજરપત્રીઓને, પ્રમુખ મારી માથે કંઈ જાણતી ચર્ચા કરતા હતા, એની કંઈક મને આવી હતી. પ્રમુખ સાથે હું ઠીક ઠીક મમલ રોકાયો હતો. પ્રમુખની ઓફિસમાંથી હું બહાર આવ્યો કે તરત જ અધી

ડઝન જેટલા ખગરપત્રીઓ મારી આર્થુનાથુ વીટબાર્થ વખ્યા પ્રમુખ સાથે મે શી ચર્ચા કરી હતી એની વિગતો જાણના એમણે ઇચ્છા બતાવી કેટલીક આનાકાની પછી તેમની સાથે પૂરેપૂરા ખુલ્લા દિનથી વાતો કરી દેનારો અખતરો કરવાનો મે નિશ્ચય કરી લીધો મહેસાભા જે હતુ એની મે ઉપરેખા આપી અને એના મુગધે અમે જે ચર્ચા કરી હતી એની વિગતો આપવા માડી. એમને સત્ય હમીન્ત જાણના બાદ મે તેમને કહ્યુ, 'મદ્દગૃહગથો, હવે તમે શુ એમ ધારો છો કે વર્તમાનપત્રો દ્વારા જોઈએ જર્નનાને આ વિષયની માહિતી આ મમથે આપની યોગ્ય છે ?'

તેમનામાના દરેકે તુરંત જ જવાબ આપ્યો કે, એ બાગત લોકો સમક્ષ જાહેર કરવા જેની નથી પરિણામે, મારી સાથે વાતચીત કરનારા ખગરપત્રીઓના બીજા દિવસના વર્તમાનપત્રોમા 'વ્હાઈટ હાઉસ'માની માગી મુલાકાતના વિષય સમગ્રી એક પછી લીધી છાપવામા આવી નડોતી ખગરપત્રીઓ સાથે પ્રસંગ પાડવામા અને વારવાર થતા અતુલવનુ આ એક ઉદાહરણુ છે. જો મે તેમની પામે કંઈક છુપાવવાનો પ્રયત્ન કયો હોત અથવા તેમને જોતરવાનો પ્રયત્ન કયો હોત, તો મને શકા છે કે, આ બાગત વિષે જનતા સમક્ષ તેમણે કંઈક દાકષિણેડાવાળો હેવાવ આપ્યો હોત અથવા હમીન્તને ખોટી રીતે ગત્રુ કરી હોત

જાહેર વ્યાખ્યાન કેવી રીતે તૈયાર કર્યુ, જનતા મમક્ષ એને કેવી રીતે બોલ્યુ, અને એનો મુદ્દાઓની વિચારમગળી ચોક્કસ અને યોગ્ય રીતે વર્તમાનપત્રો દ્વારા કેવી રીતે પ્રકટ કરાવવી, એ ગાળવનો મને એક હમેશા પ્રશ્ન હોય છે

માની સહિ છુ કે, ઘણાખરા જાહેર વક્તાઓને પણ એ વ્યાખ્યાનો મવાસ હોય છે. થોડો નમસ્ક વ્યાખ્યાનો આપવાની મે પ્રથમ શરૂઆત કરી ત્યારે જે કંઈ બોલવાનું હોય તેને મોટે ભાગે મોઢે કરી જવાની મે યોજના ગખી હતી. પરંતુ એ યોજના થોડા જ વખતમા મે પડતી મૂટી હાલમાં તો હું વ્યાખ્યાનો મોઢે કરી જતો નથી. કેઈ મહત્વનો પ્રમંગ હોય અથવા તો કેઈ તદ્દન નવા વિષય ઉપર બોલવાનું હોય, ત્યારે જ હું એમ કરું છું. પોતાનું વ્યાખ્યાન પહેલેથી સખી જવું અને વાંચી જવું એ યોજનાના ફાયદા તેમ જ ગેરફાયદા બન્ને છે. સખેલા વ્યાખ્યાનનો ધ્વનિ જરા અછક અને રૂઢ લાગવાનો સખવ છે. વણી જે સખી આણેલા ઉપર આધાર રાખવામા આવે છે તો માણુમ પ્રમગને અનુકૂળ થઈ શકતો નથી. તેમ છતા વ્યાખ્યાન સખેલું હોય છે તો સમાચારપત્રોને તદ્દન માચે હેવાસ આપી શકાય છે.

મારાં વ્યાખ્યાનો મોઢે કરી જવાની અને સખી જવાની બન્ને રીતો અજમાવ્યા પછી મે એક સમાધાનીવાળો વચ્ચો માર્ગ ગોધી કાઢ્યો છે. એ રસ્તાથી મારો હેતુ તારી રીતે પાર પડે છે. હાલમા હું નીચેની યોજના પ્રમાણે કામ કરું છું જે કંઈ મારે કહેવાનું હોય છે તેનો હું ઠીક ઠીક વિચાર કરી જઈ છું એ પ્રમાણે કયાં બાદ મથાળા લખું છું. અથવા મારા વ્યાખ્યાનમા આવતી માબનોનું સૂચન થઈ શકે એવા નાના નાના ચુદાઓ એવી રીતે લખું છું કે જેથી વ્યાખ્યાન કરતા એ બાબનો તરફ મારું ધ્યાન ખેચાય મારા વ્યાખ્યાનની સામાન્ય ઉપરેખા વિચાર્યો પછી અને મથાળા તૈયાર કર્યો બાદ મારા ‘રેનોગ્રાફ’ને—લલુલેખકને મારું વ્યાખ્યાન

ઉતરાવવાની કેટલાય વર્ગોથી મેં ટેવ પાડી કે મારુ વ્યાખ્યાન ઉતરાવ્યા બાદ મારો મથાળા અથવા નોંધનો કામળ હું માથે લઈ જઈ શકું છું, અને જે પ્રમાણે મેં ઉતરાવ્યું હોય છે તે પ્રમાણે જ લગભગ જરાજર હું વ્યાખ્યાન આપી શકું છું, એમ મને લાગ્યા નમયના મહાવરાથી માલૂમ પડ્યું છે. મારુ ઉતરાવેલું ખુબ વ્યાખ્યાન અથવા એનો કોઈક ભાગ વર્તમાન પત્રોમા હું અગાઉથી આપી દઉં છું ખગરપત્રીઓ આને એક સગવડરૂપ માને છે એને લીધે ચોક્કસાઈ જળનાથ છે નણા લખેલું વ્યાખ્યાન વાંચી જનાથી કે યાદ કરેલું ખોલી જનાથી રનાભાવિક રીતે જે અકડાર કે વિધિપુર સરતા જેવું લાગે છે એને બોલતી વખતે દૂર ફેંકી દઈ શકાય છે આમ કરનાર્યા 'મારે જે કંઈ કહનાનું હોય છે એમા ધ્યાનિક રમ ધરાવતી બામતો ઉમેરી વ્યાખ્યાનને જરા વધારે પ્રાણવાન રગોવાળું બનાવી શકાય છે એ પણ એક લાભ અદર રહેલો છે

લખેલા મોટે કહેલા વ્યાખ્યાનના 'એક ખીજી ગેરલાભ છે હાજર રહ્યા શ્રોતાઓ એમા સહેવાઈથી અનુકૂળ મની રમ લઈ શકતા નથી શ્રોતાઓના મમૂહ સમક્ષ વ્યાખ્યાન કરવું એ મારે મન તો એક યત્નિ સાથે વાત કરવા જેવું છે દરેક શ્રોતા મમૂહને પોતાનું વ્યક્તિત્વ હોય છે જેમ મેં વ્યક્તિઓ જરાજર સમાન હોતી નથી તેમ જ શ્રોતા સમૂહો પણ જરાજર એક ખીજના જેવા હોતા નથી, એ તો કોઈ પણ માણસો જેવું હશે પરિગ્ચિતિ, આશુબાળુનું વાતાવરણ અને શ્રોતા-સમૂહનું આમાન્ય વાતાવરણ, એ મર્મને અનુકૂળ ગહેવામા જે વક્તા નિષ્કળ નીવડે છે, એ મોટે ભાગે વક્તા

તરીકે પણ નિષ્કળ નીડે છે એમ મારું માનવું છે. મેં કહ્યું છે એ પ્રમાણે, મારામા મારી યોજના તો મને એ માલૂમ પડી છે કે, પોતાના વિષયનો પૂરેપૂરો અભ્યાસ કરવો, એ વિષયમા એવા તરબોળ થઈ જવું કે જેથી એની દરેક વિગત ઉપર સ્વામિત્વ મળે, અને પછી નોંધ તરીકે મથાળાં વાપરવા,

કાર્ષ્ણિક પણ વર્તમાનપત્રમા ખોટું નિવેદન આવ્યું હોય તો એની સાથે કેવો પ્રસંગ પાડવો એ પ્રશ્ન જનતાની માથે કામ પાડનાર દરેક માણસને વહેશે મોડો જિભો થાય છે, એમ મારું ધારવું છે. મેં તો એવો નિયમ જ કર્યો છે કે, અપવાદરૂપ સંયોગો મિત્રાય આના ખોટા નિવેદનોના ઇન્કાર ન કરવો. આવા ખોટાં નિવેદનોમા દસથાથી નવ જાગતોમા એવું બને છે કે, ઇન્કારના જતા મૂળની જાગતને મોટું અવરૂપ મળી જઈ એ તરફ સર્વનું ધ્યાન જ બેસાય છે. ઘણાં ભોંકે જે મૂળનું ખોટું નિવેદન વાચના નથી તેઓ આવું ઇન્કારનું નિવેદન વાંચી મૂળનું ખોટું નિવેદન વાંચવા અને એમા શું છે તે જાણનાં શોધખોળ શરૂ કરે છે. અને પછી કમખાતે કેટલાક એવા વર્તમાનપત્રો હોય છે કે જેઓ એની જાગનોના ઇન્કારનું નિવેદન મેળવવા માટે અથવા તો ચર્ચાની ઉત્કેરણી કરવા માટે મત્સ્ય દબીકતથી પુસ્તકાર ન થાય એની વાતો ફેલાવે છે. મારો અનુભવ તો એવો છે કે, કાર્ષ્ણિક જુદાંજુદો અથવા નિદાનો ઇન્કાર કરવા જતાં જિયદું એ જાગતને અમુક પ્રતિષ્ઠા અને સ્થાપિત્ય મળે છે. દરેક જગદને લાગે તો ગમે છે. અને એની જાગનોનો પ્રિદાપોદ કરવાથી મામાન્દં સંયોગોમાં જે જાગનો વધારે નહીં મળ્યાત એને મદદ મળે છે, તથા ધણી વખત એમાં કૃત્રિમ રમ ઉત્પન્ન થાય છે.

જનતા માથે ડેટલાંચ વર્ષોથી હું પ્રસંગ પાડું છું, તેમાં દક્ષત ચાતુ વર્ષોમા જ એક ખબરપત્રીથી હું દુઝાયો છું. ન્યૂ યોર્કના એક વર્તમાનપત્રના માલ્યુમનો એ કિસ્સો છે. ટ્રેનમાં મારી સાથે તે ચઢી એકો, મારી બાબુમાં એકક લીધી, અને લોકોના મનમાં એ મમથે જે પ્રશ્ન બહુ રમી રહ્યો હતો એની ચર્ચા શરૂ કરી. એણે મારા મનમાં એવી છાપ પાડી કે એ એક વેપારી છે અને ચર્ચાતા વિષયમા દક્ષત પ્રસંગવશાત્ જ રસ લઈ રહ્યો છે. કોઈ પણ સદ્ગુણની સાથે વાત કરતો હોઈ એની માફક મેં એની માથે ઠીક ઠીક છૂટથી અને મરજતાથી વાતો કરી અધવચ્ચમા એક રેશને એકાએક અને વિવેક વિધિ કથો મિવાય એ ઊતરી પડ્યો તેથી મારુ ધ્યાન ગયું અને મને વહેંચ પડ્યો તરત જ મને ખાતરી થઈ ગઈ કે હું એક વ્યક્તિ સાથે વાત નહોતો કરતો પણ જનતા મમલક વાત કરતો હતો. બીજો દિવસે સવારે એના વર્તમાનપત્રમા આ મુલાકાતનો એક લાખો હેવાલ બહાર પડ્યો. એ વર્તમાનપત્રના વ્યવસ્થાપકને મેં જે બન્યું હતું એની એકદમ ખબર આપી

મારા પત્રનું કઈ પણ ચોક્કસ પરિણામ આવ્યું કે નહિ એની મને ખાતરી નથી, પણ હું માનું છું કે, જ્યારે તમને એમ લાગે કે વર્તમાનપત્રોએ તમારી સાથે અયોગ્ય વર્તન રાખ્યું છે, ત્યારે તમારે તરત તેની સામે વાઘો ઉઠાવવો. વ્યક્તિઓ સાથે પ્રસંગ પાડવાની વર્તમાનપત્રોની પદ્ધતિઓ સુધારવાનો એ એક રસ્તો છે

મને લાગે છે કે, વર્તમાનપત્રો સંબંધી મહત્ત્વની વસ્તુ એ છે કે, દેશના જે વિભાગમા વર્તમાનપત્ર પ્રસિદ્ધ થતું હોય છે

એ વિભાગના મમાજની સામાન્ય વ્યક્તિને ગેમાં પોતાનું દિત લાગે છે તે એ રજૂ કરે છે, અને એના અભિપ્રાય તથા શુદ્ધિકૃતનું પ્રતિબિંબ વર્તમાનપત્રોમાં પડે છે. સ્થાનિક પત્રોમાં સ્થાનિક સોડોના પૂર્વગ્રહોનું પ્રતિબિંબ પડે છે. પત્રોની ઊણપો એ સામાન્ય માનવીની ઊણપો હોય છે, એના દોષો એ મમાજના સામાન્ય મનુષ્યના દોષો હોય છે, અને એકંદરે એ પ્રમાણે હોય એ જ મોટી મારું છે એમ મને લાગે છે. વાચકોના મનનું વર્તમાનપત્રો પ્રતિબિંબ ન પાડે તો હાલના જોડો તેમનામાં રમ ન રહે અથવા હાલના જોડો તેમની કિંમત પણ ન અંકાય. હાલ આપણે આપણી આજીવનના સોડોને જોડો ઓળખીએ છીએ એટલા, વર્તમાનપત્રો ન હોત તો, ન ઓળખત. વર્તમાનપત્રોનું અસ્તિત્વ છે ત્યાં સુધી, સામાન્ય મનુષ્ય કેવા વિચારો કરે છે અને એનામાં કયા પ્રકારની લાગણી છે, એ સર્વ જાણવાનું આપણી પામે એક માધન છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ એવા મનુષ્યની પામે જવા અને એના ઉપર અમર કરવાનું એક વાહન પણ આપણને મળે છે. જે માણસો એમ કહે છે કે વર્તમાનપત્રો તમ્મ અમને નિયમ તરીકે જરા પણ મારું નથી, એ સોડો, મને બધ રહે છે કે, સામાન્ય માણસને ધડું જ ઓછું સમજે છે, અથવા તો એને માટે ધડું જ ઓછું માન ધગવે છે.

વર્તમાનપત્રો સંબંધી સાચી મુશ્કેલી તો એ છે કે, તેઓ સામાન્ય મનુષ્યની ખરાબમાં ખરાબ જાણુ તારવાર દર્શાવે છે, પણ એનામાં રહેલી શ્રેષ્ઠતા બાગે જ બતાવે છે. સામાન્ય મનુષ્યમાં રહેલી શ્રેષ્ઠતા મંજૂરી વાંચવા આપણે દળ પણ પુત્તકો કે મામુલિકોના જ વાચન તમ્મ વગર પડે છે.

વર્તમાનપત્રોનો એક ફાયદો એ છે કે, તેઓ સાચી વસ્તુઓ અને સાચી વ્યક્તિઓને સ્પર્શે છે, પણ એ સ્પર્શ ફક્ત ઉપરની સપાટીનો હોય છે — ઉપરછત્તો હોય છે. એ કારણથી વર્તમાનપત્ર ત્યારે કોઈ વ્યક્તિના સળધે સારો કે ખોટો અભિપ્રાય આપે છે ત્યારે એને હદ ઉપરાંત વળન ન આપવું એ જ મને સહીસલાગતીબરેહું લાગે છે.

તેમ છતાં પુસ્તકો કરતા વર્તમાનપત્રો પાસેથી હું વધારે શીખ્યો છું. માણસોના સસર્ગમાં આવવાથી અને વસ્તુઓના પરિચયથી હું જે શીખ્યો છું એ બાબત બાદ કરતા, વસ્તુતઃ મારી કેળવણીનો મોટો મહાન અશ્રમને વર્તમાનપત્રોમાંથી મળ્યો છે, એમ હું ગાનું છું જે સામયિકોમાં ચાલુ વહેણના પ્રશ્નો ચર્ચવામાં આવે છે એ સામયિકોનો જે વર્તમાનપત્રોમાં સમાવેશ કરવામાં આવે તો, મારી ખાતરી છે કે, મેં જે ઉપર કહ્યું એ માયું છે. પુસ્તકોમાં જે સામાન્ય કથનો મારા વાંચકોમાં આવે છે એના કરતા સમાચારથી મારા બધા વિચારોમાં મને ખરેખર વધારે પ્રેરણા મળી છે બીજી બાબતોની માફક આમાં પણ કાચી સામગ્રી હાથોહાથ મેળવી લેવાનું મને મમે છે, અને આવો કાચો માલ પુસ્તકો કરતા વર્તમાનપત્રોમાંથી મને વધારે જડી આવે છે.

ઘણી વખત મેં લોકોને એવું બોલતા સાંભળ્યા છે કે, ખબરો આપવામાં વર્તમાનપત્રો ફક્ત ખડનના હેતુથી જ કામ કરે છે, રચનાત્મક કાર્ય નથી કરતા એ વાત તો જરૂર સાચી છે કે વર્તમાનપત્રો એક રીતે જોતા જરા વધારે નિષ્કુર હોય છે. કોઈ પણ માણસને, ખામ કરીને દરેક મહેર સ્વકિતને, તેઓ લોકમતઢી ન્યાયાધીશની સામે ખડો કરી દે છે એમ

જણાય છે. અને એને એમ કહે છે, ‘બાઈ, તમે તમારું કામ સમજાવો અને એનું ન્યાયીપણું પુરવાર કરો.’

એમ છતાં એટલી વાત તો અમત્યની છે કે, જે કાર્મ વ્યક્તિ પરોક્ષ વા અપરોક્ષ રીતે કાર્મ પણ જાહેર સેવાનું કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્ત હોય છે, એણે એ વાત નો ખૂલસી ન જોઈએ કે, સમાજમાં જે કંઈ સ્થાનની પદવી કે ખાસ હક્ક એ ભોગવે છે એનો પાથો, છેવટે તો, એ જે સેવા કરે છે એના ઉપર જ રહેશે છે. હું માનું છું કે, એ ભાવનાથી કાર્ય કરનાર કાર્મ પણ ખાનગી કે જાહેર વ્યક્તિને વર્તમાનપત્રીઓના મેળાપ થતાં જણાશે કે, છાપાઓથી પોતાના કાર્યને નુકસાન થવાને બદલે અનહદ મદદ મળે છે.

જે કાર્ય હું ક્યાં કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું એમાં ઉત્તર અને દક્ષિણના છાપાઓએ ખૂબ રમ ધરાવ્યો છે અને મહાનુ-ભૂતિ પણ બતાવી છે. એને લીધે મારા કાર્યમાં મને મજેલી ધળીખરી ફતેહ મળી છે, એમ મારી જાગૃતમાં તો મારી ખાતરી છે. મોટે ભાગે વર્તમાનપત્રોના વાહન દ્વારા જ, મારી જાતિ સિંચાઈની બહારની વધારે વિશાળ જનતા સાથે તેમ જ મારા નિકટના મિત્રમંડળ સાથે હું સંસર્ગમાં આવ્યો છું. આ રીતે ટરોજીની શાળાને મેં એક ખાનગી વ્યક્તિની ઉદારતા અને દાનવૃત્તિનું પ્રતીક માત્ર નથી બનાવ્યું, પરંતુ જાહેર સંસ્થાના સૌથી સાચા અર્થમાં તેને એક જાહેર મંથા બનાવી છે. લોકો એને નબાવે છે, અને કાર્મ પણ એક જાતિ અથવા વિભાગનું જ હિત લક્ષ્યમાં લઈને નહિ, પરંતુ આખા દેશનું હિત લક્ષ્યમાં લઈ એને ચલાવવામાં આવે છે.

બુદ્ધિવાળાઓ અને બાસ્ટનનું ટાળું

દુનિયા કોઈ વ્યક્તિ પાસે કે જાતિ પાસે વધારે આશા રાખે છે કે ઓછી એ જાગૃત લક્ષમાં લેવાથી, વ્યક્તિની પેઠે જાતિના જીવનમાં ઘણો ફેર પડી જાય છે. મને લાગે છે, ગરીબને ત્યાં જન્મ બીધેલ દરેક બાળક અને બાળકીના જીવનમાં એક એવો સમય આવે છે કે જ્યારે તેમને એમ લાગે છે કે દુનિયા એમની સામેની જાણના પક્ષમાં ખૂબ વજન નાખે છે--એમને ઉન્નત થતા અટકાવે છે. એમના મમાજના માણસો એમની પામેથી જે કામની આશા રાખતા ન હોય એ કામ પોતાનાથી થઈ શકે, એવો એમને આત્મ-વિશ્વાસ આવવો એ મુશ્કેલ છે.

થોડુંક વાંચતા શીખ્યા બાદ, જે મહાન પુરુષો સ્વપ્રયત્નથી ગરીબાઈમાંથી બચી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવામાં ફતેહમદ નીવડ્યા હતા, તેમના જીવનચરિત્રો વાંચવામાં મને ખૂબ સંતોષ થતો. એક છોકરો એવા પુસ્તકો વાંચે એ એક મોટી વસ્તુ ગણાય. એમ કરવાથી એ છોકરાને કંઈક કરવાની અને પોતાના જીવનનો કંઈક સદુપયોગ કરવાની પ્રેરણા મળે છે. કંઈક ઉપયોગી કાર્ય કરવાની શક્તિ ઉપર, દુનિયાને જે જાતની સેવાની જરૂર હોય તે જાતનું કામ કરવા ઉપર, પોતાની

જણાય છે. અને એને એમ કહે છે, 'ભાઈ, તમે તમારુ કામ સમજાવો અને એનુ ન્યાયીપણુ પુરના કરો.'

એમ છતાં એટલી વાત તો અગત્યની છે કે, જે કોઈ વ્યક્તિ પરોક્ષ વા અપરોક્ષ રીતે કોઈ પણ જાહેર સેવાનુ કાર્ય કરવામા પ્રવૃત્ત હોય છે, એણે એ વાત તો જુવવી ન જોઈએ કે, સમાજમા જે કઈ રથાનની પદવી કે ખાસ હક્ક એ ભોગવે છે એનો પાયો, હેવટે તો, એ જે સેવા કરે છે એના ઉપર જ રહેશે છે. હું માનુ છુ કે, એ ભાવનાથી કાર્ય કરનાર કોઈ પણ ખાનગી કે જાહેર વ્યક્તિને વર્તમાનપત્રોએનો મેળાપ થતા જણાશે કે, છાપાઓથી પોતાના કાર્યને નુકસાન થવાને બદલે અનહદ મદદ મળે છે.

જે કાર્ય હું કર્યા કરવાનો પ્રયત્ન કરુ છું એમા ઉત્તર અને દક્ષિણના છાપાઓએ ખૂબ રમ ધગ્યો છે અને મહાનુ-ભૂતિ પણ ખતાની છે. એને લીધે મારા કાર્યમા મને મોટી ધણીખરી ફતેહ મળી છે, એમ મારી જાગૃતમા તો મારી ખાતરી છે મોટે ભાગે વર્તમાનપત્રોના વાહન દ્વારા જ, મારી જાતિ સિવાયની બહારની વધારે વિશાળ જનતા સાથે નેમ જ મારા નિકટના મિત્રમણ સાથે હું મમર્મમાં આપ્યો છું. આ રીતે દરેકજની શાળાને મે એક ખાનગી વ્યક્તિની ઉદારતા અને દાનવૃત્તિનું પ્રતીક માત્ર નથી બનાવુ, પરંતુ જાહેર સંસ્થાના મોટી માથા અર્થમા તેને એક જાહેર મંથા બનાવી છે લોકો એને નબાવે છે, અને કોઈ પણ એક જાતિ અથવા વિભાગનુ જ દિત લક્ષમા લઈને નહિ, પરંતુ આખા દેશનું દિત લક્ષમા લઈ એને ચલાવવામાં આવે છે.

પુત્રકે કે વર્તમાનપત્રો વાચતા હું શીખ્યો ત્યાર પહેલાં પણ મારી માતાને તથા દેશના અમારા વિભાગના હમમીઓને ફ્રેડરિક ડગલાસના અદ્ભુત જીવન તથા પરાક્રમે વિશે વાતો કરતાં મેં માલખ્યા હતા હું છોકરો હતો ત્યારે ડગલાસ વિશે મેં ઘણું સાંભળ્યું હતું એ એ કારણને લીધે તો મેં નિશાળે જવાનો વિચાર કર્યો હતો ત્યાં જઈને હું વાચતા શીખીશ અને ડગલાસે શું લખ્યું છે અને શું કહ્યું છે એ જાતે જ વાંચીશ, એમ મારા મનમાં થયું હતું મને યાદ છે કે વસ્તુતઃ મેં પ્રથમ એના જ જીવનની વાત વાંચી હતી ડગલાસે જાતે જ એ પુસ્તક લખ્યું હતું અને પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું એ પુસ્તકનું નામ “માઈ લાઈફ ઍન્ડ ટાઈમ્સ” — મારું જીવન અને સમય આ પુસ્તકે મારા ઉપર બેઠી છાપ પાડી હતી અને એને મેં ઘણી વખત વાંચ્યું હતું

જનરલ સેમ્યુઅલ મી આર્મસ્ટ્રોન્ગના હાથ નીચે હેમ્પ્ટનમાં વિદ્યાર્થી થયા પછી ફ્રેડરિક ડગલાસ વિશે મેં ઘણું સાંભળ્યું હતું અને એમની બધી પ્રવૃત્તિઓ હું ખૂબ રસપૂર્વક નિહાળતો હતો સંયુક્ત મરથાનોમાં એ સમયે મારી જાતિના બીજા ટેટલાન્સ જણીતા અને ફતેહમદ આગેવાનો હતા, એમના સમયે પણ મેં એ વખતે કઈક જાણવાનું શરૂ કર્યું વર્ણનિવાના કોંગ્રેસના સભ્ય જોન એમ લેન્ડન, મિસિસિપીના સંયુક્ત મરથાનોના સેનેટર બ્લાયકે મૂમ, લૂઈઝિયાનાના લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર પી બી એસ પિન્ચગેક, મિસિસિપીના કોંગ્રેસના સભ્ય જોન આર લિન્ચ, એ સર્વ એ પ્રમાણે આગેવાનો હતા વળી બીજા પણ ટેટલાન્સ એવા આગેવાનો હતા કે જેમના નામ

એ મમયની હમમી આમજનતામા રગરથુ યર્ષ ગયા હતા
 એ મમયની પ્રખ્યાત હમમી વ્યક્તિઓ મળેલી મને જે માર્ક
 મળી આવતું એને હું અત્યંત આતુરતાપૂર્વક વાંચી જતો અને
 એમના રૂવન અને માર્થો મ મધી ખૂબ એનિગમી અભ્યાસ
 કરનાર વિદ્યાર્થી હ હતો. પાઠગથી આ મર્વ મનુષ્યોને
 મળવાનો અને ઓળખવાનો મને વિશિષ્ટ હછ પ્રાપ્ત થયો હતો.
 પરંતુ એ મમયે તો મને જગ પછુ ખ્યાલ નહોતો કે એમનામાના
 કાર્કિને પણ મળવાનું કે ઓળખવાનું મને કદી નહિબાગ
 પ્રાપ્ત થશે.

એક પ્રમગે જ નારે હું લોશિગ્નમા હતો ત્યારે એ
 નગ્નના હલગમા રેડગિંગ ડગનામ ખાસજી રવાના છે એમ મેં
 માબજુ મે એમન મ્દી પણ તેયા કે બાપજી આપના
 માબજા નજાના, તથી એ તમ્નો મે લાન લીધો. એમના
 વ્યક્તિત્વ અને બાપજીની માંગ ઉપર ખૂબ મરમ ળપ
 થઈ પરંતુ એમની પામે ઈતિ હનનૂનત મ વાની માગી
 હિમન જ ન ચાવી હ કેજી મગ્યાની ગ્યાપના મ્યા
 પની નજી ચાગ વપ મે એમન અમાગી શાગીની મુલાકાત
 લેવા તથા શાગીની પ્રગતિઓ શરૂ કરના પ્રાગ્નિષ્ટ ન્યાખ્યાન
 આપવા આમ નજી આપ્યું તઓ આન્યા અને એક મોગ
 શ્રોતા-મમૂદ નમમ એમણે યાખ્યાન આપ્યું લોકેમાના
 ધણા તો ત્રીમ ચાગીન માર્કિવ રૂની પોનાની ગતિના એક
 મદાન વન્તા અને આગેવાનન નાનગવા વાહનોમા બેમીને
 આન્યા હતા. મમૂલ જના જે પ્રખ્યાત વ્યક્તિઓના નામ
 મે આગળ ગણુ ન્યા છે એ જવીને મે આમતજી આપ્યું
 હતું એમના મિત્રાપ બીજાઓને પણ એ પ્રમાણે આમત્યા

હતા એ સર્વેએ ટસ્કેશ મરથાના વિદ્યાર્થીઓ અને હળસીઓ સમક્ષ વ્યાખ્યાન આપ્યા હતા.

એમાની ધણીપરી વ્યક્તિઓ તો સ્વાભાવિક રીતે જ હળસીઓના પ્રશ્નો મધ્યે બાપણે આપતી અથવા લેખો લખતી મોટા ભાગે એમા હળસીઓના ભૂતકાળના ઇતિહાસ મંડળી અથવા તો વર્તમાન કે ભવિષ્યના રાજકીય પ્રશ્નો મળી આવતુ ડગલામ મહાશયનુ મહાન જીવનકાર્ય તો ગુલામી નાબૂદ કરવા ચાલેની રાજનીય ચળવળનુ હતુ તેઓ હળસી જાતિના એક મહાન ગ્રંથક જન્યા હતા હળસી એક માનવી છે અને શહેરી છે, કોન્ગ્રેસ અને આખા દેશ પસિ એમનાંએ હજી સ્વીકારાવવા જોઈએ, એને સારુ હળસીઓએ જે હડત ઉપાડી હતી એમા વિજય અપાવવામા એમણે અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો. આમ ગુલામી નિરુદ્ધ લાખી અને મખત રાજકીય હડત ડગલામ મહાશયે ચલાવી હતી પરંતુ ન્યાતમ્ય મેળવ્યા પછી હળસી સ્વતંત્રતાને યોગ્ય જવામદારી મમળે અને મગેલી તકનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે એને માટે એને લાયક બનાવવાનુ કાર્ય પણ એટલુ જ અઘરુ હતુ આ કામને મારુ ઉપરના વડના કાર્યે મિ ડગલામને તૈયાર કર્યા નહોતા બીજા હળસી આગેવાનોની બાગતમા પણ મોટા ભાગે એવુ જ જાન્યુ હતુ આ માણસોને ત્યારે ત્યારે હું મળતા અને એમના જાહેર વ્યાખ્યાનો માંબળતા, ત્યારે ત્યારે માગ ઉપર અચૂક એવી છાપ પડતી કે, એમના વ્યાખ્યાનોમા કઈક જિજ્ઞાસુ મહેલી છે એ મમળે હુ યુવાન તથા મિત્રાનુભવી તો હતો જ મન લાગતું હતુ કે, લાખો હળસીઓને એમના દુ:ખો તથા રાજકીય હંડની યાદ દેવાવવા

ઉપરાન્ત કંઈક વધારેની જરૂર છે. સ્વરક્ષણના કાય ઉપરાન્ત કંઈક વધારે કરવાની એમને જરૂર છે એમ પણ મને લાગેલું.

ફેડરિક ડગલામ ઈ મ ૧૮૬૫ના ફેબ્રુઆરી માસમાં મરણ પામ્યા એ જ વર્ષના માર્ચમાં માસમાં એટલાન્ટાના 'કોન્ટ્રી મેડીક એકપોઝિશન'માં મે એક વ્યાખ્યાન આપ્યું.

એટલાન્ટામાં જે શ્રોતા મમૂદ આગળ હું બોલ્યો હતો એમાં દક્ષિણના ગોગઓ, ઉત્તરના ગોરાઓ અને મારી જાતિના લોકો હતા. જૂતકાળમાં જે મની ગયું હતું એને નિદી કાઢવા સિવાય જ, શું કરવું જોઈએ એના ઉપર બાગ મકવાનો મારે એ યથા અને મમથ મને મને ચોગ્ય જણાયા અને લાગ્યું કે, અમારે ખડનાતમ નહિ પણ રચનાત્મક નીતિની જરૂર છે, રક્ષણની નહિ પણ આગેકૂચની જરૂર છે, દુરમનાવટ રાખવાની કે તામે થવાની નીતિ નહિ પણ મિત્રાચારી અને પ્રમતિની નીતિની જરૂર છે. મારાથી મની શકે એટલા જોમથી મે જણાવ્યું કે, જે મમાજમાં અમે રહીએ છીએ એ સમાજને અમે ઉપયોગી થઈએ એ જ અમારા ગૃહજનું મોટું ખાતરી લાવક અને સક્રિયતાથી માધન છે.

એક બીજી ગામત પણ મે મારા વ્યાખ્યાનમાં સ્પષ્ટ કરી હતી. દગમી લોક ગોરાની પાડોશમાં રહે છે. દગમી માર્કસ દૂર રહેનાર કોઈ માણસની મિત્રાચારી કરીને મેતા. માનવા કરના એણે પોતાની પાડોશના ગોરાની જ મિત્રાચારી રાખવી જોઈએ મદને છાજે એવી અને પ્રામાણિક દરેક ગીતે, એણે એવી મિત્રાચારી પ્રસ્તુત કરવા સનન પ્રવલ કરવો જોઈએ.

માગ મનમાં તો પૂરેપૂરી ખાતરી હતી કે, જે નીતિની મે રૂપરેખા દોરી હતી એ જરાજર છે. પરંતુ મારા સંજોગો

ધણા જણુમા જે રસ ઉત્પન્ન કર્યો હતો, એને માટે હું જરાય તૈયાર નહોતો.

દેશના બધા ભાગમાંથી મારા ઉપર અભિનંદનના તાર આવ્યા. તાર મોકલનારાઓમા ધણા તો એવા હતા કે જેમનાં નામેય હું જણુનો નહોતો. વળી કેટલાકના નામ તો વર્તમાનપત્રો દ્વારા અથવા બીજી આડકતરી રીતે જ જણુનો હતો. થોડા જ વખતમા બધી જાતના મંડળોમા અને બધી જાતના વિષયો ઉપર વ્યાખ્યાનો આપવા મને આમ ત્રણ અપાવા લાગ્યા. ધણા પ્રયત્નોએ તો મારા વ્યાખ્યાન માટે કલ્પનામા પણ ન આવે એવી મોટી ગકમો આપવાના કહેણો આવવા લાગ્યા. વ્યાખ્યાનો ગોઠવનારી કેટલીક મંડળાઓએ તો મારી નજરમાં આવે એટલી વખત વ્યાખ્યાન આપના માટે, એક રાતના ૩૦૦-૪૦૦ ડોલર જેટલી મોટી ગકમો આપવાનું મને જણાવ્યું. પશ્ચિમના એક પ્રખ્યાત વર્તમાનપત્રે તો ૧૦૦૦ ડોલર અને એ ઉપરાંત માડુ ગણુ ખર્ચ આપવાનું જણાવ્યું હતું એના જલ્લામા મારે એક પ્રખ્યાત ઇનામીયુલ્ટનું વર્ણન કરવાનું હતું.

ગજકીય લડનોમા ભાગ લેના ગધે કેકાણે, ખામ કરીને હાગીઓના મત જે સરધાનોમા અગત્યના થઈ પડ એવું હોય ત્યાં, મને આમ ત્રણ અપાતા. વ્યાખ્યાન કાર્યોવધોએ પત્રો દ્વારા એમની માગણીઓ, રીતીકારવા આગ્રહ કરવા માગ્યો, એટલું જ નહિ, પરંતુ એમના પ્રતિનિધિઓને પણ દરકેજમા એ માટે મોકલવા માડ્યા. વર્તમાનપત્રોએ અને મામલિકોએ એમના પત્રો માટે ખામ લેજો લખવાની અને એના જલ્લામા ઉગર ગકમો આપવાની માગણીઓ કરવા માડી.

તેમ છતાં હું યોને મારી સ્વચ્ચતા કે ગ્થિતિ સમગ્ર શકું ત્યાં સુધી રાહ જોવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો એ વાત તો ખપદ હતી કે એટલાન્ટામા જે શબ્દો હું જોત્યો હતો એ સાદેમાદા અને લગભગ મામાન્ય હતા. જ્ઞાપ્ય પ્રગ્નના મન ઉપર એમની ખૂબ જાડી અમર ઘર્ષ અને પ્રત્યુત્તરમા એમના હૃદયના તાર અણુમણી ઊડ્યા.* આને લીધે મને વિચાર કરવાનું ખૂબ

* એ વ્યાખ્યાનના સત્તાવાર દેવાણમાથી નીચે ઉતારો આપ્યો છે

‘ત્યાર પછી બંદર દી બૌસિગ્ઠન આબ્યા પછીના પા કલાકમા તેઓ રાષ્ટ્રવ્યાપી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત રશ્વાને સરખયા હતા નિયામકોના આમ ત્રણથી હજારી ભતિના પ્રતિનિધિ તરીકે તેઓ તાઈકમમા વિદ્યમાન હતા. આ વ્યવસ્થા વિધિસરની નહિ તોય સ્વાભાવિક તો દેખાય ન, અને હવે તો એ વસ્તુ ન વિચિત્ર નજાય છે કે, ગૃહપાટન વિધિ વખતે એ હજારીને રવાન આપવામા હદાપખુ કે યોગ્યતા રહેવા છે કે કેમ એની રાક્ષા વકાવવી પડી હતી. એમ છતાંય પ્રશ્ન તો ઊઠ્યા ન હતો, અને કાગજપૂર્વક તેમ ન ચિંતાનુર બનીને પણ વિચાર થઈ જાઈ એનો નિર્ણય કરવામા આબ્યા દનો એનો પણ ભવ જતાવવામા આબ્યા હતો કે, એને લીધે સામાજિક મમાનતાને ઉત્તેજન મળશે, મોડાઓમાં વિરોધી લાગણી ઉત્પન્ન થશે, અને ઉપરે હજારીઓને માટે એ અસંતોષકારક ઘર્ષ પડશે પણ ચર્ચાથી મંડળને સંતોષ થશે કે તેમનું પત્રકુ જરાજર છે, અને તેમજ નિશ્ચય કર્યા કે સમ્યાબિરોધ જરૂરી મમ કરવાનું જેમમ વરોરી હેતુ નિર્ણયમા રહેલુ હદાપખુ પરિજ્ઞાને જાણી આપ્યું વખામે ભતે ધણી કુનેદથી વિચરને ઉડખો દનો એની ને કરર કરવામા અગી એને લીધે જાતે ભનિઓ વધી સહ-આવનાની ખૂબ જલિ થઈ, વગર હજારીઓએ એ પ્રસંગે ને કહા

મળ્યું. એ દરમિયાન મેં નક્કી કર્યું કે ટરકેજના મારા કાર્યમાં મારે વધારે ચીવટ રાખવી.

એટલા-ટાના મારા વ્યાખ્યાનનું એક આત્મચર્ચનક પરિણામ એ આ યુ કે, અખ્યાયક કાગળો, તારો અને વર્તમાનપત્રોના અધિપતિઓના અગ્રતેજોના દેશના દરેક ભાગમાથી મારા ઉપર વરસાદ વરસ્યો. તેમાં જણ્યા યુ હતુ કે, ક્રેડરિક ડગલાસના મૃત્યુથી 'હમસીઓના નેતા'નું ખાલી પડેલું ગ્ધાન હું લઉં છું કેટલાકે તો એમ માની પશુ લીધું હતું કે, એ ગ્ધાન મેં ક્યારનુયે લઈ લીધું છે આ સ્થતેનો મારા ઉપર વરસાદ વરસવા માડ્યો ત્યાં સુધી મને જરાસરખો ખ્યાન નહોતો કે, હમસીઓના નેતા તરીકે જે અર્થમાં ક્રેડરિક ડગલાસ હતા તે અર્થમાં મને હમસીઓના નેતા તરીકે પમદ કરનામાં કે ગણવામાં આવશે.

એ મમયે તો હમસીઓની એક અગ્રાત ઔદ્યોગિક શાળાનો ૬ ફક્ત શિક્ષક જ હતો. ટરકેજ મરવાને અસ્તિત્વમાં

અને સ્વમાનવાળો મારા ચઢપૂ મ્યો હતો એને લીધે એમના ગોરા સદ્ નાગરિકોની તુતનાદષ્ટિએ તેઓ ખૂબ ઠીચે ચઢયા હતા.

વક્રાનુ બ્રોજખાણુ આપતા મવર્નર છુરોકે કહ્યું હતું

આને આપ ૧૧ સાથે હમસીઓના સાહચર્ય અને હમસીઓની સરકારના પ્રતિનિધિ છે ટરકેજ નોર્મલ અને ઔદ્યોગિક મહાવિદ્યાલયના આચાર્ય જમર દી વાશિગ્ટનનો તમને પત્રિચય આપવામાં હું માન મમર્નું છું તેઓ તમને હમસીઓની મને દરાનો વિધિપુર સર ખ્યાવ આપશે.

અ યાપ ૨ વોશિગ્ટનને તાળીઓના અવાજથી વધારી લેવામાં આવ્યા, અને એમના વ્યાખ્યાનને ખૂબ ગ્ધાન હર્વે સાભળવામાં આવ્યું.

આખરામાં અને એની વ્યવસ્થા કરાના કાર્યમાં ધ્યાન આપરામાં મેં મારો જોયો મમય કાઢ્યો હતો. નેતાના કામ કયા છે, એની ફરજો શી છે, હજમીઓ અને દુનિયાના બધા સોડો એની પામે સારી આજ્ઞા રાખે છે, એમાંનું હું કંઈ પણ જગમગ નહોતો નહોતો. પણ થોડા સમયમાં જ વર્તમાનપત્રોની પ્રમિદિએ મને જે એકાએક નવી પદ્ધતિએ ધોધી દીધા જેવું જણાતું હતું, તે પદ્ધતિ પ્રાપ્ત કરેલા મનુષ્ય પામે તી આજ્ઞાઓ ગંધરામાં આવે છે એ મનથી મને માન્ય પડવા માડ્યું.

જાહેર મમલો જ્યારે મેં પ્રથમ દેખાવ આપવા માડ્યો ત્યારે કેન્ડરિક હમયામના 'વાગ્મ' તરીકે મારો મનન ઉત્તેજ કરામાં આવ્યો. જોઈને મને જગ મૂંઝવણ ધર્મ હતી. ઉત્તરમાં કે દક્ષિણમાં જાણ કર્યા હું વ્યાખ્યાન આપતો ત્યાં મને મનગરને ઓતાઓના રોતોરોળા આવતા મને જણાતા મને જે જાહેરાત મળી હતી એનું જ એ પંખિયામ હતું.

જનના મમલો જે માણસનું નામ કોઈ રીતે જાહેર થયું હોય છે, એને જે જુગી જુદી જાનની ખુબ નિરુપણ નવાદ મળે છે, એ જાણીને મને પડે છે અને રેલસીક વખત મૂળ પણ પડે છે. એટલામાંનું મારું વ્યાખ્યાન જે મમલો રૂમિવા મમાંનું હતું એમ કહીએ તો સામે, તે મમલો રૂમિવાન એ ત્યાર પછી અજ મૂંઝવણ રૂમિવા મેં એક કે એકથી ત્યારે મમલો આપતા પત્રા અથવા છે જનજીવણની જાણનામાં મારે યોગ્યતા જેવો એ મનથી મને એમ માંમેં મુમલોમ આપ્યા છે.

એક દિવસ મને કોઈ પત્ર મળે છે, અથવા કોઈ વર્તમાન-પત્રમાં અધિપતિના અગ્રણ્ય તરફ મારું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. એમાં મને શિખામણ આપવામાં આવે છે કે, મારે મારી જાતિની પ્રગતિની બાબતમાં બીજને જે કંઈ રસ હોય તે બાબતોએ મૂકવો અને ટક્કેજીના મારા કાર્યને જ વળગી રહેવું. એક બે દિવસ પછી વળી બીજે એક કાગળ મળે અથવા તો કોઈ વર્તમાનપત્રમાં અધિપતિનો અગ્રણ્ય વાચુ. એમાં એમ જણાવ્યું હોય કે, ફક્ત ટક્કેજીની મર્યાબા જ અથવા હજારોની કેળવણી પાછળ જ કે મધુકત ગંધાનોના હજારોની પાછળ મારું બધું ધ્યાન પરોવાયા હું જુલ કડું છું. દૃષ્ટાન્ત તરીકે, એવો પણ મને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે કે, મારે કોઈ ને કોઈ રીતે ટક્કેજીમાં અમે જે કામ કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ એનો વિસ્તાર કરવો જોઈએ. આફ્રિકા કે વેસ્ટ ઇન્ડીઝમાં હજારોની આ દેશ કરતાં વધારે મોટી મંખ્યામાં છે, ત્યાં અમારે જવું જોઈએ અને કાર્યક્ષેત્રનો એ રીતે વિસ્તાર કરવો જોઈએ.

ગોરાઓની એક નાની સંખ્યા છે અને એટલી જ હજારોની પછી છે કે જેમને એટલાંટાના મારા વ્યાખ્યાન પછી કંઈ બીજું જ લાગ્યું છે. તેઓનું માનવું એમ છે કે, મારા કામને હવે બીજી શાખાઓ કૂટવી જોઈએ, મારે રાજકીય પ્રશ્નો ચર્ચવા જોઈએ, રાજકીય પ્રવૃત્તિ કરીને મારી જાતિના લોકોને એમાં ફતેહ અપાવવાનું કાર્ય કરવું જોઈએ, એ બાબત ઉપર બાર મૂકે છે. કેટલાકને એમ લાગ્યું કે, ન્યા સુધી હું દક્ષિણમાં છું, ત્યાં સુધી તો ગ્વાબાવિક રીતે તેમને અપમાન-કાંક લાગે એવું હું કંઈ પણ નહિ બોલું, પરંતુ જે હું

ઉત્તરમાં જર્મનિ તો જીવના બધા છુગ મૂકીશ, અને આતર વિગ્રહને પગિણામે ઉત્તરમાંથી અને દક્ષિણમાંથી વચ્ચે ઊભા થયેલા વિભાગીય મતભેદને જીવના રાખવાને તથા તેમને વધારે તીવ્ર બનાવવાને દક્ષિણના લોકોને હું વમોડી કાઢીશ-અપમાનીશ વળી ફેટલામ એમ ધારના કે, હમગીઓનો મચાવ કરવાની મારી હમગા મધ્ય પિણુપ રહેલી છે, હકીકતોના ઊંડાણમાં હું મ. જઈ છું અને 'મનુષ્યના હક્ક' સમઘી અને સ્વાતંત્ર્યના હોદરા મળઘી હું પૂરતું કહેતો નથી

ત્યારે આ લોકોને માનુષ પડ્યું કે, એંગ્લો-સાન્ડાના માગ વ્યાખ્યાનને પગિણામે હું મારી નીતિમાં ફેરફાર કરતો નથી પણ મારી જૂની વિચારસરણીને વળગી રહ્યો છું, અને શારીરિક, માનસિક અને હાર્દિક કેળવણીને આગ્રહ રાખ્યું, ત્યારે તેઓ તફન નામીપાસ થયા મારા વ્યાખ્યાનોમાંથી ત્યારે એમ જણાતું કે, મજબૂત પગલાથી નહિ, પણ કેળવણીથી દક્ષિણના રમભેદની મુખેવીઓ દૂર થશે એમ માનુ માનતું છે, ત્યારે તેઓને લાગતું કે હું જોગી જગ્યાએ ખાર મૂકે છું

મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે, આ બધી ગીકાઓની તથા મૂચનાઓની માગ ઉપર અમર થયા વિના રહેતી નહિ પરંતુ આ વાગન ઉપર ફરીથી વિચાર કર્યો બાદ મેં નક્કી કર્યું કે, મારે મારી અસલની ચોજનાને વળગી રહેવું જોઈએ પણ વિચારી લીધું કે, મારી સમક્ષ જે કાર્યક્રમ રજૂ કરવામાં આવે છે તે અનુસરવામાં આનંદાપક તો છે, પણ મારે મારા અમલના કાર્યને વળગી ગેરવાની ફરજ પડશે અને મૂળ ચોજને અને અમાગ ઉદ્ધારનું કાર્ય કરવું પડશે

દરેકજામાં હું જે વર્ગો દરમિયાન હતો, તે સમયે મેં એક કાર્યક્રમ ઘડી અમલમાં મૂક્યો હતો. મારા એટલાન્ટાના વ્યાખ્યાનમાં મેં એ કાર્યક્રમ દર્શાવ્યો હતો. એને જ વળગી રહેવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો ત્યારે હજારોઓના એક નાના ટોણા સાથે મારે અચડામણ ઊભી થઈ. તેઓ પોતાને કોઈ વખતે 'બુદ્ધિશાળી વર્ગ'ના નામથી તો કોઈ વખતે 'બુદ્ધિશાળી દશમ' એ નામથી ઓળખાવતા. આમાના ધણીખરા તો ઉત્તરના મહાવિદ્યાલયોના સ્નાતકો હતા, અને ધણીખરું તેઓએ ઉત્તરમાં પોતાનો વસવાટ રાખ્યો હતો. એથી મારા ધારવા પ્રમાણે, તેઓને સ્વાભાવિક રીતે જ એમ લાગે કે, જાતિની બંધી બાળનોની નેતાગીરી હવેથી ઉત્તરમાં જ દૂરહેની જોઈએ. ગમે તેમ હોય, પણ દક્ષિણમાં જ્યાં સુધી હજારોઓ તરફ અન્યાય થતો હોય, અથવા કંઈ ખોટું થતું હોય એવી પરિસ્થિતિ ગહે, ત્યાં સુધી દક્ષિણના તરફ, એકધારું અટકાવ અને અણગમ વૈમનસ્ય રાખવું જોઈએ, એમ તેમને લાગતું હતું પરિણામે, ઉપર જણાવેલી નીતિમાં ફેરફાર કરે એવી કોઈ પણ બાબતનો તેઓ વિરોધ કરતા.

દક્ષિણમાં મેં જીનન માણ્યું હતું, અને વર્ષો સુધી ત્યાંના વાસ્તવિક અને પ્રત્યક્ષ પ્રશ્નોનો મેં અભ્યાસ કર્યો હતો, તથા એને માટે ગહેનન પણ ખૂબ કરી હતી. એ સર્વને કીધે મને જુદો જ ખ્યાલ જઘાયો હતો 'બુદ્ધિશાળી વર્ગ' તો દૂર વસનાર અને પુખ્તકોમાંથી અભ્યાસ કરનાર લોકનો હતો. એમના કરતાં એ પ્રશ્નોનું જ્ઞાન અને રહસ્ય હું વધારે અશે મેળવી શક્યો હતો એમ હું માનું છું.

દળસીએને ઔદ્યોગિક દેશવળી આપવાની માગી યોગના મામે તેમનો પહેલો વાધો હતો. એમને લાગતું હતું કે, દળસીએને સાથે કામ કરતા શીખવતું એ દક્ષિણના જાહેર મતને જોઈએ તે કરતાં ખૂબ વધારે નમતું આપ્યા જેવું છે. ફેટલાકને તો એમ પણ ખ્યાલ આવ્યો હતો કે, કદાચ હું જાને ઔદ્યોગિક દેશવળીમા ખરેખર ખાતરો નહિ હોઉં. ઔદ્યોગિક શિક્ષણ એ વસ્તુ મારી છે કે ખોટી એની પગલા ક્યાં વગર, તેઓ તો ઘાઈ પણ રીતે 'નમતું' જોખવાના વિરોધી હતા.

એમના દક્ષિણ-દુ પ્રભાણે દક્ષિણનો ગારો એ દળસીનો સ્વાભાવિક સત્તુ હતો. ગમે તે હંતુથી પણ એ ગોરાની મહાનુભૂતિ કે ટેકા મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો એ, એમને મન, એક જાતનો પોતાની જાનિનો દ્રોહ હતો. ૨૬.

આ જથી જાણતોને સીરે ચર્ચા મારે દળદ્રુપ વિષયો મળી આવના, અને મે ઉપર ઉજ્જેભેલા એ મદાવિદ્યાલયના આનંદો સ્વાભાવિક રીતે જ એના આગેવાનો હતા. મદાવિદ્યાલય છોડ્યા પછી આવો યુવાન પહેલું કામ તો એ કરવા લલચાનો કે બાળણો કરવા પ્રવાસે નીકળતુ. એક સદેગથી બીજે સદેર એ મુગાઈ કરતો અને 'જાતિ' સંજથી વિગત તરીકે યોગખાતી જાણતો ઉપર ચર્ચાઓ કરતો.

મને ખામ હતીને મેલ વિશ્વવિદ્યાલયનો એક યુવાન આનંદ યાદ આવે છે. પાછળથી એણે લાન્ડિંગ આનંદ પછીના મંગોપનનો અભ્યાસક્રમ કરવા માંડ્યો હતો. એણે 'જુકર ટી નોર્થિંગ્ટનની જૂઓ' એ વિષે એક વ્યાખ્યાનમાળા આપીને પોતાની કારકિર્દી સાર કરી હતી. એમ જનાં ઘણા

વખત પછી એને માલૂમ પડ્યું કે એ કંઈ મારી ભૂલો ઉપર સતત છતી શકે નહિ. ત્યાર પછી એને જણાયું કે, શાળાની એની કેળવણી દરમિયાન કોઈ પણ ભતનું ઉપયોગી કે ફળદાયી કામ કરવાની એણે સાધકાત મેળવી નહોતી. બીજી ઘણી દિશાઓએ પ્રયત્ન કર્યા પછી એણે મને અરજ કરી, અને મેં એને માટે કંઈક કામ શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જે યુવાને ખોટી શરૂઆત કરી હોય છે એને મદદ કરવાનું સારી પેઠે મુશ્કેલ હોય છે. એણે ફક્ત પુસ્તકિયા શાનથી જ પોતાનું મગજ ભરી દીધેલું હોવાથી, જ્યારે એના મગજમાં એમ ખ્યાલ પેસી જાય છે કે દુનિયાએ એને ગુજરાનનું સાધન આપ્યું નેહાંએ, સારે તો એનામાં કેરફાર કરવો મુશ્કેલ હોય છે. પ્રસ્તુત યુવાનશ્રીએ મેં છેવટનું એવું સાંભળ્યું હતું કે, પુસ્તકોના હલાલદારીકે દુઃખી હાલતમાં એ પોતાનું ગુજરાન કમાવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વળી સરકારમાં એક દરવાન કે એવી બીજી કોઈ હલકી નોકરી ખોળવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે, એમ પણ મેં સાંભળ્યું હતું.

મેં વર્ણવ્યા એવા અભાગી અને અવળે માર્ગે દોરવાયેલા યુવાનોના દાખલા મને અવારનવાર મળે છે; અને એવે વખતે મને એમને માટે ખૂબ સહાનુભૂતિ થાય છે; કેમ કે હું જાણું છું કે, એમની સ્થિતિ માટે તેઓ જ પૂરેપૂરા દોષિત હોતા નથી. હું જાણું છું કે, દમમાંથી નવ દાખલામાં તો એવું જન્યું હોય છે કે, એમની દારકિદોમાં કોઈક મમ્મે એમનામાં એવો ખ્યાલ આવી ગયો હોય છે કે, તેઓ હજીસીઓ છે / માટે દુનિયાની સહાનુભૂતિ મેળવવાનો તેમને હક્ક છે. આ રીતે પોતાનો રસ્તો કરવા પોતાના જ પ્રયત્ન ઉપર આધાર

રાખવાને બદલે તેઓને આવી સહાનુભૂતિ ઉપર આધાર રાખવાની ટેવ પડી ગઈ હોય છે.

મહાવિદ્યાલયમાં હોય છે ત્યારે દુનિયામાં કોઈ ચોક્કસ કામ કરવાની તૈયારી કરવાનો તેઓ નથી જગાય વિચાર કરતા કે નથી ધ્યાન આપના. પણ જ્યારે જીવન શરૂ કરે છે ત્યારે જાતિના પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવાની તૈયારી કરવાનો તેઓ વિચાર કરે છે મહાવિદ્યાલયમાં ન્યૂછમ્બન્ડની સ્વતંત્રતાના ઇતિહાસ વિશે તેઓ ઘણું શીખ્યા હોય છે, તેમના મન ગુલામગીરી-વિરોધી લડતની વાતોથી ભરપૂર હોય છે, અને જ્યારે તેઓ મહાવિદ્યાલયમાંથી બહાર આવે છે ત્યારે એમના મનમાં એક એવો ખ્યાલ હોય છે કે, દક્ષિણના દરેક પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવા હકત એક જ બાબતની જરૂર છે, અને તે એ કે, સ્વાતંત્ર્યના ઢંઢેરાના તથા માનવ હકનામાનાં સિદ્ધાન્તોને દેશમાં લાગુ કરવા દક્ષિણમાં પ્રવર્તતી પરિસ્થિતિ ખરેખર કેવી છે એ મબંધીનું તેમના અભ્યાસમાં તેઓ જગાય શીખ્યા હોતા નથી વળી, જાતિને ધડવાના કાર્યને લાગુ પડે છે તે પૂરતું વિચારતા, રાજકીય પ્રશ્ન અને કેળવણીના પ્રશ્ન વચ્ચે તથા ખડનાત્મક કાર્ય અને રચનાત્મક કાર્ય વચ્ચે કેટલો ત્રિડો તફાવત છે, એ સંબંધે એમણે વિચાર કર્યો હોતો નથી.

કેટલાક માણસોએ પુસ્તકોનું જ્ઞાન એટલું બધું મેળવ્યું હોય છે કે, રોકસપિયર, મિલ્ટન, મિસેરો અથવા કોઈ મહાન લેખકનું સુભાષિત અથવા ભાવનાવાળું વાક્ય તેઓ દરેક પ્રમગે મોઢે બોલી શકે છે. અનેક લોકોને હું મળ્યો છું; પરંતુ આવા માણસોનો મેળાપ મારે માટે એક ભારેમાં ભારે કસોતી જ છે. જ્યારે કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે તેઓ તરત

જ એકાદ સુભાષિત ટાકી દે છે તેમને મારે કોઈ પણ પ્રશ્ન એવો મુશ્કેલ હોતો નથી કે જે તેની વ્યાખ્યા આપીને કે તે નિષે કોઈ ફિલસૂફી ડહોળાને બાંધી ન શકે અને સુભાષિતો ગમે છે, અને એમને હું સાતમીતમા ઉપયોગી અને અનુકૂળ માનું છું પણ જીવનના નાસ્તરિક પ્રશ્નોનો ઉકેલ મને એમાથી જડતો નથી.

મહાવિદ્યાનયમા તેઓ મુશ્કેલીભર્યા પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરે છે અને કામગી ઉપર એનો ઉકેલ આણે છે પણ આ પ્રશ્નો તો બીજાઓએ તેમને મારે ક્યારનાય ઉકેલેના હોય છે, અને એમને તો કહતા એમના જરામ જ શીખવાના હોય છે મહાવિદ્યાનયમા તેમને કાર્નિરિસ અણુકેતેના પ્રશ્નોનો સામનો કરવો પડતો નથી અને તેઓ જે રીતે છે એનાથી ધીરજ અને ખર્તનું શિક્ષણ જે ખરા પ્રશ્નોના ઉકેલથી જ મળી શકે છે, એ મામ થતું નથી.

આ હમીન્તને તદ્દન અનુરૂપ ઉદાહરણ મે કેસાક વર્ષો પૂર્વે એક હમસી પાદરી પાસેથી માલખુ હતું, એમ મને યાદ છે મહાન આત્મભોગ આપ્યા પછી અને ખૂબ મહેનત કર્યા પછી અનાથ બાળકો તથા વૃદ્ધ હમસી સ્ત્રીઓને રક્ષણ આપવાના હેતુથી એણે દક્ષિણમા એક મકાન બંધાવ્યું હતું આ મકાન પૂરું બંધાયા પછી અને એના પૈસા અપાયા પછી એક યુવાન હમસી એનું નિરીક્ષણ કરતા આવ્યો અને એકદમ મકાનની ખામીઓ બતાવવા લાગ્યો. એ પાદરીએ કેટલાક વખત સુધી ધીરજથી બધું સાંભળ્યું અને પછી એ યુવાન તરફ ફરીને એણે કયું 'મારા મિત્ર તને મારા કરતા એ વધારે લાભ છે' પછીથી તે ચોખ્યો અને

એણે યુવાન સામુ જોયું, અને એ મનવી પ્રથમ પૂછતો હોય એમ યુવાને પાદરી તરફ જોયું. પાદરીએ આગળ ચતાયું, 'તમે જે કોર્ટ મંજૂર બધાંનું હોય એની જૂતો છુ કાઢી શકે એમ નથી.'

મે જે ઉપર જણાવ્યું એથી કોર્ટ અવગે રહેને ન દોરવાઈ જાય માટે મારે વધુમા કહેવું જોઈએ કે, મહા-વિદ્યાનંતના જે પ્રકારના માણસની મે વાત કરી તેઓ દ્વંદ્વ મારી જાતિમા જ છે એવો અર્થ કંવાનો નથી. દરેક પ્રકારના જીવનમા એની ખામિયત પ્રમાણે કંઈ ને કંઈ જાતની નિષ્ફળતાઓ ગ્રહેવી હોય છે, અને એ નિષ્ફળતાઓ કોઈ એક જ જાતિને મળે છે એવું નથી. મે જે વર્ણન આપ્યું છે તે દ્વંદ્વ ન્યૂ ઇંગ્લેન્ડના અથવા બીજા મહાવિદ્યાલયોના દજગી આતકોને જ લાગુ પડે છે અને બીજા કોઈને નહિ, એની છાપ જે હું તમારા ઉપર પાડું તો એ તદ્દન ખોટી ગણાય વાસ્તવિક રીતે તો લગભગ શરૂઆતથી જ દુર્ગેશમા અમને આ મહાવિદ્યાલયોમાથી માણસો મળ્યા છે. દક્ષિણની જુદી જુદી સંખ્યાઓમા કામ કરનારા બીજા માણસોના અમર્ગમા હું આવ્યો છું, અને મને માન્ય પડ્યું છે કે, કેટલાક સૌથી શાણા અને નીચી ઉપયોગી કાર્ય કરનારઓ તો હાર્વર્ડ અને ન્યૂ ઇંગ્લેન્ડના બીજા મહાવિદ્યાલયોના આતકો જ હતા જેમના વિષે મે ઉદ્દેશ્ય દર્શાવે છે તેઓ નિયમ તરીકે નહિ પણ અપવાદરૂપ છે.

દેગીઓનો એક બીજો વર્ગ એવો છે કે જેઓ દજગીઓની મુશ્કેલીઓ, એમને પડતા દુ:ખો, અને એમને થતા અન્યાયો જ મમાજ અમશ્ય રૂપ કંવાનો ધધો વર્ગ

બેદા હોય છે. એમની મુસ્કેલીઓમાંથી તેઓ પોતાનું ગુજરાન કમાઈ શકે છે એવું બાણવાથી, એમની મુસ્કેલીઓની જાહેરાત કરવાની એમને ટેવ પડી ગઈ હોય છે. એમ કરવાથી કંઈક અંશે એમને સહાનુભૂતિ મળે છે, તો કંઈક અંશે પૈસા પણ મળે છે. આ ભોંકોમાંથી કેટલાંક તો એવું ધમ્કે છે કે, હળસીઓના દુખ દૂર ન થાય તો સારું, કેમ કે એમને પોતાનો ધવો ગુમાવવો હોતો નથી.

શોમે કેટલીક વખત એવી પરિસ્થિતિમાં હોય છે કે એમાંથી એમની ફરિયાદો દૂર ન થાય એમ તેઓ ધમ્કે છે. દક્ષિણ કેરાસિનાના એક હળસીએ મને કરેલી વાત આનું સરસ ઉદાહરણ પૂરું પાડશે એક અમુક સમાજમાં એક જૂની પદ્ધતિના કોઈ એક હળસી ડોક્ટર સાહેબ હતા એમને દવાઓ સખવીનાં દાવના વિચારોની જરાય ખમર નહોતી. તેમ છતાં એમણે કોઈ ને કોઈ રીતે ભોંકોના વિશ્વાસ મપાવવા કંઈ લીધે હતા, અને પોતાની ખાસ પદ્ધતિની મારવાગને લીધે ઠીક ઠીક પૈસા પણ પેદા થતાં હતા. આ સમાજમાં એક બ્રદ્દ હળસી ગાઈ હતી. એની પાસે સદ્બાજ્યે દુનિયાની દાવન મારા પ્રમાણમાં હતી એનું એવો ખ્યાલ થઈ ગયો હતો કે, એને 'કેન્સર'નો રોગ છે એ 'કેન્સર' માટે એણે એ ડોક્ટરની સીમ વરસ સુધી મારવાર લેવાની મજા મારી આ 'કેન્સર'ની તથા બીજીની સારવારમાંથી ડોક્ટર માહેબ ઠીક ઠીક પૈસાદાર બન્યા એટલે એમણે એમના એક છોકરાને દાકતરી કોલેજમાં મોકલવાનું નક્કી કર્યું. ત્યાંથી આવતાં થયા ખાત્ર એ યુવાન ઘેર પાડે રહ્યો અને એના પિતા રજા ભોગવવા મહાર ગયા. આ સમય દરમિયાન 'કેન્સર'થી

પીડાતાં જુદા બાઈ એ યુવાન પાસે આવ્યાં, અને એણે સારવાર શરૂ કરી. થોડાં જ અકવાડિયાંમાં 'કેન્સર' (અથવા જોને કેન્સર ધારવામાં આવતો હતો તે રોગ) જતો રહ્યો, અને જુદા બાઈએ જણાવ્યું કે એને સારું થઈ ગયું છે.

ત્યારે છોકરાના પિતા પાછા ફર્યા અને માલૂમ પડ્યું કે દરદી તદ્દન માળે થઈ દરતો દરતો થઈ ગયો છે, ત્યારે તેઓ ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયા. તેમણે યુવાન પુત્રને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યો અને કહ્યું, "બેટા, હું જોઈ છું કે તેં પેલા મારા 'કેન્સર'ના દરદીને મટાડી દીધું છે. હવે હું તને કંઈક કહેવા માગું છું. એ 'કેન્સર'થી તો મેં તને કેળવણી આપી છે. હાઈસ્કૂલ, કોલેજ અને હેવરે દાકતરી શાળામાં થઈને તું પમાર થયો તે એ કેન્સરની મદદ વડે જ. હવે તું દાકતરનો ધધો ચલાવવાના તારા નવા 'વિચારો' સર્જીને આવ્યો છે, અને તેં એ કેન્સરને મટાડી દીધો છે. બેટા, હું તને કહું છું કે તેં ખોટી સરખાત કરી છે. એ રીતે ધધો ચલાવીને તું તારું ગુજરાન કેવી રીતે ચલાવવાની આશા રાખે છે?"

મને બય છે કે, જાતિ મંજૂરીના પ્રશ્નો ઉકેલનારાઓનો એક એવો વર્ગ છે કે જે દરદી માળે થાય એમ ધ્રુવનો નથી. કેમ કે જ્યાં સુધી રોગ ચાલુ રહે ત્યાં સુધી એમનું ગુજરાન ચલાવવાનો એક મહેલો રહેતો એમને મળી જાય છે વળી એ રહેતો સોડોમાં જળીના પખ સહેલાઈથી થવાય છે.

મારો અનુભવ એવો છે કે, જે સોડો પોતાને 'શુદ્ધિમાન' કહેવડાવે છે તેઓ મિદાન્તો મમજે છે, પરંતુ વસ્તુચિત્તિ સમજતા નથી. મારી ખાતરી છે કે, જે આ સોડો દર્શિષમાં

જર્મ શક્યા હોત અને રસ લઈને કઈક અત્યક્ષ કાર્યો ઉપાડ્યા હોત તો તેઓ સોફોના સસર્ગમા આવત, વસ્તુસ્થિતિ સમજત, અને જગત તેમને ઘણુ જુદુ જ જણાત શરમા તો એમને કદાચ પરિસ્થિતિ અતિ ખરાબ જણાત, પણ તેઓને જ્યારે દેખાત કે સાચેસાચ પ્રગતિ થાય છે, ત્યારે તેઓએ આખી પરિસ્થિતિને વધારે આશાજનક રીતે નિહાળી હોત

પરંતુ જે વાતાવરણમા તેઓ તૈયાર થયા હતા તેણે તેમને ખીંછી દુનિયામા ફેંટી દીધા હતા વિરોધ ઉઠાવવાના તાર્ત્તિક સિદ્ધાન્તો લાગુ પાડવાનો આગ્રહ રાખ્યા ભિન્ન એમને ખીજી કશું કરવાનું નહોતું બોસ્ટનના 'ફેનીલ હોલ'મા રોડ દર્શાવવાની સભાઓ એક વખત એટલી બધી થઈ ગઈ હતી કે સોફોને એ એક કનડગત જ થઈ પડી હતી. જે વિષયો ઉપર ચર્ચા થવાને માટે એ સભાઓ બોલાવવામા આવતી એ વિષયની હદમા રહીને કામ ચાલતું હોત તો તો એમણુ બધુ ખરાબ ન જણાત પણ જ્યારે 'શુદ્ધિવાળો'ને એમ જણાયું કે, હદિયુતા સોફો એમના વિરોધો બાગ્યે જ માબગે છે અને માબજતા હોય તો જરાકે ધ્યાન નથી આપતા, ત્યારે તેમણે ધરની વધારે નજીકના પાડોશીઓ ઉપર હુમલા કરવા માડ્યા તેમણે બોસ્ટનના સોફો ઉપર હુમલા કરવા માડ્યા તેમનું કહ્યું એવું હતું કે બોસ્ટનના લોકોને હામગીઓના પ્રશ્નમાથી રસ જોડી ગયો છે

હામગીઓના મિત્રો ઉપર ખીજે ઠેકાણે હુમલો કર્યા પછી અને ખાસ કરીને હામગીઓને મદદ કરવાની એમની પદ્ધતિ સાથે જરાબર સમત નહિ થનાગ સામે હુમલો કર્યા પછી, તેમણે મારા ઉપર નારવાર હુમલા શરૂ કર્યા, અને મને

તેમણે હુમલાનું માનીતું નિશાન બનાવ્યું. એના કારણે તો મેં ઉપર જણાવ્યાં છે. એ ઉપગંત વળી એમને એમ પણ લાગેલું કે, મારા ઉપર ખામ કરીને કોઈ સખત હુમલો કરવામાં આવશે તો લોકોને નવાઈ લાગશે અને એમનું ધ્યાન પણ ખેંચાશે ખાલી સભાઓ ભરવામાં અને વિરોધી ઘડવામાં કશો સંતોષ મળતો નથી, વર્તમાનપત્રોમાં એ બધું છપાવાય ત્યારે જ સંતોષ થાય છે. જે માણુમના ઉપર એમણે જુદે જુદે સમયે હુમલા કર્યો છે, એ માણુસ એમના શબ્દોમાં જણાવ્યા જેટલો ખરાબ હોવાનું તેઓ ધારતા હોય, એમ હું ખરેખર માનતો નથી તેઓ તો ફક્ત એમનો અવાજ દૂર મહાજાવવા માટે એક ખનિવર્ધક ભૂંગણા તરીકે કે નગારી તરીકે જ એમનો ઉપયોગ કરતા હતા એમની આ જાતની મહેરાત કરવા એમણે ખૂબ ખત રાખી અને તેમને ફતેહ પણ મળી, અને એને લીધે લોકો પર એની છાપ પડી છે કે, દગરી જનમમાજમાં મારા વિરોધીઓની મજ્યા ખરેખર છે તેના કરતા અતિ મોટી છે.

કેટલાક વર્ષો પૂર્વે બોરટનમાં મારા વિરોધીઓ વિષે ચર્ચા ચાલતી હતી. ત્યારે કહેવાતા 'જુદિયાની દશમ'ના મહાજમાં જે નડેલો, એવા માગ એક દગરી મિત્રે એક દૃષ્ટાન્ત વાપર્યું હતું એ દૃષ્ટાન્ત મારા મનમાં ઠસી ગયેલું છે. મારા તો એ દક્ષિણનો વતની હતો, જોકે કેટલાક વર્ષો એ બોરટનમાં રહ્યો હતો. એણે કહ્યું કે, તે એક વખતે વર્જનિયામાં એક ફેસનેયલ હોટેલમાં રહેતો હતો. એક દિવસે એના મનમાં એક સરમ વિચાર રચ્યો. તે એ હોટેલના માલિક પાસે ગયો. એની માથે એણે સોદો કર્યો કે, તે તેને નિયમિત રીતે મંજ્યાગ

દેડકાં પૂરાં પાડશે. જમણમાં દેડકાંની વાની ઘણી સ્વાદિષ્ટ ગણાય છે, અને એને લીધે એની ઘણી માગણી હોય છે. માલિકે પૂછ્યું કે, ‘તમે રોજ કેટલાં દેડકા પૂરા પાડી શકશો?’ મારા મિત્રે જનાબ આપ્યો કે, ‘જરૂર પડે તો અઠવાડિયામાં એક વખત એક ગાડું ભરીને હું પૂરાં પાડી શકીશ, એમ મારી ખાતરી છે’ સોદો નક્કી થયો. ખીજે દિવસે જેટલા બને એટલા બધા દેડકાં હોટેલમાં આપી જવાનું એ માણસે નક્કી કર્યું.

બપોરે એણે દેખા દીધી ત્યારે મારા મિત્રની પાસે ફક્ત છ દેડકાં જ હતા. માલિકે દેડકા સામે અને પછી મારા મિત્ર સામે જોયું અને તેને પૂછ્યું, ‘ખીજ કયા છે?’

મારા મિત્રે જનાબ આપ્યો, ‘જુઓ સાહેબ, વાત એમ છે કે, કેટલાક મહિનાથી માગ ધર નજીકના તળાવમાં મે મોટા બળદ જેવા દેડકાઓનો અવાજ સાંભળ્યો હતો. તેઓ એટલો બધો અવાજ કરતા હતા કે મને લાગ્યું કે તેઓ દસેક લાખ તો હશે, છતાં બપોરે મે તપાસ કરી ત્યારે જણાયું કે ત્યાં તો ફક્ત છ જ હતા.’

પોતાનું કહેવું સાંભળવું પડે અને, તેઓ કહેતા તે શબ્દોમાં મૂકું તો, તેમની ફરિયાદો તરફ મોકલે ધ્યાન દેવાની ફરજ જ પડે એમ કરવું, એ મહત્વાકાંક્ષાથી પ્રેરાઈ ન, આ નાના ટોળાએ જુદા જુદા સ્વરૂપમાં અને જુદી જુદી રીતે તેમની ચળવળ ચાલુ રાખી. છેવટે એમની યુક્તિઓ ઈ. મ. ૧૯૦૩માં એક રાત્રે બોસ્ટનમાં પગકાપાએ પહોંચી તેમના ખાસ વિચારોમાં તેઓ કેવા પ્રામાણિક છે, અને એના સબધી તેઓ કેવા ઊંડા બિતર્યા છે, તથા એમનાથી જુદો અભિપ્રાય

ધગવનાર દરેક જણની માગે એમનો વિરોધ કેવો જાડો છે, એ બામતની લોકોને ખાતરી કરાવવા તેમણે કર્ક આખરી કરી બતાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. બોસ્ટનના હબ્સીઓએ એમના એક મોટા દેવળમાં એમની સમક્ષ મને એક વ્યાખ્યાન આપવાનું આમત્રણ આપ્યું હતું. મહાની જાહેરાત બહોળા પ્રમાણમાં થઈ હતી, અને શ્રોતાઓનો એક મોટો સમૂહ હાજર હતો. મારા બોસ્ટનના મિત્રોની જાણ બહાર, મોટે ભાગે ન્યૂ ઇંગ્લેન્ડના મહાવિદ્યાલયોના સ્નાતકોના અનેના આટલાંજો, મહામા તોફાન કરાવવાને તથા બને તો એને તોડી પાડવાને માટે લોકોનું એક ટોળું જોડું થઈ હતું. સભાના પ્રમુખશ્રીએ એમહુલ્ડે કોલેજ અને હાર્વર્ડના કાયદાના વિદ્યાવ્યવસ્થા એક સ્નાતક, નામ જિલિયમ એચ લેવિસ કરીને સદ્ગૃહસ્થ હતા ટોળાના જુદા જુદા મધ્યે દેવળના જુદા જુદા વિભાગોમાં છૂટાછવાયા વીખરાઈને ગોઠવાયા હતા. એમના ઉપરાત બોસ્ટનની અધમ વસ્તીના અખાડાઓમાંથી કેટલાક નીચ કોડીના સ્ત્રી પુરુષો પણ શ્રોતાસમૂહમાં હતા. કોઈ ને કોઈ રીતે સભામાં ધાધન કરવાની મદદ કરવા એમને સનસારી આણવામાં આવ્યા હતા. વિરોધીઓમાં એમના અભિપ્રાય માટેનું અધ જનૂન કેટલા પ્રમાણમાં હતું, એ બીજી કોઈ પણ બામત કરતા આ બામત વધારે મારી રીતે દર્શાવે છે.

મે બોલવાનું સર કર્યું કે તરત જ મહાનના જુદા જુદા ભાગોમાં ગોઠવવામાં આવેના આગેવાનોએ પ્રશ્નો પૂછવાનું સર કર્યું આ અને બીજી અને રીતે તેમણે મારે માટે બોલવાનું અમમલિન ગનારી મૂક્યું. સ્વાભાવિક રીતે જ બાકીના

શ્રોતાઓને આ સામે રોષ ઉત્પન્ન થયો, અને છેવટે પોલીસને બોલાવી ધાંધલ કરનારાઓને પકડવાની જરૂર પડી.

અલગત, ધાંધલ પૂરુ થયા પછી તરત જ તોફાનમાં ભાગ લેનારાઓમાંથી ઘણાને પોતાના કાર્ય માટે શરમ આવી પડેલાં પોતાને ‘શુદ્ધિમાનો’ની ટોળીમાં કહેવડાવનાર ઘણાએ ધાંધલ શોડવનારાઓની પદ્ધતિ તરફ અમને કોઈ જાતની સહાનુભૂતિ નથી, એમ ઝટપટ એકરાર કર્યો. પહેલા જેઓ મારા મોળા મિત્રો હતા તેવા ઘણા હવે મારા યુગ્તમાં યુસ્ત મિત્રો બન્યા. અલગત, જે જે જણ આના આગેવાનો હતા અને જેમના ઉપર પાછળથી કામ ચલાવવામાં આવ્યું અને આ ‘મ’ મ્હીટ જેલમાં જેમને મજા ભોગવવા રહેતું પડ્યું, એ જે જણ તો પરતાવો કર્યા વિના ગયા, પોતે એક મહાન કાર્યને માટે શહીદ બન્યા હતા એમ ખાતરીપૂર્વક માનવા તેમણે પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ બીજા હળવી લોકોએ એમના આ ખ્યામમાં એમને બહુ ઉત્તેજન આપ્યું નહિ, કેમ કે કયા મહાન કાર્ય માટે તેમણે દુઃખ ઉઠાવ્યું છે એ સંબંધી કંઈ પણ અપેક્ષા કરવી એ તેમને માટે અમંભવિત હતું.

બોસ્ટનની અને સયુક્ત સંઘાનોની આમ જનતાએ મારા કાર્યને અનુમોદન આપતો એક દરાર કર્યો, અને મમામા ધાંધલ કરનારાઓને વખોડી કાઢ્યા એક દરે હજારી વર્તમાનપત્રોએ તો અખત શબ્દોમા એમની ઝાટકણી કાઢી. ત્યાર પછીના કેટલાક અઠવાડિયા સુધી તો હજારી લોકો તરફથી મને સખ્યાબંધ પત્રો મળ્યા કર્યા. તેમા જુદા જુદા વિભાગોમા મુલાકાત લઈ લોકો સમક્ષ બ્યાખ્યાનો આપવાનું મને આમત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું.

આ ધાંધલનાં જે પરિણામ આપ્યાં તે જોવામાં મને ખૂબ રસ પડ્યો. આમાંથી એક તો મારે એ શોધવું હતું કે, મનુષ્ય-સ્વભાવમાં રહેલા એક સિદ્ધાન્તનું જે અન્ય સ્થળે જે નિરીક્ષણ અવારનવાર કયું હતું, એ આ બાળકમાં પણ સાચું પડે છે કે કેમ.

હજારો સાથેના મારા પ્રસંગો ઉપરથી મને માલૂમ પડ્યું છે કે, લોકોને એકત્ર રાખવાને રચનાત્મક અને પ્રગતિ-શીલ કાર્યક્રમ રાખવો એ જ એક રસ્તો છે. હું માનું છું કે બધી જાતના લોકો માટે પણ એ જ રસ્તો સાચો છે. મનુષ્યના મનને વશ કરનાર, અને કોઈ એક સામાન્ય ધ્યેયને ટેકા આપવા લોકો દોડી જાય એવા ઐક્યના બંધનથી બાંધનાર જે કોઈ એક વસ્તુ હોય, તો તે રચનાત્મક પ્રકારનું કાર્ય છે અને નહિ કે દલીલ, ટીકા અને ધિક્કાર.

ધણાં અઠવાડિયાં પસાર નહિ થયાં હોય, એટલામાં તો આ આગેવાનોમાં અંદરેઅંદર મતભેદ પડવા માંડ્યો. પછીથી તેમણે લડવાનું શરૂ કર્યું અને એક પછી એક તેઓ ખરવા લાગ્યા. અત્યારે પરિણામ એ આવ્યું છે કે આખું ટોળું સંપૂર્ણ વીખરાઈ ગયું છે. ‘શુદ્ધિમાનો’માંના ધણા તો એકબીજા સાથે આજે બોલતા પણ નથી.

આ ધાંધલની એક સૌથી આશ્ચર્યકારક બાબત તો એ છે કે, ધાંધલને બોલવાનારો તો એ જ હતા કે જેમણે દક્ષિણના ગોરાઓને, તેઓએ જાહેર પ્રશ્નો પર લોકમતને દાખ્યો હતો અને હજારોને વાણીસ્વાર્તાત્મ આપવા ના પાડી હતી, એમ ઠીકીને, સૌથી વધારે જેસબેર વખોડી કાઢ્યા હતા.

વસ્તુતઃ દેશના દરેક ભાગમાં શ્રોતાસમૂહ સમક્ષ મેં વ્યાખ્યાનો આપ્યા છે, ઉત્તરના હળમી શ્રોતાસમૂહ સમક્ષ અને દક્ષિણના ગોરા શ્રોતાસમૂહ સમક્ષ હું બોલ્યો છું, દક્ષિણના બધા ભાગોના બન્ને જાતિના શ્રોતાસમૂહ સમક્ષ પણ હું બોલ્યો છું, દરેક સ્થળે નિખાવસતાપી, અને હું માનું છું કે પ્રામાણિકપણે, મારા મનમાં કે હૃદયમાં જે કંઈ લાગતું તે બધું હું બોલ્યો છું ગોરાઓને વિષે મારે કંઈ કહેવાનું હોતું ત્યારે હું તે ગોરાઓને કહેતો, હાલસીઓ વિષે ત્યારે મારે કંઈ કહેવાનું હોતું ત્યારે હું તે હાલસીઓને કહેતો આ ગામતમા એક વસ્તુ વિચિત્ર લાગે છે આ બધા વર્ષોમાં જે સભામાં હું હાજર રહેતો એ સભાને હરકત કરવા કે તોડી પાડવા કોઈએ કદી પ્રયત્ન કર્યો નથી એમ, મને યાદ છે ત્યાં સુધી તો હું કહી શકું છું બોસ્ટનમાં મારી જાતિના જે ‘બુદ્ધિમાનો’એ એ કાર્ય સૌથી પ્રથમ કર્યું

હાલસીઓમાં ‘બુદ્ધિમાનો’ કહેવાતો આ વર્ગ જે જાતનું માનમ ધરાવે છે તેમાં રહેની ખામીઓ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી મેં એમ મને લાગવાથી, મેં ઉપરનો કિસ્સો કંઈક લગાણથી વર્ણવ્યો છે

મેં જે કંતુ એના ઉપરથી હું એવી છાપ પાડવા માગતો નથી કે, એમના સ્વચ્છ અને અમહિષ્ણુતાની પાછળ સાચી લાગણીનો, અને કોઈક વખત તો સાચી ધૂરનીરતાનો, એમનામાં અશ નહોતો મુકેની તો એ છે કે, આ બધા ઉદ્દેશ અને ઉમ્મતા અડધાકિ અને નજીની બાગતોમાં નિરર્થક વેડફાય છે મદદગાર ધર્મ પડે અને રચનાત્મક હોય એની કોઈ જાળતો માથે એ સંકળાયેલું હોતું નથી આ ધર્મચોદ્ધાઓ,

દુઃ શ્રેષ્ઠ શકુઃ છુ ત્યા મુધી નો, (ડોન કિંગ્મોટ પેડે) પવન-ચક્ષીઓ માથે યુદ્ધ કરે છે.

મેં અમાઠે મુચન કયા પ્રમાણે, મને માગી વાત તો એ સામે છે કે, ‘લુદિમાનો’ જૂનકાળમાં બહુ જ રમે છે. તેઓ પુન્તોને ઓળખે છે, પણ મનુષ્યોને ઓળખતા નથી દાખલા તરીકે, ગુલામીની સચોટ જાગૃત સંજ્ઞા તેઓ ભણે છે, પરંતુ ગુલામ મજૂરી દંધ જાળના નથી ખાસ કરીને દક્ષિણના દાસના સોફોને ખરેખરી યાત્રી જરૂરિયાત છે, એ મજૂરી તેઓ અજાણ છે.

ફેટલીક વસ્તુઓ એવી દોષ છે કે જે એક વ્યક્તિ ખીછ વ્યક્તિઓ માટે કરી શકે છે, અને ફેટલીક વસ્તુઓ એવી દોષ છે કે જે એક જાતિ ખીછ જાતિઓને માટે કરી શકે છે. પણ એક દરે દરેક વ્યક્તિએ અને દરેક જાતિએ પોતાનો ઉદાર પોતાની જાને જ કરવો જોઈએ વધુમાં દુઃ શકુઃ ૧૩, મારી જાતિના મોઢોમા ગીખવાની કળા (અને ઉતકંઠા પણ) છે. એક ખીજને મદાય કરવાની શક્તિ છે, અને કામ કરવાનું શીખ્યા પછી તમ જ તેઓ સ્વાતંત્રી જની જલ્દ છે. ખીછ મોઢું પણ જાગૃત કરના જા જાગૃતે મારી જાતિના આમ મોઢોમાં વિચાર રાખવાનું અને શીખવ્યું છે.

કોબી ઉપર પ્રારંભિક વ્યાખ્યાન

અમેરિકાના હબસીઓ લગભગ જ્યાં છે, તેવી કોઈ પણ નવી પ્રજાને કે જાતિને એક ક્ષમદો હોય છે. ખીજા સોંકાને કેટલીક વખત રૂઢિની પ્રજાલિકા નડે છે એ અપ્રમાણે એમને નડતી નથી. દૃષ્ટાન્ત તરીકે, દક્ષિણના હબસીઓને કેળવણીની બાબતમાં રૂઢિની પ્રજાલિકાનું નડતર નથી, કેમ કે તેવા નામને પાત્ર કોઈ પ્રજાલિકા એમને કદી હતી જ નહિ. જાતિ તરીકે, આપણે એકદમ સૌથી છેવટની ઢગની અને ન્વીકાર પામેલી કેળવણીની પદ્ધતિઓ, આપણી નજરમાં આવે તો, અખત્યાર કરવાને સ્વતંત્ર છીએ; કેમ કે જીજ્ઞાસુ થયેલી પ્રજાલિકાઓ આપણને પાછળ રાખી રાખતી નથી, અને નતન અને વધારે સારી શિક્ષણ-પદ્ધતિઓ સર્ કરતા પહેલાં જોમને દૂર કરવી પડે એવી ખરાબ શિક્ષણની ટેવો આપણને જૂજ પડી છે.

મેં કદી શિક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો નથી, એને મેં કેટલીક વખત મારું સહભાગ્ય માન્યું છે. જો મેં એનો અભ્યાસ કર્યો હોત, તો નવી રીતે કોઈ પણ કાર્ય કરતાં બધાય જૂતકાળની મને મજબૂતરી કરવાની ફરજ પડી હોત, અને મારી બાબતમાં તો તેણે મારો એટલો બધો વખત ખાધો હોત કે હું કદી કોઈ કરી શક્યો ન હોત. વસ્તુસ્થિતિ હતી તે

પ્રમાણે તો હું આગળ ધપના માટે સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર હતો. વળી પહેલા કોઈએ કદી અમુક કાર્ય કર્યું હતું કે નહિ એનો ઉત્તેજ ક્યાં રિના જ અને જે વખતે જે કંઈ કરવાની જરૂર લાગતી તે હું કરી શકતો.

હવે કરતા વધારે જ્ઞાન, પુસ્તકમા ન હોય એવા નવા પ્રશ્નો ઉકેલ કરવામા માણસને હરકતમતી થવી રીતે નીવડે છે એનું એક દૃષ્ટાન્ત હું નીચે આપુ છું કેટલાક ૧૫ પહેલા ટચ્કેજની શાળામા હાવર્ડના એક યુવાન રનાતકે એ સત્ર સુધી શિક્ષકનું કાર્ય કર્યું હતું એની દશા અને યાદ આવે છે આ યુવાનને શિક્ષક તરીકે જરાય વ્યાવહારિક અનુભવ નહોતો, પણ મહાવિદ્યાલયમા હતો ત્યારે કેળવણીના વિષયનો એણે ખામ અભ્યાસ કર્યો હતો મોટો ભાગે તો શિષ્ય તરીકેની એની બેચી કારકિર્દીને લીધે ટચ્કેજમા એને શિક્ષક તરીકેની જગા આપવામા આવી હતી.

મને ભય છે કે, તે ટચ્કેજમા આચાર્ય ત્યા સુધી તો, શિક્ષણશાસ્ત્ર વિષે અમે ટચ્કેજનાળા લોકો ઘણું જ ઓછું જ્ઞાન ધરાવતા હતા તેમ છતાં એણે અમારા ઉપર જ્ઞાનનો પ્રકાશ નાખના માડ્યો કેમેનિયસ, રૂસો, પેગ્ટેનોઝી અને બીજા રિદાનો રિષે એણે વ્યાખ્યાનો આપ્યા અને ઉપદેશ કર્યો એ જે કહેતો એમા ખૂબ રસ પડતો હતો પણ પુચાત એ હતી કે એના પોતાના વર્ગમા તે માત્ર નિબ્ધન નીવડ્યો પણ એટલે જ વાત પૂરી નથી થતી માત્ર વિસ્તારમા જઈને શિક્ષક તરીકે કામ કરી શકે એને માટે, અમે અમારા વિદ્યાર્થીઓને લાયક બનાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા મેં એને કહ્યું કે, જો તું અમને સારી રીતે મદદ

કરવા ઇચ્છે, તો ગ્રામ-જનતાની સ્થિતિ કેવી છે, એ સંબંધીનો તુ અભ્યાસ કરી લે. વળી ગામડાના દુઝસીઓના નાના નાના કેટલાક પ્રત્યક્ષ પ્રશ્નોનો પરિચય પણ મેળવી લેવાની જરૂર મેં એને જણાવી. એ જામત અગત્યની એણે ગણી હોય એમ લાગ્યું નહિ, કેમ કે, એણે કત્યુ તે પ્રમાણે, સિદ્ધાન્તો તો મર્વ જાળનોમા એક છે, અને જે કંઈ જરૂરનું છે એ તો એ મિદ્ધાન્તોને લાગુ પાડવાની જાગત જ છે.

પછી મેં એને કત્યુ કે, આ ગ્રામ-સમાજના પ્રશ્નો ઉદ્ભવવાની કેટલીક ચોક્કસ પદ્ધતિઓ અમે ટચ્કેજીમા અજમાવી જોઈ છે એમ મારું માનવું છે, અને એને સૂચવ્યું કે, જો તારે શિક્ષણના સામાન્ય સિદ્ધાન્તો શીખવવા હોય, તો એ પદ્ધતિઓને માટે તારે એક સિદ્ધાન્ત તારીને યોજવો જોઈએ, જેથી વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો પોતે કયા સિદ્ધાન્તોને આધારે ખરેખર ક્ષામ કરે છે એ સમજી શકે. આ સૂચનનો એણે ગંભીરતાથી સ્વીકાર ન કર્યો હોય એમ જણાયું કેળવણીની જાગતમા કંઈક નવીન વસ્તુ શોધી કાઢવા માટે એલાખામાની કાળી વસ્તીમા કાઈને આવવું પડે એ વસ્તુ જ એને બેવડી-બરેલી લાગી દૂકમા, પ્રજ્ઞાલિકાઓ અને કેળવણીની બીજી પદ્ધતિઓના જ્ઞાનથી એનું મન એટલું બધું લલકારી ગયું હતું કે, આ પ્રજ્ઞાલિકાઓ તોડવાને માટે કાઈ પણ પ્રકારની કેળવણીની બીજી પદ્ધતિઓ છે કે કેમ તે એ જોઈ શકતો નહિ. વસ્તુતઃ અગે જે પદ્ધતિઓ અખત્યાર કરતા, એમા જ્યારે જ્યારે એને કંઈક નવું અથવા વિચિત્ર જડી આવતું, ત્યારે ત્યારે એને એમ લાગતું કે એમાં કંઈક ખોટું અથવા જોખમબરેલું છે.

હું ધારું છું કે, મારો સડનો અનુભવ બીજા ધણાખરા શિક્ષકો જેવો જ હતો. મારી આશુબાણુ શિક્ષણની જે પદ્ધતિઓ પ્રચલિત હતી અથવા પાઠ્યપુસ્તકોમાં જે પદ્ધતિઓ નક્કી કરવામાં આવી હતી એ પદ્ધતિઓ જ હું મદદથી કરી લેતો, એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. પુસ્તકમાં શું છે એ શીખવાનું વિદ્યાર્થીઓને કહેવું અને પછી શિખવાડેલું મોટે ભાગે જાયું, એ મારી શિક્ષણની પદ્ધતિ હતી.

જૂની શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં ઘણી વસ્તુઓમાં મૂર્ખામી અને નિરુપયોગિતા ગહેલી છે એવું જ્ઞાન મને જે દિવસે થયું, એ દિવસ મને લાગ્યા સમય સુધી યાદ રહેશે. પશ્ચિમ વર્ણનિયાના મારા જૂના ઘર નજીકની એક મામ-શાળામાં હું શિક્ષણ આપતો હતો. આ શાળાનું મકાન એક મેદાનની નજીક આવેલું હતું એ મેદાન હતું તો ભેજવાળું અને ડાપવાળું, પણ એનો દેખાવ મુદર હતો. જૂન મામનો દિવસ હતો તાપ પડતો હતો અને ધામ થતો હતો. હ મેશ મુજબનો આરામ અને રમતનો સમય થયો ત્યારે બાળકોની માફક મને પણ શાળાના બધા અને ગોધિયારડુંઓગડામાંથી બહાર ખુલ્લી હવામાં જતા રહેવાનું મન થયું તે દિવસે મેં હ મેશનો રમતનો સમય બેવડાવ્યો.

રજા પહેલાંના સમય વિભાગમાં હું જૂગોળનો પાક આપતો હતો. એમાં બાળકોને રસ લેતા કરવાનો હું પ્રયત્ન કરતો હતો. પરંતુ એમ કરવામાં મારી મૂર્ખામી સાબિત થઈ હતી. શુષ્ક અને કંટાળો છિત્ત થઈ કરે એવા ઘણા પ્રશ્નો હું બાળકોને પૂછતો હતો. મરોવરો, જૂચિરો, દીપકલ્પો, ટાપુઓ અને બીજાં એવાં નામોની વ્યાખ્યાઓ તેમની પાસે બોલાવતો

હોના બાળકોના જવાબો પણ આભાવિક રીતે મારા પ્રશ્નોના જવાબ જ શુષ્ક અને મૂર્ખાંગીભરેલા મળતા હતા.

તેમ છતાં, રમત સમયે બાળકો મકાન બહાર નીકળ્યાં કે તરત જ, જાણે કે મામાન્ય ગ્રેસપાથી, તેઓ કાપવાળા મેદાનમાં ફોડી ગયાં. થોડી જ વારમાં ઠંડા પાણીમાં તેઓ ફરવા લાગ્યા, સુગંધીદાર ઘાસમાં આમતેમ વુઢવા લાગ્યા, અને આનંદ કરવા લાગ્યા જૂગોળના પાકની શુષ્ક મહેનતના મુકામને આ આનંદની ગ્રહિતા વધુ તરી આવતી હતી અને પણ તરત જ એ આનંદનો ચેપ લાગ્યો થોડી જ વારમાં હું પણ એ બાળકોની પૂઠે સપાટાબંધ ફોડ્યો અને શાળાના શુષ્ક અને મૃતપ્રાય વાતાવરણને બદલે, બહારના ચેતન અર્પે તમા જલ્પજાડી ઉત્પન્ન કરે એવા આનંદી વાતાવરણમાં સામેલ થયો.

પહેલાના જૂગોળના પાકમાંથી છૂટીને, શાળાના મકાનની બહાર નીકળ્યા પછી થોડા જ વખતમાં, એક છોકરો આ એક પ્રકારની શોધખોળ કરનારી મડળીનો આગેવાન ઘર્ષ ગયો. શાળાના ચોરડામાં તો, મુખપાક કરવામાં એ સૌથી ઠોઠ હતો એની નેતાગીરી નીચે અમે શોધખોળ શરૂ કરી ઝરાઓ ખૂદતા ખૂદતા અમે ટાપુઓ, બૂંસિરો અને હીપકટપો શોધી કાઢ્યા. વળી કોઈ કોઈ ઢોકાણે એકાદ નાનું સરોવર કે અખાત પણ જણાતો કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ એ બતાવીને કહેવા લાગ્યા કે, ઝરો જો પૂગતો મોટો હોત તો વહાણો માટે મહીસલામત બંદરો બની શકે એવું છે તરત જ એકેએક બાળક જમીન અને પાણીના કુદરતી વિભાગોને બતાવી તેમના નામ જણાવવામાં મશગૂલ બની ગયું અને પછી, કેટલાક દિવસ બાદ અમે

લાડાના દુકડા અને છાવ મેળ-યા અને જગઓમા વહેના મૂળી દીધા અમે કપના કરી કે, દુનિયાના એક ભાગમાથી ખીગ્ન ભાગ તરફ વેપારી માન લઈ જનાર આ મોટા વહાણો છે. નપાટ પ્રદેશમા જે રીતે જગે આમનેમ વહેતો હતો, એનો અમે અભ્યાસ કર્યો જગથી નીચે ગમડી પડેલા રેતીના કણ અને માટીથી, રેતીની પાળ કેવી રીતે બને છે તથા એને અનુરૂપ મદરો પણ કેવી રીતે બને છે, એ પણ અમે જોયું. આ મદરો ઉપર અમે ચહેરોના ધ્યાન નક્કી કર્યો, અને જન શક્તિથી ઔદ્યોગિક કેન્દ્રો મારી શકાય એવી જલશક્તિ કયા છે એ જોવી કાઢવાનો અમે પ્રયત્ન કર્યો.

થોડા જ વખતમા અમને માનૂમ પડ્યું કે, શાળાના પાઠ શીખવાનું અમે તદ્દન અમલથીપણે શરૂ કર્યું છે અને નવી પદ્ધતિએ અમે જૂગોળ શીખી ગયા છીએ તેમ જાણી, આ વખતે અમને અમારા કાર્યમા માલો આનંદ અને ઉત્સાહ મળતા હોય એમ જણાયું. દૂધ ધારુ છું કે શિક્ષક અને શિષ્યો મળે, એ દ્રષ્ટિ મમયમા, ખૂબ જૂગોળ શીખ્યા એટલા દ્રષ્ટિ મમયમા પહોંચા કે ત્યાં પછી કોઈ દિવસ તેઓ એવી જૂગોળ શીખ્યા નહિ હોય.

અમુક વરણુઓનો પુત્રો દ્વારા અભ્યાસ કરવો અને પુસ્તકોના વાહન વિના અભ્યાસ કરવો એ મંડિત માલો તકાવન ગો છે, એ જાનન મને પહેલી જ વાર આપોઆપ મમલર્ષિ શાળાના ઓગડામા મૂકીને જૂગોળનો ઘણા દિવસ મુરી અભ્યાસ કરવાથી પૃથ્વીના કુદરતી ભાગો મનથી વિદ્યાર્થીઓ જે ખ્યાલ મેળવત, એના કરતા, જાનના આ સમય વિભાગમા જાગૃદારી વધારે ખ્યાલ મેળવ્યા હતા. ખરેખર, તેઓ નહોતા શીખ્યા.

નામો કે નિયત કરેલાં રચાનો, નડોતા ઝીખ્યા જૂથિરોની કે અખાતોની અને ટાપુઓની વ્યાખ્યાઓ, પરંતુ એથી વધારે અગત્યનું કંઈક ઝીખ્યા હતા. જૂથિરો, ટાપુઓ અને કોપકર્યો વિશે વિચાર કરવાનું તેઓ ઝીખ્યા હતા. તે દિવસથી, ત્યાં ત્યાં તેમને વરણ વા જમીનના કુદરતી વિખાઓ મળી આવતા, ત્યાં ત્યાં એ ઝોળખી કાઢવાની એમને જગ પળ મુશ્કેલી માન્ય પડતી નહિ, અને તેમને એમ કરવામાં આવ્યો રમ પડતો.

આરી રીતે જે પાઠ હું શિક્ષક તરીકેના માગ અનુભવની શરૂઆતમાં ઝીખ્યો હતો તે હું કદી પણ જૂવી ગયો નથી. વિદ્યાર્થીઓ અજ્ઞાન કરે, પૃથક્કરણ કરે અને વાસ્તવિક વસ્તુઓની તુલના કરે, એવી તાલીમ આપવી એ કેટલા અગત્યની વસ્તુ છે એ સમજી, મારા દરજ્જા મન્યાના બધા કામ દનમિયાન, અમાગ શિક્ષકો ઉપર હાથ પાડવાની મેં કોઈ પણ નક ગુમાવી નથી. વળી સાળાના વર્ગમાં અને પાઠ્ય પુસ્તકમાં વિદ્યાર્થી જે ઝીખ્યા હોય એનો ઉપયોગ તેઓ એવી રીતે કરે કે જેથી એ નિરીક્ષણ કરી શકે, વિચાર કરી શકે, અને વસ્તુઓ તથા વાસ્તવિક જીવનની પરિસ્થિતિ માથે પ્રસંગ પાડી શકે, એ બાબતની અગત્ય શિક્ષકો ઉપર હમારવાની એક પછે તક મેં ગુમાવી નથી.

ચોક્કસ સમય ઉપર દરજ્જાના એક જ નવા શિક્ષકના વર્ગની મેં મુલાકાત લીધી તેઓ નોંધ માપનો વિષય વર્ગમાં ચલાવતા હતા. આ શિક્ષક એવો આમલ રાખતા હતા કે દરેક વિદ્યાર્થીએ તોલ-માપના કોટક મોઢે કરવા. જ્યારે હું વર્ગમાં પેડો ત્યારે તેઓ ફૂટ, વાર, રૂડ, ગીલ પિટ, કવાટ,

ઓ'સ, પાઉડ વગેરે કાષ્ટકના ચબ્દો આવે એનું, પ્રાર્થનાની દબે ગવાતું હોય એમ લાગતુ, એક બેડકણુ કે ગીત મોઢે ખોલી જવામાં બધા મશગૂલ હતા. થોડી મિનિટો સુધી તો આ કાર્યક્રમ તરફ હું જોઈ રહ્યો ત્યાર પછી મને એક મજનો વિચાર સૂઝી આવ્યો. વર્ગ લેવાનું મને સોંપવા મેં શિક્ષક પાસે માગણી કરી. જે વર્ગમાં તેઓ બેઠા હતા એ વર્ગને કોઈએ કદી માપ્યો હતો કે નહિ, એ પ્રશ્નથી મેં રાઈ કહ્યું. વર્ગમાં તદ્દન શાંતિ પથરાઈ ગઈ.

પછી મેં તેમને પૂછ્યું કે, તમારામાંથી કોઈએ કદી એક એકર જમીન એટલે શું, એ વાત પ્રત્યક્ષ માપણીની દૃષ્ટિએ જોઈ છે? અને પાણીનું માપણું અથવા એક અંગૂળ કે એક રતલ ખાંડ એટલે શું, એનો પ્રત્યક્ષ માપેમાપો ખ્યાલ મેળવ્યો છે? જવાબમાં એક પણ હાથ જમ્યો થયો નહિ.

પછી મેં શિક્ષકને કહ્યું કે, એક અકસાડિયા સુધી હું એ વર્ગનું કામકાજ મંભાળી લઉં છું. અકસાડિયુ પૂરું થયું ત્યાર પહેલાં તો વર્ગના દરેક વિદ્યાર્થી પાસે કોઈ ને કોઈ જાતના માપનું સાધન છે કે કેમ એની મેં ખાતરી કરી લીધી, મારી દોરણી નીચે વિદ્યાર્થીઓએ વર્ગના ઓગડાનું માપ લઈ લીધું, અને ઓગડાની દીરાસો રંગુવાની ફેટલી કિમત થશે એ પણ એમણે ખોળી કાઢ્યું.

વર્ગના ઓગડામાંથી અમે જેનગના એક એવા ભાગમાં ગયા કે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ શક્યિયાં રોપતા હતા. અમે તરત જ શમરિયાની એક એક જમીનની માપણી કરી કાઢી એ એક જમીનમાં ફેટલા મકાંચ્યા થયા તથા એ

ઉગાડવામા કેટલું ખર્ચ અને કેટલો નફો થયો એની પણ અમે ગણતરી કરી કાઢી

અઠવાડિયુ પૂરુ થયુ ત્યાર પહેલાં તો આખા વર્ગને કોઠારમા લઈ જવામા આવ્યો, અને ત્યાં ખાડને પ્રત્યક્ષ માપી જોવાની તક મળી. કોઠારી પાસેથી, રોજ કેટલી ખાડ વપરાય છે, એના કેટલાક મજના આકડા જાણવાના મળ્યા પછી દરેક વિદ્યાર્થી દરરોજની કેટલી ખાડ વાપરે છે એની ગણતરી કરી. અમે ફરીથી ખેતરમા ગયા અને એક છત્તા હુછરને તોળ્યુ, અને વર્ગની પામે ખોળા કઢાવ્યુ કે, શિકાગોમા નહિ પણ એવામામામા, હુછરના માસનો એ દિવસે કેટલો બજારમાવ, હજે વળી કોઈ કાર્પનિક હુછરની કે શિકાગોના હુછરની નહિ, પણ તેમણે જે હુછરને પ્રત્યક્ષ જોખી જોયુ હતુ એની, ગ્ધાનિક બજારમા કેટલી કિંમત લિખજો, એ પણ એમની પામે ગણાવ્યુ આ મધી વિધિઓ કરતા કેટલોક વખત વાગ્યો, પણ હું ધારુ છું કે એનો મદ્યો મારો મળ્યો હતો વળી એમા બંધાન મળ પણ પડી હતી મનેય ગમૂજ પડી અને વિદ્યાર્થીઓને તો વળી એથી પણ વધારે ગમૂજ પડી શિક્ષક પણ પ્રસંગવશાત્ જાગ્રત થઈ ગયા અને એક એવો પાઠ રાખ્યા કે જે તેઓ કદી જૂદા નથી એમ હું હિમતપૂર્વક કહું છું

હાથમા વિદ્યાવયમા કામ કરતા બધા શિક્ષકો પામેથી એની આશા રાખવામા આવે છે કે, ઉદ્યોગ વિભાગમા કામ કરતા વિદ્યાર્થીઓના કામનો તેઓ કાગજથી અભ્યાસ કરે. હાખવા તરીકે, ગણિતશાસ્ત્રનો વર્ગ શિક્ષકની દેખરેખ નીચે ફકતોમા, દુઝાવણોમા કે બહાર ખેતરમા લગભગ દરોજ

જાય છે અને ગણિતશાસ્ત્રના દૃઢ પ્રશ્નોનો પ્રત્યક્ષ અભ્યાસ કરે છે અંગ્રેજીના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને ડોઈ ધધાનો કે દુકાનમાં વિદ્યાર્થીઓએ કરેલા કોઈ એક કામનો ઇતિહાસ તપાસવા મોકલવામાં આવે છે, અને વર્ગના બીજા વિદ્યાર્થીઓના સાબાથે એ ધધા કે કામનો હેવાય લખવાનું તેમને કહેવામાં આવે છે આવી રીતે લખાતા હેવાનો કેના ઉપમા લખાય છે એના ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે છે એન્ડ્રુ જ નદિ, પરંતુ ચોક્કસાઈ અને સ્પષ્ટતા તરફ તો ખાસ વધારે ધ્યાન અપાય છે જે વિદ્યાર્થી આ જાતનો નિગધ તૈયાર કરે છે તે એવું કંઈક લખે છે કે જેમાં બીજા વિદ્યાર્થીઓને વ્યાવહારિક રસ હોય ન અને જે વિદ્યાર્થીઓ ચોક્કસાઈથી ન લખે તો વર્ગમાં એક કે એકથી વધારે વિદ્યાર્થીઓ હંમેશા એના તો હોય છે જ કે જેઓ એ વિષયનું વિવેચન કરવા પૂરતું અને એમાં કરેલા નિધાનો સુધારવા પૂરતું જ્ઞાન ધરાવતા હોય આની જાળનમાં વિદ્યાર્થી જાણે છે કે, તે રાજ્યના વ્યવહારમાં આવતી પ્રત્યક્ષ વસ્તુઓ માથે કામ પાડે ન, અને તથી વ્યાખ્યાનિક રીતે, તે જે નિધાનો કરે છે તેને માટે એ જવાબદાર છે એમ તેને લાગે છે કોઈ જ્ઞાનકોશમાંથી કે આકસ્તરી રીતે બીજા પામેથી મેળવેલી હકીકત જ એકલી હકીકત એ જ મૂલ્યાની હોય તો એવી જવાબદારી એને લાગે નદિ

પુસ્તકોના કરતા વસ્તુઓના અભ્યાસને દૃ વધારે બાર પૂરેક મદદ આપુ છું, એનો અર્થ એ નથી કે દનિદાત, માગાન્ય માદિત્ય અથવા મગ્કાર વધારનાર વિષયો નરી એવાખાના વિષયોની કિમત દુ ઓછી આઈ છું તેમ છતાં દુ એના વિચાર તો જરૂર ધરાવુ છું કે, યુવાન ઓપ્ટુનોએ

સૌથી પ્રથમ એમની આબુખાબુ આવેલી વસ્તુઓ સંબંધી સ્પષ્ટ ખ્યાલ બાંધી લેવા જોઈએ. કારણ કે, આ ખ્યાલો વડે જ તેઓ પોતાના પ્રત્યક્ષ વ્યવહારથી અસંબંધ અને દૂર રહેલી એવી વસ્તુઓને સમજવાના કે તોળી જોવાના છે. યુવાન અને બિનઅનુભવી મનને અસ્પષ્ટ, દૂરની અને બેદી બાબતો માટે એક જાતની ધાતક મોહિની હોય એમ જણાય છે.

હબસીના સ્વાતંત્ર્યના સરખાતના દિવસોમાં, ત્યારે કેળવણી એક નવી વસ્તુ હતી ત્યારે નિશાબે જતા છોકરામાં એક તદ્દન સ્વાભાવિક અને માનવોચિત મહત્વાકાંક્ષા હતી કે, પોતે જે નવી અને વિચિત્ર વસ્તુઓ શાળામાં શીખ્યો હોય તે ઘેર જઈને વૃદ્ધોને કહેતો અને તેમને અથબો પમાડતો. એનાં માતૃપિતાએ જ બાપા કદી સાંભળી ન હોય એ બાપામાં થોડાક વિચિત્ર શબ્દો જો તે બોલી શકતો, અથવા વિચિત્ર અને ચમત્કારિક અક્ષરોવાળા કોઈ પુસ્તકમાંથી થોડાંક વાક્યો વાંચી શકતો, તો તે તેમને મૌરવનો અનુભવ કરાવી ઘણું સુખ પમાડી શકતો. પરિણામે, શાળાઓ અને શિક્ષકો કેળવણી સાથે સંકળાયેલી સર્વ બાબતોને, સંખ્યાકાળના સામ્રાજ્ય પેઠે, ગૃહ અને પ્રકૃતિથી પર એવા બાવમાં રાખવાને સતત લક્ષ્યાંત. તદ્દન અભણપણે, તેઓ તેમના શિષ્યોના મનમાં એવી છાપ ઉત્પન્ન કરતા કે, જે કુમાર કે કુમારિકા કેળવણીના સ્પર્શ બીજામાં થઈને અથવા વિધિઓમાં થઈને પસાર થાય છે તે, બાકીની દુનિયાને અગમ્ય, એના એક ગૃહ ગાનના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરે છે. આની માથે સાથે એવો ખ્યાલ પણ પેદા થતો કે, કોઈ માણસ આ કેળવણીના જોખામાંથી અને

વિધિઓમાંથી પસાર થયો હોય છે તેથી જ તે બાકીની દુનિયાથી અલગ એવો એક વધારે જિયો માનવી બની જાય છે. તે એક 'બુદ્ધિશાળી દશમ'ના વર્ગનો અથવા તો એવી જ બીજી કોઈ અસ્પષ્ટ વ્યાખ્યાવાળી અને ખાસ અલગ જમાતનો સભ્ય બની જાય છે.

મારા અભિગ્રાહ પ્રમાણે, આવા વિચારોનો સામાન્ય સ્વીકાર થાય તો વિદ્યાર્થીની ફતેહને કે કેળવણીના હિતને વધારે ધાતક બીજી કોઈ પણ વસ્તુ ન બને. સાંભે ગાળે એવું જણાશે કે, કાળા કે ગોરા કૌર્મનિય એમનાં બાળકો માટે આવી કેળવણી જોઈતી નથી, અને એવી કેળવણી આપનાર શાળાઓને તેઓ આશ્રય નહિ આપે.

મારા અનુભવે મને શીખવ્યું છે કે, કેળવણીમાં જ નહિ, કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં ફતેહ મેળવવાનો સૌથી ખાતરી-લાયક રસ્તો તો એ છે કે, સામાન્ય અને પરિચિત વસ્તુઓને નિકટ વળગી રહેવું. જે વસ્તુઓ સાથી મોટા ભાગના લોકોને સૌથી વધારે મમય માટે લાગતી વળગતી હોય એને જ વળગી રહેવાથી ફતેહ મળે છે.

ધામ જેમ બધે હોય છે, અને સૂર્યનો પ્રકાશ અને વરસાદ જેમ સૌને મફત મળે છે, તેમ કેળવણી પણ બધાને મફત મળે એવું જોવાની મારી ઇચ્છા છે.

તેમ છતાં, દરેક જણને કેળવણી મુલબ કરવાનો રસ્તો એ છે કે, જે વસ્તુ જાણવાની દરેકને જરૂર હોય તે વસ્તુ તેને શીખવવી. હું દિ'મતપૂર્વક કહું છું કે, કોઈ પણ શાળામાં કોઈ પણ શીખવાય તે જો, દાખવા તરીકે, વિદ્યાર્થીને અજ ઉત્પન્ન કરવાની કે તેને લગતી સેવાઓની લાયકાત અર્પણ,

તો તે શાળા લોકપ્રિય થશે અને તે શિક્ષણ પસંદ પડશે. આનું કારણ માત્ર સાદું છે: દિવસમાં કેટલીય વાર દરેક જણને અમની સાથે સંબંધ કે સંપર્કવા આવે છે, અને અમની ઉત્પત્તિ અને વેચાણમાં દુનિયાના મોટા ભાગના લોકોનું સીધી યા આડકતરી રીતે હિત સમાયેલું હોય છે.

થોડાક સમય ઉપર એક ધણે ભાગે ગરીબ સમાજની હાઈમૂલના વર્ગના અંતિમ સમારભમાં હું હાજરી આપવા ગયો હતો.

પામ થનારા વિદ્યાર્થીઓને જે નિમંત્રણ વાચી સંભળાવવાનો હતો, તેનો વિષય ‘યુરોપનો કાર્પનિક પ્રવાસ’ એ હતો. અવગત, શ્રોતાઓ કંટાળી ગયા અને કેટલાક તો ઝાઝા પણ ખાવા લાગ્યા એ જોઈને મને કંઈ નરાઈ ન લાગી. ધાર્મિક રીતે નો, આ વ્યાખ્યાન આપનાર વિદ્યાર્થીઓમાંથી કોઈના માતાપિતા કદી યુરોપ ગયા હોય અથવા નહીંના. ભવિષ્યમાં જવાની કદી તેમને તક મળવાની હોય, એમ હું ધારતો નથી. આમ, તે વ્યાખ્યાન શ્રોતાઓને કોઈ રસ પડે એવી વાત છેડી ન શક્ય. તેઓએ અનુભવેલી કોઈ પણ વ્યવહાર કે માનવોચિત રસની વાતથી તે વ્યાખ્યાન તદ્દન વેગળ જ હતું. અમેરિકાનું સામાન્ય કુટુંબ સાધારણ રીતે યુરોપમાં મુલાકાતી કરતું નથી એ ઉપરાંત શાળામાંથી પામ થનાર માર્ક પણ વિદ્યાર્થી કદી યુરોપ ગયો નહોતો. તેથી, જે બાળક વિશે વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોય એ જાગત વિષેનું તેઓનું સંખ્યા નહોતું.

કેટલાંક વર્ગો પૂર્વે ટંગેલમાં અમે એક અખતરો કર્યો હતો. અમારી વક્રત્વકળા અને અમારા માગણિક સમારભોનાં

વ્યાખ્યાનો પ્રત્યક્ષ વસ્તુઓના વધારે નિકટ સંબંધમાં આણવાનો એ પ્રયત્ન હતો. વિદ્યાર્થીને જે વસ્તુઓનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોય એ વિષય ઉપર અમે નિર્બંધ લખવાનું કહ્યું હતું. ખરી રીતે જોતાં, આ દિશામાં મુધારો કરવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન કરનાર ટરકેજની સંસ્થા જ હતી, એમ હું માનું છું.

માધારણ રીતે, હાર્ડરફલના વાર્ષિક અંતિમ સમારંભમાં,* પાસ થઈને બહાર પડતા વિદ્યાર્થીઓ વ્યાસપીઠ પર ઊભા રહે, અને કથાચ અનુભવના અભાવ છતાં, જીવનમાં કેમ સફળ થવું એની ઉપર પોતાનાં મોટેરાંને બોધ આપે, એવી આશા રખાય છે.

ટરકેજમાં સદ્ભાગ્યે અમે સાડગ્રીસ ઉદ્યોગો ચલાવતા હતા, એક હજાર એકર જમીન ખેડતા હતા, અને વિદ્યાર્થીઓને સામાન્ય કેળવણી આપવા ઉપરાંત સામાન્ય પરિચિત વેપાર-
✓ ધંધાઓમાંથી ગમે તે એક બાબતનું તેમને ઠીક ઠીક સારું જ્ઞાન પણ આપતા હતા. તેથી કરીને, શ્રોતાઓ જે બાબતથી પરિચિત હોય છે અને જેમાં તેમને ઓછોવત્તો રસ પડે એવું હોય છે, એવી બાબતોનો ઉશ્વેષ જ વિદ્યાર્થીઓના નિર્બંધોમાં આવે છે.

‘આફ્રિકની પેલી પાર મટલી આવેલું છે,’ એવા કૌતુક વિષય ઉપર અમારા વિદ્યાર્થી કે વિદ્યાર્થીનીની પાસે નિર્બંધ લેવાયવાને બદલે, ધરનું છાપડું કેવી રીતે બાંધવું,

— * આ સમારંભો વળતે, પાસ થનાર વિદ્યાર્થીઓ કૌતુક નિમિત્ત વિષય પર વ્યાખ્યાન આપે, એવી મોઢવળ અમેરિકાની યાત્રામાં દોષ કોમ લાગે છે. એ મોઢવળનું આ વર્ણન છે. અનુ.

પનીર બનાવવાની યોગ્ય રીત કઈ છે, અથવા કૃત્રિમ ગરમી આપી ઈંડા કેવી રીતે મેવી સકાય છે, એના વિષયોની સપ્રયોગ સમજૂતી શ્રોતાઓ સમક્ષ અમે તેમની પાસે અપાવડાવીએ છીએ. કદાચ, માદાની માવજતની કેળવણી આપવાની શાળાની કોઈ વિદ્યાર્થીની, અઠગભાત સમયે પ્રાયમિક મંદિર ક્ષેત્ર રીતે આપવી, એ મળધીનો પ્રયોગ પણ કરી બતાવતી હોય છે. દુગ્ધાયનનો વિષય જણતી કોઈ કુમારિકા, પોતે શુ શીખી છે, તેનું વર્ણન કરતી હોય એ એટલું જ નહિ પણ આધુનિક દુગ્ધાયનમા જુદી જુદી કેવી પદ્ધતિઓએ કામ કરનામા આવે છે, તે પણ કરી બતાવતી હોય એ.

મત્ત્ય શુ માગ આચરવું જોઈએ એ વિદ્યાર્થી પાસે કહેવડાવવાને બદલે, જૂડને બવડાવના સગધી, એના રોગ મળવી અને એની માદગીના પ્રમમે તેની કાળજી કેવી રીતે તેની, એ મળવી ને શુ શીખ્યો છે, એ કહેવા અમે તેને જણાવીએ છીએ એટલે, એની માવજતની પદ્ધતિઓ પ્રત્યક્ષ બતાવના માટે, તથા શ્રોતાઓ ઉપર પોતે કયા મુદ્દા હમાવવા મથે છે તેનો પદાર્થપાઠ આપીને બનાવના માનુ, વિદ્યાર્થી જૂડો વ્યાખ્યાન પર સામે ગખમે.

ગયા મે મામના પ્રાર્થિક વ્યાખ્યાન પરમા, અમારા એક વિદ્યાર્થીએ તેના વ્યાખ્યાનમા એક એકર જમીનમા તેણે કામી કેવી રીતે રાવીને તેનો પાક લીધો એનું વર્ણન આપ્યું એની બાજુમા, વ્યાસપીર ઉપર, કામીના સૌથી મરમમા મરમ ને મોગમા મોટા ગમ્મનો એણે દગલો કર્યો હતો, કે જેવા મે કદી નહોતા જોયા એ કામીના બીજ એણે ક્યાથી અને કેવી રીતે મેળવા હતા એ મળધી એણે વાન, દગી

તેણે જમીનને ડેરી ગીને તૈયાર કરી અને કૃષ્ણદુપ જનારી તથા જમીન ઉપર ડેરી રીને કામ કરીને પાકની લણણી કરી, અને છેવટે, આ બધા કામમાં તેને ટેલુ, ખર્ચ થયુ, એ બધાનુ તેણે વર્ણન આપ્યુ આ પ્રક્રિયા આમ તો માવ માદી જ હતી, પણ એનુ વર્ણન કરતાં વિદ્યાર્થીએ નિમ્ન ટ્રેખન, વ્યાકરણ, ગણિતશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર અને કૃષિશાસ્ત્ર મળ્યા પોને જે શીખ્યો હતો, તેનો ઘણો ભાગ ઉપયોગમાં આવ્યો હતો. મે ઉપર જણાવેલા બધા ગુણ ગુણ તત્ત્વો એણે એના વર્ણનમાં વણી લીધા હતા એટલુ જ નહિ, પરંતુ આમપામના પ્રદેશમાંથી એકત્ર થયેલા હજારો શ્રોતાઓને એક એવા વિષય મળ્યા પોને જે શ્રોતાઓ માગી ગીતે મળજતા હતા અને જેમાં એમને રમ હતો. વ્યાખ્યાનને અતે વ્યાખ્યાનાએ જ્યારે વ્યાખ્યાન પરથી કેળીને એક મોટી મેટો ગદી લઈને શ્રોતાઓને જોવાને માટે બીજો કચો, ત્યારે તેમણે તેને હર્ષના ઉમંગથી તાળીઓ પાડી વધાવી લીધા. પ્રારંભિક વ્યાખ્યાન-પરમાં કેળી જેવા વિષય ઉપરનુ વ્યાખ્યાન રમિક ન બની શકે એમ માનનારાઓ આ તાળીઓનો ગડગડાટ સામળવા ત્યાં હાજર હોત એમ હું ઇચ્છુ છુ ખરી રીતે જોતા, લેટિનનુ એક પાન જેટલુ મનોરંજક ને નવીનનાવાળુ હોય છે, એમાં જેટલી ચમત્કૃતિ, ગૂઢતા અને આશ્ચર્ય હોય છે, એનો અભ્યાસ જેટલો રાનવર્ધક, વિશાળ દષ્ટિ બનાવનાર અને મંરકાર-દાયી હોય છે, તે બધુ એક કેળીમાં રહેલુ છે. તેમ છતાં, આ એક તક્ષત છે: હમસીનો એક છોકરો લેટિનના એક પાનનો અર્થ કરવાનુ લીખે છે કે નહિ, એનાથી દુનિયામાં

બાળ્યે જ કંઈ કેર પડી જશે. પરંતુ, એક છોકરાને કોળીની ખેતીમાં મન લગાડવાનું, તેનો અભ્યાસ કરવાનું, અને તેમાં નવા વિચારોના પ્રયોગ કરવાનું શીખનામાં આવે, તો તે છોકરાએ એક એવી પ્રક્રિયા શરૂ કરી હશે કે જે જે અત્યંત આસ્થા કરે તો તે આખરે, દક્ષિણમાં આજે જે દશા છે, તે બધાની મિલક જ ફેરવી નાખે.

અત્યાર સુધી મેં જે આઘોગિક ફેળવણીની વાત કરી છે, તે તો ફેળવણીને જીવન માથે સાકળનાર એક સાધન તરીકેની જ વાત છે. એક છોકરો શાળામાં રહેો ચલાવવાનું શીખ્યો છે અથવા તો જમીનના રસાયણશાસ્ત્ર સુધી, તેણે જ્ઞાન મેળવ્યું છે, એટલામાત્રથી એવી ખાતરી નથી મળતી કે, એનામાં એની આબુજાબુના જીવન ઉપર કંઈ નૂતન અને પ્રાણવાન અંકુશ ધરાવવાની શક્તિ આવી ગઈ છે. તેની સાથે એણે એ પછુ શીખવું જોઈએ કે, પોતાની આસપાસની ગિથિતિમાં ફેરફાર કરી તેને સુધારવાને, તેને મજેલાં જ્ઞાન અને તાલીમનો તે ઉપયોગ કરી શકે.

પોતાના શિક્ષણનો પ્રત્યક્ષ વસ્તુઓ સાથે મળેલ જોડવાની તક હાથવેત હોવા છતાં, કેટલાક શિક્ષકો તેનો લાભ લેવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યાના અમરદ અને રમૂજ દૃષ્ટાન્તો મારા પ્રવાસો દરમિયાન મને જોવામાં મળ્યા છે. અત્રે મને કાંઈકે પ્રખ્યાતિ પામેલી એક શાળાનું દૃષ્ટાન્ત યાદ આવે છે. બહુ વેગળા સમયની એ વાત નથી. આ શાળામાં હાથની ફેળવણી કે ઉદ્યોગનું ખાતુ ચાલે છે. તે વિષે શાળાના અધિકારીઓએ ઠીક ઠીક મોટી વાતો કરી હતી. કહેવાતી ઔદ્યોગિક તાલીમને માટે વંપરાતા મકાનની લગભગ મામે જ, મેં જોયું કે, એક મોટું

ઈંટેરી મકાન બાંધાતું હતું આ મગ્યાના ઔદ્યોગિક શિક્ષણ ખાતામાં શીખવાતા યત્રશાસ્ત્રનો દરેક સિદ્ધાન્ત આ મકાનના બાંધકામમાં પ્રત્યક્ષ અમલમાં ઉતારાતો હતો. આમ છતાં, તપાસ કરતાં મને જણાયું કે, ઔદ્યોગિક શિક્ષણ ખાતામાં જે રીખવાતું હતું તેનું, મામે જ થતા ઈંટેરી મકાનના બાંધકામ માથે અનુસન્ધાન કરવાને સિમકે પ્રયત્ન જ કર્યો નહોતો. આ મકાન ઉપર કામ કરવાની વિદ્યાર્થીઓને તક જ મળી નહોતી, નેમના ગિફ્ટ માથે તે ત્યાં ગયા પણ નહોતા, એનું બાંધકામ કરતાં જે પ્રત્યક્ષ દુઃખો ઉપસ્થિત થતા હતા, એનો વિચાર કરવાનો તેમણે પ્રયત્ન જ કર્યો નહોતો. વર્ગમાં જે વિચો શીખવાડવામાં આવતા હતા અથવા શાળાના ઔદ્યોગિક ખાતામાં જે કામ કરવામાં આવતા હતા, તેમની અને શાળાની બદાર જે કામ ચાલતું હતું એની વચ્ચે કોઈ પણ મગધ જોડવામાં આવતો નહોતો. નેટલું નેઈ શક્યો તે પરથી તો, તે શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને જે કાર્ક મળતું હતું તે માત્ર ઔપચારિક વિધિ જેવું હતું એક અંગ્રેજી વાક્ય અમળવું કે લેટિન ક્રિયાપદના ઉપો કહેવા એના જેવી જ એ શિક્ષણપ્રક્રિયા હતી.

પશ્ચિમ વર્જનિયાની નાનકડી મામ શાળાના અનુભવ ઉપરથી હું પ્રથમ એટલું તો રીખ્યો હતો કે, પાઠ્ય પુસ્તકો સિવાય મહાન્ની માગી વસ્તુઓના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી પણ શિક્ષણ પ્રાપ્ત થઈ શકે કે ત્યાં પછી મળેલા અનુભવે હું એ પણ રીખ્યો છું કે, શાળાના મકાનની બદાર એતરોમાં, પરોમાં અને શાળાની આસપાસ વમના ભોંકોના દૈનિક જીવનમાં શિક્ષણના કાર્યને સર્જવું એ એટલું જ અમત્યનું છે.

ટ્રેડની અમારી સંગ્રાની એક અગત્યની પ્રવૃત્તિ, જેને અમે “Extension work” (શાળા બહારનું કામ)ના નામથી ઓળખીએ છીએ, તે છે. એની અંદર મગ્યાનાં લગભગ ગળા ખાતા ભાગ લે છે. વસ્તુતઃ શાળાની પ્રવૃત્તિઓની કોઈ પણ શાખા કરતાં શાળા બહારની આ ગાખામા હાવ અમે વધારે ધ્યાન રોકીએ છીએ, વધારે શક્તિ અને મહેનતનો ઉપયોગ કરીએ છીએ.

આ શાળા બહારની પ્રવૃત્તિઓની હાવમાં જે શાખાઓ નીકળી છે અને એમનું જે સ્વરૂપ ગળાયુ છે, તે ગળાનું અત્રે વર્ણન કરવું અશક્ય છે છતાં, જે એકામનું ઉપર હું બાર મૂકવા ઇચ્છુ છુ તે એ છે કે, શિક્ષણના જૂની પદ્ધતિના ખ્યાલ પ્રમાણે ગીખનના કરતા પરિસ્થિતિ સુધારવા અમે આમા વધારે પ્રયત્ન કરીએ છીએ શાળાની આમપાસના પ્રદેશમા ખેતી કરવાની પદ્ધતિઓ સુધારવાનો, ખેડૂનોના શુદ્ધ-શવનમા ફેરફાર કરી એને સુધારવાના, તથા માત્ર મેકન પગથા માટે જ નહિ, પણ સંગ્રાનના ખીખ, અનેક પરગણા સારુ એક આદર્શ શાળા પદ્ધતિની આપના કરાનો અમે પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

શિક્ષણે શવન સાથે મળધ રાખવો જોઈએ એમ જે હું કહુ છુ એનો અર્થ મૌથી મારી રીતે સ્પષ્ટ કરવા હું એક પ્રકારની ગ્રામ-ગાળાનું દષ્ટાંત આપીશ. કે જે પ્રકાર અમે અમલમા મૂક્યો છે અને મેકન પરગણામા જે આપવા અમે મથીએ છીએ અમારા પરગણામા કેટલીક શાળાઓ એવી છે કે જેમને એક અર્થમા આદર્શ ગ્રામ-શાળાઓ કહી શકાય. આશરે પચાસેક સમાજોએ જેના ચાર પાચ વર્ષોમા શાળાના

નવા મમનો જિભા ક્યારે છે અને શાળાના મરોંદ્રપણ આ
નવ માસ સુધી જાણ્યા-ચા છે મહેજ સચ્ચાની દોશથી
અને દેશવાદી એમણે હમી ખેડતો પોંચેથી ફડ ઉઘરાવી
મોટે ભાગે આ કામ કયુ છે

જે શાળાની વાત કરુ છુ તે 'Rising Star'
'જિગતો તારો' એ નામથી જાણખાય છે હમીએએ
પોતાના દેશજન એ જ નામ આપ્યું છે, અને એની આમપામ
વસતા નાના ખેડૂત-મમાજનુ પણ એ જ નામ પડી ગયુ ઇ
સખત પરિશ્રમ કરનાર, પ્રકસરિયા અને ખેડૂત તરીકે ફતેહમદ
નીચડેલા આશરે વીમ કે એથી પણ રધારે હમસી ખેડૂતોનો
એ 'જિગતા તારો'—મમાજ મનતો છે તેમનામાના ધણાને
પોતાની માનખીની જમીન છે આ સમાજમા ધનની છન
નથી, અને પ્રત્યક્ષ તગી ખાચ હોય તોપણ મા' નથી
એલામામામા મે કામ શક કર્યુ જ્યાર પડી થોડા જ રખતમા
મને 'જિગતા તારો'—સમાજની પિછાન થઈ હતી તે વખતે, જે
દેશજન લીધે એનો પાડોશ મમાજ 'જિગતો તારો' એ નામથી
જાણખાતો હતો, એ દેશજનુ મકાન ઇર્ષ્ય થઈ ગયુ હતુ અને
એની આજીવનમાજીના ખેતરના પણ હાનદવાન થઈ ગયા હતા
આવા ક ગાળ દેખાવનુ મમાજ મે પહેલા કદી જોયુ નહોતું
અને એમા તો માનવ આત્માના ઉદ્ધારનો પ્રયામ કરતાનુ મામ
યતુ હતુ ' ખેતરોમાના ઝૂપડા, ખેતરો અને શાળા દેવગી
ક ગાળ ગિયતિને તદ્દન અનુરૂપ હતા પાંરીની બામનમા
પણ એનુ જ હતું એ પણ ખખડી ગયેતો અને દતાર થઈ
ગયેતો હતો ધણી માગ રવિનારે દૂ તેનો ઉપદેશ નાબળવા
જતો દોરેક સામ એ ઉપદેશ આપતો મને યાદ છે કે,

અહવાડિયાંમાં અહવાડિયાં સુધી હું એ ઉપદેશનો કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરનો અને એવી આશા મેવતો કે, ઉપદેશ માંબળવા એકઠ્યતા મમૂદમોદી કાર્થ બાળક, શ્રી કે પુરુષને વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવું એકાદ વાક્ય કાર્થ ને કાર્થ વખતે નો તે એના ઉપદેશમાં ઉચ્ચારશે. પરંતુ એ બાળકમાં હું હમેશાં નારીપામ યનો, એના ઉપદેશમાં લગભગ હમેશાં જે ત્રણ હજાર વર્ષ ઉપરે જનેલો ધારવામાં આવતા કાર્થક બનાવતું વર્ણન આવતું, અથવા તે નગ્નના ત્રાસનું અને વર્ગના આનંદોનું તાદશ વર્ણન અપાતું.

દેવળથી થોડેક દૂર, ખીજ એક ખેતરમાં, એક ખેડોળ, મકાન હતું. એ પણ, ખખડી ગમેલું હતું કાર્થ દિવસ એને ધોળવાની કે રંગવાની તરદી કાર્થએ લીધી હોય એમ લાગતું નહોતું આ જ શાળાનું મકાન હતું. શિક્ષક પણ પાદરીના જેવા જ હતા. એમની શાળામાં પચામ સાઠ ગાળકો બધુતા હતા. પણ પાદરી સાહેબની માફક એમનું શિક્ષણ પણ એ મમાજના સોકોને 'જીવનવ્યવહારમાં ઉપયોગી નીવડે એવું નહોતું. આમ છતાં આ હજારી સરસ્થાનના 'સોકોની નમળાઈ' અને ગરીબાઈને લીધે, મને મારે જોઈતી તક મળી ગઈ. એક આદર્શ શાળા જિભી કરવાનો અહીં અખતરો કરવા મેં નિશ્ચય કર્યો. દૈનિક જીવનવ્યવહારને એ શાળાજીવન ઉપયોગી થઈ પડે એવું કરવાનો એ પ્રયત્ન હતો. આ અખંતરાનો ત્રિગતવાર છતિહાસ અત્રે હું આપી શકતો નથી, પરંતુ હાલમાં કેવી નિયતિ પ્રવર્તે છે એનો હું ટૂંકમાં ચિતાર આપીશ.

ઉપરોક્ત જૂના મકાનને સ્થાને પાચ એરકાવાળું એક મગવડવાળું મકાન હાલમાં જિજ્ઞ છે. પાડોશના વધારે

મમદ્દ ખેડૂતોના જે દાના અને દેખાવના ઝૂપડાં છે, તેમને મળતા જ દમ અને દેખાવનું આ મમન છે તેમા શાળાના શિક્ષકો (પતિ, પત્ની) ગદે છે ને બચાવે છે મકાનની આસ પામ પોતાનો મગીચો છે તથા તમેવો અને નોનરચાકરો માટેની ઓરડીઓ છે મકાનના મધ્યા ઓગડાઓ મગીચો અને તમેવો એ નવે, દિવસના જુદા જુદા મમયે એ પ્રદેશના ખેડૂત અને એની પત્નીને જે સામાન્ય ધરમમ કરનાના હોય છે, એનું શિક્ષણ આપવાના કામમા વપરાય છે અહીં બાળકો પધારી પાયરતા અને દીવાનખાનાને સાફસૂફ કરી તેને વ્યવસ્થિત ગોઠવતા શીખે છે મપોરે બાર વાગ્યે તેઓ રમોડામા જાય છે, ત્યાં રાધવાનું શીખે છે જમવાના ઓગડામા જઈ દેમન ઉપર એક ખેડૂતનો ખોગક કેમ પીરમવો એ જીખે છે શાળાની મામેના બગીચામા ફૂતોની મબાગ શાળાના માળકો કરે છે જમીનને સીધી વધારે અનુકૂળ હોય અને એ મમાજમા નેર્ડતી હોય એવી શાકભાજી મગીચામા ઉગાડવામા આવે છે કામ પણ શિક્ષકો અને શિષ્યો રે છે તમેયામા એક ગાય છે, અને નજીકમા ડુકર અને મરવા બતકો છે ગાયનો તમેવો ડુકરખાનુ અને મરવાનું પાનડુ કેવી રીતે ચ્ચ્ચ અને આકર્ષક રાખવા એ સમધી શિક્ષણ પણ બાળકોને અપાય છે શાળાના સામાન્ય વર્ગ શિક્ષણનું કામ મેમવાના ઓગડામા થાય છે પણ એમા આ એક તદાવત છે ધર મગીચો કે આસપામના મમાજના ખેતરોમા જે કામ ચાલતુ હોય એને લમતા પ્રમો જ ધણે બાગે ગણિતસાસ્ત્રમા શીખવવામા આવે છે અને ત્યાં સુધી સમાજના દૈનિક જીવન સાથે મળધ ધરાવતા વિષયોનો આધાર જ અગ્રેજી નિર્મધ લેખન માટે લેવામા આવે છે વાચન માટે

સામાન્ય ષાઠ્ય પુસ્તક ઉપરાત, આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ દર આઠનાડિયે કેટલોક સમય આસપાસના પ્રદેશના ખેડૂતોના અને બાળકોના લાભાર્થે, ટચ્કેજની સરથા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતુ એક સ્થાનિક ખેતીવિષયક નાનુ સમાચારપત્ર આવે છે

આ શાળામા ભણતા બાળકોના માતાપિતા ઉપર આ શિક્ષણની જે અમર થાય છે તેનુ નિરીક્ષણ રસ ઉત્પન્ન કરે એવુ છે બ્યારે તેમન માલુમ પડયુ કે, કુછર, કપાસ અને અનાજની કિંમત આકી શકે એવુ જ્ઞાન તેમના બાળકોને શાળામા મળે છે, ત્યારે તરત જ તઓને લાગ્યુ કે નહિ, આખરે શાળા ધર્મક ઉપયોગની તો છે બાબી પહેવાની કેળવણીના પરિણામથી તેઓ ચોડેધણે અશે નાસીપામ ધર્મ ગયા હતા બ્યારે બાળાઓએ પોતાની માતાઓને મળુ કે, અમને તમારા કપડા શાળામા લઈ જવા દો, જેથી મગીને અમે એમને થી ગડા મારી સુધારીએ ત્યારે શાળા એટલે શુ, એ સળધી માતાઓના મગજમા તદ્દન નવા જ ખ્યાલો આવના માડયા આગળ ઉપર બ્યારે માગાઓને સાત કપડા સીવવાનુ શાળામા શીખવવામા આંધુ ત્યારે નળા માતાઓને વધુ રમ પડયો માતાઓની સભાઓમા હાજર રહેવાનુ તેમણે શરૂ કર્યુ, અને ચોડા વખતમા તા એ સમાજમા સાચો ઉત્સાહ પેદા થયો — શાળા અને એના શિક્ષકો માટે જ નહિ, પરતુ તેઓ જે ઘર સુધારણા શીખવતા હતા એને માટે પણ શિક્ષકોએ, બાળકો ઉપર પોત પાડેની છાપનો ઉપયોગ, મકાન ધોળામણી અને સામાન્ય માફસૂત્રીની ઝુબેશ ઉઠાવવાથી શરૂ કર્યો જે ઘરોએ કદી ચૂનાનુ મો નહોતુ જોયુ તે એકદમ સ્વચ્છ અને આકર્ષક દેખાવા લાગ્યા બીજા બધા કરતા

વધારે મારું પરિણામ તો એ આવ્યું કે, આ અને એના જેવી બીજી શાળાઓની ગ્રેરણાને લીધે આ મમાજની આખી ભાવનામા સુધારો થયો તથા પરગણામા બધે બીજા શોકોની ભાવનામા પણ એ જ પ્રમાણેનો સુધારો થઈ ગયો.

થોડા જ વખતમા, ‘જિગના તારા’—મમાજના ભૌતિક, કેળવણીવિષયક, નૈતિક અને ધાર્મિક જીવનમાં એક નાની સરખી ક્રાન્તિ જ થઈ ગઈ છે. શાળાની અમર વધીને પાઠરી અને દેવળ સુધી પહોંચી છે. હાલમાં દેવળમા જે ઉપદેશો અપાય છે એમને સમાજના નૈતિક જીવન માથે જીવત મળ્યું હોય છે. તાજેતરમાં એ દેવળની મેં લીધેલી એક સુધાકાંત હું ઝટ બૂલું એમ નથી. માઠરી માહેમે પોતાનું પ્રવચન કરવા માટે નીચેનું ચૂન પમંદ કર્યું હતું : ‘પ્રભુ, તારી સમૃદ્ધિથી આ જમિ બરપૂર બરેલી છે—બહુગ્ના વસુંધરા.’ અને પ્રવચનનું દષ્ટાન્ત આપવા, પોને જાતે પોતાના ખેતરમા ઉગાડેલા ઉત્તમ ધાનના એ જુશય પડખેના વ્યામપીક પર મૂક્યા હતા. પ્રવચનના સૂત્રનું વિવેચન કરતા, તેણે ધાન્યનો એ નમૂનો બાઈમવના ઉપલા વાકયનું સાચું રહમ્ય સૂચવે છે એમ કહી, ગૌરવભેર તે બતાવ્યો અને કહ્યું કે, ‘એનો કંગો ચોક્કસ અર્થ પડેલા કદી મને સમજાયો નહોતો.’

જે જાતની કેળવણીનું વર્ણન આપવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે, તે ગેરા નેમ જ હમસી બન્નેના જીવનને સ્પર્શે છે. હમસી ખેડૂતોને જમીન ખરીદવાનું તથા ખેતીની ઝીનો સુધારવાનું ઉત્તેજન આપવાથી, નાના નાના જમીનદારોની સખ્યામા ખૂબ વધારો થયો છે તથા જમીનના ઉત્પન્નમાં તથા વિબોદીમા પણ વધારો થયો છે. તાજેતરમા થયેલી તપાસો ઉપરથી જણાય

છે કે, મેકન પરગણામાં હજારી જમીનદારોની સંખ્યા છેલ્લાં પાંચ છ વર્ષમાં એટલી વધી છે કે, ગુલામીની પદ્ધતિ નાબૂદ થઈ ત્યારથી ત્યાં સુધીની સંખ્યા કરતાં તે મોટી છે. પાંચ છ વર્ષ ઉપર જે જમીનનો ભાવ એકરના એ કે ત્રણ ડોલર હતો, તે હાલમાં વીસ કે પચીસ ડોલર છે. દેશના ઘણા ભાગોમાં જમીનના મોટા મોટા લાટના ટુકડા કરી નાખવામાં આવ્યા છે અને હજારી ખેડૂતોને એ ટૂકડા વેચવામાં આવ્યા છે. અંગ્રેજીમાં મળેલી 'કલર્ડ ગ્રેટ ટીચર્સ એસોસિએશન'ની છેલ્લી વાર્ષિક સભા સમક્ષ મેકન પરગણાની એક શિક્ષિકાએ નિવેદન કર્યું હતું કે, ગયે વર્ષે તેણે ખેડૂતોની એક કલમ જમાવી હતી અને એની મારફત એણે પોતાની જાતિ માટે છમે એકર જમીન ખરીદી હતી.

હજારી ખેડૂતે શાળાનું સત્ર લગાવવાને માટે કરેલી માયાદુદ, તથા પરગણાની જુદી જુદી ધ્યાનિક જમીનોએ શાળાઓ માટે મકાનો તથા રાયગ્રીજી ૪૦ વસાવી આપવા માટે માહોમાહે બતાવેલી હરીશર્ષ, — આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે, તેઓ પોતાના હિતને લગતી અનેક જાતની બાબતો વિશે વિચાર કરતા થયા છે.

દૃષ્ટાન્ત તરીકે, મઘનિષેધના કાયદાનો અમલ કરવામાં મદદ કરના માટે આખા મેકન પરગણામાં 'કાયદો અને વ્યવસ્થા સંઘો' ગઠવાયા છે અમારા પરગણામાં જેવી સારી, રીતે એ કાયદો અમલમાં મુકાય છે, એવી સારી રીતે સરકારના બીજા કોઈ પણ પરગણામાં એ કાયદો આજ અમલમાં નહિ મુકાતો હોય, એમ મારું માનવું છે. છેલ્લી મહાન જૂરી બ્યારે બરાઈ ત્યારે તેની સમક્ષ બધી જાતના ગુનાઓ મળી ફક્ત સત્તર

જા, રજૂ થયા હતા અને મને કહેનામા આવે છે કે, આવતી ફેબ્રુઆરી અદાલતમા રજૂ થનાર મુકદ્દમાઓની સખ્યા આખાય ઇતિહાસમા સૌથી ઓછામા ઓછી હશે. મારી ખાતરી છે કે, આવડી મોટી વસ્તીવાળું છતાં આટલા ઓછા મુન્દેગારો-વાળું ખીજી એકે પરગણા એ મગ્યાનમા નથી.

શાન્તિથી અને લગભગ અદસ્ય રીતે, કેળવણીનું કાર્ય પ્રતિવર્ષ આગળ ને આગળ ધખ્યા ક્યું છે એનાથી મેકન પરગણામા જ નહિ, પરંતુ વત્તે ઓઠે અશે એતાળામા અને દક્ષિણના ખીજા ભાગોમા પણ આગતે આગતે ફેરફાર પડતો ગયો છે જે જાતની કેળવણીનું મે વર્ણન ક્યું છે, તે જાતની કેળવણીએ ખેતીના ઉત્પાદનનું ખર્ચ ઘટાડવામા મદાય કરી છે, અને સાથે સાથે ખેડૂતોની જરૂરિયાતો પણ એકધારી વધારી છે. ખીજા શબ્દોમા કહીએ તો, એ કેળવણીએ હજારો ખેડૂતમા વધારે પૈસા કમાનાની શક્તિ આપી છે અને તેની સાથે, શા માટે તે કમાના, તેનું કારણ પણ તેને સમજાયું છે.

ખેડૂતો ખગીયા મનાવતા શીખ્યા છે, જૂડ અને મરઘીના ખગ્યા ઉઠેરતા શીખ્યા છે, અને જની શકે ત્યાં સુધી પોતાનો ખોરાક અને ઢોરનો ચારો પણ ઉત્પન્ન કરવાનું શીખ્યા છે અને પરિણામે તેમને તેમની વાર્ષિક મહેનત પણ વધારીને લગભગ ખેનડી કરની પડી છે. પહેલાના સયોગોમા તો હમસી ખેડૂત વર્ષમા દોઢસો દિવસથી વધુ કામ કરતો નહોતો. કપામની રોપણી અને લણણીનું જ કામ હોવાથી એને એમ કરવાની જરૂર નહોતી.

પોતાનો ખોરાક ઉત્પન્ન કરવા માટે હજારોને પહેલાની માફક જમીનદાર કે દુકાનદારની ઉપર આધાર રાખવો પડતો.

નથી. જૂની પદ્ધતિમાં ખેડૂતને દુકાનદારની પામેથી ઉધાર લેવું પડતું હતું. કપાસનો પાક ભિતરે ત્યાં સુધી વર્ષ દરમિયાન પોતાનું ગાડું ગળાવવા માટે કોઈ સ્થાનિક દુકાનદાર શાહુકાર પામેથી પેમા ઉઝીના લેતો. સ્થાનિક શાહુકાર શહેરના બીજા શાહુકારો પામેથી, અને એ શાહુકારો વળી ઉત્તરની બીજા શાહુકારી પેઢીઓ પાસેથી, એમ ઉઝીનું લેવાની પરંપરા ચાલતી. આમ નાણા એકથી બીજા હાથમાં પમાર થતા ત્યારે લેણદાર દેણદાર પાસેથી પોતાનો લાગે ચડાવતો. આ માળામાં સૌથી છેવટે હમમી ખેડૂત હતો. તે બરોબર કામ કરે છે કે નહિ એની દેખરેખ રાખવાનું ખર્ચ ચૂકાવવા અને આ ધીરધારના સાહસના વીમા તરીકે, જમીનદાર અથવા દુકાનદાર, ઉપર કલ્યા મુજબ છેવટે આવતા, વધતી જતી રકમમાં વળી ઉમેરો કરતા અલગત, આ બધું ખર્ચ છેવટે તો ખેડૂત ઉપર જ પડતું.

જે ખેડૂત પોતાની ખોરાકી ઉત્પન્ન કરના પૂરનો પ્રત્યક્ષ થયો હોય છે, અથવા તો ખોરાકીનો મોટો ભાગ મેળવતો હોય છે, તેને પોતાના ખેતીના કામ ઉપર જમીનદારની દેખરેખની જરૂર પડતી નથી. હાથમાં તો એકન પરગણાના હાથસી ખેડૂતોનો મોટો ભાગ સીમેમીધો એકમાથી પૈસા ઉપાડી પોતાની ખોરાકીના રોકડ પૈસા આપી દે છે કેટલાકે તો સ્થાનિક એકમા પૈસા જમા કરાવેલા હોય છે. શાહુકારોની પાસે એકમા એટલી બધી મૂડી અને ચાપણો એકત્ર થયેલી હોય છે કે, પરગણાના ખેતીના કામમાં સહાય કરવાને તેઓને પહેલા જોમ પરદેશી ચાપણુ ઉપર આધાર રાખવાની જરૂર પડતી નથી.

હું એમ કહેવા નથી માગતો કે આ બધું કેળવણીનું સીધું પરિણામ છે. હું તો કહું એ જતાવવા છત્તુ છું કે જે જાતની કેળવણી અમે દાખલ કરના પ્રયત્ન કરીએ છીએ, તે સમાજના મૂળભૂત બધા હિત માથે ખરેખર સબધ ધરાવે છે.

જે અસરોની મેં વાત કરી તેમના પરિણામ, મેં ઉપર વર્ણવ્યા એટલે જ અટકતા નથી, એ તો સ્વાભાવિક છે. આમ આવેના પરિણામોએ પાત્રી શાળાઓ ઉપર પણ પોતાની અસર પહોંચાડી છે. ટચ્કેજના માગ કાર્યની શરૂઆતથી જ મેં જોયું કે અમારો પ્રશ્ન બેવડો છે. એક તો અમારે હબસી આમ-જનતાની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળે એવી કેળવણી સાધવાની હતી અને બીજી, જોરા સોમને અમારે ખાતરી કરી આપવાની હતી કે, કેળવણીને હબસીઓને માટે સાચેસાચ એક કીમતી વસ્તુ કરી શકાય છે.

દક્ષિણમાં હાલ એવા પણ માણસો છે કે જેઓ પ્રામાણિક થયે અને આત્મકરણપૂર્વક એવું માને છે કે, હબસીને કેળવણીથી કંઈ પણ લાભ થયો નથી અને થશે પણ નહિ. આ માણસોની સહાનુભૂતિ અને ટેકો બના સુધી નહિ મળે, ત્યાં સુધી હબસીની કેળવણીને દક્ષિણમાં પૂરેપૂરી ફોજ કદી નહિ મળે, એમ મારો મત છે. આવા માણસોને દલીલોથી બંધ નહિ મનુજાવી શકાય, એમને તો પરિણામો જતાવવાની જરૂર છે.

મેકન પરગણાના લોકો આ બાબતમાં અપવાદરૂપ નથી મને લાગે છે, કેટલાક વર્ષો પૂર્વે તો મેં એ પરગણાના જોરા લોકોના મોળા બાગ માટે એમ જ કહ્યું હોત કે તેઓ બેપરવાઈ

વાળા લોક છે. આજે તો હું ડૂર વિના કહી શકું છું કે મેકન પરગણામાં દસગાથી નવ જથ્થુ હળસી-શિક્ષણમાં માને છે.

ગોરા લોકોનું આનું વલણ કઈ રીતે બહાર પ્રગટે છે તે સમજી હું તમને કઈક કહીશ સૌથી પહેલાં તો, જ્યારે કોઈ શાળાનું મકાન બંધાવવાનું હોય, અથવા તો જે સમાજની મધ્યમાં કોઈ ગોરા રહેતો હોય તેમાં કઈક સુધારણા કરવાની હોય, ત્યારે એ ગોરા એમાં આર્થિક ક્ષણો આપે છે તાજેતરમાં જ મેકન પરગણાના એક ગોરાએ આની એક શાળાનું મકાન બંધાવ કરવા પામ્યો. ડોવરની રકમનું દાન કર્યું હતું કેટલાક ગોરા જમીનદારો હળસી શિક્ષણ તરફ કેટલાક વર્ષો પૂર્વે ઉપેક્ષા પ્રદાનતા હતા એ જ લોકો હાલમાં પોતાની જમીન ઉપર કામ કરનારા હળસીઓને દર વર્ષે ધનામો આપે છે એક ગોરા જમીનદારને હું ઓળખું છું, જે હળસી ખેડૂત એક એકર જમીનમાં સૌથી વધારે ખુશલ અનાજ ઉગાડે તેને તે દર વર્ષે ધનામ આપે છે વળી જે હળસી કુટુંબ પોતાના બાળકોને વર્ષ દરમિયાન સૌથી વધારે દિવસ કોઈ લોકશાળામાં બંધાવ મોકલે છે, તેને તે એક બીજું ધનામ આપે છે વળી એક બીજું ધનામ એની સ્ત્રીને માટે એણે રાખ્યું છે કે જે પોતાના ઘર આગળનો વાડો સાથે સરસ સ્થિતિમાં રાખતી હોય.

મેકન પરગણાના એક ગોરા શાહુકારે એક એવું વાર્ષિક ધનામ રાખ્યું છે કે, નક્કી કરેલી જમીનના ટુકડા ઉપર જે હળસી સૌથી સરસ જથ્થા ઉગાડે એને એ મળે પરગણાના એક પત્રના અધિપતિએ એક એવું વાર્ષિક ધનામ કાઢ્યું છે કે, બેડણીની જાગતમાં પરગણાની શાળાઓમાં જેનો વર્ગ

શ્રેષ્ઠ નીવડે એને એ ઇનામ આપવામા આવે, અને એની હરીફાર્ મેન્ પરમણુના હુમ્મીઓની મેળો દર વર્ષે બરાબ ત્યારે ગખાય આ મેળાઓ વખતે શાળાના ખેતરોમા બાગડોએ ઉગાડેલી શાકભાજી અને અનાજના પ્રદર્શન પણ ગખવામા આવે છે પરમણુની તોશાળાઓના બાગડોના ગધણુકામ તથા સીવણુકામનુ પ્રદર્શન પણ ત્યા ગખવામા આવે છે આ મેળાના પ્રદર્શનમા ખેતીવાડીના મૌથી મરસ નમૂનાઓ માગે ધણા ગોગ વેપારીઓ તથા ખેતો ઇનામો આપે છે

મે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હુમ્મીઓને શિક્ષણ આપવાની મુધરેલી પદ્ધતિઓની અમર ધીમે ધીમે આખાય એનામા સમ્માનમા તથા દક્ષિણમા દેલાતી જાય છે ખુરુ જોતા, સમાજને આવશ્યક વસ્તુઓ તૈયાર કરવાનુ માત્રુ શિક્ષણ ને શાળામા બાળ-બાળખીઓને અપાય છે, તે શાળાને તે સમાજના લોભની — પછી તે ગોગ હો કે કાળા હો — મહાનુભૂતિ અને સહકાર મેળવવામા ભાગ્યે જ નિષ્ફળતા મળે છે કેળવણીકારો કેમી પ્રશ્નનો ઉકેલ ને રમ્તે લાવી શકે અને લાવે છે, તે ગમ્તા આ છે, એ મારો અનુભવ માગથી બને એમ્લી દડતાથી જણાવુ છુ

કર્નલ રુઝવેલ્ટ

ચૌડાક જ વર્ષો પૂર્વે જો મેં કલ્કુ હોત કે અમેરિકાના સામાન્ય હમસીની સર્વોચ્ચ મહત્ત્વાકાંક્ષા કોઈ પણ પ્રકારની અમનદારી અથવા તો સરકાર સાથે સળધ સાધી આપે એવું કોઈ કામ મેળવવું એ છે, તો એમા ખોટા પડનાનો કશો ડર નહોતો. ગળધાનીગા રહેનાની શક્તિ હોતી એ જ એક માન હતું. વૅશિંગ્ટનમા ચિફ્ટ અવાવનારો કે રૂક્ત બાગીઓ ધોવાતું કામ કરનારો (ખાસ કરીને એ જો સરકારી મકાનના હોય તો), દેશના બીજા વિભાગમા એ જ પ્રમાણના કામ કરનાર જરતા, પોતાને એક રીતે વધારે મોટા માનતો. તેને એમ લાગતું કે પોતે એક સરકારી પદની ધરાવે છે.

આ બાબતમા હવે એક બારે ફેરફાર થયો છે. મારી જાતિના ધણા જણને એવું લાગ્યું છે કે, સરકારી નોકરી કરતા ધણે ભાગે બીજી કોઈ પણ જગ્યાએ લાભે માળે વધારે પૈસા મળી શકે છે અથવા તો પોતાની જાતિની વધારે સેવા થઈ શકે છે. હાલમા કેટલાક એના દાખલા જન્યાનુ મારી જણમા ■ કે જેમા હમસી વેપારીઓએ સાગી અને વિશ્વામ-પાત્ર સરકારી નોકરીઓ સ્વીકારવાનું ના પાડ્યું છે. વેપારમા મળતા લાભ જતા કરતા એમને ચોગ્ય જણાયા નહિ એ જ એનું કારણ. આમ હોવા છતાં, હજુ પણ વૅશિંગ્ટનમા

એક જાતનું ખાસ આકર્ષણ રહ્યું છે અને સામાન્ય હયસી એની મોહિનીમાં ફસાયેલા રહે છે. •

મને રાજકારણ ગમતું નથી, છતાંય હાલમાં થોડાંક વર્ષોથી મને રાજકીય જાગ્રતોનો કંઈક અનુભવ મળ્યો છે. જાહેર પ્રશ્નો સાથે જરા પણ સંબંધ ધરાવનાર મનુષ્ય રાજકારણ સાથેના કોઈ ને કોઈ પ્રકારના સંબંધમાંથી, એને રાજકીય મોભો ન જોઈતો હોય તોપણ, છટકી થકો નથી એમ મને લાગે છે. ખરું જોતાં તો, ત્યારે એ વાત સારી પેઠે જણાતી થઈ ગઈ કે હું કોઈ પણ જાનની તેવી જિંયા પગારની સરકારી નોકરી અથવા તો વગર પગારની માનદ ન હોય એવી સરકારી જગા મેળવવા ઇચ્છતો નથી, ત્યારે જ મારો સંબંધ આસપાસના રાજકારણ સાથે જોડાયો.

રાજકારણ પ્રત્યે અણુગમો રાખતાં મને શીખવનારું એક કારણ આ છે. મેં જોયું કે, કોઈ પણ વ્યક્તિ અથવા વસ્તુ રાજકારણની ચર્ચાનો વિષય બને છે કે તરત જ એના ખરેખરા ગુણો કરતાં એનું મહત્ત્વ જાહેર જનતા સમક્ષ હદ બહારનું વધી જાય છે. કેટલીય વખત મેં જોયું છે કે, મામિક પત્નીસ કે પચામ ડોલરના પગારવાળી રાજકીય નિમણૂક થતાં જ આખી જાતિમાં, અને કોઈ કોઈ વખત તો આખા પરગણામાં કે મંચાનમાં, બારેમાં બારે ખગબગાટ મચી રહે છે. સાથે ને સાથે મેં એ પણ જોયું છે કે, કેટલીય વ્યક્તિઓએ ઔદ્યોગિક કાર્યવિધાના મુખ્ય અધિકારીની જગા મેળવેલી હોય છે, અથવા કેળવણી ખાતામાં ત્રણ કે ચાર મહા પગારની કોઈ અમલની જગા મેળવેલી હોય છે, અથવા કોઈ ખેતર ખરીદેલું હોય છે, અને એ કામેમાં

એટલી જ વ્યવસ્થા-શક્તિની જરૂર હોય છે, છતાં જાહેર જનતાનું ધ્યાન એ તરફ ખેંચાતું નથી અથવા તો વર્તમાન-પત્રોમાં એ સંબંધી જરાય ચર્ચા આવતી નથી. વળી મેં એ પણ જોયું છે કે, ઘણા ગોરાઓ અને હળસીઓ પોતાની વધારે આવકવાળી અગત્યની ખાનગી જગાઓનો ત્યાગ કરી ઓછા પગારની સરકારી નોકરીઓ સ્વીકારે છે. રાજકીય પદવીઓ સંબંધી પોતાના ખોટા અને ભૂલભરેલા ખ્યાલોને લીધે જ તેઓ એ પ્રભાણે કરે છે. આ બંધી બામતોને લીધે રાજકારણ તરફ મને અણમથો ઉત્પન્ન થયો છે.

દૃષ્ટાંત તરીકે, મિસિસિપીમાં એક હળસી સદ્ગૃહસ્થ અને તેની પત્નીના તાબામાં કેટલાક વર્ષો પૂર્વે એક પોસ્ટ-ઓફિસ હતી. આ બાબતમાં કેઈ ને કેઈ પ્રકારે જિલ્લાપોદ શરૂ થયો, અને થોડા જ વખતમાં આખી જાતિમાં ખળભળાટ મચી રહ્યો, કેમ કે એ જગા એક હળસીને અપાર્થ હતી થોડા વખત પછી એ જગાનો ત્યાગ કરી તે હળસી સદ્ગૃહસ્થ મિ. કોક્સે એ જ શહેરમાં એક બેંક કાઢી. હાલમાં તે એ બેંકનો પ્રમુખ છે અને તેની પત્ની તેના કામમાં સહાય કરે છે. પોસ્ટમાં તેને પગાર મળતો તે કરતા ત્રણ ચાર ગણા પૈસા બેંકર તરીકે તેને મળે છે. કાળા અને ગોરા બન્ને જાતિના થોડા એ બેંકને અપનાવે છે, અને એ વિષે છેલ્લી ખમર મને એ મળેલી છે કે, એની ગિચ્છિત ઘણી જ આગાહ છે હળસીઓની બેંકના પ્રમુખ તરીકે મિ. કોક્સ પોસ્ટ માસ્તર તરીકે પોતાની જાતિની જે સેવા બજાવતા તેના કરતા વધારે બજાવે છે. બેંકક, તેના શહેરમાં ઘણાય લોકો એવા છે કે જેઓ પોસ્ટ-માસ્તરનું કામ બજાવી શકે, પરંતુ એવા લોકો ઘણા જ થોડા

રીતે કદી ડેતરતા હોતા નથી પરંતુ જ્યાં ગમજીવ પડે ત્યાંથી કદી કદી તરત જ આ બધું મદવાઈ જાય છે

વોશિઝનમાં એક બાડાની ગાડીવાળાને મેં પૂછ્યું કે, અમુક બાર્ડનું કેમ ચાલે છે? એમને એક ખાનગી વ્યક્તિ તરીકે દુઃસારી ગીતે બોલતો હતો. પણ તે વખતે તે એક અગત્યનો હોદ્દો ધરાવતા હતા. ગાડીવાળાનું બોલતું જુનું હતું, પણ મનુષ્યની પારખવાળો તે હતો એણે આ મનનમનું દૂકા કહ્યું

‘મિ ફ્રાન્સીસ વિને એક વાત તો નક્કી છે એમાં એ ફરક નહિ પડવા દે’ એટલું કહી એ ધરડો ગાડીવાળા ડોકું ધુણાવીને ફર્યો, અને પછી તેણે કહ્યું, ‘જો એ મહાશય તમને કહે કે, તેઓ અમુક કાર્ય કરવાના છે તો તમારે હમેશા ખાનગી રાખવી કે તેઓ એ કાર્ય જરૂર કરવાના નથી’

હોતો પ્રાપ્ત કર્યો પછી આ પ્રકારનું પરિવર્તન ફક્ત હજારોમાં જ થાય છે એમ નથી બીજી જાતિઓમાં પણ એ રાગ જોવામાં આવે છે મેં એવા મનુષ્યો જોયા છે કે જેઓ આમ તો આમાન્ય જીવન-વ્યવહારમાં ચાલે અને મનને બ મગજના રોય છે, પરંતુ હોદ્દાની ગોઠણ નીચીના જ તેઓ વહેમો અને અદેખા બની જાય છે, બીજી બધી માનવોમાંથી તેમનો રમ પડી જાય છે, કામધંધા તરફ તેઓ ભેગાં જાય જાય છે, અને કેટલીક વખત એમના કુળ પ્રત્યે પણ બેદરબાર બની જાય છે દૂકા, તેમનું માનસિક અને નૈનિક મનનોવપણું તેઓ ગુમાવી બેસે છે

આવા રાજકીય રામના જનુના દુખલાનો ભાગ બન્યા પછી આ મનુષ્યોનું મેં નિરીક્ષણ કર્યું છે તેથી કદી

રોગના બધાં ચિહ્નોને હું સારી પેઠે ઓળખું છું. દૈનિક વર્તમાનપત્રોના કાળજીપૂર્વક અભ્યાસથી તેઓ સામાન્ય રીતે શરૂઆત કરે છે જે વ્યક્તિઓ, તેમના માનવા પ્રમાણે, રાજકીય લાગવગ અથવા સત્તા ધરાવે છે, તેઓ ડાઈ પશુ નહીં જામનનું ઉચ્ચાગ્રણુ કરે છે (અથવા નથી કરતા), ત્યારે તેને તેઓ ભારે મહત્ત્વ આપે છે. હોદ્દાઓની વહેંચણી કરનાર આ વ્યક્તિઓ, થોડા જ મમલમા, હોદ્દાના લાલચુઓના મનમા ભારે મોટું મહત્ત્વ ધરાવતી થાય છે. રાજકીય નેતાઓની બધી હિલચાલ ઉપર તેઓ ભારેમા ભારે કાળજી સહિત નજર રાખે છે અને તેમના મુખમાથી આકર્ષિક જે શબ્દો સરી પડે છે તેમનો તેઓ અભ્યાસ કરે છે જાણે કે એ શબ્દોમા કઈક ભારે અને બચકર બેદ ન રહેતો હોય. જરા વધારે આગળ જતા, આ હોદ્દાના લાલચુઓ શેરીઓ ખૂદતા અને, પોને નજર મમલ રાખેલા હોદ્દાઓ પૂરના પોતે જ ગૌથી વધુ લાયક છે, એની ખાતરીનું પ્રમાણપત્ર મેળવવા ચૂંટાતાર્ક, પેટાતાર્ક કે મરનાતાર્કની મહીઓ મેળવતા કદાચ માનૂમ પડને.

મને આ સંબંધી એક જાનત વાદ છે મેકકિન્લી ત્યારે પ્રમુખ તરીકે પ્રથમ વાર ચૂંટાયા ત્યારે એનાગામામા રહેતા એક ગોરાની આ વાત છે આ માણસે પોતાનો ધધો મૂકી દીધો અને પ્રમુખના પ્રધાનમંડળમા જમા મેળવવાનો પૂરેપૂરો નિશ્ચય કરી તે વોશિંગ્ટન ગયો. એની બાવિ આશાઓ સંબંધી એણે મને એક પત્ર લખ્યો. પ્રેમિડેન્ટ મેકકિન્લીએ પોતાના પ્રધાનમંડળની બધી જગ્યાઓ પૂરી દીધી ત્યારે બાદ પેલા માણસે પરદેશ ખાતાના એક એલચી તરીકેની

જગા માટે અરજી કરી, એમાં નિષ્ફળ નીવડતા એક ખાતામાં દિમાગ તપાસનારની જગા માટે અરજી કરી, એમાં પણ નિષ્ફળ નીવડતા વોશિંગ્ટનમાં એક કાગડુન તરીકેની નોકરી મેળવવા અરજી કરી, એમાં પણ નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થતા છેવટે એણે માગ ઉપર (અને એવામામાના બીજા પિંઠાનવાગાઓ ઉપર પણ) એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં એવી માગણી કરી કે, એનામામા તરફ પાઠા ફરવાને માટે મુસાફરીના ખર્ચા ભેગી રકમ અને ઉઠીની મોકની આપવી.

અનમત, ગજકારણમાં જનાગ બધાની ઉપર મેં ઉપર વર્ણવી તેવી અસર થતી નથી. જુ જણાવવા માગુ છું કે, ઘણી જાહેર વ્યક્તિઓને હું જાણજી છું અને મેં તેમના વિષે કાગજપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે, પરંતુ એ ગધામાં, જેવા ખાનગી જીવનમાં તેવા જ ગજકીય હોદ્દા ઉપર એકસમાન રહેનાર, મરોત્તમ અને મરોત્તમ વ્યક્તિનું દષ્ટાંત તો કર્નલ થિયોડોર રુઝવેલ્ટનું છે. આનું દષ્ટાંત તે એકવા જ નથી, પરંતુ મારી જાણના આ જામતના દષ્ટાંતોમાં તેઓ મૌથી આગળ તરી આવે છે.

મારી દારમિદીમાં જરા વહેંધુ ગણાય એવે સમયે, કર્નલ રુઝવેલ્ટના મજબૂતમાં હું આની પડખો હતો. કોઈ પણ કોમ કે જાતિનું હિત સાધે એવું કોઈ પણ પ્રકારનું કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર મનુષ્ય વાભાવિ રીતે જ જેમની મહાય અને મહાહ લેવા જાય, એવા પ્રકારના આદર્શ કર્નલ રુઝવેલ્ટ હતા. મેં તેમને અનેક જુદા જુદા મનોગોમાં જોયા છે, અને તેમના ગાદ સસર્ગમાં હું આજો છું તેઓ હોદ્દા ઉપર હતા ત્યારના નેમ જ ત્યાર પછીના તેમના ખાનગી

જીવનનો મે અભ્યાસ કર્યો છે, અને એમાંથી હું ઘણું શીખ્યો છું. મિ રુઝવેલ્ટ વિધેની એક બાગતે મારા ઉપર ખૂબ છાપ પાડી છે, વચન આપીને તેઓ તેને વીસરી ગયા હોય અથવા તો એના તરફ બેદરકાર ગયા હોય એવું કદી મે જાણ્યું નથી ખરી રીતે જોતા, તેઓ નજીકના નજીકના બનાવ પણ વીસરી જતા નથી એમ જણાય છે ખાનગી શહેરી તરીકે કે ન્યૂ યૉર્કના મનર્નર તરીકે, સંયુક્ત મર્યાદાના ઉપમુખ તરીકે કે પ્રમુખ તરીકે, સર્વ ગ્યજે મિ રુઝવેલ્ટ એ ને એ જ હતા ખરેખર, હું નિમક્રોધ કહી શકું છું કે, તેઓ બધી રીતે કુશળ માણસનો ઉત્તમ નમૂનો કે, અને એવા બીજા મારી જાણુમાં નથી.

ખાનગી કે જાહેર જીવનમાં નિષ્પાલમતા એ એમનો સૌથી વધારે ધ્યાન ખેંચે એવો એક સફળુષ્ટ છે તેમની વાણીની તદ્દન મરજતા અને ગ્રીધાપણાથી મને ઘણી વખતે અચ્ચો ઉત્પન્ન થયો છે કશું પણ કેરી રીતે છુપાવું એ તો તેઓ જાણતા જણાતા જ નથી વસ્તુત તેઓ વાણીથી વિચાર કરતા હોય એમ લાગે છે પણ શોકોને એમ લાગે છે કે, તેઓ આવેશવાળા આદમી છે અને ચોગ્ય વિચાર ક્યાં સિવાય વર્તનારા છે. મિ રુઝવેલ્ટ સબધી મે જે કંઈ જોયું છે તે ઉપરથી હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે, શોકો જેને તેમના આવેશ તરીકે ઓળખાવે છે તે આવેશ નથી, પરંતુ વિચારોનું ઝડપીપણું છે શોકો ત્યારે કોઈ પ્રશ્નની આમપામ વિચાર કરતા ફર્ક કરે છે, ત્યારે તેઓ એમાં સોસરા પેશીને વિચાર કરે છે બીજા શોકો તો પ્રશ્નની પ્રાથમિક વિચારણામાં પડ્યા હોય છે, ત્યારે તેઓ તો એના નિર્ણય

ઉપર પહોંચી જાય છે પોતાની વિચાર પદ્ધતિઓમાં, તેઓ જાણે આખું જેતર ભેદીને પાર ન પડતા હોય એમ યાગે છે અધ્યત્ત, એમ કરવામાં તેઓ ઘણી વખત ભારે વીમો ખેડીને જોખમમાં બિતરે છે પરંતુ તેઓ એક એવા માણસ છે કે જરૂર જણાતા રીમો ખેડનામાંથી પણ કદી પાછા હટતા નથી એક પ્રસંગે મને લાગ્યું કે, તેઓએ અમુક કાર્યદિશા લેવામાં ભારે જોખમ ખેડ્યું છે, ત્યારે મેં તેમને એ મ મ વી સૂચન કર્યું હતું એમ મને યાદ છે તેમણે જવાબમાં જણાવ્યું, 'કેઈક જોખમ ખેડ્યા મિવાય કોઈને મુદ્દમાં વિજય પ્રાપ્ત થતો નથી'

જાહેર જીવનની ખીજ પ્રખ્યાત વ્યક્તિઓની મરખામણીમાં કર્નાવ રુઝવેટમાં એક ખીજી લક્ષણ પણ જોવામાં આવે છે ભાગ્યે જ તેઓ કોઈ મિત્રને વીમરી જાય છે અથવા તો તેનો ત્યાગ કરે છે એક વખત કોઈ મનુષ્ય તેમનો વિશ્વાસ સંપાદન કરે છે, તો તેઓ તેને પડખે હમેશા ખડા ગહે છે તેમને ક્યા ખોગી કાઢવા એ દરેક જણ હમેશા જાણતો હોય છે, અને ભારે મને, એ જ એમની ભારે તોફાન પ્રિયતાનું પ્રાણ છે તેમનો કોઈ મિત્ર જાહેરમાં ખામ કરી રીતુ સ્થાન ધરાવતો હોય, અને કદાચ લોકોમાં તે ધણે અપ્રિય બની ગયો હોય તોપણ, જે તેણે પોતાની જાનને નાતેલી અપાવે એવું કશું ન કર્યું હોય તો, મિ રુઝવેટ હમેશા તેની સાથે લિખા રહેતો, અને એમ કન્વામાં કોઈનાથી જરા પણ ખીસે નહિ કે શરમાળે નહિ ખાનગી જીવનમાં કે જાહેર જીવનમાં, જે મનુષ્ય પોતાના મિત્રની સાથે લિખા રહેવાની હિમન ધરાવે છે, તેને દુનિયાના ટોકા લાગે માગે

માન આપે છે મિ રુઝવેલ્ટ કરતા વધારે સમજણા કે સુઝ મુત્સદ્દીઓ જે કાર્યો કરતા બધા પામે તે કાર્યો કરીને તેમણે ઘણી વખત લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરી છે

પર યમહાગ દ્વારા મિ રુઝવેલ્ટનો મને પ્રથમ પરિચય થયો. પછી એક દિવસ અમે મળીને કરતા હતા તે મમથે જંગમરખુ ચિહ્ન નહોતુ કેળાતુ કે તે જી પ્રમુખ થશે. એ જગા માટે એમનું નામ મરખુ ઉચ્ચાગયુ તે પહેલાની આ વાત છે વાતચીતમાં તેમણે તદ્દન નિષ્પાવમતાથી જણાવ્યું કે, 'મારે એક દિવસ સંયુક્ત સંસ્થાનોના પ્રમુખ થવું છે' કોર્ટ પણ મામાન્ય માણસ આવા સંયોગોમાં પોતાનો વિચાર હોદ્દાથી ન કહે તે માનના હોય કે પ્રમુખપદ મેળવવાનો હામે ગાળે પણ તેને મોગ છે, તો તે એમ જ જણાવે કે, હોદ્દો મેળવવાનો તે પ્રયત્ન કરતો જ નથી, મિત્રો તેના ઉપર એ પદની લાદે છે, પોતે પ્રમુખ થવાની તાકાત ધરાવતો નથી, ગમેરે વમેરે પરંતુ કર્નલ રુઝવેલ્ટ એ પ્રમાણેના આદર્શો નહોતા. એમના રિવાજ મુજબ, એમના મનમાં જે હતું તે તેમણે બોલી નાખ્યું વળી તે વખતે — પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા પાર પડી તે પહેલા ધણી વર્ષ અગાઉ, પોને જે કહી પ્રમુખ થાય, તો પોતે હમગીને એકતાને જ નહિ પરંતુ આખા દક્ષિણ પ્રદેશને કેરી રીતે મદાય કરવા માગતા હતા, તેની રપરેખા મારી સમક્ષ દોરવા લાગ્યા હુ પૂછુ છું કે, મિ રુઝવેલ્ટ માફક, દક્ષિણની સાચી સેવા કરવાની, તેમના કરતા વધારે નિઠાની ગાથે કોર્ટએ પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું કે ?

મિ. રુઝવેલ્ટ સાચી ક્ષેત્રમદ નીવડે કે એનું એક કારણ એ પ્રસંગ ઉપરથી જણાય છે તેઓ ત્વરાથી વિચાર

કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેમની યોજનામાં અને વિચારણામાં ખૂબ દીર્ઘદષ્ટિ પણ હોય છે. તેમને કાર્ષ અગત્યનો રાજદારી ખરીતો લખવાનો હોય, કાર્ષ મામલિકને માટે અગત્યનો લેખ લખવાનો હોય, કે કાર્ષ અગત્યનું વ્યાખ્યાન આપવાનું હોય, તો છ કે આઠ માસ પૂર્વે તેમણે તેની તૈયારી કરી હોવાનું મારી જાણમાં છે. પરિણામે, પોતાની જાન અને પરિસ્થિતિ ઉપર તેઓ હમેશાં ગ્વામિત્વ ધરાવે છે. એમનું કામ એમને ધોકેલનું નથી; તેઓ પોતે પોતાના કામને ધોકેલે છે.

પ્રમુખ તરીકે દક્ષિણ પ્રદેશને માટે તેમણે જે કંઈ કરવાનો પ્રયાત્ન કર્યો છે, તેની ઉપરેખા તેમણે ધણા વર્ષો પૂર્વેની મારી માથેની વાતચીત દરમિયાન દોરી હતી. તે સમયે ધણાખરા લોકોને ખ્યાલ પણ નહોતો કે તેઓને પ્રમુખ થવાનો જરા પણ યોગ છે. તેમણે જે કંઈ ક્યું હતું તે આવેશથી પ્રેરાર્ષને નહિ, પણ અગાઉથી કાળજીપૂર્વક વિચારીને પાકી કરેલી યોજના અનુસાર જ ક્યું હતું.

મિ. રુઝવેલ્ટનું મન જાહેર હિતના પ્રશ્નો ઉપર તેની રીતે કામ કરે છે, તે એક કિંગ્મા પગથી જાણાય છે. તેઓ પ્રમુખ થયા પછી મોઝા વખતમાં જ એ જનાવ જાન્યો હતો પ્રેમિડેન્ટ મેક્કિન્લીના મૃત્યુ બાદ, અને મિ. રુઝવેલ્ટ તરફથી સ્વદરેલે લખેલો એક પત્ર મળ્યો. જે દ્વારે જાહેરના કાર્યોસમયમાં પ્રમુખપદના સોગવ લીધા તે જ (કે કદાચ પછીને) દિવસે એ પત્ર લખ્યો હતો તેમાં તેમણે અને વોશિંગ્ટનમાં મળવા આવવાનું જાણાવ્યું હતું. દક્ષિણને મદદ કરવાની જે યોજનાઓ અમે વર્ષો અગાઉ ચર્ચા કરી,

તે યોજનાઓ મંજૂરી મારી સાથે વાત કરવાની તેમને ઇચ્છા હતી. મહિનાઓ અને વર્ષોથી એ યોજનાઓ તેમના મનમાં પરિપક્વ દશામાં પડી હતી, અને તક મળતાં જ તે પ્રમાણે તેમણે અમલ શરૂ કર્યો.

મિ. રુઝવેલ્ટ તરફથી યોજિતનમાં તેમને મળવાનો આ પત્ર ત્યારે મને મળ્યો ત્યારે, હું કળૂન હતું છું કે, મારા મનમાં કેટલીક ગંભીર શંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ મને લાગ્યું કે, જે પ્રવૃત્તિઓથી દૂર ગહેવાનો મેં ચોક્કસપણે નિર્ણય કર્યો હતો, તે પ્રવૃત્તિઓમાં મારી જાતને ધમકાવા દેવી કે કેમ, એ સંબંધી મારે ગંભીરપણે વિચાર કરવો જોઈએ પણ મારી પામે તો એક એવો પત્ર આવી પડ્યો હતો કે જેને, મારી અંગત ઇચ્છાઓ કે લાગણી મને તે પ્રકારની હોય, છતાં મારાથી હજીવે હૃદયે બાજુ ઉપર હડસેલી ગકાય એમ નહોતું. 'વ્હાઈટ હાઉસ'માં મિ. રુઝવેલ્ટ દરી દામ થયા પછી તરત જ હું ત્યાં જઈને તેમને મળ્યો, અને દક્ષિણ સંબંધી વાતચીત કરવામાં એક દલાડો સાબરનો મોટો ભાગ અમે માળ્યો. આ વાતચીતમાં તેમણે ખાસ કરીને બે મુદ્દાઓ ઉપર ભાર મૂક્યો. પહેલું એમણે એ કહ્યું કે, દક્ષિણમાં જ્યાં જ્યાં કોઈ ગોગની તે નિમણૂક કરશે, ત્યાં ત્યાં ને માણસ દક્ષિણનો સર્વોચ્ચ પ્રકારનો ગોરો હોય — એવો કે જેનામાં આખા દેશને વિશ્વાસ હોય — એવી એમની ઇચ્છા છે રાજદારી વગવડીઓ કે પરિણામોની દરકાર નહિ કરતા, એવા પ્રકારના મનુષ્યની નિમણૂક કરવાના નિશ્ચય પર તેમણે ભાર મૂક્યો ને ફરી તે મને કહ્યો

ત્યાર પછી તેમણે મારી આજળ તદ્દન ખુલ્લા દિલથી

જણાવ્યું કે, હજારી લોકોને દક્ષિણના કેઈ ભાગમાં તેઓ મોઝી સખ્યામાં નીમવા માગતા નહોતા, પરંતુ તે અગાઉ ન કરાવેલી (ઓછામાં ઓછું તેમણે મનમાં ધારેલી તેટલી હદ સુધી ને તે ચોક્કસ હેતુથી ન કરાવેલી) એવી બે બાબતો કરવા તેઓ જરૂર ધરાવે રાખતા હતા. દક્ષિણમાં ત્યાં કયાય હજારીની નિમણૂક કરવાની હશે ત્યાં એ માણસ શક્તિશાળી હોવો જોઈએ એટલું જ નહિ, પરંતુ એનામાં ચારિત્ર્યમય પણ હોવું જોઈએ, એવો કે જે પોતાના ગૌરવ તેમ જ કાળા પાડોશીઓનો વિશ્વાસ ધરાવતો હશે તાત્કાલિક રાજકીય જરૂર કે સાબ સાધવા માટે જ હજારીને તેઓ કયાય નીમવા માગતા નહોતા. વળી વધુમાં તેમણે કહ્યું કે, દક્ષિણમાં તેઓ ઓછા હજારીઓને નીમવા માગતા હતા, પરંતુ ઉત્તર મધ્યાનેમાં ચારિત્રવાન અને શક્તિશાળી હજારીઓને અમુક સખ્યામાં તેઓ મૂકવા માગતા હતા. હજારીઓની નિમણૂક દક્ષિણમાં થાય અને ઉત્તર સ્થાનેમાં ન થાય એને માટે તેઓને કેઈ પણ રાજગી કારણ જણાવું નહોતું, એમ તેમનું કહેવું હતું.

હકીકત જોતા, મિ. રુઝવેલ્ટ પ્રમુખ તથા ત્યાર પહેલાં, મારી જણ મુજબ, એક પણ હજારીને ઉત્તરમાં મમવાયતની એ- પણ પદવી કદી મળી નહોતી. પોતાના શહેરમાં જ એક હજારીને જોઈ જગાએ નીમી, મિ. રુઝવેલ્ટ એ- દાખલો બેમાડવાનો નિશ્ચય કર્યો, જેથી દેશના લોકો જોઈ શકે કે, પોતે જે વાત સ્વીકારવા ખુશી નથી તેને દેશના બીજા ભાગ ઉપર પોતે લાવવા માગતા નથી. કેટલાક માસ પછી, આ નીતિના પરિણામે, નામ- આર્સ્ટ ડગ્લસ એન્ડર્સનને ન્યૂ યૉર્કના

ખીજ વિભાગના આતરિક રેમહેસૂનના કસેક્ટર નીમનામા આયા આ વિભાગમા 'વોન ટ્રીટ' આવેલું છે અને સયુક્ત સંધાનોમા ખીજ વિભાગે કરતા વધારે મહેસૂલ પણ કદાચ આ વિભાગમાથી જ આવતી હશે પાછળથી મિ રુઝવેલ્ડે પશ્ચિમ અને ઉત્તરમા ખીજ હુગસીઓને જોયા નોકરીઓ પર નીમ્યા. ધારુ છું કે, કોઈ પણ માણસ મિ રુઝવેલ્ડે નીમેલા હુગસીઓની લાયકાતની તપાસ કરે તો તેને જણાશે કે, મિ રુઝવેલ્ડ જેવા માણસ માટે આગ્રહ ધરાવતા હતા, તેના જ પ્રકારના—ઉચ્ચ શક્તિ અને ચારિત્ર ધરાવતા—તે માણસો છે.

સહભાગ્યની વાત છે કે, પ્રસિડેન્ટ ટેફ્ટ પણ એ જ નીતિને અનુમયા છે વોશિંગ્ટનના નતની વિદ્યાર્થિ મેકકિન્તેને તેમણે જ્યોર્જ ટાઉન મંદરના પ્રેક્ટર તરીકે નીમ્યા છ એ હોદ્દા પર આ સમય અગાઉ કોઈ હુગસી નહોતો નેચરીની 'વન-સેન્ટ સેવિંગ્સ ફંડ'ના પારખ જે સી નેપિયરને તેમણે સયુક્ત સંધાનોના તિગ્ગેરી કામગીર નીમ્યા હતા અને તાજેતરમા તેમણે મેસેચુસેટ્સ, મોસ્ટનમા ગમ કરતા સયુક્ત સંધાનોના જિલ્લા એટર્ની, વિલિયમ એચ લેરીસને સયુક્ત સંધાનોના મદદનીશ એટર્ની જનરલ નીમ્યા છે સમનાયસ્સરકારના આનાથી જોયે હોદ્દે કોઈ હુગસી આ અગાઉ પહોચ્યો નથી.

જે જાતના હુગસીઓના નામેનો મે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમની એ હોદ્દાઓ ઉપર નિમણૂક કરવામા જાહેર સેવાઓ સુધારવા ઉપરાંત મિ રુઝવેલ્ડ અને મિ ટેફ્ટના મનમા એક ખીજે પણ ઉદ્દેશ હતો તઓ કહેતા કે, ઉચ્ચ ચારિત્રનાજા

હજસીઓની નિમજૂક કરવાથી ભવિષ્યની યુવાન પેઢી પણ જોઈ શકે કે, શક્તિ અને વિશુદ્ધ ચારિત્ર્ય માટે પ્રખ્યાત થયેલી વ્યક્તિઓની કદર જીવનના બીજા ક્ષેત્રોની માફક રાજકારણમાં પણ થાય છે. અને તેઓએ આશા રાખી છે કે, આવી કદરને વીધે હજસી સોડો ઉચ્ચ પ્રતિકા પ્રાપ્ત કરવા પ્રેરનારો

મિ રુઝવેલ્ટ નિમજૂકો સળધીનો આવો નિયમ ફક્ત હજસીઓને માટે જ લાગુ પાડતા હતા એવું નહોતું તેઓ માનતા હતા કે, એ રીતે જાહેર નોખરીઓ ખૂબ સુધારી શકાશે એટલું જ નહિ, પરંતુ દક્ષિણના રાજકારણના અવરૂપમાં તેઓ કેટલેક અંગે ફેરફાર કરી શકશે, અને પોતાના ધંધામાં ઉચ્ચ પદ ધરાવનારા, તથા હજસીઓના મિત્ર હોય એટલું જ નહિ, પરંતુ ગોરાઓનો પણ વિશ્વાસ મપાદન કરનારા મનુષ્યોની નિમજૂક કરવાથી, મને જાતિઓ વચ્ચેનો મંડળ પણ સુધારી શકાશે પોતાના અમતફારોએ મધા મધો તરફ કેવા પ્રકારનો સંબંધ રાખવો જોઈએ, એ મંડળી સમવાય મગકાગની અપેક્ષા ફેરી છે, એનો નમૂનો આ માણ્યો પૂરો પાડશે, એરી આશા મિ. રુઝવેલ્ટ રાખતા હતા

વ્હાઈટ ક્લૅસમાં મિ રુઝવેલ્ટ માથેની પ્રથમ મુલાકાત દરમિયાન ઘણી બાબતોની ચર્ચા થયા જાદ, છેવટે તેમણે એક ગોરાના નામની ચર્ચા કરીને, આયખાતાના એક અગત્યના હોદ્દા ઉપર તેની નિમજૂક કરવાનું સ્વીકાર્યું હતું. થોડા જ દિવસમાં એની નિમજૂક કરવામાં આવી અને એણે એ જગ્યા સ્વીકારી ૬ માર્ચ ૧૯૦૬ કે, દક્ષિણમાં થયેલી નિમજૂકોમાંથી

કોઈ પણ નિમજીકે પ્રમના જાવા વર્ગોનું આથી વધુ ધ્યાન કદી ખેંચુ કે? અથવા તેમના તરફથી આથી વધુ આવકાર મળ્યો છે?

ઈ સ ૧૯૦૧ની આખરમાં હું મિમિમિપીમાં પ્રવાસ કરતો હતો એ સમયે મને મદેસો મળ્યો કે, કેટલીક અગત્યની બાબતોની ચર્ચા કરવા માટે પ્રમુખ સાહેબ મને મળવા ઇચ્છે છે. મારી અનુમતિથી મને ત્વરાએ મારે જવાનું હતું. મારી સાથે પ્રવાસમાં એક મિત્ર હતો. મારે માથે જે જવાબદારીઓ હતી એ ઉપરાંત ખીજી વધારાની લેવી કે કેમ, એ સંબંધી મેં એની માથે મબીરતાથી ચર્ચા કરી કાળજીપૂર્વક એનો વિચાર કર્યો પછી અમે નક્કી કર્યું કે, જેમ જેમ નવી જવાબદારીઓ આવી પડે તેમ તેમ તેમને સ્વીકારી લેવી, કેમ કે નવી જવાબદારીઓનું લીધે નથી તો પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ તોફાનો ઉપયોગ મારી જાતિના હિતને માટે મારે લેવો જોઈએ. આમ કરવું એ મને તો ફરજતપ લાગતું હતું, કેમ કે એલામામામાના મારા કાર્યની સરખામટી જ મેં જે નીતિની હિમાયત કરી હતી, તે જ નીતિ મિ રુઝવેલ્ટ અમલમાં મૂકવા માગતા હતા. મિસિમિપીનું મારું કાર્ય પૂરું થયું ત્યાં તરત જ હું વોશિંગ્ટન ગયો. સાંજનો હું પહોંચ્યો અને મિ રુઝવેલ્ટ એક કિન્ચે કરીને મિત્રને ત્યાં જિતરવાનું હતું ત્યાં ગયો.

વોશિંગ્ટનના આ પ્રવાસની બાબત પર હવે હું આતુ છું એ એવી છે કે જે વિશે અત્યાર સુધી મેં લખી કે બોરીને જાહેરમાં ચર્ચાવાની સતત ના પાડી છે, જોકે મને તેમ કરવા માટે ઘણા લોકોએ વિનંતી કરી હતી. તે સમયે તે મુલાકાતથી જે

વિરોધી ચર્ચા જાત થઈ હતી તેમા, જાતામા ઘી હોમવા જેવું કરવાની મારી મગ્ન નહોતી અને હાવ હું એ ગામત વિશે એવા માત્ર જ કહું છું કે, તેનો ખુનાસો એ મિસ્સાન તેના મત્ય ન્વચે અને ચોગ્ય પ્રમાણમા જતાવશે એમ મન સાગે છે

ત્યારે હું મિ મન્કિન્તેને ત્યા પહોંચ્યો ત્યારે મો પ્રમુખ મિ ટુઝવેન્ટનુ તે ૧૨ે આઁ વચ્ચે હાર્ડિ હાઉસમા તેમની સાથે જન્મવાનું નિમનણપત્ર મળ્યું નિયત મમયે હું હાર્ડિ હાઉસમા ગયો અને પ્રમુખશ્રી, તેમનું કુટુંબ તથા એનોરેડોના એન્ડ મદ્રહ થ એ જધાની માથે મે બોજન લીધું બોજન બાદ, પ્રમુખશ્રીના મગામા દક્ષિણની જો કેનીન્ડે ચોત્તાઓ રમી ગઈ હતી, એના વિશે અમે ટીક ટીક સમાણપૂર્વક વાતચીત કરી વાતોનાપ પછી તરત જ મે હાર્ડિ હાઉસ ડોડયુ અને તે ગત્રે જ ન્યૂયોર્ક જવાની ટ્રેન પકડી બીજો દિવસે મવારે ત્યારે હું ન્યૂયોર્ક પહોંચ્યો ત્યારે આગલી ગત્રે પ્રમુખશ્રી માથે મે બોજન લીધું હતું, એમ જણાવતી મેએક લીગીઓ ન્યૂયાર્કના 'ટ્રિબ્યુન' પત્રમા મારી નજરે પડી મારી જાણ મુજબ તો એ ગામતનો ઉત્તેજ કરનાર ન્યૂયાર્કનું એ જ એક સમાચારપત્ર હતું થોડા કનામા તો એ આખોય પ્રસંગ મારી સ્મૃતિ મદાગ પૂરેપૂરે ચાલે ગયો તે દિવસે વાતવાતમા મે એ ગામતનો ઉત્તેજ મારા એન્ડ મિત્ર, મિ વિલિયમ એચ મોડવિન ('જુનિયર'), જેઓ તે વખતે 'સોગ આનવેન્ડ રેલવે'ના પ્રમુખ હતા, તેમની આગળ કચો હતો બીજા કોઈની આગળ મે એ વિવાદ કરી નહોતી અને કરવાનો ધરાદો પણ નહોતો ખરું જોતા,

એ સંબંધી ચર્ચા કરવાનું કે કોઈની આગળ એનો ઉલ્લેખ કરવાનું કોઈ કારણ પણ નહોતું.

એટલું દિવસ પછી ઉત્તર અને દક્ષિણના તમામ વર્તમાન-પત્રોમાં પ્રમુખશ્રીની સાથે મેં ભોજન લીધું હતું એ મળધી ચર્ચા કરતા જરૂર લેગો અને અધિપતિની નોંધો જનારે મારા જોરામાં આવી, ત્યારે મને કેટલું આશ્ચર્ય થયું હતું એની કલ્પના કરી શકો કેટલાય દિવસો અને અઠરાડિયા સુધી भारी મુલાકાત લેવાની શોધમાં ખગરપત્રીઓએ મારો કેડો પકડ્યો કેઈક અભિપ્રાય દર્શાવવા માટે અથવા તો ખુલાસો કરવા માટે માગણી કરતા અનેક તાર અને પત્રોના ઢગલા भारी પર પરખ્યા પરંતુ આ ખામખાટ અને ઉશ્કેરણીના આખા સમય દરમિયાન મેં ન તો એક પણ મુલાકાત આપી, કે ન તો કોઈ પણ રીતે એ જાનતની ચર્ચા કરી.

કેટલાક વર્તમાનપત્રોએ આ પ્રમમમાં એની ફૂલગૂથણી કરવાનો પ્રયાન કર્યો કે, જનન જાતિઓમાં સામાજિક મેળ મિલાપ સાધવાનો માર્ગ ખુલ્લી કરવાના હેતુથી પ્રમુખશ્રીએ વિચારપૂર્વક વ્યવસ્થિત યોજના ઘડી કાઢી છે भारी તો ખાતરી છે કે, પ્રમુખશ્રીના મનમાં આવું કોઈ હતું જ નહિ, મારા પોતાના મનમાં તો જરૂર નહોતું મિ રુઝવેલ્ટને તો ફક્ત એમ જ હતું કે, અમારા સમાન રસની જાનતોની ચર્ચા કરવાની મૌઘી સારી કુરસદ તેમને ભોજન દરમિયાન અને તે પછી મળશે.

આ ભોજન મળધી લોકોમાં જે રસ જાગ્યત થયો હતો તે ખાસ વિચિત્ર અને કારણ વિનાનો લાગતો હતો તે એટલા માટે કે, તે અગાઉ મેં 'વિન્ડગર કેસલ'માં મહાગણી વિક્ટોરિયા

સાથે ચાપાળી મ્યાં હતા, ઉત્તરના લગભગ દરેક મધ્યાનના ગનનું માથે હું જમ્યો હતો, મુઘેડની ન્યુનિતીના ઉત્તમ-સમયે શિકાગોમાં જોડવાયેના ભોજનમાં પ્રમુખ મેન્ડિની માથે એક જ ઓરડામાં મેં ખાણુ લીધું હતું અને માત્ર પ્રમુખ હોરિમન માથે પરિસમાં તથા બીજી વચ્ચી પ્રખ્યાત જાહેર ચિંતિઓ માથે પણ જમ્યો હતો.

આ પ્રમુખ પત્રી કેટલાક અધવાડિયા માટે ફારિડામાં પ્રવાસ કરેલો હતો. હું ટ્રેનમાં છું એવી કોઈ ને કોઈ રીતે આખી રેનવે નાઈન ઉપર લગભગ મોને ખમર પડી ગઈ હતી પરિણામે, લગભગ દરેક ઝેરને સોફોનું મંગા ટ્રેનમાં ચડી જઈ મારી માથે હાથ મેળવતું હતું. ગેઈન્સવિલે 'ની નજીક એક નાના ઝેરને એક ગોરો ટ્રેનમાં લખવ થયો. એના પોશાક અને એની ગીતભાત ઉપરથી જણાતું હતું કે એ તે પ્રદેશનો એક નાનો ખેડૂત હતા. એણે મારી માથે અત્યંત ભાવથી હસ્તવૂનન કર્યું, અને કહ્યું. 'તમને જોઈને મને ખૂબ આનંદ થયો છે. મેં તમારા વિષે નાબળ્યું છે, અને તમને જોવાની મને લાગ્યા વખતથી ઈચ્છા હતી.' આવા હાર્દિક આવકારથી સ્વાભાવિક રીતે હું ખુશ થયો. પરંતુ મને નિહાળ્યા બાદ એણે જ્યારે કહ્યું કે, 'મોલો, તમે એક મહાન પુરુષ છો, આ દેશના સૌથી મહાન પુરુષ છો, ખરું ને', ત્યારે મને અચ્ચો થયો.

નમ્રતાથી મેં એનો વિરોધ કર્યો પરંતુ એણે તો ડોક 'ધુણાવી આમહપૂર્વક ફરીથી બોલવા માડ્યું, 'હા, માર્ડન, આ દેશમાં તમે મૌથી મહાન પુરુષ છો' હવે મેં તેને પૂછ્યું કે, 'પ્રમુખ રુઝવેલ્ટ વિરુદ્ધ તમારે કઈ મંદવાનું છે?'

અને માથે સાથે મેં એને કહ્યું કે, સયુક્ત મસ્થાનોમા, મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે, પ્રમુખથી રુઝવેલ્ટ જ યોથી મહાન વ્યક્તિ છે એણે અવાજમા જરા વધારે બાર આણીને કહ્યું, 'કોણ રુઝવેલ્ટ ? તેમણે તમારી માથે બોજન લીધુ તે પહેલાં તો હું તેમને જ સૌથી મહાન માનતો હતો પરંતુ એ ખાણ્યાથી હવે મેં મારો નિર્ણય કરી લીધો છે'

એને આપણે સામાજિક દ્રેષ, કોમી દ્રેષ અને એના બીજા નામથી એળખીએ છીએ, એ વસ્તુ કેવા વિચિત્ર લક્ષણવાળી છે, ને શીખવતા અનેક અનુભવો અને યથા છે, ફ્લોગિઝાના ખેડૂતની પેની ઉક્તિ એક એવો અનુભવ હતો હું એવા નિર્ણય પર આ યો છું કે, આના પૂર્વગ્રહોને છોડનામા કંઈ માન નથી આ બામતમા, 'ભિષતા કૃતરાને ભાષવા દેવો' એ જ ઉત્તમ છે ફુનિયાના બીજા બધા દેશોની મારફત સયુક્ત મસ્થાનોમા પણ બધા વર્ગના લોકોને પોતપોતાના રિવાજો અને પૂર્વગ્રહો હોય છે તેથી એમને માન આપવું એ સામાન્ય બુદ્ધિનો એક અંશ છે જ્યારે કોઈ યુરોપના દેશોમા કે દૂર પશ્ચિમના દેશોમા કે હિંદ અથવા ચીનમા જાય છે, ત્યારે તમાના ચોક્કસ રિવાજો અને પૂર્વગ્રહોને તે માન આપવાને અને કેટલેક અંશે એને અનુકૂળ વર્તન રાખવાને બધાપેરો છે ઉત્તર અને દક્ષિણની પરિસ્થિતિની બામતમા પણ એ વાત એટલી જ સાચી છે દક્ષિણની હોટેલમા ગોરાઓ અને કાળાઓને એક જ સ્થાને સાથે રાખવાનો રિવાજ નથી, એક જ શાળામા ગોરાઓ અને હાથરીઓના બાળકો સાથે ભણાવવાનો રિવાજ નથી જે પ્રદેશમા હું ગયો હોઉં ત્યાંના લોકોના રિવાજ સંબંધી કદી મેં પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો કે કનિયો કયો નથી

આમ હોવાથી પ્રેમિટેન્ટ રુઝવેન્ડ માથે બોજન સેવામાં દક્ષિણના કાર્મ રિવાજ ઉપર હુમલો કરવાની મારા મનમાં જરા પણ વૃત્તિ નહોતી, અને મારી ખાતરી છે કે મિ. રુઝવેન્ડના મનમાં પણ એવી જગત્ત વૃત્તિ નહોતી એથી કેવીક વખત જે એવું કરવામાં આવે હ કે, અમે બેગા જન્મ્યા એ અગાઉથી બરોગર વિચારી લઈને ગોળી વીધેની યોજના અનુસાર જ હતું, એ મિનુટ વાણ વગરનું અપ્રમાણ કથન છે એ પ્રસંગ પાછળ કોઈ પણ ખ્યાલ કે હેતુ નહોતો પ્રમુખશ્રીની સગવડ જ એમાં હતી.

દક્ષિણમાં જન્મ્યો છું અને ત્યાંના તોફાનો પૂર્વમ્મહો, ગિનાન્ને અને પ્રણાવિમ્મો ડું પૂરેપૂરું મમજી છું આખી પરિસ્થિતિને પૂરેપૂરી નહિ મમજનારાને મ્હાય આ વિચિત્ર સાગરો, પરંતુ દક્ષિણને ચાહનારો માણસ છું દક્ષિણની પ્રગતિ અને આગત વધારે એવી દરેક બાબતમાં મારા પ્રતા વધારે ઠીકા મ્મ ધરાવનાર બીજો કોઈ પણ ગોરો માણસ દક્ષિણમાં નથી બીજી કોઈ નહિ તોય આ કાગ્યસર પણ હું ચાહીને કે જાણીબૂજીને કહી એવું ન કરું કે જે, મારા અભિપ્રાય મુજબ, એ જાતિઓ વચ્ચે વડવાશને ઉસ્કેરે અથવા ઉત્તર અને દક્ષિણ વચ્ચે ગેરસમજ જીભી કરે.

હવે આ કિસ્સા અંગેની ઉસ્કેરણી રહી નથી એને જો હું આઉન્મરિન (ટેક્સાસ) મા ફાગી નીખેલા તોફાનને લીધે, હમમીઓની પચીસમી પાયદળ દુકડીના અમુક વિભાગને વિખેગી નાખવાના જાણીતા દુકમ મળ્યાની વાત હવે યાદ દેવડાવું તો કદાચ એ અયોગ્ય ગ્યાને નહિ મળાય મિ રુઝવેન્ડના જે લક્ષણો મે ■ સ્થેપ કર્યો છે એ લક્ષણ

દૃષ્ટાન્ત આ બાબત પૂરુ પાડે ■ હજારો સિપાઈઓ ગુનેગાર હતા એમ માની લેવા છતાં, તેમને જે રીતે મિ. રુઝવેલ્ટે સજ્જ કરી તેની માથે હું મમત નહોનો, એ બીના અહીં કહેવામાં મને વાધો નથી એ હુકમ કાઢતા પહેલાં કેટલાય દિવસ અગાઉ, તેઓ શુ કરવાના હતા એ સમજી, તેમની હમેશની નિષ્પાક્સ રીતે, તેમણે મને વાત કરી હતી મેનિફેસ્ટ શિક્ષા કરવાની બીજી કોઈ રીત જોઈ કાઢવા એ તેમને આગ્રહ કર્યો હતો કેટલીક બાબતોમાં તેમણે બાઈબેલ અભિપ્રાય ફેરવાવામાં કદાચ હું કામચુ બન્યો હતો, પરંતુ આ બાબતમાં તો તેમણે મને જણાવી દીધું કે, એને એક ચોક્કસ નિર્ણય કર્યો છે અને તેને તે ફેરવનાર નથી, કારણ કે એ તે ખરા છે એવી એમને ખાતરી હતી.

જે સમયે આ પ્રખ્યાત હુકમ નીકળ્યો તે સમયે આખી દુનિયામાં કર્નલ રુઝવેલ્ટ જેવી બીજી એક પણ વ્યક્તિ નહોતી કે જે અમેરિકાના એક કરોડ હજારોની એમના નેટલી પ્રેમપાત્ર હોય પ્રમગ આવે ત્યારે દરેક વખતે હજારોએ તેમની પ્રશસના ગીત ગાતા હતા તે તેમની પ્રેમભૂતિ હતા. પરંતુ આ હુકમને પરિણામે, થોડા જ દિવસમાં — અરે, હું કહું કે થોડાક જ કલાકમાં, એક કરોડ મનુષ્યોના એ ગુણગાન ટીકા અને નિંદાની મગૂહ ઘોષણામાં ફેરવાઈ ગયા.

મિ રુઝવેલ્ટના અનેક ઉત્તમ મિત્રોએ — ગોરા અને કાળા બન્નેએ — આ હુકમ ફેરવવાને અથવા તો સુધારવાને તેમને વારંવાર વીનવ્યા અને આગ્રહ કર્યો પ્રેસિડેન્ટ ટેફ્ટ, કે જેઓ તે સમયે સુદમત્રી હતા, તેમણે પણ એ હુકમ ફેરવવાને કે સુધારવાને આગ્રહ કર્યો એ પણ એવો જ આગ્રહ કર્યો

પરતુ તેઓ તો નિશ્ચય રહ્યા અને ના પાડી તેમણે કહ્યું કે
મારી વાત સાચી છે એમ મને ખાતરી થઈ છે, અને વખત
જતા એન ન્યાયીપણું પુરવાર થશે

આ હુકમના પરિણામ વિષે મને જોડી ચિંતા થતી હતી
છતાં મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે તોફાની વાવાઝોડ પસાર
થાય ત્યાં સુધી, મિ રુઝવે > જે ધીરજ ગંભી ગહ જોઈ
એને માટે મારાથી પ્રશ્નસા કર્યાં સિવાય રહેવાયું નહિ આ
દેશના હુકમી લોકોની બાબતમાં જે મામાન્ય નીતિ અપ્પત્યાર
કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો હતો, તે માર્ગમાથી ચલાવમાન
થઈ આવ્યા પાછા જવાની, તમના ઉપર આ ગીમઓએ અને
ધિક્કારે અમર કરી હોય, એમ હું માનતો નથી બ્રાઉન્સ
વિવના એ મનાવ પડી તેમણે હુકમીઓ સાથેનું પોતાનું
વલણું પહોંચાના જેવું જ મિત્રાચારી-ભરેલું રાખ્યું હતું

આ હુકમ બહાર પડ્યા પછી મહિનાઓ પમાર થયા
છે, ઉસ્કેરાટભરી ચળવળ શમી ગઈ છે, અને કડવાણ અદસ્ત
થઈ ગઈ છે અત્યારે હુકમીઓના મોગ ભાગને લાગે છે
કે, મિ રુઝવે > એ હુકમ બહાર પાડવામાં જૂલ કરી હતી,
છતાં અમેરિકાની એક કરોડ હુકમી જનતા માટે તેમના કમળ
વધારે લોકપ્રિય અને પ્રેમપાન ચક્રિત બીજી એક પણ નથી
એમ હું કહું તો તેમાં ખોટા પડવાનો ડર નથી એમ મને
લાગે છે

કેળવણીપ્રચાર માટેના પ્રવાસો.

કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે, (જેમાંના ઘણાખરા ‘લિટલ રોક’ (આર્ક.)ના હજારી ધંધાદારીઓ હતા એવા) કેટલાક અગત મિત્રો સાથે આર્કેન્સાસ અને ઓકલાહોમામાં એકાદ અઠવાડિયુ મેં પ્રવાસ કર્યો હતો. તે દરમિયાન ત્યાંના ઘણાખરાં મુખ્ય શહેરોની અગે મુલાકાત લીધી હતી, અને ન્યાં ન્યાં લાગ અને સમય મળ્યા હતા ત્યાં ત્યાં મેં જન્મે જાતિના શ્રોતા-સમૂહ સમક્ષ વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતા.

આ પ્રવાસને માટે કાઢેલા આઠ દિવસમાં, અને તેટલી અનુકૂળતાની સાથે શક્ય હોય એટલો વધારે પંથ કાપવાના હેતુથી, સેન્ટ લુઈસથી અમે એક ખાસ મોટર લીધી. મને લાગે છે કે, ઈ. સ. ૧૯૦૫ના નવેમ્બર માસની ૧૭મી તારીખે અમે પ્રવાસ શરૂ કર્યો. અને તે પ્રવાસ મેં કરેલા બધા પ્રવાસોમાં એક સૌથી માદગાન અને રસિક છે.

જોન ઈ. યુશ કરીને મારા એક કેટલાય વર્ષના મિત્ર ‘લિટલ રોક’માં તિજેરી-કારકુનને હોદ્દે હતા અને એ સમયે તેઓ તે શહેરમાંના ‘હજારીઓના ઉલોગ મંડળ’ના પ્રમુખ હતા. તેઓ મને કેટલાય વખતથી આમહવેર કહેતા હતા કે, ‘લિટલ રોક’માં અને નજીકના ‘પાર્લિ બ્લક’ શહેરમાં હજારીઓ કેવી પ્રગતિ કરે છે તે જાતે આવીને જુઓ.

છેતરે તેમનું નિમંત્રણ સ્વીકારવાનો નિર્ણય કર્યા પછી મેં મન માથે નક્કી કર્યું કે, નજીકના ઓકવાડોમાં મરંધાનમાં તેમ જ ને વખતે જે 'રેડ દિવિન' પ્રદેશ હતો તેમાં દળમીઓ કેવી પ્રગતિ કરતા હતા એ મંજાથી કંઈક જોવાની તકનો સામ પણ સમજા.

એ મમયે દક્ષિણમાંથી દળરો દળમીઓ આ નવા પ્રદેશમાં આવ્યે જતા હતા, મારા પોતાના જ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ હાલના ઓકવાડોમાં મરંધાનના શુદ્ધ શુદ્ધ બાગોમાં કા નો ધરો કરતા હતા કે કાં તો સિદ્ધાંતનું કાર્ય કરતા હતા. ત્યાં દળમીઓ કેટલી પ્રગતિ કરી ગયા હતા એ વિષેની તાત મેં તેમની પાસેથી તેમ જ બીજાં સાધનો દ્વારા માંજણી. ખામ સાંભળેલું 'મરંધાગી' અને 'જોલી' ખામ વિષે. જોલી વિષે એમ માંજણેલું કે, દળમીઓથી ગાજતું ને નાનું ગામ થોડાં જ વર્ષમાં એક સમૃદ્ધ શહેર બન્યું હતું, ને તે આખા શહેરની અવગથા દળમીઓના હાથમાં જ હતી, અને એક પણ ગ્રામી ગહેવાગી ત્યાં નહોતો.

મારા પ્રવાસ દરમિયાન 'મિટલ ગોક' અને 'પાર્શ્વ બ્લક' ઉપરાંત ઓકવાડોમાં શહેર, ગુપ્તો, મરંધાગી, દક્ષિણ મેકેસ્ટ્રેટ, અને ઓકવાડોમાંનાં બીજાં કેટલાંક શહેરોની મેં મુલાકાત લીધી. હું કબૂલ કરું છું કે, આ બામના દળમી વમાહતીઓએ જે સાદસિક વૃત્તિ દાખવી હતી, તથા તેઓ ખામ કરીને આર્થિક અને ધંધાદારી દિશામાં જે પ્રગતિ કરતા હતા, તે જોઈને મને નવાઈ વાગી. મને કેટલાક ફતેહમદ નીવડેલા ખેડૂતો પણ મળ્યા તેમણે 'ટેકમામ' કે 'કેન્માસ'માં આવેલા પોતાના ખેતરો ગ્રામી કિંમતે વેચી દઈને આ

નવા પ્રદેશમાં આવીને પોતાના પૈસાનું ફરીથી રોકાણ કર્યું હતું. સંધ્યાનના લગભગ દરેક ભાગમાં, વેપારીઓ, શાકુકારો અને ધધાદારીઓનું મેં ઓળખાણ કર્યું. દક્ષિણ મેકેટેસ્ટરમાં, ઈ ઈ મેકેટેનિયલ્સ નામના એક ફનેલમદ રેલવે કોન્ટ્રાક્ટરને ત્યાં મેં મુલાકાત કર્યો હતો. એ ધધામાં રોકાયેલા મનુ મળનાર તેઓ પ્રથમ જ હમરી મદ્દગદર્ય હતા. ઓકલાહોમાં શહેરમાં આર્મટ્ ગિમ્મ નામના સદ્ગૃહસ્થ મળ્યાનું મને યાદ છે. 'હમસીઓના કના રાગ' તરીકે તેઓ ઓળખાતા હતા, કેમ કે ઈ સ ૧૯૦૦ માં પેરિસના પ્રદર્શનમાં સૌથી સરસ કપામતી ગાસડી માટે તેમણે ધનામ મેળવ્યું હતું. આ લોકોની માથે મેં નાતીલાપ કર્યો, અને હાડમારીઓ સામે તેમણે કેવી માથાદટ કરી પોતાનો ગગ્ગો કર્યો હતો, એ સંબંધી એમને મુખે જ વર્ણન સાંભળી, તેમ જ તેમની જૂવો નિદ મળ્યાઓ અને છેવટે પ્રાપ્ત કરેલા વિજયોનું વર્ણન સાંભળી મને ખૂબ મતો વધ્યો. સગડીન વીંટળાઈને મેં મેં આ રીતે તેમની સાથે ગાઢ સંસર્ગમાં આવ્યા પછી મને લાગ્યું કે, મારી જાતિને કયા જણો ધડી રહ્યા છે તની સમજ ખૂબી કાર્મ રીત કરતા આ રીતે હું વધારે ગડાણથી પામ્યો.

એક વસ્તુએ મારા હિપર ખામ અમર કરી દક્ષિણ-પશ્ચિમના આ નવા પ્રદેશમાં આવીને વસનાર હમસીઓની ગિયતિ, અને ત્રીસ વર્ષ પૂર્વે અખ્યાત થયેલા હિજરતના કિસ્સામાં ઘરમાર છોડી કેન્સાસ સંધ્યાનમાં રહેવા આવેલા લોકોની ગિયતિ વચ્ચે ઘણો તફાવત છે એ મમમે, દિગ્મૂઢ અને નિરાધાર બનેલા લગભગ આળીસ હજાર હમસીઓ, મોટે ભાગે તુમજિયાના, આર્કાન્સાસ, અને મિસિગિપીના

પ્રદેશમાર્થી નીકળી કેન્દ્રમાસમા જતા હતા,— એ આશાથી કે ત્યાં વધારે છૂટ અને વિગેરે સાંગી તકો મળશે. એ જ પ્રદેશોના લોકો સમગ્ર એ જ હેતુથી, આ વખતે એકલાહોમામાં ઈતરી પડ્યા હતા. એમા એક તકાવત એ હતો કે, આ બીજા જાણીતા વસાહતીએને ચોક્કસ ખ્યાલ હતો કે તેઓ કયા જગ્યા છે! તેમણે પોતાની સાથે અમુક મૂડી આણી હતી, ત્યાં ગયે તેમને શુ મળશે એનો તથા નિર્ણીત ગ્યાને પહોંચ્યા પછી પોતે શુ કરવા માગે છે એનો તેમને ઠીક ઠીક માથે ખ્યાલ હતો. પ્રજાની આ જે દિલ્લચાલોમા જે તકાવત છે તે, ત્રીસેક વર્ષના ગાળામા હજારની આમ જનનાએ ફેટલી પ્રમાણ કરી છે, એના એક અનિલાસલિપ્ત સૂચનરૂપ અને જાણીતો કે

પછીના પાંચ વર્ષો દરમિયાન, જુદા જુદા વેપારી અને ધંધાદારી હજારોએ માથે, મિમિમિપી, ટેનેમી, દક્ષિણ કોરોલીના, ઉત્તર કોરોલીના, ડેલાવેર અને વર્જિનિયા તથા પશ્ચિમ વર્જિનિયાના કેટલાક જાગ્રોમા થઈને મે એ પ્રમાણે નિગીજીલ કરતા પ્રવાસો કર્યા છે કેટલીય વેળા આ પ્રવાસો માટે ખામ ટૂંનો વારસો છે. જુને લીને અમે ધણી વધારે જાગ્રી મુમાફરીએ અમારા અનુકૂળ સમયે કરી શક્યા 'ગ્રીએ આ દરેક પ્રવાસ દરમિયાન મને મળતી તકોનો લાભ હુ લેનો. લોકોની સાથે વ્યક્તિગત મેળાપ કરી વાતચીત કરવા ઉપરાંત, કાળી અને જોગી જન્ને પ્રજાઓના મોટા ઓતામમૂઢ મમ્મ, એ જન્ને જાતિના કટ્યાણની અનેક જામનો વિષે વ્યાખ્યાનો આપતો. ખામ કરીને તેમની આગળ હજારોની સાગાઓની કાર્યસાધક શક્તિ વધારવાની જન્ને જાતિએને માટે ફેટલી અમત્ય છે એ સજાઈ હુ જોલનો ખરુ પૂઠો તો, આવા

એ ત્રણ પ્રવાસો મેં કર્યા હશે તે પહેલાં તો, જે મગ્યાનોની મેં મુલાકાતો લીધી હતી, તે દરેકના કાળા અને ગોગા બંને જાતિના લોકોમાં, જે પ્રવાસો હજમીઓની કેળવણીના હિતાર્થે મેં ઉપાડેલી હિલચાલ કે લડત ગણાતા થયા હતા.

આ પ્રવાસો કેવા પ્રકારના હતા, અને જે મગ્યાનોમાં હું ફરેલો ત્યાંના હજમીઓની સ્થિતિ વિશે તે પ્રવાસોથી મને કેવા પ્રકારની માહિતી અને મનજ મળતી, તે જતાવવાનો સારામાં સારો રસ્તો એ છે કે, ૧૯૦૮માં કરેલા મિમિસિપીના મારા પ્રવાસનું નિગતે ત્રણું આપું. મારા પ્રવાસના હેતુમાં તથા તેની મફળતામાં લોકને મર્વનાધારણુ રમ્મ હોનો એ જતાવવાને માટે, મારે કહેવું જોઈએ કે, જોકે મિમિસિપીના હજસી વેપારી મડળની દોરવણી નીચે હું મારા પ્રવાસો યોજતો હતો, છતાં મગ્યાનના હજસીઓનું લગભગ દરેક પ્રકારનું અગત્યનું દ્વિત માધનાર મડળોના પ્રતિનિધિઓ પ્રવાસનો કેટલોક ભાગ અમારી માથે થતા અથવા તો જે જે મથળોએ અમે મુકામ કરતા તે તે મથળોએ મહાઓને મફળ જનાવવામાં સહાય કરતા દૃષ્ટાંત તરીકે, અને ચાલુ છે ન પ્રમાણે, એ આઠ દિવસના પ્રવાસ દરમિયાન હજમીઓને કોના આઠ આઠ નેટલા પ્રમુખોએ અને વેપારમાં રૂતબ મેળવી હોય એવી વ્યક્તિઓએ હાજરી આપી હતી એમાં ચાર્લ્સ બેન્કમ (Charles Banks) નામના એક મદ્યુલગ્ય હતા મિમિસિપીના હજસી ઉદ્યોગ સ્થાપના તેઓ પ્રમુખ હતા અને સગ્યાનમાં એક સૌથી વધુ લાગવગ ધરાવનાર હજમી હતા અમારા પ્રવાસની વ્યવસ્થા કરી એને ફતેહમ જનાવવામાં, તેમણે સૌથી વધારે સીધી જવાબદારી ઉઠાવી હતી ફક્ત વેપારીઓએ

જ નહિ, પરંતુ એ ઉપરાંત જે જુદી જુદી ધાર્મિક સંસ્થાઓ તથા ગ્રુપ મંડળો, કે જે ખાસ કરીને મિસિસિપી વિભાગમાં સૌથી વધુ બળવાન છે, તેમના પ્રતિનિધિઓએ પણ, વેપારી મંધના સભ્યો માથે રહીને, સંસ્થાનના જુદા જુદા વિભાગોમાં ભરાયેલી સભાઓને બની શકે એટલી ફતેહમંદ તથા અસરકારક બનાવી, હતી.

મિસિસિપીના વેપારીઓએ, શિક્ષકોએ અને જુદી જુદી ધાર્મિક સંસ્થાઓના સભ્યોએ એકત્ર થઈને સંસ્થાનના હબસી બાળકોને યોગ્ય અને પૂરતી ફેળવણી આપવાનો નિઃવાર્થપણે પ્રયત્ન કર્યો છે. વળી હબસી આમ-જનતાને મિલકત મેળવવામાં નથા રહેવાના મકાનો બાંધવામાં ઉત્તેજન આપવા તેમજ, પોતાની લાગવગનો ઉપયોગ પણ કર્યો છે. આમાં મારી જાતિને જે ફતેહ મળી છે એ કંઈ ઓછી અગત્યની વાત નથી.

દૃષ્ટાન્ત તરીકે, અમારી પ્રવાસમંડળીના એક સભાસદ, ડૉ. ઈ. મી. મોરીસ 'ધી નેશનલ બેપ્ટિસ્ટ કન્વેન્શન' નામના જુનિયાના એક સૌથી મોટામાં મોટા હબસી મંડળના પ્રતિનિધિ છે. વીસ લાખ કરતાં પણ વધારે એ મંડળના સભ્યોની સંખ્યા છે તેવી જ રીતે જે. ડબ્લ્યુ. સ્ટ્રોટર, 'નિગ્રો પીયિયન' નામે મંડળની નાણાં સમિતિના એક સભાસદ તરીકે, લગભગ ૭૦,૦૦૦ સભ્યો તથા ૩૨૦,૦૦૦ ડોલરની મિલકત ધરાવનાર એક મંડળના પ્રતિનિધિ હતા. વળી ડૉ. એચ. ટી. કીલિંગ હાલમાં કિન્ડરો (કાન) ની હબસી કોલેજના પ્રમુખ છે; 'ધી આફ્રિકન મેથોડિસ્ટ એપિસ્કોપલ રિવ્યુ' પત્રના આધિપતિ છે હબસીઓ તરફથી પ્રસિદ્ધ થતાં

પત્રોમા એ એક નરમમા મરસ અને વધુમા વધુ લાગવગ ધરાવનારુ છે આજ લગભગ પચીસ વર્ષથી એ પત્ર અસ્તિત્વ ધરાવે છે

મે આ વ્યક્તિઓના નામોનો અને તેમની પદ્ધતિઓનો તથા હળસી લોકો ઉપગ્ની તેમની લાગવગનો એ ઉદ્દેશથી ઉદ્દેષ્ય કર્યો કે, હળસીઓના નૈતિક અને બૌતિક ધડનરમાં હાલ કેટલો નિશાળ પ્રમાણુમા રસ લેવાય છે એ તે દ્વારા જાણી શકાય

હું મિમિમિપી પહોંચ્યો ત્યાર પહેલા, હળસીઓ ત્યાં કેવી પ્રગતિ કરે છે એ સળવી મે આડકતરી રીતે ઘણું સાબળ્યું હતું એમને જે મુશ્કેલીઓ વેડની પડતી હતી એ સળથી પણ વર્તમાનપત્રો દ્વારા મે ઘણું સાબળ્યું હતું. દાખલા તરીકે મિસિસિપીના કેટલાક ભાગમાથી 'હાર્ટ', 'કેપિંગ' મડગોએ ઘણા મોટા ભાગના હળસીઓને હાડી કાઢ્યા છે એ મરચાનના જીમ્મ કેટલાક ભાગો એના છે કે જ્યાં હળસીઓ અને ગેરાઓ સલુક્ત સરચાનોના જીમ્મ ભાગોની માફક, વધારે મારો નહિ તોપણ, એટલો સારો વ્યવહાર રાખે છે

'મેમિંગ' છોડ્યા પછી 'અમે જે પહેલા રથને રોકાયા તે 'માર્થલ કાઉન્સિલ' નું 'હોની ગ્રિન્ડમ' હતું એ ન્યજ મિમિમિપીના હળસી લોકો માટે તામા મમયથી કેળવણીનું

* આ મડગના લોકો જોડુકમીથી પોતાને અણુમના લોકોને હાડી ઠટા અથવા તેા મારી નાખતા તેમનો પોશાક સફેદ રંગનો હોવાથી એમને એ નામ મળ્યું છે

કેન્દ્ર છે. યુદ્ધ પછી થોડા વખતમાં જ 'ફ્રીડ મેન્સ એર્મ્સ' અને 'મેથોડિસ્ટ ચર્ચ'ની 'મધર્ન એજ્યુકેશનન મોમ્બાયની'એ અહીં 'સ્ટેટ યુનિવર્સિટી'ની સ્થાપના કરી હતી. થોડા વર્ષ પહેલાં 'હોલી ટ્રિનિટી'માં 'સ્ટેટ નોર્મલ સ્કૂલ ફોર ટ્રેનિંગ નિર્મો ગીચમ' — હમસી શિક્ષકોને તાલીમ આપનાર શાળા — અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી જેને ગવર્નર વાર્ડમન (Vardaman) છેવટે ખતમ કરી હતી. આ મધ્યા ગુમાવવાથી અધ્યાપના હમસીઓ ધણા નિરાશ થયા હતા. તેમને એમ લાગ્યું હતું કે, આ શાળાના નિર્માણના પૈસા આપણની, પોતાની હવડની સત્તાથી ના પાડવામાં, ગવર્નર હમસીઓની કેળવણી ઉપર હુમલો કરતા હતા. 'નોર્મલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ'ની જગાએ એનું કામ સ્થળાંતર થયું, મિશન કોલેજની આગેવાની નીચે, એક નવી ઔદ્યોગિક અને ધાર્મિક સમ્યા નીકળી છે. પહેલાં બે વર્ષ દરમિયાન મિશન કોલેજ ખોલે બાંધે મિસિમિપીના હમસીઓ પામેથી નગબમ ૭૫,૦૦૦ ડોલરનો ફાળો ઉધરાવી શક્યા હતા. એ ગ્રંથ વડે તેમણે અર્વાચીન દમના બે મુદ્દા મમતો બાધ્યા છે. એ મને મકાનો નવી શાળાના કેન્દ્રરૂપ બન્યા છે. આ શહેરમાં તાજેતરમાં એ- 'મેથોડિસ્ટ નોર્મલ સ્કૂલ' પણ સ્થપાઈ છે. એની સ્થાપના કરનાર હમસી મેથોડિસ્ટ છે, 'સ્ટેટ નોર્મલ સ્કૂલ' કાઢી નાખવામાં આવી એના જવામમાં આ કામ એ લોકે પોતાના તરફથી મ્યું છે.

'હોલી ટ્રિનિટી'માં કેળવણી માટે મને જે ઉત્સાહ જણાયો છે તે તો ફક્ત સમ્યાનના જે બીજા બાંધોની મુલાકાત લીધી હતી તેમાં પ્રવર્તતા એ જ જાતના ઉત્સાહના મૂલ્યન રૂપ ઇ મિસિમિપીમાં 'ઉટિકા ઇન્સ્ટિટ્યુટ'ના મહાગૃહમાં

ઓતાઓ સમક્ષ મે ભાવણ ક્યું હતું ઈ સ ૧૯૦૩ના
 ઓકોગરની ૨૭મી તારીખે, વિવિધમ એવ હોટકકેનો
 નાગના ટંકેજીના એક સ્નાતકે એની ન્યાપના કરી હતી.
 ટંકેજી સમ્યા છોડ્યા પછી એણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે,
 હજમીઓના જે ભાગમા શાળાઓની મોટી વધારે જરૂર હોય
 એ ભાગમા જઈ ટંકેજી સમ્યાની દમે એક શાળા નાઢવી
 'હિન્ડક' પગથામા એણે વમવાટ કર્યો, ૩૫ કે ત્યા આગળના
 ૪૦,૦૦૦ હજસીઓમાથી ૧૩,૦૦૦ એવા હતા કે જેઓ
 વાચી કે લખી શકતા નહોતા. જે મમાજમા એ શાળા શરૂ
 કરવામા આવી હતી એ મમાજમા ગોરાઓ કરતા હજસી-
 ઓની નજવાનું પ્રમાણુ ઘણુ જ મોટું હતું એક ગોરા
 દીઠ માત્ર હજમીઓ હતા નેણે બહાર જમણેમા શિક્ષણ
 આપવાની શરૂઆત કરી હતી એતે જે કાર્ય કર્યો હતો,
 એના તરફ જન્ને જાતિઓની મહાનુભૂતિ મેળવવામા એને
 પહેલેથી જ ફતહ મળી હતી શાળા શરૂ કર્યા પછી પાંચ
 વર્ષમા જ પદર મો એરનું એક ખેતર ખરીદવામા તે
 ફતેહમદ નીવડ્યો હતો એ મમયે, ત્રણ મોટા અને અગિયાર
 નાના, શાળાના કામમા આવે એવા જુદી જુદી જાતના
 ઓરડાવાળા, અને દુકાનો તથા રહેવાના કામમા આવે એવાં
 મકાનો એણે બિમા કર્યા હતા. એક જમીનદારને યોગ્ય તથા
 આશરે ઠીસેક ખેડૂતોને કામમા આવે એવા મકાનો એ જમીન
 ઉપર આવેલા ૭ તેણે મને જણાવ્યું કે, ૫૬ માયવી
 સાયરીને કિમત કરવામા આવે તોપણ શાળાની માવકીની
 મિલકત ૭૫,૦૦૦ ડોલર કરતા પણ વધારે થાય. આ ઉપરાંત
 એણે એક દાન રૂંડ શરૂ કર્યું છે, જેથી એણે ત્યા આરંભેલુ

ભાગ એમની માવકીનો છે છતાં શહેરની કર આકારવા જેવી મિનકતનો ફક્ત એક અગિયારાશ ભાગ જ એ મિનકતની કિંમત છે.

ગતી શકે એટલો એકસ અદાજ કાઢતા, એ સમયે શહેરની જુદી જુદી મેન્ડોમા હમગીઓની લગભગ બે લાખ ડોલર જેટલી થાપણ જમા હતી આમાંની ૭૦,૦૦૦ ડોલર કગ્તા પણ વધારે રમ્મ શહેરની બે હમગી મેન્ડોમા જમા હતી મન એમ ખગર મગી હતી કે, આ ધમાઓમાંથી ધણાખરા તો આમવા દમ વર્ષા શરૂ થયા હતા, પરંતુ વસ્તુતઃ જોકસન શહેરમાં મોથી જૂનામાં જૂના ધંધાદારી તો એક હબસી મદ્દગદમ્મ જ હતા. મારી એ શહેરની મુલાકાત દરમિયાન તેમને ત્યાં મારો મુકામ હતો એથ. ની રીશર જોકમન શહેરમાં પોતાના ધધામાં એક આગેવાન ઉદ્યોગપતિ છે મારી મમજ પ્રમાણે, વીંમ વર્ષથી તેઓ એક રોડીખાનું ('એકરી') અને એક 'રેસ્ટોરા' (ઉપાદાગૃહ) ચલાવે છે. જોકસનના અનેક મુદ્દા હબસી ધરોમાં એમનું ઘર એક ઉત્તમ છે, જે જોવાની તક સમ્બાનના મારા પ્રવાસ દરમિયાન મને મળી હતી.

માગ પ્રવાસ દરમિયાન ધણા ઔદ્યોગિક માદગોએ મારું ધ્યાન ખેંચ્યું છે, તેમાં નાતશે (Natchez) ના એ ડગમ્મ કુમાના ઔદ્યોગ-બહાર અને કાર્યાલયે મારું ખામ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું ઈટેરી બે માગના એક મુંદર મકાનમાં તેમનો બહાર રાખવામાં આવ્યો છે મંયુક્ત મમ્બાનમાં જોડે દવાઓ વેચરાની દુકાનો ધણા હમગીઓની છે, છતાં એમનો બહાર મોગી મમ્મ દેખાવડો અને વ્યવસ્થિત છે.

પ્રવાસની અમારી યોજના આ પ્રમાણે હતી 'મેગ્નિસ'થી શરૂ કરીને 'ટેન' જવાનું હતું ત્યાંથી 'હોલી ટ્રિન્સ,' મુટિકા, નેકસન, નાતશે, વિકમબર્ગ, ટ્રેનવિવ અને માઉન્ડ બેથ જવાનું હતું ત્યાર પછી મિમિસિપી ઓળખીને આર્કમા આવેલા હેસિના શહેરમાં ગિરારનો દિવસ પસાડ કરવાનો હતો આ પ્રમાણે મિમિસિપીમાં અમારો કાર્યક્રમ સાત દિવસનો હતો વસ્તુતઃ અમે બીજા ગ્રંથોએ થોડાં તો હતા જ રેલવે લાઈન ઉપર જુદા જુદા ગ્રંથોએ ટ્રેનના યવસ્થાપક ગાડીને થોભાવવાની કૃપા કરતા હતા તેથી થણે ટેકાણે ગોરા અને હમસી શ્રોતાઓ સમક્ષ વ્યાખ્યાનો આપવાની મને તક મળતી આ ગીને આઠ દિવસના મારા આ પ્રવાસ દરમિયાન ચાગીસથી પચાસ હજાર શ્રોતાઓ સમક્ષ મેં વ્યાખ્યાનો આપ્યા હશે એમ કહું તો ખોટું નથી, એમ મારું માનવું છે અમે જે કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા તે કાર્ય માટે દરેક ગ્રંથના ગોરાઓ અને હમસીઓ, બન્ને જાતના લોકો અત્યંત રમ તથા ઉત્સાહ પ્રદર્શિત કરતા મને જણાયા હતા નેકસન શહેર ના કેન્વાલ વર્ધી હમસીઓના પ્રશ્નની ચળવળનું કેન્દ્ર મન્યું હતું ગોરાઓ એ શહેરની મહાઓમાં હાજર-રહે એ મનથી કંઈક વિરોધી સૂઝ નીકળ્યા હતા પરંતુ મને કહેનામાં આશુ હતું એ મુજબ, એ મહાઓમાં શ્રોતા-સમૂહમાં નીચેની ઘણી પ્રખ્યાત વ્યક્તિઓએ હાજરી આપી હતી, મનર્નર નોલ, વેફરેનન્ટ મનર્નર મેન્શિપ, મિસિસિપીના સૌથી ધનાઢ્ય મદ્યહમ્ય મેજર આર ડગ્લુ મિલ્સેપ્સ, દક્ષિણના મેથોડિસ્ટ એપિસ્કોપલ ચર્ચના બિશપ ચાર્મ બી ગેલોવે (જેમનું ત્યાર પછી અવસાન થયું છે), સંયુક્ત સંધ્યાના

માર્શલ એડગ એમ નિનમન અને જોકમન શહેરના પોત
માત્ર માટે

નાતો શહેરમા મબાના ઉદ્દેશમા ગોરાએને એટલે બધો
રસ પડ્યો કે જે નાટ્યગૃહમા મે રાખ્યાન આપ્યું હતું
એના બાડના પૈમા આપવાની ઇચ્છા પણ એમણે જણાવી
હતી એમા એમણે શરત એ મૂકી હતી કે મને ભતિએ
માટે મેં ની વહેચણી સરખે બાજે કરવી વિશ્વમર્ગમા મે
જે મોગ મમનમા વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું એ મમન બરફ
ગાઠીથી સપમવાની મગાના અબ્યામાર્થે કેવલા કાગ પવ ત
વપગતુ હતું મને જણાવવામા આપ્યું હતું કે મમામા હાજર
રહવા ઇચ્છનાર મેં કડો તોડીને જમાડા અભાવે પાછા ફર્યું
પડ્યું હતું એનવિવમા ન્યાયમંદિના મમનમા મે બાબ
આપ્યું હતું ત્યાં એટલા મધા લોકો આ રા હતા કે મમનમા
એ બાપણુ આપ્યા પત્રી, મકાનના પગથિયા ઉપર ઊભા
રહીને મહાગ્ના લોક મમક્ષ મારે એ જીભુ ન્યાખ્યાન પણ
આપતું પડ્યું હતું

મૌથી મોગમા મોગી અને ફનેદમદ મબા તો 'માફ -
બેયો'મા થઈ હતી એ સરે હમમીઓએ સ્થાપેલ છે અને
એની નવ થા પણ એમના જ હાથમા હ આશરે પણ
હમરે હમમીઓના સમ્યાનનું આ શહેર એ કેન્દ્ર પણ છે
આ શહેરની નજીકમા આશરે ત્રીસ હમર એર જેથી
જમીનની માવળ હમસીઓ ધરાવે છે 'માફ-ક બેયો' 'ડેલા'
નિહાન કેન્દ્ર છે ત્યાં હમમીઓની મખ્યા ગોગઓની મખ્યાને
તદન ઠાકી દે એટલી બધી મોગી છે—દન હમમીઓએ
ફક્ત એક જ ગારો હ 'માફ-ક મેરો' નિવાસ બીજા પણ

ધણા વિભાગો એવા છે કે જ્યાં હળસીઓની વસ્તીમાં એક પણ ગોરો રહેતો નથી. મારો અવાજ પહોંચી શકે એટલે દૂર આસપાસનાં ખેતરોમાં મારો શ્રોતામગ્ન હોઈ જતો. આ શહેરના હળમીઓએ પોતાના સ્વગભ્ય અને વેપાર ધધામાં જે ફેરફાર મેળવી છે તે એક ધ્યાન ખેંચે એવું દષ્ટાન્ત પૂરું પાડે છે. આ શહેરે મેળવેલી કાર્યસિદ્ધિઓએ તથા તેની શક્યતાઓએ મારી ઉપર ભારે અસર કરી હતી.

મિસિસિપીના આ પ્રવાસ દરમિયાન હું જે કંઈ જોઈ શક્યો હતો અને ખીજાં મુશ્કેલી દ્વારા મારાથી જે કંઈ જાણી શકાયું છે, એ ઉપરથી હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે, આંતરવિગ્રહ પહેલાના આખા સમય દરમિયાન એ મર્યાદામાં હળસીઓ જે કંઈ પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા એના કરતાં છેલ્લાં દસ વર્ષમાં તેઓ ધણ વધારે પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે. આનું કારણ મોટે ભાગે તો એ હકીકત ઉપર અંતરબેહુ છે કે, જે સમાજમાં તેઓ વસવાટ કરે છે એ સમાજમાં બળતર થઈ પડવા માટે જમીન પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, ધરો બાંધવા જોઈએ, અને પૈસાની બચત કરવી જોઈએ, એ બાબતો હળસીઓએ શીખી લીધી છે સામાન્ય રીતે એમ ધારવામાં આવે છે કે, મંદુક્ત સમ્પ્રદાયોમાં ખીજે ઠેકાણે હળસીઓને પોતાની ઉત્પત્તિ કરવાના પ્રયત્નમાં જે વિરોધનો સામનો કરવો પડે છે, એના કરતાં મિસિસિપીમાં એવા વિરોધ વધારે વહેારી શેવા પડે છે. પણ એ માથે એટલી વાત પણ સાચી છે કે, ખીજાં કોઈ પણ સ્થળ કરતાં, હળસીઓને આ ગ્યજે વધારે સારી રીતે જાણ્યાં ગયું છે કે, કરકસર અને ઉદ્યોગની ટેવ પાડવાથી, બિયકત મેળવવાથી અને પોતાની જાતને ખીજાઓને ઉપયોગી

કરવાથી, એમને માટે આશાનું એક દાર ખુલ્લું રહેલું છે અને શિક્ષણવામીઓ એ દારને અંધ કરવાની કૃતિ ધરાવતા નથી.

દું જે કહેવા માગું છું એના દૃષ્ટાંત તરીકે કહું છું કે, દું 'હોલી સ્પ્રિંગ્સ'માં હતો એ દરમિયાન મારા મનુષ્યમાં આવ્યું હતું કે, જોકે ગોરાઓની મંથ્થા હજમીએને ઠાંકી દે એટલા પ્રમાણમાં હતી — માર્શલ પરમણામાં તથા ગોગએ એક હજમીનું પ્રમાણ હતું. — તોપણ આંતરવિમલ પત્રી એક જ 'વિનિયંત્ર' (હજમીઓનો ખોડો કાઢવા માટે ગોરાઓએ યોજેલી પદ્ધતિ)નો પ્રમંથ બન્યો હતો. બન્ને જાતિઓને મેં ત્યારે પૂછ્યું કે બંને જણ આ પ્રમાણે મિત્રાચારી બરેલી રીતે સાથી એકત્ર ગદી શકે છે, ત્યારે બંનેએ બરાબર એક જ જાતનો જવાબ આપ્યો હતો કે, ધણા હજમી ખેડૂતો પામે એમની પોતાની માલગીનાં જ ખેતરો છે, અને તેથી જ એ પ્રમાણે બન્યું છે. વળી આ પરિણામ માટે બીજાં કારણો પણ જરૂર હતાં. તેમાં એક એ હકીકત્ત્વ હતી કે, 'મિમિસિપીના ઓલ્ડફોક્સ'ના કોપાધ્યક્ષ, જેઓ 'હોલી સ્પ્રિંગ્સ'માં ગેટા હતા, તેમને નામે ધણી વખત સ્થાનિક મેંકમાં બે લાખ ટોલર જેટલી રકમ જમા ગટેલી હતી.

મેં ઉલ્લેખ કરેલા કેળવણીવિષયક પ્રવાસોનો દેવ મારી જાનિની આમજનનાની રિયલિટી નજરોનજર જોવાનો હતો એટલું જ ફક્ત નહિ, પરંતુ બંને જાતિઓ વચ્ચે ખરેખરી રીતે કેવા પ્રકારનો મંજૂર અસ્તિત્વ ધરાવે છે એ પણ જોવાનો હતો; અને બની શકે તો, જે નમાજની દું મુલાકાત લેતો હતો એ અમારના જોગ અને કાળા શોકો વચ્ચે પગપર

સહાયરૂપ સંજ્ઞા બધાય એ જાણત મે શબ્દો કહેવા હતા.

આ પ્રવાસો દરમિયાન મે ૧૧ વાર એ પણ જોયું હતું કે, જ્યારે જ્યારે હું કોઈ હજારી શિક્ષક, વેપારી, શાહુકાર કે દાકતરને પૂછતો કે એ પોતાના ધધામા શરૂઆત રાી રીતે કરી શક્યો હતો, ત્યારે દરેક જણ તરત જ લગભગ એક અચૂક જવાબ આપતો કે, 'પોતાના શહેરના અમુક જણીતા ગોરા સદ્ગુણથી એની ગિત્રાચારી એનું કારણ હતી. એ ગોરા માણસે કા તો એને એના ધધાના સોદાઓમા સલાહ આપી હતી, કે કદાચ પૈમા ધીમાં હતા, અથવા તો તેને લાભ થાય એવી રીતે એની બચતના પૈમાના રોકાણની જગા બતાવી હતી, અને એમ એ આગળ નધ્યો હતા કેટલાક દાખલાઓમા એવું હોતું કે, જે માણસોએ ખાનગી રીતે હમમીએને મિત્રભાવે મદદ કરી હોય એ જ લોકા, જે સમાજમા તે રહતા હોય એની મદાગ, હજારીઓના મખત વિરોધી અને કદા દુસ્મન તરીકે તમના જાહેર જીવનમા જણીતા હોતા.'

દક્ષિણમાના મારા પ્રવાસો દરમિયાન આ અનુભવો મને એટલી બધી વાર ફરી ફરી થયા છે કે મન જાતિએ વચ્ચે સાચેમાચે જે સંજ્ઞા છે એનું બહુ જ કમાળ સૂચન જાહેર વ્યાખ્યાનોમાથી કે વર્તમાનપત્રોના મમાચાર ઉપરથી મગી શકે છે, એમ ૫ શીખ્યો છું કેણું જાણે કેવી રીતે, પણ જ્યારે કાઈ દક્ષિણનો રાજદારી પુરુષ વ્યામપીક ઉપર જાહેર વ્યાખ્યાન આપવા જિલો થાય છે, ત્યારે હમસીને વબોરી કાઢવાનું કામ તેને તદ્દન વ્યાભાવિક થયું છે. એટલા મધા લાના સમયથી તે એમ કરતો આવ્યો છે કે એ પ્રમાણે કરવું એ એનો ખીજો વ્યભાવ બની ગયો છે.

શિક્ષણવિષયક જે વર્ણવેલા આ પ્રવાસોનો એક સામ એ કે કે, તેનાથી દક્ષિણના લોકોને જાહેર મહામા બોલા યઈ, હજમીઓ વિશે પોતાના હિંમતના લેડાણમાં કેવી સાગણી ગેલી હોય છે, એ કહેવાની તક મળી જાય છે.

દક્ષિણના લોકો તે નબાઓ દાગ, હજમીઓ પ્રત્યેની એક એવી સામળી પ્રગટ કરે છે કે જે તેમના ચાગ્રિમા ગેલા બીન અને હિંમત બાવનું ચિહ્ન છે, અને જે બાવ કોમી બેદની સાગણીઓ અને ગાજકાગળી ઝડપોને લીધે દુનિયાની નજરે વધારપડતા સાચા સમયથી આવે નથી.

ઉત્તર કેરોલિનામાં યર્નિ જે એલા પ્રવાસમાંથી પાછા ફરતા સમયના જવા બાગોના પ્રખ્યાત માણસો તરફથી મને પત્રો મળ્યા હતા જે જે કંઈ કંઈ હતું અને માગ પ્રવાસથી જે જે કંઈ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન ગણ્યો હતો, એને એ પત્રોમાં એમણે અનુમોદન આપ્યું હતું આ પત્રો મોકલવામાં વેપારીઓ હતા, જાહેર હવનમાં બાગ તેના અથવા લઈ ચૂકેલા માણસો હતા, તેમ જ શાગાઓના ગદપનિઓ પણ હતા દયાન તરીકે, દુ ચાન્ડ એવ ફૂનની વાન મીસ વિનન (એન મી) ની લેશાગાઓના તેઓ નિરીક્ષક છે ઈ મ ૧૯૨૮માં એટલાન્ટામાં બગાયેલી કેળવણી પશ્ચિમમાં તેમણે એ નિવેશ વાચ્યો હતો, જેમાં તેમણે હજમી શાગાઓની પૂરેપૂરી ખાતરી મારવી તરફેણ કરી હતી એવી તરફેણ કરેલા મીને લેખ જે કદી વાચ્યો નથી તેમાં આ પ્રમાણે લખવામાં આવ્યું હતું:

‘તમારી મુલાકાત અને એની જે અસર અહીં વિદ્યમાન થઈ એ સજબી મારી અસર હરની સાચી પ્રદર્શિત કરવા કે

આંતર્યું છે. 'અમારી ગોરી પ્રતિના તથા હજસીઓના સર્વ વર્ગોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો સરસ્વતી આતાસમૂહ તમને મળ્યો હતો. શહેરમાંના સંખ્યાબંધ ઉત્તમ ગોરાઓએ મને કહ્યું છે કે, તમે અત્રે જે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તે અહીં અમારેલાં બીજા વ્યાખ્યાનોમાં સૌથી સરસ હતું. તેમનામાંના ઘણા એમ કહે છે કે તમારે પાછા અહીં આવવું જ જોઈએ. કેટલાક તો એક યોદ્ધા વખારનું મકાન બાંધે છે, જેથી કરીને તમારું વ્યાખ્યાન બધાય જણ સમજી શકે.

તમારા અહીં આવતા પહેલાં હજસીઓને પોતાની ગાળા પ્રત્યે જે પ્રેમ હતો એ પ્રેમ વધારે મજબૂત બન્યો છે અને ગોરાઓ પહેલાના કરતાં એને માટે વધારે મગરબ બન્યા છે. તમે વ્યાખ્યાન આપી શકો એને માટે અમારી પાસે એક સાળાનું મકાન હતું એથી મને આનંદ થયો હતો. આ હજગી સાળા ૨૨ વર્ષે વધુ ને વધુ સારી બનશે. કરવા યોગ્ય લખમમ જાણ આ ગાળા કરતી નથી, પરંતુ અમે આનંદ તો વધીએ છીએ. હવેથી બનિયમા એની સામે નજરો વિરોધ ધરો. પહેલા ન્યારેય હતી તેના કરતા હવે મને વિરોધ ખાતરી થઈ છે કે, હજસી બાળકની ફેળવણીનો પ્રસન્ન યોગ્ય સ્વરૂપમાં રજૂ કરવામાં આવે, તો ગોરાઓ તેમાં શ્રદ્ધા અને મમતાવાળા થશે. અમારી હજસી ગાળા સામે ગોરાઓ કરતા કાળાઓનો વિરોધ વધારે છે. વસ્તુતઃ શહેરના એકેએક ગોરાનું તમે પરિવર્તન કરી નાખ્યું છે.'

નિરીક્ષક ફૂન સાહેબના પત્નો મેં એટલા માટે ઉદ્ગ્રેષ્ઠ કયો છે કે, દક્ષિણની વધારે યુવાન પ્રજામાં હજસી અને એની ફેળવણીના પ્રશ્ન સંબંધી સાચા દિવથી વિચાર કરનાર ગોરાઓના વલણનો નમૂનો એ બતાવે છે. વળી પુત્ર ઉંમરના દક્ષિણવાસીઓની હજસીઓ તરફ કેવી લાગણી હતી એનો ખ્યાલ તમને હું આપીશ. એને માટે આલિન્સવિલ (ટેન.)ના

ન્યાયાધીશ ગોન્ડના હિચ્ચારેલી કેટલાક સુબેદો ટાકીશ તો વધારે મારો ખ્યાવ આવશે એમ મને લાગે છે એમના શહેરમાં મેં જે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું એની પૂર્ણાકૃતિ મમથે એમણે થોડીક ટીકા કરી હતી.

ન્યાયાધીશ ગોન્ડ જે બૌદ્ધ હતા એનું એક દૃકાક્ષી નિવેદન લેવામાં આપ્યું હતું અને પાછળથી તે નીચે મુજબ 'બોમ્બેન ટ્રાન્સક્રિપ્ટમાં' પ્રમિદ્ધ થયું હતું

'હું અહીં દક્ષિણમાં જન્મીને મોટો થયો છું અને જીવન દરમિયાન બેઠો સમય દબમીઓના સમ્રાજ્યમાં આવ્યો છું અને લાગે છે કે, દક્ષિણના એક ગોરા તરીકે દબમીઓનું મારે માથે એક એવું કલ્પ છે કે જે હું જીવી ચૂકી ગયો નથી દક્ષિણનો કોઈ પણ ગોરા જીવી પલ્લુ એ કલ્પ ફરી ગયો નથી દક્ષિણના ગોરા માણસને પોતાનું ઘર, પોતાની સ્ત્રી અને પોતાના બાળકો એ સર્વે દબમીઓની કાળજીમાં સુપ્રત કરીને યુદ્ધમાં જવું પડ્યું હતું પરંતુ મેં દંડ સુધી એક પણ દાખલો એવો સામળ્યો નથી કે જેમાં એ વિશ્વાસનો બંધ થયો હોય, અથવા તો બિનવત્તાદારી બતાવવામાં આવી હોય. તે સમયથી ઈશ્વરને માથે રાખી મેં કસમ ખાધા છે કે, હું જીવીશ ત્યાં સુધી દબમીઓના ઉપમાર નીચે રહીશ અને કોઈ દિવસ એમને અન્ધાર કરીશ ત્યાંથી હું એવા અભિપ્રાય ઉપર આવ્યો છું કે, જે ગોરા ઈશ્વરની નજરે એમ નથી માનતો કે આ દેશના દબમીઓનો એ કાળો છે, એ મનુષ્ય જ નથી આ દેશમાં કોઈ લોકો બીજા લોકોના કરી જ ની હોય તો એ દક્ષિણના ગોરાઓ દક્ષિણના દબમીઓના કાળો છે. એવિયો નદીની સામી પાર રહેનાર ગોરાઓ પણ દબમીઓના કાળો છે. પરંતુ ઈશ્વરની સમક્ષ, મારી પ્રમાણિત માન્યતા એવી છે કે, દક્ષિણના ગોરાઓ દક્ષિણના દબમીઓના જે પ્રમાણમાં કાળો છે એના દિસાએ એમનું કલ્પ કંઈ પણ લેખમાં નથી દબમીઓએ

ગોરાઓની ઘણા વર્ષ સુધી વફાદારીથી સાચી સેવા બજાવી છે. એના બદલામાં ગોરાઓ હજારોની પ્રત્યે, એમના બાળકો પ્રત્યે, અને તેમના પણ બાળકો પ્રત્યે પોતાની ફરજ આદા કરવામાં નિષ્ફળ નીવડે, તો ગોરાઓ, એમના બાળકો, અને એમના પણ બાળકો ન્યાયદિધી કેવા લેખારો, એનો ખ્યાલ કરતા હું ધણી વાર આશ્ચર્યમાં પડી જાઉં છું.

‘મારો જન્મ થતા જ મારી માતા મૃત્યુ પામી હતી. હવે હું જન્મ થતો જાઉં છું ઈશ્વરકૃપાથી હજી પણ જીવે છે એવા એક જન્મ હજારો રોગીઓને મને પોતાના હાથમાં લીધો, અને હું પુખ્ત થઈ ઉભરતો જાઉં છું ત્યાં સુધી સલામતી પ્રેમપૂર્વક મને ઉઠેર્યા વળી, આજ તે જન્મ છે છતાં, મારી સ્ત્રી અને બાળકો માટે પણ તે હમેશા એ જ પ્રમાણે કાર્ય પ્રણીત કરે છે.

‘કેટલાક સમય પહેલાની એક વાત મને સારી રીતે યાદ છે. માડુ સૌથી નાનું બાળક બળિયાના હાથે રોગથી પીડાતું હતું. એની માવજત કરતો હું એક અધારા ઓરડામાં બેઠો હતો. દુઃખથી અતિશય બચાવ બનીને મારી પત્ની દાદરને મથાળે બેઠી હતી (અમારા નાના બાળકની સ્થિતિને લીધે અમારે એકબીજાથી જુદા રહેવું પડતું હતું. અમારા કુટુંબના બીજા માણસોથી પણ અમે જુદા મેડા ઉપર રહેતા હતા.) મારી પત્નીએ મને નીચે બેસાડીને જણાવ્યું કે, અમારું એક બીજું બાળક પણ બળિયાના હાથે મર્યું છે, એવો એને લાગે છે. અમારી સ્થિતિ કેવી વસંતી થઈ હશે એનો તો હમને સહેવાઈથી ખ્યાલ આવ્યો હતો એ બાળકને બાળીના જાંઘાથી વિખૂટું પાડવાની જરૂર લાગી ગઈ હતી પણ એ બળિયાનો હાથ જાણે છે કે કેમ એની હાલત મને હતી તેથી અમે જે ઓરડામાં રહેતા હતા એમાં એને અમે આજી રાખતા નહોતા. વળી જે ઓરડામાં એ હતી એમાંથી એને બહાર કાઢવાની પણ આવશ્યકતા હતી. એને એક જુદા ઓરડામાં રાખવી જ જોઈએ જે ઓરડામાં એને લઈ જવામાં આવે, એ ઓરડામાં એની

મા કે હું જઈએ, એ સલામત પણ નહોતું અમારા બેભાષી કાઈની પણ કાળજી સિવાય આ ઓરડામા એને રહેવું પડે એમ હતું પણ એ જ વખતે, જે હજમી વૃદ્ધ અમ્માએ કાળજીપૂર્વક મને ઉછેરીને મોટા થોડો હતો, એ જ વૃદ્ધ અમ્મા ત્યાં આવ્યા ને અમને કહ્યું, 'બળિયા હોય કે ના હોય, આજ રાત્રે' કે કોઈ રાત્રે, એ બાળક ઓરડામા એ હું રટી રહે જ નહિ મને બળિયા યાચ અને હું ભડે તો મરી નહિ, પણ હું તો એની સાથે જ રહીશ' આમ પતીને તે એના ઓરડામા ગઈ જ અને સવાર થતાં સુધી ત્યાં જ રટી, જરૂર હોય ત્યાં સુધી એ ત્યાં રહેવા ખુશી હતી પરમાત્મા એ વૃદ્ધ છવને સુખી રાખે.'

'મિ વોસિગ્ટન અને પધાર્યા છે અને એમણે આપણી સાથે વાતો કરી છે એથી મને આનંદ થાય છે. પોતાની ભતિના તેઓ ગૌરવરૂપ છે અને બીજી કોઈ પણ ભતિના તેઓ ગૌરવરૂપ અને એવા છે હું ઇચ્છું છું કે, આ દેશમા બે એમના જેવા બીજા ધણા માણસો હોય.

'મિ વોસિગ્ટન, હું પરમાત્માને પ્રાર્થના કરું છું કે, તમારી ભતિને ઉન્નત બનાવવાના હેતુમા તે સદાય તમને હોરે, અને તમને વિનંતી કરું છું કે, દક્ષિણના ગોરાઓ તેમ જ હજમીઓને તમારી ભતિની કમતિ અને દક્ષાર કરવા તમે પ્રેરણા આપો.'

હમસીઓના ઉચ્ચ ઘડતર માટે અમે જે પ્રયત્ન કર્યો છે એને માટે મહાનુભૂતિ દર્શાવતા, તથા મારી ભતિના દક્ષિણમા રમ પ્રદર્શિત કરના સદેશ દક્ષિણના દરેક ભાગમાથી હાલના વર્ગોમા મને મળ્યા છે તેમ છતાં, એવાજામાના મારા કાર્યની લગભગ શરૂઆતથી જ મારા પડોશીઓએ, ખાનગી તેમ જ જાહેર રીતે, મને ટેકા અને ઉત્તેજન આપ્યા છે. એ ઉપરાંત, હું જે કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરના હતો એનાથી પરિચિત દક્ષિણના દરેક ભાગના નોંધી સરમખા સરક

ગોરાઓએ પણ એવો ટેકો અને ઉત્તેજન આપ્યાં છે. જ્યારે જ્યારે હું નાણિગેદ જની જતો, ત્યારે ત્યારે શુભેચ્છાના આવા સંદેશાથી મારામા શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ છે મારી જાતિના લોકો તરફ અવારનવાર અન્યાયી અને ખોટું વર્તન રાખવામાં આવ્યું છે, છતાં આવા સંદેશાઓએ મને બાંધે વિશે શ્રદ્ધા રાખવાનું શીખવ્યું છે, અને એમ માનના કયો છે કે, હવેસીની અદર દક્ષિણના જીવનનું એક અનિવાર્ય અંગ જનવાની તાકાત બરેલી છે, તેની આસપાસ વસતા ગોરી કેમના માણસો તેનાથી ખીતે તેને સહી લે એમ નહિ, પણ તેનો વિશ્વાસ કરે અને આદર આપે એવું અંગ જનવાની શક્તિ એનામાં છે.

હજસીઓ પાસેથી હું શું શીખ્યો

કોઈ એક એવો પ્રશ્ન કે જે મને વારંવાર પુછાયા કરતો હોય તો તે આ છે : ‘શુદ્ધ કાળા સોહીવાળા હજસીમાં મિત્ર સોહીના મનુષ્ય જેટલી શક્તિ અંયવા સાધકાન છે ?’

કાળા, બદામી કે ગોરા હજસીઓનો પણ વિશાળ પરિચય હોવાનું મને સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયેલું છે. બધા રંગના અને બધી રિથિતિવાળા સોકોને મળીને એમને ઓળખી શકાય એવી જાતિના મનુષ્યમાં મારો જન્મ થયો છે. અમેરિકન હજસી સિવાય બીજી કોઈ પણ જાતિ અથવા પ્રજા એવી નથી કે જેની અંદરથી પસંદગી કરવી હોય તો એટલા બધા રંગો અને બાત બાતની અવસ્થાઓ મળી શકે. સામાન્ય રીતે, જાપાની ફક્ત એક જ રંગના મનુષ્યના સ્વભાવનો ગાઢ પરિચય કરી શકે છે, અને તે પાંજો રંગ. ગોરા મનુષ્ય ગોરા સિવાય બીજા કોઈ પણ રંગના માનવી સાથે ગાઢ પરિચયમાં આવી શકતો નથી. પરંતુ હજસીને તો એ બધાને ઓળખવાની તક હોય છે, કેમ કે એની પોતાની જાતિમાં અને એના પિછાનવાળાઓમાં, માનવ જાતિમાં જે જે રંગો જોવામાં આવે છે, એ રંગના માનવીઓ એના મિત્રો અને કદાચ સંબંધીઓ પણ હોય છે.

આ પ્રશ્નનો જવાબ કદાચ સૌથી સરસ રીતે દૃ દાખલાઓ ટાંપીને આપી શકીશ. શુદ્ધ સોહીનો હજસી વધારે સાધકાનવાળો

કે મિત્ર લોહીનો, એ પ્રશ્ન છે સૌથી સુદ્ધ અને કાળામાં કાળા ચામડીવાળા ચાર પાંચ માનવીઓને ઓળખવાની મને તક મળી છે, એમના સંબંધી મેં કંઈક જાણ્યું છે, અને એમની પાસેથી હું કંઈક શીખ્યો છું ઘણી જાગતો માટે હું એમનો ઝણી પણ છું જાતિભેદ કે રંગભેદની દરકાર કર્યા વિના જ માનવીનું સાચું મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ એ જ એમણે મને શીખવ્યું છે, એ માટે તો હું એમનો સૌથી વધારે ઝણી છું.

જે કાળા લોકોને હું જાણુ છું તેમાં સૌથી પ્રથમ મને મિસિસિપીના 'માઉન્ટ બેયો'ના વતની ચાર્લ્સ મેન્કસ યાદ આવે છે તેઓ એક શરાબ, રૂઢલાલ, જમીનદાર અને સ્થાવર મિલખતનો વેપાર કરનાર છે, એક લાખ ડોલર મૂડીની મડળીના મુખ્ય અધિકારી છે, કે જે મડળે કપાસિયાના તેલનું એક કારખાન ઊભું કર્યું છે હળસી ચાલસ અને મૂડીથી બાંધવામાં આવેલી અને હળસીઓના અકુશ નીચે ચાલતી એ સૌથી પ્રથમ જ મિલ છે અને અતે, તેઓ નાના હળસી શહેર માઉન્ટ બેયોના એક અગ્રગણ્ય શહેરી છે.

ચાર્લ્સ મેન્કસને હું સૌથી પ્રથમ બોરટનમાં મળ્યો મને યાદ છે એ પ્રમાણે, તેઓ 'માઉન્ટ બેયો'ના સંસ્થાપક, ઓનરેબલ હમિયા ટી મોન્ટગમેરી સાથે આ યાદતા. ઈ સ ૧૯૦૦માં 'રાષ્ટ્રીય નિર્મો હિલોગ સંઘ'ની પ્રથમ બેઠકમાં તેઓ એક પ્રતિનિધિ તરીકે આ યાદતા 'માઉન્ટ બેયો' સંયુક્ત સરથાનોમાં એ સમયે સૌથી આગળ પડતું અને એકનું એક એવું સ્થાન હતું કે જેની સ્થાપના હળસીઓએ કરી હોય, જેમાં હળસીઓની વસ્તી હોય, અને જેનો કારભાર

ફક્ત હળસીઓ જ કરતા હોય હાવતી માફક તે વખતે પણ તેઓ ગિયા અને કદાચર માધાના, ગોળ ચળકતા માધાવાળા અને ચપળ આખોવાળા હતા. પોતાને જે જોઈતું હોય એ મેળવવા, આશ્ચર્ય પમાડે એટલી ઝડપથી અને શાન્તિથી પહોચવાની તેમની પદ્ધતિ હતી ઝડપભેર અને અચૂકતાથી પોતાનો લાભો હાથ લગાડી ટાકળી ઉપાડતા કે ઝટનનો માગ પકડી ઓળખીતાનું ધ્યાન ખેંચતા એ એમને જોયા નહોતા ત્યાં સુધી મને ખ્યાલ નહીં આવેલો કે મેન્ડમ જેવા મોટા માણસ જે પોતાને જે જોઈતું હોય ત્યાં પહોચવા જાય એમને કશો પ્રયત્ન જ ન કરવો પડે તો હોય એમ લાગતું, અને એમને હાવતા જેવામાય એક જાતની મોહકતા છે એમ મને ઝડ જણાયું.

પોતાને જોઈતી વસ્તુ મેળવવા પહોચી જતાં જિ મેન્ડમને મે તે વખતથી જોયા છે એ એમને કામ કરતા જોયા છે, એમને મોટા થતા જોયા છે, અને જેમ જેમ મે એમનો જાગીદારીથી અભ્યાસ કર્યો છે તેમ તેમ એ મોટા, શાત અને મુદ્દ મદાકામ માણસને માટે મારી પ્રશંસા વધતી ગઈ છે. જિ મેન્ડમે એક જામનથી માગ મન ઉપર દબેલની છાપ પાડી છે. કાર્મ પજુ કાર્મ કરવા માટે જીજને વચ આપી શકાય એવું હોય તો એ વચનો દાવો પોતા માટે તેઓ કદી કરતા નહિ એમણે પોતાને આગળ આજુવાનો કદી પ્રયત્ન કર્યો નથી કાર્મ માય એ જ એમને પર્યંદ પડે છે, અને જીજ લોકોનો એ કાર્મ માટે ઉપયોગ કરી શકાય એમ હોય અને એમને એ કાર્મનો વચ આપી શકાય એમ હોય, તો તેઓ એમ કરવામાં મુજબ માને છે.

હાલમાં મિ આર્સ' કોર્ટ પણ રીતે સૌથી ધનવાન તો નથી, પરંતુ તેઓ સયુક્ત સરથાનોમાં સૌથી નિશ્ચય લાગવગ ધરાવનારા હજીસી વેપારી છે, એમ કહેવામાં હું જરાય દરકત માનતો નથી. મિસિસિપીમાં ૧૧ જેન્ક છે, તેમાં તે એક અગ્રગણ્ય હજીસી શ્રેણી છે એ મધ્યાનના મોડામાં મોટા એક હિનેન્ડ્રુ મડળના તેઓ મત્રી અને ખજાનચી છે એ મજા 'મેસોનિ ઓર્ડર' સાથે જોડાયેલ છે. ઈ સ ૧૯૧૦માં ૧૯૫,૦૦૦ ડોલર જેટલી રકમ એણે મૃત્યુ પામનાર મનુષ્યોના દાનાઓ તરીકે ભરપાઈ કરી હતી, અને છતાં એની પાસે ૮૫,૦૦૦ ડોલર જેટલી રાકડ રકમ જમા હતી. મિસિસિપીના 'વેપારી સન' એમણે રચ્યો અને એ ગણના તેઓ આત્મા સમાન ધર્મ પડ્યા છે. વળી ફ્રેટલાય ન્યોર્થી 'રાષ્ટ્રીય હજીસી ઉદ્યોગ સંઘ'ના તેઓ ઉપપ્રમુખ રહ્યા છે.

તમ છતાં, મિ જેન્કસ એક સફળ ધધાદાર કરતા કાર્ય વધારે છે. તેઓ એમની જાતિના એક આગેવાન છે તેઓ ઉદાર મનના અને જાહેર હિતની વૃત્તિ ધરાવનારા એક શહેરી છે. તેઓ કોર્ટ પણ જાહેર હોદ્દો ધરાવતા નથી અને, મારી જાણ મુજબ, એ પ્રમાણે કોર્ટ હોદ્દા સ્વીકારનારી એમને ઇચ્છા પણ નથી. છતાં, મારા અભિપ્રાય મુજબ, આજે મિસિસિપીમાં એક પણ ગોરો અથવા હજીસી એવો નહિ હોય, જે આર્મ' જેન્કસના કરતા સીધી ત્રા આડકતરી રીતે પોતાના સરથાનની વધારે અગત્યની સેવા જાળવતો હશે.

ખીચ દિશાઓમાં તેઓ જે લાગવગ ધરાવી રાખ્યા છે એનો ઉત્તેજ ક્યો સિવાય, 'યાઝૂ ડેલ્ટા'ના હજીસી લોકો માટે 'માઉન્ડ બેચો'માં તેઓ જે કામ કરે છે, તે વિશે કહેવા

માગુ છું ‘ચાચૂ કે’ના મત્તર પદગજાઓમા ૭૧ થી ૮૪ દમી મુખી હમીઓની વસ્તી ૬

માઉન્ડ એવો તરફ નજર કરના એ એક ગામ જ છે એમ નથી, માથે માથે તેના માથા અર્થમા એ એક શાળા પણ છે પોતાની જાતિના બીજા મધ્યેએ ને કાર્ય મિલક ક્યું છે એ જોઈને હમસીને એ રથજેથી પ્રેરણા મળે છે એમ કહુ જ નહિ, પરંતુ એ મધ્ય એવું છે કે જ્યાં મામાનિક અને નામગિરિ જીવનની કેળવી મૂળગત ફરતે અને જવામતારીઓ રીખવાની એને તક મળે છે

દાખલા તરીકે, કેમી જીવનના બધા અવરો અને પ્રશ્નો માદી અને મરણ રીને મમજવાની હમમીઓને ત્યાં તક મળે છે ઉત્તર કે દક્ષિણમા, એ જ પ્રમાણમા, એરી તક તેમને બીજે કોઈ પણ રેખાએ મળતી નથી ખેડૂન, વેપારી, શરાધ, શિમક અને ધર્મોપદેશ તરીકે તેઓ કામ કરે છે વગી, નગરજો, જમાદાર, કોપવાળ, ફોજદાર અને ઝેશન માત્તર તરીકે પણ હમમીઓ જ છે

હમમીઓએ જમીન ચોખ્ખી કરી ધરો બાધ્યા હતા અને એ ગામની સ્થાપના કરી હતી વર્ષોવર્ષ જેમ જેમ વસ્તી વધતી ગઈ તેમ તેમ આ ઝંઘાપકોને મમ્મતિના બધા તાત્વિક પ્રશ્નોનો એક પછી એક સામનો કરવો પડ્યો છે શહેર હજુ પણ વધતું જાય છે અને જેમ જેમ એ વધે છે તેમ તેમ નવા અને વધારે ગૂચવણિયા પ્રશ્નો જિભા યાય છે કોમના આગેવાનોને હવે જે અવસામા અધરા પ્રશ્નો સામનો કરવાનો છે તે એક શાળા કે શાળાઓનું તત્ત્વ સ્થાપવાની માગત છે એ શાળા કે તત્ત્વ એવું હોવું જોઈએ કે,

મામ રથાપી ત્યાં વસતી જમાવવાનો આરજ કરનારી ગઈ પેઢીએ તે કામ કરવામાથી જે જાતનું જ્ઞાન મેળવ્યું, તે પ્રકારનું જ્ઞાન નવી યુવાન પેઢીને તે જાણાત ત્રમાથી મળી શકે

આ શહેરની આપનાને વીસ વર્ષ થયા છે એ દરમિયાન પડોશની ગોરી કામોએ એને હમેશા સહાનુભૂતિપૂર્વક સહાય આપી છે એનું એક કારણ એ છે કે જે લોકોનું એને પીઠ્ઠાનું મળ્યું છે તે લોકો 'યાત્રુ ડેલ્ટા' માં જ જન્મ્યા હતા અને ત્યાં જ જાહરીને મોટા થયા હતા. પશ્ચિમામે તેઓ એ બૂમિને ને તેના લોકોને બન્નેને પિછાને છે

'માઉન્ડ બેચો' થી થોડેક દૂર ઉપર આવેલા 'ક્યાકસ'ડેલ' માં આર્સ્ટ જેન્કમનો જન્મ થયો હતો. તેઓ ગોટા પણ ત્યાં જ થયા હતા. એ અને એમના મોટા બાઈ અને જણ ત્યાં કેટલાક વર્ષથી વેપાર કરતા હતા. ખીજા ઘણા યશસ્વી હજમીઓની માફક સદ્બાગ્યે તેઓ જે શહેરમાં જન્મ્યા હતા ત્યાંના સૌથી મરસમા સરસ એક ગોરા કુટુંબની છાપ તેમના ઉપર નાનપણથી પડી હતી. 'ક્યાકસ'ડેલ' માંના પોતાના શરૂઆતના જીવન મબધી અને એ શહેરમાં એમણે કરેલા ઉત્તમ અને ઉમંગી ગોરા મિત્રો સબધી ઘણી વખત વાતો કરતા મે તેમને સાબળ્યાં છે

એક જન્મ્યું કે, એમના માતૃથી 'ક્યાકસ'ડેલ' માં એક ગોરા કુટુંબમાં રમોછવણું હતા. આ રીતે એ કુટુંબ માથે એમને એક પ્રકારની માયા બધાઈ હતી અને એમ યાદ છે કે, આ કુટુંબની લાગવમને પશ્ચિમામે જ તેમને 'હોવી રિપ્રાઈઝ'ની રમટન યુનિવર્સિટીમાં બજવા મોકલવામાં આ પા હતા

દેશના તે ભાગની રચાનિક સ્થિતિ વિષે બહોળુ જ્ઞાન ધરાવતા હોવાથી મિ. મેન્ડસને ઈ સ ૧૯૦૦માં મિમિમિપીના ત્રીજા વિભાગની વસ્તીગણતરી કામના અધ્યક્ષ નીમવામાં આયા હતા. આ વિષે વાત કરતા મિ. મેન્ડમે કહ્યું કે, શહેરના એકેએક ગોરાએ આ એમની નિમણૂક માટેની એમની અરજ ઉપર સહમતિની સહી આપી હતી.

માઉન્ડ બેચેમાં આયા છે ત્યારથી મિ. મેન્ડમે પોતાના વેપારી સબધો ખૂબ ફેલાયા છે. માઉન્ડ બેચેની મેન્ડમે આટલી મેન્ડો સાથે સમઘ છે — વિક્રમમર્ગ, મેન્દ્રિમ અને લૂઈવિલની મેન્ડો, વળી સેન્ટ લૂઈની રાષ્ટ્રીય વેપારી બેન્ક અને ન્યૂ યૉર્ક શહેરની 'નેશનલ રીઝર્વ બેન્ક' પહેલી જણાવેલી સગ્થાના એક અમલદાર મિ. યુજેન સ્નોડને મને તાજેતરમાં એક પત્ર લખ્યો છે, તેમાં આ અને બીજી મેન્ડો સબધી લખતા તેઓ જણાવે છે 'દર ર્ષે ૩૦,૦૦૦ ગોન' જેટલી રકમ હું તેમને ધીરુ છું એ મારે માટે આનંદની વાત છે. તેમણે જે રીતે વેપારનું કામ કર્યું છે એ જોઈને મને સંપૂર્ણ સંતોષ થયો છે.'

કેટલાક વર્ષ અગાઉ મારા શિક્ષણ વિષયક પ્રવાસે દરમિયાન મિસિસિપીના બીજા ગ્યલોની મુલાકાતેમાં માઉન્ડ બેચેની પણ મુલાકાત મેં લીધી હતી. ત્યારે મને મનેથી વ્યક્તિઓમાં, માઉન્ડ બેચે જે પરગણામાં આવેલું છે તે મોલિવર પરગણાના શરીફ સાહેબ પણ હતા. મારા તરફથી ઈર્લ પલ્ક સૂચન કેએરણ થયા સિવાય જ તેમણે મને જણાવ્યું કે, આખા યુઝૂ ડેલ્ટામાં માઉન્ડ બેચે એક સૌથી વધારે (મને લાગે છે, ખરેખર, તેમણે મૌથી વધારે એમ કહેલું)

વ્યવસ્થિત શહેર હતુ થોડાક વર્ષ પહેલા મેમ્ફિસથી એક વર્તમાનપત્રી એ શહેર વિષે એક લેખ લખવાના હેતુથી ત્યા આવ્યો હતો. એણે ત્યા જે જોયુ એના ઉપગ્રી એ અનુમાનો બાધના લાગ્યો, તેમા એણે એ- આ વસ્તુ જણાવી હતી

‘માઉન્ડ બેથેએ જે માર્ગે પોતાનો ઉદ્ધાર કરો છે એ માર્ગે’ હબસીઓની આખી જીવ પોતાનો ઉદ્ધાર સાધવાનુ કાવ્ય કરશે ? મેણ જાણે !

એમણે જે સરસ રથાનિ રાજન્યવરયાની પદ્ધતિ અમનમા મૂકી છે એની સરસ પદ્ધતિ તો મેંજ મનાતી રજત ન પ્રજાએ પણ નહીં. મહામા મૂકી નહિ હોય રાજદારી અર્થશાસ્ત્રનો એ- સર્વ સ્વીકૃત નિયમ એવો છે કે વખત જતા મેંજ પણ સત્વતીય પ્રજા એ પ્રમાણે રી મારશે

આ લોગોને પોતાનુ રથાનિ-^{૬૬} ત્ર છે પરંતુ તે ત્રને પરગણાના સરમાનના અને રજના રાજત્ર સાથે તથા આતરરાષ્ટ્રીય રૂઢિગો સાથે કુસ જતતા છે અને આ જવા ત્રો બીજી જ જાતિના હાથમા છે સરથાનનુ અને રાજનુ રજત્ર બીજી જાતિના હાથ નીચે હોવા છતા તેઓ પોતાના રથાનિ- ત્ર ઉપરાત પરગણાનુ ત્ર ચલાવી મારશે ? માઉન્ડ બેથેની ઢબના પૂરના હબસીઓ હોય, અને રાજાવાદમા તેમને માર્ગદર્શન પ્રાપ્તમા આવે તો એ પ્રમાણે તેઓ કરી રાશે

ઉપર મે જે સજ્જો ટાક્યા છે એનાથી વિચાર- દક્ષિણ વાસીઓના મનમા, માઉન્ડ બેથેના પ્રયોગથી કેમ પ્રકારનો રમ અને સદાનુભૂતિ જામત થયા છે, એનુ એક દષ્ટાત માર્ગે આર્મ્ બન્કમ વિષે એ એ- સૂચ- વસ્તુ કે-કે, તમની માથેની મારી મધી વાતચીત દરમિયાન તેમણે હબસીઓના પ્રશ્નો ઉકેલ કરવા માટે પોને શ કરે છે, એનો એ- વખત પણ

ઉલ્લેખ કર્યો નથી. છતાં 'ડેલ્ટા'ના પ્રશ્નનો ઉદ્દેશ કરવામાં એનો એમણે એક પગથિયા તરીકે વારંવાર ઉલ્લેખ કર્યો છે. ખીછ બંધી વસ્તુઓ પાછળ આર્થિક પ્રશ્ન ગંદ્યો છે, એમ એ બરોબર મનજો છે.

માઉન્ડ બેયોના વિકાસ અને પ્રગતિમાં મિ એન્કમની અંગત અને વેપારી દિલદિષ્ટિ ઉપગંત તેમને એમાં એવું જણાયું છે કે, ખેતીની વધારે સારી પદ્ધતિઓ શીખવવાનું, શુદ્ધીકરણ સુધારવાનું અને કાયદો અને વ્યવસ્થાના મૂલ્યનું વધારે સાદું ભાન આમજાવવામાં આણવાનું એ એક માધ્યમ પણ છે.

માર્સ એન્કમને જે રહેઠું મળ્યું છે એના અભ્યાસમાંથી મને ઘણું શીખવાનું મળ્યું છે. દક્ષિણમાં જેવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેમા કામ સેવામાં માન્ય શુદ્ધિની સૂઝ કેવી ઠીમતી છે, એ ખામ એમણે મને શીખવ્યું છે. હું એમની પામેથી એ શીખ્યો છું કે, ઉત્કેરણીના મમયમાં દક્ષિણના ગોગઓ હજમીઓ વિશે ગમે તે બોલી નાખે, પરંતુ દક્ષિણના ગંભીર વૃત્તિવાળા માણસો હજમીઓની સંગીન અને માચી પ્રગતિ સાધી શકે એવા દરેક પ્રયત્ન તરફ સદાનુશ્રુતિ ધરાવે છે.

હેમ્પ્ટન મધ્યાનના મેજર આર. આર. મોટન મારી ઓગખાણના થોડાક જણમાંના એક એવા હજમી મદ્યુદમ્ય છે, કે જે આફ્રિકામાં એમના બન્ને પક્ષના પૂર્વજોની સુગંધ વંશાવળી દોરી શકે. મે તેમને ઘણી વખત એક વાત કહેતાં સાંભળ્યા છે. એ વાત એમણે એમનાં દાદીમા પામેથી સાંભળી હતી. એમના પ્રપિતામહ એક યુવાન આફ્રિકન મરદાર દત્ત તેમણે યુદ્ધમાં કેટલાક કેદીઓ પકડ્યા હતા, તેમને વેચવાને

માટે તેઓ ડિનારા ઉપર આવ્યા હતા તેનો સોદો પૂરો થયા પછી તેમને લલચાવીને એક ગોરાના વહાણ ઉપર લઈ જવામાં આવ્યા હતા, અને પેલા હતભાગી બીજા કેદીઓની સાથે એમને પણ લઈ જવામાં ને વેચી દેવામાં આયા, અને એમ તેઓ અમેરિકામાં ગુલામ બન્યા ચાર્લ્સ જેન્કસની મારફત મેજર મોટન પણ પૂરેપૂરા હજસી લોહીવાળા સદ્ગૃહસ્થ છે એટલું જ નહિ, પરંતુ એમનું શરીર પણ મજબૂત અને કદાનર છે તેમનું મોઢું હજસીના જેવું પહોળું છે એમની પોતાની રીતે તેઓ ધ્યાન ખેંચે એવા સુદર દેખાનના પણ મેજર મોટનના ચહેરા તરફ જોનાર હરકોઈને ગમ્યા વગર ન રહે એના તે માણસ છે પહેલું તો, એ એમની મોઢી મિત્રાચારી-ભરી આખો વડે તમારી સામે જુએ છે અને તમારી જોડે વાત કરે ત્યારે તેમના માથાનું ચહેરા ઉપર ચપળતા અને શુદ્ધિમત્તા તથા સદાનુશૂતિની ચમક ચાર ચાર તરતરતી હોય છે

અનક જુદી જુદી જાતના લોકો સાથે સબબમાં આવનાનું સદ્ભાગ્ય મને મળ્યું છે પરંતુ સ્વભાવમાં મેજર મોટન જેના વહાલા સાગતા અને તેની સાથે સમજણના માણસ મે થોડા જ જોયા છે એમનામાં ભરપૂર વ્યવહારશુદ્ધિ છે એ ઉપરાંત, તેઓ એવા પ્રકારના મનુષ્ય કે કે તમારી પ્રથમ મુલાકાત અને મપર્ક થતા જ તેઓ તમારો વિશ્વાસ અને પ્રેમ મપાદન કરી દે છે. એમ કરવામાં તેઓ વધારેપડતા આગળ પડીને ઘૂસતા હોય એમ નથી લાગતું, એ કામ તેઓ કેવી રીતે કરે છે એની સમજણ પણ તમને પડતી નથી તેઓ એવા પ્રકારના માનવી છે કે એમની પાસે મને કદી કટાણો

આવનો નથી, એમની નજીક રહેવાનું હમેશાં મન થાય છે, એમની મોજાનમાં હું એક પ્રકારનું ચેનન અનુભવું છું.

દક્ષિણ સંસ્થાનોમાં પ્રથમ આવનારાઓને એક બાજબી હમેશા આશ્ચર્ય પમાડે છે કે, ગઈ હજમી પેઢીની, ખામ કરીને વૃદ્ધ દામાઓ કે જેમની માથે ઊઠીને તેઓ મોટાં થયાં હતાં, તેમની વાનો ગોરાં સ્ત્રીપુરુષો પ્રેમપૂર્વક કરે છે. ગોરાં બાળકો, અને જેમની પામે તેઓ ઊઠીને મોટાં થયાં હોય છે એવાં આ વૃદ્ધ હજમી 'કાકા કાકીઓ' વચ્ચે, હવનમરતી જે મિત્રાચારી હોય છે, એ અગમણીઓને સમજતી મુશ્કેલ થઈ પડે એવી કંઈક વસ્તુ છે.

જૂની પેઢીના હજમીઓ, પોતાનાં શોભાંડાંનીઓ તમચી વહાવનો જે અનુભવ કરતાં હતાં, એનું કારણ મનુષ્યમાં ગહેલા મહાનુભૂતિ અને પ્રેમના આ મદગુણો જ છે. એ જ ગુણોના કિચ્ચ સ્વરૂપનો આ વિર્ભાવ મેજર મોટનમાં થયેલો જણાય છે. હેમ્પ્ટન મરથા મિવાય જડાગની કોઈ શાજાનું શિક્ષણ મેજર મોટન મેજરી રાક્યા નહોતા, છતાં મને મજેલા માણુમોમ તે મૌથી વધારે અદ્ભુત છે અને એમની માથે વાનો કરવામાં મને ખૂબ ગમ પડે છે. કેટલાક બીજા દેશવાયેલા હજમીઓની માફક, તેઓને શિક્ષણે જગાડ્યા નથી; એમનો પ્રેમ મહુચિન જન્મે નથી નેમએમાં કડવાશ પણ આતી નથી. કોઈ પણ વર્ગના માણુમોને શિક્ષાગ્નાં કે તેઓ અજ્ઞવિચારત મજના તેઓ ગ્રીષ્મ નથી; એરો હોય કે કારો દોય, દક્ષિણવાગી દોય કે ઉત્તરવાગી દોય, તેઓ હમેશાં એને મદાય કરવા કે બવાઈ દાખરવા તેવાં દોય છે.

મને યાદ છે તે પ્રમાણે, હેમ્પ્ટન મસ્થામાં મ્નાતક થયા પછી અને ત્યાં શિક્ષક તરીકે રોકાયા હતા ત્યારથી, મેન્જર મોટન સાથેનો મારો પરિચય શરૂ થયો હતો તે વખતે તેઓ, શતા 'વન્ડિયન' વિદ્યાર્થીઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાનું જે કામ હું કરતો હતો તે કામ કરતા હતા પાછળથી તેમને, હાવમા જે ધણી જવામદારીવાળું મ્થાન તેઓ ભોગવે છે, તે મ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું. મમ્થાના બાળ મૈનિકોની ટુકડીના ઉપરી તરીકે વિદ્યાર્થીઓની શિસ્ત ઉપર તેમને દેખરેખ રાખવાની હોય છે. આ પદવીએથી વિદ્યાર્થીઓ ઉપર સીની અને અગત છાપ પાડવાની તેમને તક મળે છે વળી ખાસ કરીને મહત્વની બાબત તો એ છે કે, જીવનની શરૂઆત કરવા દુનિયામાં જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ મહાર પડે છે ત્યારે તેમને જે વિશિષ્ટ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવાનો હોય છે, તેને માટે તેમને તૈયાર કરવાની તક પણ તેમને મળે છે

મેન્જર મોટન સ્વભાવે દયાળુ, વિનોદી, આત્મસંયમી અને મહાનુભૂતિનાળા મનુષ્ય છે હેમ્પ્ટન મસ્થામાં એ હોદ્દા ઉપર એના મનુષ્ય છે એ તે મમ્થાનું મહાન સદ્ભાગ્ય ગણાય

મેન્જર મોટન ઉત્તરના અને દક્ષિણના બધા ગોરા લોકોને અતરમાથી જ મહેજે ઓળખે છે મે વખી વખત કહેવાતું માબળ્યું છે કે, દક્ષિણનો ગોરા દક્ષિણના હમમી વિષે ખીજા કોઈ કરતા વધારે જાણે છે. એ પ્રશ્નની ચર્ચા કરવા હું અત્રે થોભીશ નહિ, પરંતુ હું એટલું કહું છું કે, દુનિયામાં ખીજા કોઈ કરતા મેન્જર મોટન જેવા હમમીઓ દક્ષિણના ગોરા સબધી વધારે જાણે છે.

દષ્ટાંત તરીકે, 'હેમ્પ્ટન ઇન્સ્ટિટ્યુટ'માં ગોરા તેમ જ 'કાળા' બન્ને પ્રકારના શિક્ષકો છે. દક્ષિણના ગોરાઓ છે અને ઉત્તરના ગોરાઓ પણ છે; હજસી વિદ્યાર્થીઓ છે અને રાતા 'ઇન્ડિયન' વિદ્યાર્થીઓ પણ છે. આ જુદાં જુદાં તત્ત્વોને કેવી રીતે અંકુશમાં રાખવાં, એમનામા થતું ધર્મણ કેવી રીતે ઓછું કરવું, અને દરેક જથ્થુ એકત્રીજ સાથે સુમેળથી કેવી રીતે કામ કરે એ જોવું, એ સર્વ મેજર મોટન બરાબર જાણે છે. એ કામ અઘરું છે, પરંતુ એ પતવતાં મેજર મોટનને આવડે છે.

મેજર મોટન બન્ને જાતિઓ વિષે સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવે છે, એને પરિણામે તેઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને જોઈએ એવી બરાબર વ્યાવહારિક અને સહાયશૂલ સિખામણ આપી શક્યા છે. હજસીઓની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિનો જાને સામનો ન કર્યો હોય એવો કાર્ષ પણ ગોરા આવી સિખામણ આપી શકત નહિ.

રવિવારની શાળામાં મેજર મોટન જે વર્ગો ચલાવે છે એમાં હાજરી આપવાથી કાર્ષ પણ માણસને લાભ થાય એવું મારું ધારણ છે. બહુ જ વ્યવહારુ રીતે જ્ઞાન આપવાની એમને આવડત છે તે વાપરીને, તેઓ આ વર્ગોમાં વિદ્યાર્થીઓને વર્તનમા ધર્મ જતી શૂલો સમજાવે છે. જેમ કે, કાર્ષ ને કાર્ષ પ્રસંગે અન્યાય, નિંદા અને ગાળોનો સામનો હજમીઓને કરવો પડે છે; એવા સમયે અન્યાયથી કડવાશની લાગણી, કે નિંદા કે ગાળથી પોતાને હલકા માનવાની શક્તિ પોતામાં હજમીએ નહિ થવા દેવી જોઈએ. આ વિશે પોતાને કહેવાનું કહીને પૂછી, ધણે બાંધે તેના સમર્થનમાં તેઓ પોતાના કે

પોતાના કેટલાક પરિચિત માણસોના જાત અનુભવોમાંથી એકાદ તદ્દન મધમેસતુ દષ્ટાન્ત આપતા અને એમાંથી એ જાતાવતા કે, પૂર્વઝહોની સામે ધિક્કારને બદલે મહાનુભૂતિ અને મુમુક્ષુથી નામનો કરવો એ વધારે મહેલુ અને માફુ છે. વળી તેમને એ પણ ચાહ ગમ્યાનું તેઓ કહેતા કે, તેમની નીતિના કાણે જ હળસીએને ગાળો દેનાર વ્યક્તિ, તેમને અગત રીતે જરા પણ ઓળખતી હાતી નથી, અને હસમાંથી નવ જણ તો એવા નીકળે છે કે જેઓ તમને જે કંઈ કહે છે, એનાથી તમારી વાગણી નથી રવાઈ એમ જે તમે તેમને જણાવો, તો પાછળથી તેઓ પોતાના નર્તનને માટે શરમાતા માનૂમ પડશે.

હળસીને એક સૌથી મોટી મુશ્કેલીનો મામલો કરવો પડે છે, તે રેલવે ટ્રેનની મુસાફરી છે એમ હું ધારુ છું. હાખલા તરીકે, દક્ષિણમાં મુસાફરી કરતી વખતે કંઈ પણ ખાવાનું મેળવનામાં હળસીને ધણી વખતે મુશ્કેલી નડે છે એમ કે ટ્રેનમાં અને ષ્ટેશનોની હોટેલોમાં ક્યાંય હળસીએને માટે ખાવાની વ્યવસ્થા ધણી વખત હોતી નથી જોગએને માટેની ટોળના ટેબલે જે કોઈ હળસી જઈ ચડે છે તો, એ ગમે તે હાથ તો પણ, એને ઘણે બાજે ફરીને પાછળ રમોડા તરફ જનાનો ધણી વખત અમબ્યતાથી પુકમ કરનામાં આવે છે અને ત્યાં પણ એને માટે સવડ તો નથી જ હોતી.

આ અને આના જેવી બીજી પરિસ્થિતિમાં, ત જગાના અધિકારી પાસે સીધા પહોંચી જઈ, પોતાને જે જોઈતું હોય તે તેને જણાવતા, મેજા મોટાને મે ધણી વખત જોયા છે પહેલા તો ધણે બાજે તેમને માળોના વરમાદની મામે થવ પડતું

એનાથી મેજર મોટન કદી નાહિંમત બનતા નહિ, ન મમન ડામાડોળ થવા દેતા, કે ન ચાટ્યા જતા. પરંતુ મબ્યનાથી અને હસને મુખે આમહૂપૂર્વક જણાવતા કે, તેઓ સામાન્ય રિવાજથી પરિચિત છે, પરંતુ તેમને જૂખ લાગી છે અને તેથી તેમને કંઈક ખાવાનું લોઈએ છે. કાણુ જલ્દે કેરી રીને, પછુ પ્રતિજ્ઞાને હાનિ થયા સિવાય, તેમને અચૂક જે લોઈતું તે મળતું એટલું જ નહિ, પરંતુ જે માણસની સાથે એવો પ્રમંથ પડતો એને એના વર્તન માટે તેઓ સરમાનો કરતા, અને મામાન્યતા: જતા પદેલાં એને પોતાનો મિત્ર બનાવી દેતા, અને આખી દજમી જાતિ માટે તે જરા વધારે ઉચ્ચ અભિપ્રાય ધરાવતો થાય એમ કરીને તેની વિદાય લેતા.

મામાન્ય મનુષ્ય મગજનું સમનોલપણું ગુમાવી બેસે એવી અનેક કપરી કમોટીઓમાંથી પસાર થતા મેજર મોટનને મે' જ્ઞેયા છે. પરંતુ પોતાનું અપમાન થયું છે કે નાશોગ્રી થઈ છે, એવું તેમને જરાય લાગ્યું હોય એમ એમને વિગે મે' કદી જોઈું નથી. મેજર મોટન પામેથી હું એ શીખ્યો છું કે, સદૃશ્ય બનવા માટે હોયી જાનિના (ગેરા) દોવાની જરૂર નથી.

મેજર મોટન જેવા ચોખ્ખા મગતાવડા અને મદાનુભાવ દજમી સદૃશ્યરચના સંમર્મથી અને જે પ્રકારનું ચિદાણ મનુ' છે તે પુસ્તકો દ્વારા કદી મળી શકતું નથી. 'જીવરતી' દેવેલામાં આવતી જાનિના સબ્બ દોવાથી માણમને મમે તે ગેરલાભ હોવાવા પડતા હોય, પરંતુ એક લાભ તો તેને છે જ : બીજી જાનિના કેટલાક લોકોને પોતાની ઉચ્ચતા જાણે ચડીને દુનિયા મમક્ષ પોષારવી પડે છે, એમ તો તેને ૧૪૫ પૂડતું નથી. આ દુનિયામાં કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે

તેમને કોક ને કોક કરતા અને જિયા છીએ એવું ન લાગે તો તેમને એકલું લાગે છે અને આના લોકો ગોરાઓમા જ હોય છે એવું નથી

અગારી જાતિના એક સૌથી પ્રખ્યાત હગસી સદગૃહસ્થ જ્યોર્જ ડમ્બ્યુ કિનન્ટન છે તેઓ શાર્તોંગ (એન ગ્રી) ના વતની અને એ એમ ઈ જિયોન ચર્ચના ધર્મગુરુ છે ગિરપ કિનન્ટન પચામ વર્ષ પૂર્વે સાહિય કેરોલિનામા એક ગુનામને ઘેર જન્મ્યા હતા મુનર્ટનાના દિવસો દરમિયાન થોડાક યુવાન હબસીઓને સાહિય કેરોલિનાના વિશ્વવિદ્યાલયમા અભ્યાસાર્થે જવાની તક મળી હતી, એમાના એ એક હતા. એક બાગત માટે તેઓ બૌરવ ધરાવે છે કે, ઈ સ ૧૮૭૪ની સાલની પ્રખ્યાત દુકડીમા તેઓ પણ એક હતા એ દુકડીમાથી એક હગસી કોમ્પસનો સમ્બ જન્મ્યો હતો મધુક્રા સરથાનોના એલથી તરીકે બે જણુ લાઇમીરિયા મયા હતા — તેમાના ડો ડમ્બ્યુ ડી કમ છેક હાલના ગણાય છે, પાચ જણુ ડોક્ટરો, સાત જણુ ધર્મોપદેશકો અને મીંગલ બધા જણુ પ્રખ્યાત વેપારીઓ થયા હતા ડગ યુ મેકકિન્ને પણ તેમાના એક છે તેઓ હાન જ્યોર્જ ટાઉન (ડી સી) મદરના જકાત ખાતાના કનેક્ટર છે

ગિરપ કિનન્ટને પોતાના પચની ખૂબ સેવા કરી છે અનેક વર્ષોની એમની સેવાને પરિણામે તેમને ખૂબ માનચાદ અને પ્રખ્યાતિ મળ્યા છે ‘આફ્રિકન મેથોડિસ્ટ એપિસ્કોપલ જિયોન ચર્ચર્સ ઓફ રિન્યુ’ ની સ્થાપના તેમણે કરી હતી અને ‘આફ્રિકન મેથોડિસ્ટ એપિસ્કોપલ જિયોન’ પચના એક જીગ પ્રકાશનના ત ની તરીકે કેટલોક રખત હતા સ્વદેશમા તેમ જ

પરદેશમાં ભરાતી અખિલ ખ્રિસ્તી પરિષદોમાં તેમના પંચના પ્રતિનિધિ તરીકે પણ તેઓ ગયા હતાં. લિવિંગ્સ્ટન કોલેજના તેઓ એક ટ્રસ્ટી છે, પ્રકાશન મંડળના અધ્યક્ષ છે, આંતર-રાષ્ટ્રીય કામચલાઉ સલાહ મંડળના એક સભ્ય તરીકે તેમણે કામ કર્યું છે, અને 'આંતરરાષ્ટ્રીય રવિવાર-શાળા સંઘ'ના તેઓ ઉપપ્રમુખ છે.

મેં વર્ણવેલા શુદ્ધ આફ્રિકન લોકોના મનુષ્યો કરતાં બિશપ કિલ્નટન એક ધણા જ જુદા પ્રકારના આદમી છે. પોતાને પચાસ વર્ષ થયાં છે એમ ને કહે છે; છતાં આખી ટાળામાં તેઓ દેખાવે અને રીતભાતમાં સૌથી યુવાન છે. દટાર અને બન્ધ આકૃતિ, ઊંચું વિશાળ લલાટ, સુરેખ ચહેરા, અને લગભગ બાળક સમાન સરળ અને ઉત્સાહી રીતભાત, એ સર્વને લીધે તેઓ ત્યાં જ્યાં વિશ્વાસ અને માન સંપાદન કરે એવા પુરુષ છે.

બિશપ કિલ્નટનના ધધેા તો પાદરીનો છે, અને ધર્મોપદની સેવામાં એમણે પોતાનું જીવન વ્યતીત કર્યું છે. છતાં મેં જે માણસોનાં નામોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એ બધામાં એમની રીતભાત સૌથી વધારે જોશીલી છે અને એમનું દલનચલન એક સૈનિકને ડાંગે એવું છે.

એમના ધધેાને અંગે દેશના બધા બાગેમાં તેમને મુસાફરી કરવી પડતી હતી એમ જાણીને મેં તેમને પૂછ્યું, 'નમારા જેવા સ્વભાવના માણસ મુસ્લિમોમાં આવ્યા સિવાય કેવી રીતે કામ ચલાવે છે ?'

તેમણે કહ્યું, 'મને મુસ્લિમો તો નહીં છે, પરંતુ બડ નદિ, નદી એમ યાજ્ઞો હું કે, મને ત્યાં શરવાને માટે સૌથી

મહેશ્વરી રંગના સદ્ગૃહસ્થ જનતુ એ છે એ રંગતો માટે, અનુકૂળ અને વ્યાવહારિક છે.’

મિશ્રપ ક્લિન્ટન આગળ કહેવા લાગ્યા, ‘કેટલાક વર્ષો પૂર્વે હું રાજકારણમાં હતો તે એક એવો વખત છે કે બ્યારે ગભીર ગણાય એની એકમાત્ર મુશ્કેલીમાં લગભગ હું આવી પડ્યો હતો.’ એમ કહી તેમણે નીચેના પ્રસંગ વર્ણવવા માંડ્યો. એમ લાગે છે કે તે વખતે લેન્સ્ટર (એસ સી) માં મિશ્રપ તે ત્યાંના હળસીઓ રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેતા હતા. મધ્યપાનનિષેધની તરફેણના કેટલાક ડેમોક્રેટ પક્ષના શોકો માથે સારા વર્ગના કેટલાક હળસીઓનું જોડાણ કરવા એ અમથે એક પ્રયત્ન ચાલતો હતો જે હળસી અને ચાર ગોરા સભ્યોની મધુકતા ચૂંટણી કરવાનું મહંત્ર થયું અને તેઓ ચૂંટાયા પણ ખરા પણ બન્યા એવું કે, ગોરાઓની સારી મ આપે મતપત્રમાંથી હળસીના નામ છકડી કાઢ્યા તે આપેથી હળસીઓએ ગોરાના કાઢી નાખ્યા આથી બંને વચ્ચે જિયા દિય થયા એક સ્થાનિક પત્રના તે વખતના તત્ત્વીએ સુવાન ક્લિન્ટન ઉપર એવો આરોપ મૂક્યો કે, સુખ્ય ગોરાવણ ઉડાવી દેવાની તેમણે હળસીઓને મલાલ આપી હતી.

મિશ્રપે કહ્યું, ‘હું એ માણ્યોને મારી રીત ઓળખતો હતો, તેથી હું એના કાર્યાલયમાં એન ખુલાસો આપવા ગયો. મેં કેટલીક ઘેની મીઠા કરી એથી એ તત્ત્વી ગુસ્સે થયો, એણે ફૂંકે માર્યો અને હાથમાં છરી લઈ તે મારા તરફ પસી આવ્યો.’

મિશ્રપે મને જણાવ્યું કે, ‘એ માણસનો ખરેખર એવો ધરાદો હોય એમ હું માનતો નહોતો, કેમ કે, ‘મારી માતા

એના કુદુરમાં ગોઈ બનાવવાનું કામ કરતી હતી, અને અમે બન્ને વાત્યાવરણથી જ એકમીનને ઓળખતા હતા. તેથી મેં ફક્ત એના કાંડાં પકડી એના હાથ ઝાડી ગણ્યા. 'નિશ્ચય એક મગજૂત, કદાવર અને કમરતી માણસ છે એમના હાથની પકડ એક મગજૂત મમાન મગજૂત છે ' પત્રી મેં (નિશ્ચયે) શાન્તિથી વાન કરી અને અમારી તકરારનો અંત આવ્યો. '

નિશ્ચય કિલ્ટને મને દંછુ છે કે, માઉથ કેરોસિનાના ધણા ગોગઓ માથે તેમને જીવનમગની મિત્રાચારી છે, પરંતુ આ એક જ પ્રમત એવો હોય કે જેમા એક ગોગની નાથે તેઓ કંઈક મબીર મુકેલીમા મુકાયા હોય

ઈ. મ. ૧૮૯૩મા ટરકેન્ની ફેડમ હોય માઈનલ ટ્રેનિંગ મૂલના મમર્ષણ વિધિમા 'આફિન મેથોડિસ્ટ એપિસ્કોપલ ઝિયોન ચર્ચ'ના એક પ્રતિનિધિ તરીકે નિશ્ચય કિલ્ટન ત્યાં આવ્યા હતા, ત્યારે મારા એમની માથે પ્રથમ પરિચય થયો. બીજે વર્ષે તેઓ એ શાળાના એક વ્યાખ્યાતા તરીકે ટરકેન્ના આવ્યા હતા ત્યાંથી તેઓ એ મગધાના કામમા મદદ કરવા દર વર્ષે ટરકેન્નામાં આવ્યા કરે છે અને કેટલોક મમય ગાળે છે.

નિશ્ચય કિલ્ટને ટરકેન્ના અમારા કાર્યમા સહાય કરી છે એટલું જ નહિ, પરંતુ એથી પણ વધારે મોટા કામમાં— 'નિયો પબ્લિક મૂલ' માટે આખા દેશની આમ-જનનામ રમ જાગ્રત થાય એ કામમા—એમણે અમને મદાય કરી છે. ઈ. મ. ૧૯૧૦મા, ઉત્તર કેરોસિનામા એમણે એક શિશુ વિષયેક પ્રવાસ ગોઠવ્યો અને પૂરો કયો હોય દર્શિજના

સંસ્થાનોમાં એવો યશસ્વી પ્રવાસ મેં હજી સુધી ખીજો કર્યો નથી.

ધર્મની બાબતમાં, ગિરપ કિલ્લ-ટન આક્રમણકારી નીતિ ધરાવનાર છે, છતાં હળસી જાતિના કલ્યાણની દરેક બાબતમાં રસ ધરાવવા તેમણે વખત કાઢ્યો છે. પોતાની જાતિની બૌદ્ધિક પ્રગતિમાં તેઓ જોડેલા રમ્મ ધરાવે છે તેટલો જ રસ તેઓ તેની ઔદ્યોગિક અને આર્થિક પ્રગતિમાં પણ ધરાવે છે.

હળસી જાતિના અતિ શક્તિશાળી મનુષ્યોને હું ગળ્યો છું, તેમાં જ્યોર્જ હબ્સ્યુ, કાર્વર એક છે. દરેકેશમાં તેઓ અધ્યાપક કાર્વર તરીકે ઓળખાય છે. દરેકેશ સંસ્થાના ખેતીવાડી ખાતામાં વૈજ્ઞાનિક અને પ્રાયોગિક પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવામાં આવે છે, તેમાં તેઓ ધણી વર્ગથી જોડાયેલા છે. ઈ. સ. ૧૮૯૫ કે ૧૮૯૬ના અરસામાં હું 'મિ. કાર્વરને પ્રથમ મળ્યો હતો. તે સમયે તેઓ આયોવા સંસ્થાનમાં 'એમીસ' (Ames) ની 'રોટ એમિકલ્સરસ કોમેન'માં વિદ્યાર્થી હતા. એ સમય અમાણ, દાક્ષના ખેતીખાતાના મંત્રી, નામ. જેમ્સ વિલ્સન પાસેથી મેં એમના વિષે સાંભળ્યું હતું. જેમ્સ વિલ્સન કેટલાક વખત સુધી મિ. કાર્વરના એક અધ્યાપક હતા, લગભગ આ જ અરસામાં અમારું ખેતી-કામ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પર મૂકવાનો અમે પ્રયાન કર્યો હતો. દરેકેશ આવી એ કામ તથા તેની સાથે રચાયેલું સંસ્થાનનું પ્રયોગ-મયક સંભાળી લેવાનું અમે મિ. કાર્વર પાસે કબજાગ્યું હતું. તે દિવસથી તેઓ એ ખાતામાં કીમતી કામ કરી રહ્યા છે. હપાસના ઉછેર બાબત દરેલા કામથી તથા કિતરી મેલેલી જમીન ફરીથી કસવાળી કરવા સંબંધી એમણે કરેલા પ્રયોગોની

પત્રિકાઓને પરિણામે, દક્ષિણમાં બધે હજમી અને ગોરા ખેડૂનોમાં તેઓ ખૂબ જાણીતા થયા છે.

કેટલાંક વર્ષ પહેલાં સંસ્થાનના ખેતી ખાતાના મંત્રીએ સંસ્થાનના આગેવાન શિક્ષકોની મોન્ટગોમેરીમાં એક સભા બોલાવી હતી. એ સભામાં હજસીઓમાથી ફક્ત અધ્યાપક કાર્યને એકલાને જ આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. એ પ્રસંગે એમને મહા નમસ્ક એક અધ્યાપ્યન આપવાનું જણાવ્યું હતું. પ્રાયોગિક મથકે તેઓ જે રસિક કાર્ય કરતા હતા એ મળાંધી એમને લગભગ એક કલાક સુધી પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા.

મે ઉદ્બેખેલા ખીજા મનુષ્યો માફક અધ્યાપક કાર્યર પછી શુદ્ધ આર્થિકન સોફીના છે. મારા ઓળખીતા બધા હજમી માણસોમાં તેઓ સૌથી વધારે વિજ્ઞાનવેત્તા છે. કપાસના વાવેતરમાં કે દુનિયાના આ ભાગના પ્રકૃતિવિજ્ઞાનમાં શાસ્ત્રીય રસ હોનાર કોઈ ટરકેજીમાં આવે છે, ત્યારે તે અધ્યાપક કાર્યરને અચૂક ખોળી કાઢે છે અને તેમની સાથે ચર્ચા કરે છે. કેટલાંક વર્ષ અપહેલા જર્મન સામ્રાજ્યના સંસ્થાનોના મંત્રી તથા તેમના ખાતામાના કપાસના એક નિષ્ણાત એ બન્ને જથ્થે ટરકેજી આવ્યા હતા. તેઓ બન્ને એક ખાનગી મોટરમાં દક્ષિણમાં મુસાફરી કરવા નીકળ્યા હતા ટરકેજીની શાળાનું બીજું બધું કામ તો તેમને જોવું હતું, પરંતુ તે ઉપરાત કેટલાંક વર્ષોથી કપાસના વાવેતર મળાંધી અધ્યાપક કાર્યર જે અખતરા કરતા હતા એનો અભ્યાસ પણ એમને કરવો હતો.

‘નવી દુનિયામાનો હજમી’ એ નામના એમના પુસ્તકમાં સર હેરી જોન્સન, કે જેમણે દુનિયાના જુદા જુદા ભાગમાં

વનસ્પતિ-જીવનનો અભ્યાસ કરવામા ધણો રસ લીધો છે, તે વહે છે “ટસ્કેજીમા શાસ્ત્રીય ખેતી, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, ખેતી-વિષયક રસાયણ, વગેરે વિષયો શીખવનાર અધ્યાપક કાર્વર ચહેરે અને ગમે તો પૂરેપૂરા હળસી છે, પરંતુ એમના કપડાનો ‘કટ’ (કાપ), એમના ઉચ્ચાર, શાસ્ત્રનું એમનું મગીન જ્ઞાન, એ બધાથી તેઓ ટસ્કેજીમા વનસ્પતિશાસ્ત્રના અધ્યાપક થવાને લાયક છે એટલું જ નહિ, પણ ઓક્સફર્ડ કે ટ્રિનિટીમા પણ તેઓ એ ગ્ધાન ભોગવવાની લાયકાત ધરાવે છે પુરોપનો કોઈ પણ પ્રખ્યાત વનસ્પતિશાસ્ત્રી એમની માથે દસ મિનિટ વાતચીત ક્યો ગાદ આપેઆપ પોતાના મનોવડિયા સમાન એમની સાથે વર્તન રાખે, એના પ્રકારના એ માણસ છે.”

વિદ્યાનની કોઈ પણ ખામ શાખામા વિદ્વતા પ્રાપ્ત કરવાની ગોગને તો સારી તક હોય છે જ એની સરખામણીમાં ગુલામીમા જન્મેલાને અભ્યાસની ધણી જ ઓછી તક મળે છે. ખામ હોવા છતાં અધ્યાપક કાર્વરે ઘણું કરી બતાવ્યું છે અને તેથી જ તેઓ આપણું ખ્યાન વધારે એએ છે

અધ્યાપક કાર્વરને પોતાના માતૃપિતા વિષે ઘણી જ ઓછી ખબર છે. યુદ્ધ દરમિયાન મિસ્રી સંખ્યાનમા કોઈ કાર્વર કરીને એક જમીનદારને ત્યાં તેઓ જન્મ્યા હતા.

એ સમયે મિસ્રીમા ગુલામો રાખવા એ બહુ અગત્યનું બરેહુ ચતું જતું હતું, તેથી તેમને તથા તેમના માતૃથીને બંનેને દક્ષિણમા આર્કો-સાસમા મોકલી દેવામા આવ્યા. યુદ્ધ પૂરું થયા પછી કાર્વર શેડે એમના પહેલાના ગુલામોનું શું થયું છે એની દક્ષિણમા તપાસ કરાવી એમને માલુમ પડ્યું કે, એક બાળક સિવાય બધા અદૃશ્ય થઈ ગયા છે બાળકની

ઉંમર બે કે ત્રણ વર્ષની હતી એનું નામ ન્યોર્જ હું
 ઊઠાડિયાથી એ પણ લગભગ મરણતોવ થઈ ગયો હતો,
 અને એવો નકામો હતો કે આર્કાન્સાસના લોકો એનાથી દૂર
 તો રાજી થાય એમ હતું.

ન્યોર્જને ઘેર આણવામાં આવ્યો પણ એ એટલો
 બધો માદતો અને નમ્રો માવૂંમ પડ્યો કે એને કામ ઉપર
 ચઢાવવાનો જરાય પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નહિ નોકરોની
 ઓરડીઓની આજુમાજુ મરઘીના બચ્ચા અને બીજા પ્રાણીઓ
 સાથે એ પણ ઊછરીને મોટો થયો પોતાના જીવન માટે
 ખોરાક પણ એ જેમ તેમ કરીને મેળવતો.

છતાં એ નાનો દબસી છોકરો જીવે એને મજેવી
 રવતતતાનો એણે ઉપયોગ કર્યો જંગલોમાં આમતેમ એણે
 રખડવા માડ્યું ત્યાંના બધા પ્રાણીઓ અને જીવજંતુઓ
 સાથે એણે મિત્રાચારી બાધી બધી જાતના ફૂલ અને
 છોડાઓની સાથે તે ગાદ અગત પરિચયમાં આવ્યો અને
 એમના વિષે એણે જ્ઞાન મેળવ્યું.

જેમ જેમ એ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ એણે બે
 દિશાઓમાં અસાધાગ્ય વચણ બનાવવા માડ્યું : પ્રથમ તો
 ધરના બધી જાતના કામકાજમાં ખાસ દયોગી અને કાર્યકુશળતા
 બતાવીને એણે ધ્યાન આપ્યું. તે ગધના અને ગૂંચતા બરતા
 શીખ્યો. ગંગા પારખવાની એની શક્તિ બહુ નરસ હતી એ
 ચિત્રકળા પણ શીખ્યો જુદી જુદી જાતના ફૂલો અને
 છોડાઓનો એને જોખ તો હતો જ નવરાસના મમમમ
 જુદી જુદી જાતના ફૂલોના એ મોથી સરમ અને ચોકમાઈવાળા
 ચિત્રો ઠાકો અને વનસ્પતિની આકૃતિઓ પણ દોરતો.

ખીજી, વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં એણે એનું જીવિત્યાતુષ્ય અને સ્વાભાવિક વનજી મતા યુ કે બધાનું ધ્યાન એના તરફ આકર્ષાયું. દષ્ટાંત તરીકે, જવડે જ મગી આવે એવા વિનક્ષણ દૂનો એકલા કરવા માટે કેન્સાપ કરાડો તે જગતો અને ખેતરોમાં ગાળતો એક દિવસ એક જણે ગોધી મદ્ય કે એક ઝાડીમાં એણે એક નાનકડી વનસ્પતિ મગદનાટિકા ઊભી કરી કે મર્મ પ્રકારની નિલક્ષણ વનસ્પતિ એણે ત્યાં એકત્ર કરી હતી બધી જાતની વનસ્પતિ ત્યાં ઊગાડવામાં એણે કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હતી એ વન પતિની કાળજી તવામાં આં દરેક પ્રકારના જીવજાતુઓ તથા રોગોની મામે તેમનું નક્ષણ કરનામાં એણે ખૂબ ચતુરાર્થ દાખવી હતી એ સર્વમાં તે એટલો બધો નિષ્ણાત મની ગયો હતો કે બધાએ એને 'વનસ્પતિ વેદ'નું નામ આપ્યું હતું.

ખીજી એ નિજામાં એણે અમાધારયુ નૈસર્ગિક શક્તિ જતાવી હતી એ સંગીત બાદનાસ્થામાં જ એક 'ગાનાર' તરીકે હબસીઓમાં એ જાણીનો થયો હતો અને સભાજી લઈ શકે એનડો થયો. એટલે એણે આમતેમ બટકવામાં કેટલાક નર્મ ગાજ્યા તમ મળતા એ રોપાઉટેરના કાચધરોમાં (Green Houses) કામ કરતો એક વખત એણે ધોળીની ફુકાન (લોન્ડ્રી) ચલાવી હતી બીજે એક વખતે એક હોટેલમાં એણે મગરચીનું કામ કર્યું હતું સંગીત તથા ચિત્રકળા, અને વસ્તુત લગભગ દરેક જાતની કળામાં એના નૈસર્ગિક શોખ અને શક્તિને લીધે, છેવટે એના મિત્રોનું ધ્યાન આકર્ષાયું એમણે એને દેવળમાં વાજિત્ર વગાડનારની જગા અપાવી.

આ ગદા વર્ષો દરમિયાન યુવાન કાર્વ અને ત્યાથી જ્ઞાન મપાદન કરી લેતો હતો. પુસ્તકો મળી શકતા હોય એમથી જ્ઞાન મેળવતો. અનુભવમાથી તો હમેશા જ જ્ઞાન મપાદન કરતો. જ્યાં જ્યાં જતો ત્યાં જ મિત્રો બનાવતો હોય, 'એમીમ' મા આવેની 'આયોવા'ની ખેતીવાડી કોલેજના માગખાતામાં રોપાના એક ગાયરની દેખરેખ ગાખવાનું કામ કરવાની એને તમ મળી આતક થયો ત્યાં સુધી તે ત્યાં જ રહ્યો ત્યાં પછી એને ત્યાંના મંદનીય વનસ્પતિશાસ્ત્રીની જગ્યા આપરામાં આવી એને ત્યાં જ તમ મળી એનો લાભ લઈ એણે એનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. હવે એણે 'પોસ્ટ-ગ્રેજ્યુએટ' ન પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું. 'એમીમ' મા એ પ્રકારની પત્રી મૌથી પ્રથમ એને જ મળી હતી.

'આયોવા'ની ખેતીવાડી કોલેજમાં એ હતો ત્યારે કોલેજ જીવનની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં ખીજ વિદ્યાર્થીઓ માથે એ બાજ લેતો. જેમ કે, કોલેજની એક દુકાનીનો એ 'સ્ટોન-ટ' થયો હતો. શિમગોમાં બરાચેના 'ફુનિયાના મેળા'માં ગવર્નર બોર્ડમની આમણ એ દુકાની ચાલતી હતી. મધ્યાનના બધા બાગોમાં, ફળજાડ વિષેની મજાઓમાં, એણે લેખો વાચવાનું તથા વ્યાખ્યાનો આપવાનું શરૂ કર્યું. ઉત્તરમાં ખીજ જાતિના સોડોમાં એમને યશ મળ્યો હતો, છતાં દક્ષિણમાં પોનાની જાતિના સોડોમાં આરી એમને માટે કંઈક કરવાની મિ કાર્વને ઇનેગરી હતી. નેથી દરરોજ આવાનું જ્યારે એમને નિમત્રણ મળ્યું ત્યારે એમણે એ ખુશાથી સ્વીકાર્યું. મધ્યાના ખેતીવાડી ખાતાના શાસ્ત્રીય અને પ્રાયોગિક કામની દેખરેખ ગાખવાનું કામ એમણે મબાગી લીધું.

એમને જે કોઈ મળે છે એના ઉપર વનસ્પતિવિદ્યાના એમના વિશાળ જ્ઞાનની છાપ પડે છે છતાં એમના જેવા વિનયી માણસ મને કદી મળ્યો નથી વગ્નુત તેઓ ખૂબ શરમાળ છે બની શકે એટલો સાદામા માદો પોશાક તેઓ પહેરે છે. એક જ આભૂષણ તેઓ ધારણ કરે છે અને તે બટનના કાચમા એક ફૂલ' વર્ષના કોઈ પણ સમય દરમ્યાન અધ્યાપક કાર્વર પાસે ફૂલ ન જોવામા આવે એવું જવડને જ બને છે એમના કોટની પટ્ટી ઉપર કોઈ ને કોઈ પ્રકારનું ફૂલ હોય છે જ જગલમાથી કોઈ નિલક્ષણ પ્રકારના ફૂલનો નમૂનો એમને મળી આવે છે, ત્યારે પોતાના મિત્રોને એ ખાસ કરીને બતાવે છે અને એમા ગૌરવ માને છે

મેં એ નખત અધ્યાપક કાર્વરને પૂછ્યું, 'તમે આટલા બધા શરમાળ હો, છતાં આપણા નિભાગના અનેક ઉત્તમ જોરા અને કાળા ભોજાન જોળખાણ કરવાની વેતરણ રીતે કરી શકો છો? તેમણે જવાબ આપ્યો, 'વનસ્પતિ વિષે હું કંઈક કીમતી માહિતી ધરાવું છું એવું લોકોને માલુમ પડી જાય છે કે તરત જ તેઓ મારી માથે ઘણી રાજપ્રુશીથી અને ઇનેઝરીથી વાનો કગ્ના મઢી પડે છે'

મેં મસ્કરીમા કહ્યું, 'પણ તમે જાહેરાતની કંઈક રીત રાખી હોવી જોઈએ તમે વનસ્પતિ વિષે માહિતી ધરાવો છો એની આટલા બધા લોકોને ની ગીતે ખમર પડે કે ?'

એમણે કહ્યું, "વાહ" એ તા આમ છે હું અહીં આવ્યો ત્યાર પછી થોડા વખતમા જ એક દિવસ હું જંગલને રસ્તે જતો હતો મારી બગલમા વનસ્પતિ માટેનો મારો ડબો

હતો વનસ્પતિના રોગ અને દુશ્મન જીવાતોને દૂં ગોધતો હતો એક બાર્ધએ મને જોયો એને લાગ્યું કે, આ તો હાથમાં ત્રિચન કરીક પેગીવાળો કોઈ મિયારો હજસી ડોસો છે એટલે મને જોભો રાખીને પૂછ્યું, ‘તમે ફેરિયા છો?’ હું જે કરતો હતો એના વિષે મેં એને કહ્યું એને ખૂબ આનંદ થયો, એના રોગ લાગેના મુલામને જોના એણે મને વિનતી કરી એ સળધી શું કર્યું, એ મેં એને મતાન્યુ — ખરું પૂઠો તો, નીચે ખેરીને એને બધું લખી આપ્યું.”

એમણે પોતાનું મ્હેનુ આગળ ચલાયું, આ રીતે, અને ખીછા અનેક રીતે, મને દઢેરા પિટાર્ધ ગયો કે આ શાળામાં એક એવા માણસ છે કે જે વનસ્પતિ સમઘી જાણે છે માહિતી મેળવવા અને સનાદ લેના સોકોએ મને બોલાવવાનું શરૂ કરી દીધું.

એક વાત મને યાદ આવે છે કેટલાક વર્ષ પહેલાં એક ડોડના નામ મમઘી તકરાજ ઉપગ્રિત ચર્ધ હતી એનું નામ શું એ કોઈ જાણતું નહોતું જવટે એક સદ્ગૃહસ્થ બોની જોડયા ‘નોર્મલ રફનમા કાર્વર કરીને એક માણસ છે દુનિયાના મમે તે છોડ, જાડ, પક્ષી, પથ્થર વગેરેનું નામ તેઓ કહી શકે છે તેઓ જો આનું નામ નહિ કહી શકે તો પછી ખીજે તપાસ કરવી નિરર્થક છે’ એક માણસને છોડ લઈને ઘોડા ઉપર રવાના કરવામાં આવ્યો, અને તે સમયમાં અધ્યાપક કાર્વર પાસે આવી પહોંચ્યો તેમણે એનું નામ કહી આપ્યું અને ઘોડેમવાર પાછો ગયો એ સમય પછી, અધ્યાપક કાર્વરની પ્રયોગશાળામાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારના નમૂના ન હોય એવું મ્દી બન્યું નથી.

મેં હમેશા એવો મત જાહેર કર્યો છે કે, જે સમાજમાં હળસી રહેતો હોય છે એ સમાજને તે ઉપયોગી થઈ પડવાથી અને બની શકે તો પોતાની જાતને સમાજનું એક અનિવાર્ય અંગ મનાવવાથી, વર્ણભેદના પૂર્વગ્રહોનો મોટી સરસ ગીતે નાશ કરી શકાય છે. ગમે તે વિષયમાં કોઈ પણ ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન વા શક્તિ ધરાવનાર સ્ત્રી કે પુરુષને દરેક મનુષ્ય કે સમાજ જરૂર માન આપે છે એના સમર્થનમાં અધ્યાપક કાર્યરત્ના કરતા ખીચુ વધારે સારું દષ્ટાંત હું જાણુનો નથી જે સ્થાને એમની જરૂર ન હોય એ સ્થાને ઘૂસી જવાની એમનામાં જરાય વૃત્તિ નથી પરંતુ એમના નિશિષ્ટ જ્ઞાન અને શક્તિને લીધે, દક્ષિણમાં જાણે બધા વર્ગના કાગા તથા ગોરા તોફા સાથે તમ્ને મિત્રાચારી બાંધી શક્યા છે હુનિયાના બધા બાગોમાંથી એમના મમ સંબંધી સતત પૂછપરછ થયા કરે છે કપાસની જીદી જીદી બનો ઉઠેરનાના તેમના અખતરા એએ પાસઉઠેરની શાસ્ત્રીય શોધખોળોમાં રસ લેનાર જમીન દારોમાં મોટી ખારે રસ અગ્રત થ્યો છે

જ્યોર્જિયામાં ઓગસ્ટાના 'ટેનનેક્સ મેપિટરટ ચર્ચ' ના પાદરી ડા ચાર્લ્સ ની વાકર કરતા વધારે જાણીતા હળસી મહાશય દક્ષિણમાં બહુ થોડા જ છે

ડો નાકર સંબંધી ઉત્પન્ન કરતા પ્રેમિડન્સ રિસિયમ ટેકે કલુ હતુ કે તેમણે સાબરના નક્તાઓમાં તેઓ સોથી સરસમાં સરસ વક્તા હતા ખાનગી વાતચીત દરમિયાન કે જાહેર વ્યાસખીર ઉપરથી મેં ઘણા વક્તાએને મોનના માનખ્યા છે, પરંતુ એમના જેવું વક્તા મ અને કોઈ પણ કાગા કે ગોરાનું જણાયું નથી તેમનું વક્તાવ્ય ખરેખર મત્રમુખ બનાવે છે

જન્મસિદ્ધ વસ્તા મનુષ્યો પ્રત્યે પ્રેમ રાખે છે, પોતાને જે કંઈ જણાવતું હોય તે, માદી સહેલી અને પ્રવાહી ભાભા અને બીજાઓને રસ પડે અને એમના હૃદયો સ્પર્શ, એ રીતે રજૂ કરવાની કળા એની પાસે હોય છે. ડો મોકરની વાતચીત માફક, એમના વ્યાખ્યાનોમા પણ એવા જન્મસિદ્ધ વક્તાની મોદિતી રહેતી છે.

એમના ગામ ઓગરટાની ગેરીઓમા ડોમર વોકરને ઊભેલા જોના એ કંઈ અસામાન્ય વાત નથી દક્ષિણના લોકોને એ પ્રમાણે નિર્ગતે જોવા રહેવાની રૂવ હોય છે. ડો વોકર એ પ્રમાણે કોઈ ગેરીના એકા ખૂણે અથવા તો કોઈ ગાંધીની દુકાન આગળ ઊભા રહેતા તેમની આસપાસ લોકોન ટોળુ, તેઓ શુ રહેને એ સાબળવાના હેતુથી જ, એકત્ર થતુ આ પ્રમાણે ઘણી વાર જનતુ એમ કહેવાય છે કે ઓગરટાની પદ્મ હજારની વસ્તીમાંથી અર્ધ કરતા પણ વધારે માણસોના નામ તેઓ જાણે છે. જ્યારે એમનો કોઈ માણસ એમને ગેરીમા મળી જાય છે ત્યારે ત્યાં થોભવાનું તેમને મન થઈ આવે છે. થોનીને તેઓ એના કુટુંબના બીજા માણસોની ખગરઅતર પૂછે છે. દરેક જણનું કેમ ચારે છે અને પોતે એને છેલ્લા મળ્યા ત્યારથી તેમનામાના કોઈ એકાંતનું શુ થયું છે એ હકીકત જાણવા તેઓ તેને પ્રશ્નો પૂછે છે.

જો કોઈ ઓળખીતો એમને થોભાવવામા ફાવી જાય છે તો થોડા જ વખતમા ઘણે ભાગે બીજા મિત્રો અને પિછાન વાળાઓ ત્યાં આસપાસ ટોળે વળી જાય છે. તેઓ તરત જ તરેહવાર વિનોદી વાર્તાલાપ શરૂ કરે છે. દુનિયાના જુદા જુદા

ભાગોમા પ્રવાસ દરમિયાન એમણે જે કંઈ સાહસ ખેડ્યા હોય છે એમાથી એકાદ સાહસનુ તેઓ વર્ણન કરે છે, અથવા કોઈ જાહેર પ્રશ્નની ચર્ચા પણ ઉપાડે છે. હુકમઓ સહિતનો, આવા તાદ્દશ વર્ણનવાળો વાર્તાલાપ સાંભળવામા લોકોને એટલો ગંધો રસ પડે છે કે, શહેરના એ વિભાગમા થોડાક વખત સુધી તો કામકાજ રોકાઈ જાય છે.

ડૉ વોકર એક મહાન વાર્તાકાર છે. દંતકથાઓનો તો એમની પાસે મોટો ભંડાર છે. દર્વીશોમા પોતાના મુદ્દાને ભારપૂર્વક રજૂ કરવા અથવા તો કોઈ મીઠાને બળવત્તર બનાવવા દંતકથાઓનો ઉપયોગ કરવાની એમનામા અદ્ભુત કળા છે. હળસી પરિષદ વખતે ટ્રન્કેશમા ને હેરના આવ્યા ત્યારે એમણે કહેલું મને યાદ આવે છે. ઓગસ્ટાની ‘વોકર મેપિસ્ટ એસોસિયેશને’ પડોશના ખેડૂતો માટે ગ્રાપેલી શાળામા તેઓ જે કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા એના સળવી કહેતા હતા. તે કહેતા કહેતા તેઓ હળસી ખેડૂત, એની તક, અને એની પ્રગતિ, એ મળધી કહેવામા ઊતરી પડ્યા. તેમણે કહ્યું કે, મિનેટર ટિલમેન એક વખત ફરિયાદ કરી હતી કે, હમમી ખેડૂત જેટલો દુખાડો કરે છે એટલો અજ્ઞાન નથી, અને પત્ની તેમણે આ વાત કહી મળજાની અમારા વિભાગમા એક હમમી વૃદ્ધ ખેડૂતે એક ગોગ પાસેથી ચોથાઈ કહેવાતી પદ્ધતિથી જમીન સાથે રાખી હતી કરાર પ્રમાણે સાથ પેટે પાકના ચોથો ભાગ ગોરાને મળવાનો હતો.

ન્યારે પાકના ભાગ પાડવાનો મમલ આવ્યો ત્યારે એવું બન્યું કે, કપાસ ફક્ત ત્રણ ગાડા જેટલો જ નીકળ્યો. અને આ ત્રણે ગાડા ખેડૂત પોતાની વખારમા નાખી આવ્યો.

અસગત, જમીનના માલિકે વાધો ઉઠાવ્યો એણે કયું,
'જો કાકા, એ કપાસનો ચોથો ભાગ આપવાનું તમે મને
વચન નહોતું આપ્યું ?'

તેણે જવાબ આપ્યો, 'હા શેર સાહેબ, એવું જ હતું.
પરંતુ હું અતિ દિલગીર છું કે ચોથો ભાગ જ છે નહિ'

'એમ કેમ ?' જમીનદારે પૂછ્યું

તેણે કહ્યું, 'ચોથો ભાગ છે જ નહિ, કેમ કે કુદરતી ત્રણ
જ ગાડા પચામ છે, અને કપાસનું ચોથું માકું છે જ નહિ'

ડોક્ટર વોકર મનોજન્મ વાર્તાલાપ કરનાર અને એક
મહદંથી મિત્ર છે એવું જ નહિ, પરંતુ એક ધર્મોપદેશક તરીકે
પણ તેમણે અત્યંત ઘણું મેળવ્યું છે ન્યૂ યૉર્કમાં હતા ત્યારે
'માઉન્ટ ઓલિવેટ બેપ્ટિસ્ટ ચર્ચ'ના પાત્રી તરીકે તેઓ જે
પ્રવચનો અને ઉપદેશ આપતા, એની પ્રશંસાના લેખો ત્યાંના
વર્તમાનપત્રોમાં ઘણી વખત આવતા

ડોક્ટર વોકર એક અમાધાગ્ય જાહેર વ્યાખ્યાના તો
છે જ એ ઉપરાંત તેમનામાં વ્યાવહારિક જીવિત પણ ઘણી
છે આ સબધી મને કેટલાક દૃષ્ટાંતો યાદ આવે છે ખાસ
રીતે એક સમયે એમણે એ મદગુણ તરી આવે એવી રીતે
મમ કયું હતું ઈ. મ. ૧૮૮૬માં 'સેન્ટ લુક'માં 'નિર્ગો
બેપ્ટિસ્ટ'ના રા. દીપ મધની સભા હતી આ મહામા એક
જણે 'મધર્ન ઓરેસિયમ' (દક્ષિણમાં બહિષ્કાર) એ
વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું તેમાં તેણે દક્ષિણના
ગોરા મેપિસ્ટો કક્ષા શોભાના પૂતળા જ છે, તથા ગોરાઓ
અને કાળાઓ માટે જુદા જુદા ધર્મો છે એવું માનનારા
તેઓ છે એમ કહી, તેમને બાડ્યા

પાછળથી એ સભામાં જ્યારે ડોક્ટર વોકરને આ ટીકાઓનો જવાબ આપનાની તક મળી, ત્યારે તેમણે એક એ બાબતનો સભા સમક્ષ નિર્દેશ કર્યો કે, થોડાક માસ અગાઉ 'દક્ષિણના બેપ્ટિસ્ટ મંડળે' એક ઠરાવ પસાર કરીને દક્ષિણના હળસી બેપ્ટિસ્ટ ચોકામાં ધાર્મિક કાર્ય માટે ૧૦,૦૦૦ ડોલર ખર્ચવાનું નક્કી કર્યું છે. ત્યાર બાદ આગલા દિવસે વક્તાએ જે ટીકા કરી હતી એનો વિરોધ કરતો એક ઠરાવ તેમણે ઘડી કાઢ્યો અને સભાએ તે પસાર પણ કર્યો એમનું બ્યાખ્યાન અને આ ઠરાવ દક્ષિણના ધણા વર્તમાનપત્રો તથા ધાર્મિક મુખપત્રોએ પ્રસિદ્ધ કર્યા, અને તેનાથી લોકલાગણીમાં સારો ફેર પડ્યો અને બંને જાતિઓ વચ્ચે સારી સમજૂતી પેદા થઈ

એાગમ્તામાં આવેલા એમના દાવના નિવાસસ્થાનથી આશરે સોળ માઈલ દૂર, બ્યોર્નિંગા મન્થાનના રિચમન્ડ પરગણાના હેબ્રિઝના નામના નાના શહેરમાં, ડોક્ટર ડી આર્સ્ટ વોકરનો જન્મ થયો હતો એમના પિતા એમના માલિકના ગાડીવાનનું કામ કરતા હતા એ ઉપરાંત ઈ સ ૧૮૪૮માં ગુલામોએ રંગેલા એક નાના દેવળના તેઓ 'ડીકન' (પાદરીની એક હિતરતા પ્રકારની પદવી) પણ હતા એમના કાકા એ દેવળના પાદરી હતા. ડોક્ટર વોકર ધર્મોપદેશકના વશજ છે. એમના એક કાકા, રેવરન્ડ જોસેફ ડી વોકરના નામ ઉપરથી 'વોકર બેપ્ટિસ્ટ એસોસિયેશન' નામ પાડવામાં આવ્યું છે. તેમના દેવળના બક્ષાજનો, જેઓ જીને ગુલામ હતા, તેમણે પૈમા ખર્ચી તેમને ગુલામીમાંથી મુક્ત કરી સ્વતંત્ર બનાવ્યા હતા ઈ. મ ૧૮૮૦માં, ડોક્ટર વોકરે મૂકેલા ઠરાવ

અનુમાર આ જ વોકર એસોસિયેશને ઠરાવ પસાર કર્યો હતો કે, 'વોકર મેપિટટ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ' નામથી હમસી બાગકે માટે એક નોર્મલ સ્કૂલ ગ્રાપવી પ્રારંભથી જ આ શાળાને ડોક્ટર વોકરની મતલ અને અવિશ્રાન્ત સહાય મળ્યા કરી છે

આ દરમિયાન એમણે બીજા પણ તારા કાર્યોમા રમ લીધા કર્યો છે 'ઓગસ્ટસ સેન્ટિનલ' નામના પત્રની એમણે ગ્રાપના કરી છે. ઈ. મ. ૧૮૯૧મા તેઓ તીર્થયાત્રાએ નીકળ્યા હતા ત્યારે તેનું વર્ણન તેમણે એ પત્ર ઉપર વખી મોકલ્યું હતું. પરિણામે એ પત્ર ઝાળી ગિયું અને એની ખપતમા ખૂબ નધારો થયો. ઈ. મ. ૧૮૯૩મા, ઓગસ્ટમા 'નિગ્રા ટેટ ફેર' (હમસી સ્થાનનો મેળો) એ નામની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરનારી વ્યક્તિઓમા તેઓ પણ એક હતા. એ મેળો ત્યારથી ધણે સરમ રીતે ચાલે છે. ધર્મ ખાતાને અંગે તેમણે બીજી પણ એક સાદસ શરૂ કરી ચલાવ્યું હતું. 'ટેમરનકવ ઓલ્ડ કોમ્મ હોમ' નામનો જુદાશ્રમ ગ્રાપ્યો હતો. સંસ્થાનની ધાર્મિક અને કેળવણીનિપયજ જરી પ્રવૃત્તિઓમા એમણે આગળપડતો ભાગ લીધો છે. એ ઉપરાંત, રાજકીય પ્રવૃત્તિમા પણ એમણે કેટલેક અંગે ચતુરપ્રવેશ કર્યો છે. સંસ્થાનની કારોગારી મમિતિના તેઓ એક મમથે મળ્ય બન્યા હતા.

ડોક્ટર વોકરની એ બહુમિધ પ્રવૃત્તિઓ ઉપરાંત એ અન્ય દિશાઓમા એમણે જે કંઈ કર્યું છે એ મધાની પેલી પાર નેતા જણાય છે કે, તે એવા માણસ છે કે જેમણે પ્રત્યક્ષ જીવન જેવું જોયું તેવું સ્વીકારીને તેમણી મળતી તોતો લાભ પોતાને અને પોતાની કામને માટે સાધી લીધો છે.

તેઓ ચળવળિયા બન્યા નથી, અને દેશમાં કે જાતિઓમાં પડી ગયેલા બે વિભાગના લોકો વચ્ચે શાંતિ અને શુભ ભાવના પ્રવર્તે એને માટે એમણે કોઈના ઝરતાં પણ વધારે પ્રયત્ન કર્યો છે. મયુક્ત સંચાલનાના, લગભગ બીજા કોર્ટ પણ રહેર કરતા, જ્યોર્જિયાના આગવટા શહેરમાં હજમીઓ અને ગોગઓ વધારે સુખશાંતિથી અને મહાધાનપૂર્વક રહે છે એ માટે બાગે એમની અસરને આભારી છે.

ડોક્ટર વોકરના જીવનનો મુદ્દાક્ષેપ હું એમના પોતાના જ સમ્બોધના જણાવું તેમણે કહ્યું છે, ‘મારો હાથ છે કે, કૃતમી બનવાનો શુનો હું કદી કરીશ નહિ, મિત્રનો ત્યાગ કરીશ નહિ, અને દુરમનને સામો પ્રહાર કદી કરીશ નહિ.’

ડોક્ટર વોકર અને એમના જેવી બીજી અનેક વ્યક્તિઓને લીધે જ, મારી જાતિના લોકો માટે હું માન ધરાવું છું, એટલું જ નહિ પરંતુ એક પ્રકારનું ગૌરવ પણ અનુભવું છું.

શુદ્ધ આફ્રિકન લોકોનો અને મિશ્ર જાતિનો એ બે પ્રકારના મનુષ્યોનું પુત્રનાત્મક દષ્ટિએ મૂલ કેટલું, એ પ્રશ્નનો જવાબ આપવાના પ્રયત્નમાં, જીવનના જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં કઈક પ્રખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરેલી પાંચ મહાનુભાવ વ્યક્તિઓ મનથી મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે. બીજી મેકડો એલી વ્યક્તિઓના નામ હું આપી શકત કે જેઓ એટલી બંધી જાણીતી નથી અથવા આગળપડતી તરી આવતી નથી, છતાં જેઓ પોતાની જાતિની તથા પોતાના દેશની પોતાની નક્કર રીતિએ એવા જાળવી રહી છે. અમે હું એક દહીકત પણ કહું દરેકજામાં મારો ત્રીસ વર્ષનો અનુભવ છે ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓમાં શુદ્ધ હજમી લોકોના વિદ્યાર્થીઓની કદાચ બહુમતી નથી છતાં આખાય શિક્ષણ-

ક્રમમાં સૌથી ઉત્તમ સાગ્રિત થનાર વિદ્યાર્થીને, અમે જે સ્નાતકવર્ગમાં 'વૅલિડિકેટોરિયન' નામની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પદવી એનાયત કરીએ છીએ, એ જન્મે વર્ગના વિદ્યાર્થીઓમાં, સર્વપ્રથમ સરખે ભાગે વહેંચાયેલી છે.

તેમ છતાં, મને પોતાને તો લાગે છે કે, કેઈ પણ વ્યક્તિ, જાતિ કે વર્ગની શક્તિઓ સંબંધી અગાઉથી નિર્ણય કરવા માટેની ચર્ચા એ, ખરું પુછાવે તો, જિનવાબકારી છે. પહેલી વાત તો એ છે કે, વ્યક્તિઓની માફક જાતિઓમાં પણ જુદા જુદા સદ્ગુણો અને સેવા કરવાની જુદી જુદી શક્તિઓ હોય છે. એમ દેવાથી, હાથપણની વાત એ છે કે, દરેક વ્યક્તિને તૃદ્ધિ અને વિકાસની તક આપવી, કે જેથી એ વ્યક્તિ વધારેમાં વધારે ઉપયોગી જનવાની સાયકાન મેળવે. કેઈ પણ વ્યક્તિ વા જાતિને, દુઃખામુયી નહિ પણ સ્વતંત્ર રીતે, એ સ્થાન શોધી કાઢવા દેવામાં આવે, ત્યારે એ વ્યક્તિ વા જાતિ જાતે મુખી અને સતોષી તો બનશે જ; પણ એ ઉપરાંત, સમાજના બીજા બધા મનુષ્યો માથેનો તેનો સંબંધ, સ્વાભાવિક રીતે જ, બને એટલો વધુમાં વધુ મુખ્યમરેશે થશે.

બીજી વાત એ યાદ રાખવાની છે કે, માનવી જીવન અને માનવમજાજ એવાં કાયદારૂપ છે કે, કેઈ પણ વ્યક્તિ વા જાતિમાં કેટલી શક્તિઓ છુપાયેલી પડી છે એનો કેઈ નિર્ણય કરી શકે એમ નથી. પોતાની જાતને અને બાકીની જાતો દુનિયાને મોટી વધુ ઉપયોગી થઈ શકવાને માટે, વ્યક્તિ વા જાતિએ સામાન્ય જીવનમાં પોતાનું સ્થાન ઝાંખી લેવાનું કામ દેખવળી દારા અને જીવનની જુદી જુદી જાતો પ્રગતિઓમાં

તથા સંબંધોમાં મહેનત કરતાં કરતાં અને પ્રયોગો દ્વારા જ સંભવિત બની શકે છે.

આના કરતાં ખીજું જો માનીએ તો, જે સ્વતંત્ર સંસ્થાઓના છત્ર તળે આપણું જીવન ચાલે છે અને જેમને જનભાવવામાં સૈકાંઓથી મહેનત અને પ્રયત્ન આપણે ખચ્યાં છે, તે સંસ્થાઓ અને તે સૈકાંની કિંમત નથી, એમ કહેવા જેવું થાય.

યુરોપમાં છાટામોટાનો મેળાપ

મંયુક્ત સંસ્થાનોમાં જ્યાં વર્ગના લોકોનો મેળાપ કરવાથી મને એક પ્રકારનું શિક્ષણ મળ્યું છે. મારે નહિભાગ્યે, યુરોપના જુદા જુદા વર્ગના લોકોના સંમર્મમાં આવવાથી મને ઘણું જ્ઞાન મળ્યું છે.

યુરોપના પ્રવાસ દરમિયાન, ઈ. મ. ૧૯૧૦ની આખરમાં, પોલેન્ડની પદેલાંની રાજ્યધાની, કેકો શહેરની મેં મુલાકાત લીધી હતી. માંજે અમારા નિયત રથાને અમે પદોંઆ તે અગાઉ આપો દ્વિસ મુસાફરીમાં ગયો હતો, તેમાં કોઈ પણ અમેરિકન કે અંગ્રેજીમાં વાનચીત કરી જાણનાર અમને મળ્યો નહોતો. પરિણામે, આખાપ શ્રવનમાં કદી પણ નદિ અનુભવેલી એવી એકત્રતા મને લાગવા માંડી હતી. એથી, જનમાથી બદાર આવતાં, તરત જોગખાપ એવા અમેરિકન ઉચ્ચારણવાળા, ‘મને માફ કરજો, પણ આપ જૂર દી વાંચિયન તો નદિ?’ એવા શબ્દો માગ કાને પડ્યા, ત્યારે મને જગ નવાઈ લાગી.

મેં જવાબ આપ્યો, ‘હા, એ દૂં છું,’ અને તેમને જણાવ્યું કે, યુરોપના આવા એક દૂરના ખૂણામાં આવી જાતનો અવાજ માંજાને મને ઘણો આનંદ થયો છે. થોડી મિનિટોમાં તો દૂં એક એવા માણસની માથે નોટોની અલ્પસંખ્યામાં

પડી ગયો કે જે, હું જે પ્રદેશ — પશ્ચિમ વર્જનિયામાંથી આવતો હતો, તે જ પ્રદેશનો એક વખત નિવાસી હતો, એમ એણે મને કહ્યું. મૂળ તો એ પોલેન્ડથી આવ્યો હતો એક પોલિશ યહૂદી એ હોવો જોઈએ એવો મને શક છે. પૂર્વ અને દક્ષિણ યુરોપના દરેક ભાગમાં એવા પાછા મોકલેલા પરદેશગામી યહૂદીઓ ઘણા જોવામાં આવે છે.

ખીજે દિવસે, એક અતિ બુદ્ધિમાન અમેરિકન બાર્ડનો મને મેળાપ થયો. એ બાર્ડ મૂળ પોલિશ જાતિની હતી મારી હોટેલના માલિક, એક પોલિશ ઉમરાવની પત્ની એ નીકળી. એ માર્ડને જ મને, હું ફેંકામાં છું તો, પોલિશ દેશભક્ત 'કોસિયુકો'ની કમરની મુલાકાત લેવાની સલાહ આપી હતી એ દેશભક્ત વિષે શાળામાં હું શીખ્યો હતો કે, એ એક ક્રાન્તિકારી વીર હતો, જૂની દુનિયામાં પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા માટે જ્યારે જરાય આશા ન રહી, ત્યારે નવી દુનિયામાં સ્વતંત્રતાની આપનામાં સદાય કરવા એ મમુદ પાર ગયો હતો.

સ્વાતંત્ર્ય માટેની લડતની શરૂઆતમાં અમેરિકા માટે કોસિયુકોએ જે કયું હતું એની માહિતી હું મારા શાળાપંથોગી ઇતિહાસમાં ભણ્યો હતો. પરંતુ, મારી પોતાની જાતિની સ્વતંત્રતા અને કેળવણી માટે, કોસિયુકોએ જે કંઈ કયું હતું, એની ખમર તો ફેંકામાં એના વિષે મારું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું ત્યારે જ મને પડી.

ઈ.સ. ૧૭૯૭માં આ દેશની ખીજ મુલાકાત પડી, કોસિયુકોએ આ દેશમાં આવેલી પોતાની મિનકતનું

વસિયતનામું કરી, તેનો અમુક ભાગ યોગ્ય જોઈસનને* એ ન્યાસ તરીકે સોંપીને હરાવ્યું હતું કે, હમસી ગુનામોની સ્વતંત્રતા ખરીદવાના કામમાં તથા વેપાર ઉદ્યોગ અને બીજી રીતે તેમને સહાય કરવામાં એ ન્યામનો ઉપયોગ કરવો.

એના મૃત્યુ બાદ નીવાર્ક (ન્યૂ જર્સી) માં હમ્મીએ માટે 'કોસિયુરકો ઝૂલ'ના નામે એક શાળા ગ્રાપવામાં આવી હતી, અને એના સાબાથે ૧૩,૦૦૦ ડોલર જેટલી રકમ મૂકવામાં આવી હતી.

આ પોલિશ દેશમુક્તને કોંકોના એક દેવળમાં દાખનામાં આપ્યો છે, જે દવળ પોવેન્ડનું 'વેસ્ટ મિન્ટર એબી' * છે એ દેશના માનવતા પુરોષોના આરકોથી એ દેવળ ભરપૂર છે એ દેવળની આસપાસની ફરમગધી નીચેના બોયરામાં 'કોસિયુરકો' સૂતેલો છે એની કમર ઉપર દૃષ્ટિપાત કરતાં હું વિચારવા લાગ્યો કે, કેવો દુનિયા કેટલી નાની કે સોફો! એકજૂથ બાધનાગ મમાન હિત તત્ત્વો આ વિશ્વજીતિ એતત્રોત છે! સ્વદેશથી કેટલેય દૂર, હવનમાં મે મીય આશા નહિ રાખી હોય એટલે દૂર, આ અગ્નિ બોમમાં હું જીવો હતો, અને છતાં હું એક એવા માનસીને માન આપી રહ્યો હતો કે જેણે, મુક્ત મર્યાદામાં મારી જાતિના સોફો માટે સૌથી પ્રથમ જ એક ગ્રામી શાળાની ગ્રાપના કરી તેમને મળી જનારો હતા!

કોસિયુરકોની કળની મુસાકાન સીધી ત્યારે મે, મારી જાતિના વની, એના ઉપર એક ગુલામનું ફક્ત ચડાડું

* અમેરિકાના ગ્રીન્ડ પ્રમુખ

* હમ્મન્ડના શબ્દશાળી અને મદાન પુરુષોનું શક્તિમતિ

થોડાં દિવસ પછી ટ્રેન અને ગાડા વાટે મે એક દિવસની મુસાફરી કરી અને પોનેન્ડના દૂરના એક ગ્રામ વિભાગની મુનાકાત બીધી એ પ્રદેશના જરા વધારે પ્રાયમિ અવગ્યાના ખેડૂતનું જીવન કેવા પ્રકારનું હોય છે એ સળધી મારે મધ્યક ખ્યાવ મેળવેલા હતો દૂરના ઊંચા પહાડી પ્રદેશમાં આવેલા, ધારાથી છાઈ દીધેના ઝૂપડાના એક સમૂહ આગળ અમે થોડા અદરથી એમના ઝૂપડા કેવા દેખાવ છે એ મારે જોવું હતું, તેથી મે એક ઝૂપડાનું ગારણું ડેમ્પુ અને અગ્રેજીમાં પૂછપરછ કરી મે તો એવી આશા રાખી હતી કે, નહિ મમજી શક એવી એકાદ બાગમાં મને જવામ મળશે પરંતુ એક માણસે જ્યારે રીક રીક અગ્રેજીમાં મને જવામ આપ્યો ત્યારે મને અચ મો થયો તેણે મને કહ્યું કે, 'મિચિગાન'ના 'ડેટ્રોઇટ'માં તે ધણા લાંબા સમય સુધી રહ્યો હતો મારા સગાથી જે રોનર્ડ ઈ પાર્ક એ શહેરમાં રહેના હતા, એટલે તેમણે તરત જ એની સાથે પરિચય હોય તેમ 'કોલોસિન્સ્ક' (Kolossinski) નામના એક બગનાખોર પાફરીની ઘાત માડી દીધી એ શહેરમાં પોલિશ વસાહતનો એ એક આગેવાન હતો.

એ પહેલા, એક અઠનાડિયા અગાઉ, સિસિનીના એક સૌથી જ ગલી વિભાગમાં આવેલી 'કેમ્પો ફ્રેન્કો'ની ગધકની ખાણોની મે મુનાકાત રીધી હતી એ ખાણોના એક સૌથી ઊંડાણના પ્રદેશમાં એક માણસ મને એનો મળી આ-યો હતો કે જેણે પશ્ચિમ વર્જનિનામાં ખાણિયા તરીકે કામ કર્યું હતું. વર્ષો અગાઉ કોલસો ખોલવાનું કામ એ જ વિભાગમાં હું શીખ્યો હતો.

યુરોપમાં જવે મને જે એક અનુભવ થયો એના મુયક આ કિસ્સાઓ છે. દેશના દૂર દૂરના ભાગોમાં મને એવા સ્થોળો મળશે કે જેમણે અમેરિકા વિષે કદાચ સાંભળ્યું જ નહિ હોય એમ ત્યાં મેં ધારેલું, ત્યાં એવા માણસો મળી આવતા કે જેઓ મારી જ બાપા બોલતા એટલું જ નહિ, પરંતુ એમનો લગભગ જાણે કે હું દેશબાઈ હોઉં, એમ મારો આદરસત્કાર કરતા. આ બધાથી મને એક પૂર્વે કદી નહિ પડેલી તેવી નમજ પડી કે, યુરોપનું જીવન, તેના પ્રશ્નો અને તેના શોક અમેરિકાને કેટલી માઠ નિકટતાથી સ્પર્શે છે અને અસર કરે છે. પરંતુ, તેમાંથી જ એ પણ મારા ધ્યાન ઉપર આધ્યું ને મેં એનો અભ્યાસ કર્યો કે, માથેથી અમેરિકા યુરોપ ઉપર કેવી વિવક્ષણ અને મને નવાઈ પમાડતી અમર ઉપજાવે છે !

એકંદરે મેં યુરોપની ત્રણ મુદ્દાકાનો લીધી છે. કેટલાક વર્ષ ઉપરની મારી પડેલી મુદ્દાકાત વખતે, એનો કોઈ પણ ચોક્કસ હેતુ મારા મગજમાં નહોતો. પ્રવાસના રાજમાર્ગે હું ગયો હતો, અને ઉઘ્યે-હોતો શિષ્ટ અને અમલદાર વર્ગ જેને હું કદૂ તે તથા યુરોપના કેટલાક ભાગો મેં જોયા હાખલા તરીકે, સંહનમાં અમેરિકન એવઝી, નામનું જોમેર એમ. મોરે મને ખાણી આપ્યું હતું; 'વિન્ડમર કેમલ'ના રાત્રીકેવમાં મદારાળીના જપોરના નાસ્તાના નોનરાનું માલ મને મળ્યું હતું. મંચુક્ત મરચાનોના દાવના એંગ્રજ એવઝી, નામનું જોમેર ધાર્મિકો મેં પરિચય કર્યો હતો, અને એ ઉપરાંત હું પણ પ્રખ્યાત માણસોને મળી ચક્રો હતો. તેમનાં નામથી હું પાંચમિત્ર હતો, કેમ કે તેઓ દુનિયાના કાર્પના કાર્પ ને કાર્પ અમલના અંગમાં બામ બજવાનારા હતા.

મારી છેવટની મુસાફરી વખતે મેં નિશ્ચય કર્યો હતો કે, મુસાફરીના ધોરી માર્ગનો ખર્ચ શકે એટલો મારે ત્યાગ કરવો, અને જેમનું જીવન નથી શિષ્ટ કે નથી નુદર કે આકર્ષક એવા પ્રમાણમાં ગરીબ લોકોની ગિચતિનો કંઈક ખ્યાલ મેળવવો. મારી આ મુસાફરીનો હેતુ, રાજકીય અને સામાજિક બાબતોમાં લગભગ સમાન ગિચતિએ મુકાયેલી એની, યુરોપ તથા મારા પોતાના દેશની આમ-જનતાની હાલત ખતી શકે એટલી સરખાવી જોવાનો હતા હું માનતો હતો કે, યુરોપની આમ-જનતા જે મુશ્કેલીઓમાં અને બોલબોલ તળે રહે છે અને કામ કરે છે, એ જો અમેરિકાના હગ્ગીઓ જાણે, તો તેઓને માન્ય પડશે કે, એમની સ્થિતિ, બાગી વાર તેમને મનાવવામાં આવે છે તેવી નિરાશ થવા જેની જરૂર નથી.

યુરોપના તળેના ધરના લોકોની ગિચતિને પરિચય મેળવવાની મારી ઇંગ્લાન્ડ એક બીજી પસંદ કારણ હતું કેટલાય વર્ષોથી મારી ખાતરી થયેલી છે કે, યુરોપના જુદા જુદા ભાગોમાં ગરીબ વર્ગના લોકો માટે જે કામ કરવામાં આવતું હતું તેની, અને દક્ષિણની હમી આમ જનતા માટે દરેકજા હું જે કાર્ય કરી રહી છું એની વચ્ચે, એક ધણો જ ગાઢ સમઘ રહેલો છે. દક્ષિણના હમીનો ઇતિહાસ અને યુરોપના ગોરાનો ઇતિહાસ એ બેમાં ધણો જ તફાવત છે છતાં મારી ખાતરી હતી કે, બેઉના જીવનમાં સમાન એવા વણા મુદ્દાઓ છે. એક બાજુ હમી કાળી પ્રજા છે, જે યુલામીમાંથી સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા મથે છે બીજી બાજુ ગોરા છે, જે પ્રમાણમાં જરા નરમ પ્રકારની પરાધીનતા અને યુલામીમાંથી જોયે ચડી રાજકીય અને આર્થિક આઝાદીને મ્થાને પહોંચવા

મથે છે. અને બેઠેએ આ લાંબી મફર કરવા માટે, એકમા આખી પ્રજાએ અને બીજામા એક વર્ગે, સાધન વાપર્યું છે તે ધણે અશે એક છે.

પણ એ જવા દો. આ લોકમાં એમને જ કારણે અને રમ હતો જે વ્યક્તિ વા જાતિ શુદ્ધામીમાથી બહાર આવી છે તેને, જે વ્યક્તિ વા જાતિએ એ જ મફર વા એનો અંત કયો હોય, તેનામાં એક વિલક્ષણ જાતનો ગમ કે મહાનુભૂતિ થયા વગર રહેતા જ નથી.

હિનાગામા હેવટના ભાગમા દુ લાંડન પહોંચ્યો હતો એ અમથે જિલ્લ મણાના જધા લોકો, જધા પ્રખ્યાત અને પૈમાદાર લોકો, ગમઓ માળવા દુનિયાના બીજા ભાગોમાં જતા રજા હતા. આ લોકો પૂરતુ તો, લાંડન સહેર હિનાગામા બંધ કરી દીધેલા, સિવાગાના નિવાસમથાન સમાન જ હતું પરતુ વ્યાકીના માઃ લાખ મનુષ્યો કે જેમનો પત્નિય આ પ્રવાસ દરમિયાન મેળવવાનું એ હગમ્યુ હતું. તેઓ તો ત્યા જ હતા.

એક થા બીજી રીતે, મેં મગીજ વર્ગોનું જીવન મારી પેડે જોયું, ખામ કરીને 'છાટ લાંડન' કહેવાના વિદ્યાગ બામના મરીનોનું લાંડનનો આ ભાગ લમખમ મગીજ અને મજૂર વખતીથી બરેલો છે. ગમે દુ ગખડરા નીકળતો, અને સહેરના અધારામા અધારા ખૂણા બોળીને દુ ખૂંદી વળતો. એ ગમે રેમ્મ નદીના બંધ ઉપર, દિવસ દરમિયાન નીના કિનારે આખનેમ બઠે અને રાત્રે દુગમજથી ઉપર મુર્ખ જલ્ય એવા, એ મહાન સહેરના કેટલાય દુખી, મમાજનાં દરસાં કે જલિપૂત જેવાં માણસો માથે મે વાનચીન કરી બીજે એ સમયે.

મેં દારૂની દુકાનો તથા હોટેલોની મુલાકાત લીધી. ગરીબ વર્ગનાં સ્ત્રીપુરુષો ત્યાં રાત્રે દારૂ પીતા એકઠાં થાય છે અને ગામગપાટા હાંકે છે. શહેરના વધારે ગરીબ વર્ગના કેટલાક લતાઓમાં આવેલી પોલીસ કચેરીઓમાં હું રૂંધે. ધણી કમનસીબ માણસો નિબ્ધ નીવડી, પોલીસના હાથમાં કાઈ ને કાઈ રીતે સપડાઈ જાય છે, તેમના પ્રત્યે લંડનની પોલીસ કચેરીઓ કેવી રીતે વર્તે છે એ જોવાની તક મને ત્યાં મળ્યા.

ઓરિફ્રમા, ઈટલી અને ડેન્માર્કના કૃષિ-પ્રદેશોના ખેડૂતોનો પરિચય કરી લેવામાં મારા સમયનો અને એટલો મોટો ભાગ મારે કાઢવો, એવી મેં યોજના કરી હતી.

લંડન શહેરના મજૂરોની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં જ, ઉપર જણાવેલા દેશોના આમનિબાગના ખેડૂતોની સ્થિતિનો મને કેટલેક અંશે ખ્યાલ આવે છે. કેમ કે લંડન શહેર વસ્તીની બાબતમાં દુનિયામાં સૌથી મોટું શહેર છે; અને ઇંગ્લંડની આમ-જનતા ખેતીથી તદ્દન વિમુખ બની ગઈ છે. ઓરિફ્રમા, ઈટલી અને ડેન્માર્ક એ કૃષિપ્રધાન દેશ છે. એક રશિયાને બાદ કરતાં, આ દેશોના લોકો બીજા કોઈ પણ દેશના લોકો કરતાં ખેતી ઉપર વધારે અવલંબે છે.

યુરોપના જે જુદા જુદા દેશોની મેં મુલાકાત લીધી હતી એ બધા દેશોની આમ-જનતાની સ્થિતિનું વિગતવાર વર્ણન કરવું એ મારે માટે અશક્ય છે. હું ધારું છું કે સામાન્ય રીતે, ખેતી ઉપર અવલંબનો વર્ગ પ્રજામાં હમેશાં સૌથી પછાત રહે છે. એના તરફ સૌથી વધારે બેદરકારી પણ રખાય છે. છેક આજ સુધી, આ વર્ગના લોકોને, શહેરમાંના એમના જેવા વર્ગના લોકો કરતાં, સિફત મેળવવાની ધણી

ઓછી તક મળી છે જમીન ખેડનાર લોકો પોતાની જમીનની માવજત ત્યાં મેળવી શક્યા નથી, — દાખલા તરીકે, ઓરિસ્સા-દુગરી અને ખાસ કરીને દક્ષિણ ઈટલીમાં — ત્યાં ખેડૂતોની નિયતિ, વસેઓડે અંગે, જમીનદારોના દાગી કે મુદામો જેવી જ રહી છે. આવી નિયતિ ત્યાં પ્રવર્તી છે ત્યાં નો, ખાસ કરીને, ખેડૂતોને શિક્ષણની ઘણી ઓછી તક મળી છે. દક્ષિણ ઈટલીમાં ખેડૂ પ્રજાને નથી જમીન કે નથી સાળાઓ ત્યાં આગળ તેમની નિયતિ લગભગ મુદામ જેવી જ રહી છે એથી ઊંચકુ, કેન્ઝાર્કમાં ખેડૂતોનો મોટો ભાગ અત્યંત જમીન દારોનો જ મનેલો છે ત્યાં ખેતીનો મૂલ્ય વિશ્વસ થયો છે એટલું જ નહિ પરંતુ દેશના રાજકીય જીવન ઉપર ખેડૂતો વર્ચસ્વ પણ ધરાવે છે.

ઈંગ્લંડ એ ગણકીય ન્યાતત્વનું નિવાસ-સ્થાન છે ત્યાંની જમીનનો મોટો ભાગ મરખામણીમાં અદ્ય મધ્યાના જમીન-દારોના હાથમાં છે, હના ખીજન અંગ્રેજ પ્રજાજનના જેટલા બધા ગણકીય વિશિષ્ટ દક્ષ ત્યાંના મજૂરો ધરાવે છે ખીજ બાણુએ, સદરાના મજૂરોના મોટા ભાગે પોતાનું આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય વધાવું નથી વગરનું અંગ્રેજ સરકારના મજૂર પોતાના મૂડીવાળા સેદનો મોટા પ્રમાણમાં આગ્રિત દાય એમ લાગે છે. એ મુલામત લીધેલા ખીજન કોર્ડ પણ દેશ કુળ ઈંગ્લંડની જાનતમાં આ વાત વધારે માયી છે.

એક બનાવથી આ દખીકત માગ મન પર માત્રક મોગી, તે બનાવ મને યાદ આવે છે. ઈંગ્લંડમાં હું જે સમયે ગયો હતો ત્યાંની આ વાત છે એક દિવસ એ એક માણસનું પોતાના મજલામાં દાય નાખીને, મદોત્યામાં ઘન્ય દષ્ટિ નાખે.

જામેલો જોયો.' આવી જાતના બેકાર મજૂરો લડનમાં ખૂબ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. એને મેં પૂછ્યું કે, વર્ષના આ દિવસો દરમિયાન કામ ખૂબ પ્રમાણમાં મળે છે કે કેમ.

તેણે જવાબ આપ્યો, 'ના, શહેરમાંથી એટલા બધા લોકો બહાર ગયા છે કે કંઈ પણ કામ મેળવવું મુશ્કેલ છે.'

આ માણસ જાંદરની એક ગોદીમાં કામ કરનાર મજૂર હોય એમ મને લાગ્યું હતું. ધારું છું કે હું એને કોઈક રીતે મળ્યો હતો — કદાચ 'ઇસ્ટ એન્ડ' માં 'માઇવ એન્ડ રેડ' ઉપર કે એની નજીકમાં કંઈક હતો. એ ભાગ લગભગ દસ લાખ કરતાં પણ વધારે મજૂરોના વસવાટનું કેન્દ્ર છે. લડન જેવા મહાન શહેરમાંથી થોડાક મો કે થોડાક હજાર માણસો ગેરહાજર રહે, એથી ગો તકાવત પડી જાય એ મારા સમજવામાં આવી શકતું નથી, એમ પણ મેં એને જણાવ્યું. એણે જવાબ આપ્યો, 'આહેન, બહુ ફેર પડી જાય છે, તેઓ જતા રહે છે ત્યારે બધું બધું પડી જતું હોય એમ લાગે છે.'

આ માણસ ખરેખર એક ફાવતું મજૂર જ હતો. હરીશર્ષના પરિણામે નિયમિત કામધંધો એને કદાચ મળતો નહિ હોય. એવા અસહ્ય મજૂરોનો ઇંગ્લેન્ડમાં રાફડો ફાટેલો હોય છે ત્યાંના વ્યવસ્થાતંત્રનું જ આ એક ફળ છે એમ લાગે છે.

એક અડવાડિયા કે દમેક દિવસ પછી, રેકૉર્ડલેન્ડના એક પ્રદેશમાં આવેલા 'રિક્ષો કેસલ'માં લોર્ડ ગ્રેન ધીની મને મેળાપ થયો. એ વખતે તેઓ હિન્દી પ્રધાન હતા. જે સમય દરમિયાન હું એમની સાથે હતો, તે સમયે

મજૂરોની યિતિ સમઘીનો પ્રશ્ન એ વાર્તાત્મકમાં ઘણી વખત ચર્ચો હતો, અને મજૂરોની જે યિતિનો મે ઉપર ઉપેક્ષ કર્યો છે એ યિતિ સમઘી મે તેમને કંઈક જણાવ્યું હતું મને યાદ છે કે, કેટલાક વખત મુઠ્ઠી કંઈ પણ ટીકા કર્યા મિનાય, હોડ મોલીએ એ ચર્ચા માળખ્યા કરી સાર પડી તેમણે નિશ્ચયપૂર્વક જણાવ્યું કે, ‘આ જાધુ કહેવામાં આવ્યું છે હતા, એના ઇતિહાસમાં કદી પણ નહિ બોગવી હોય એવી મગમ યિતિ આત્મનો અંગ્રેજ મજૂર બોમવે છે, એવો મારો અભિપ્રાય છે’ એમના એ કથનથી મારી ઉપર વધારે અમગ થઈ, કેમ કે એ કથન કરનાર દુનિયાની એક સુનિષ્ઠાત વ્યક્તિ હતી તેઓ એક વિદ્વાન અને શ્રેષ્ઠ તરીકે સારી પ્રતિષ્ઠા ધરાવતા હતા વળી, ઇંગ્લેન્ડના એક સૌથી વધારે પ્રજાસત્તાક ગણ્યત નના તેઓ એક સભ્ય પણ હતા એ ગણ્યતત્રે મજૂરોની જીવનદશા, સુધારવાનો સૌથી વધારે પ્રયત્ન કર્યો હતો.

હાલના ગરીબ વર્ગનો મને જે અનુભવ થયો એ ઉપરથી મને આ વાત પહેલા કદી નહિ સમજાઈ હોય એવી રીતે મમજાઈ ગઈ છે અમેરિકાના અને વિશેષત દક્ષિણના દગમીને આજે પક્ષપાત અને અન્યાય મહન કરવા પડે છે, હતા એ હજુ પણ જમીન મેળવી શકે છે અને ઈશ્વરે મહેમી ખુદની જમીનમાં સાદી અને કુદરતી વસ્તુઓના માનિષ્યમાં જીવન ગુજારી શકે છે. એની પુછનામાં, ઇંગ્લેન્ડના શહેરોમાં ખીચોખીચ વસ્તી હોય છે દગમરો માણસો ત્યા વગુત માડ માડ પૂરું કરી શકે છે કેટલાક વર્ષો અગાઉ નિરીક્ષણ કરી ગણતરી કરવામાં આવી છે એ પ્રમાણે, ત્યાની વસ્તીના

દમમા બાગ નેટવા લોકોને ગરીબાઈમાં, તદ્દન નિરાધાર ગિયતિમાં, દિવસો ગુજાવવા પડે છે

હાનમાં, લડન શહેર સાથે સહકાર સાધી, રાષ્ટ્રીય મંત્રકાર બગીચાઓ બનાવવામાં, જાહેર શુભલખાના બધાવવામાં, શહેરના ગરીબ લતાઓમાં ગરીબો માટે નમૂનેદાર મકાનો બાંધવામાં, પુ કળ ધન ખર્ચે છે આ બધા કરતા બીજી સારી વાત તો એ છે કે, શહેરની બહાર ઉપનગરની કેટલીક ખુદની જગ્યામાં તેઓએ સુદર ઉદ્યાન-નગરો બાંધવા માડ્યા છે જે નગરોમાં નમૂનેદાર મકાનોની હારોની હારો બધાય છે, હરે- મકાનની આગળ પોતાનો એક નાનો બગીચો હોય છે, અર્વાચીન વિજ્ઞાન અને ગોધબોળો તદુરસ્તી અને સુખ મગનડ માટે જે સાધનો અર્પી શકે છે એ સર્વ સાધનો એ મકાનોમાં પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે આ સુધારણાને પરિણામે હજારો મજૂરોને દર વર્ષે શહેરમાંથી ત્યાં ખસેડવામાં આવે છે હલ કરતાં પણ વધારે ગીચ વસ્તીવાળા, શહેરના અગરિયા, ગમગીની ઉત્પન્ન કરે એવા અને રોગોત્પાદક ભાગોમાંથી તેઓ ખુદની રતન જગ્યામાં જાય છે, અને ખુદની હવા તથા સૂર્યપ્રકાશની ઈશ્વરી બક્ષિસોના સસર્ગમાં આવવાની તક મેળવે છે

મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે, ગરીબ કામતાર વર્ગની ગિયતિ સુધારી એમની હિતિ કરવા સરકાર તેમ જ લડનના હિદાર સહયોગીઓએ તન મન ધન ખર્ચાને જે પ્રયત્ન કર્યો છે, તે જોઈને મને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું છે લડનના ગરીબ લોકોના શિક્ષણ તથા હિતિ માટે ખર્ચામાં આવેલ તન મન ધન પૈમી દમમો બાગ પણ અમેરિકાના હબસીઓ માટે ખર્ચામાં

આવે, તો આપણા દેશના જાતિવિષયક પ્રશ્નનું ધ્યાન કરીને નિગમનથી થઈ જાય, એવી મારી ખાતરી થઈ છે

લડન શહેરની મુલાકાત લીધા પછી, મેં ક્યું જ નેમ દુ ઓગિટ્ટિયા ગયો અને બોલીમિયાના ગ્રેગ સંદેશમાં ફેટલુક ગયો, વિયેના (ઓગિટ્ટિયા) અને (દુઝરીના) જુડાપેન્ડમાં પણ ગયો ત્યાં દોનો એ દુઝમ્યાન ત્યાંના પ્રામિવિભાગોમાં જવાની મને ધણી તકે મળી હતી. ત્યાંના ખેડત વર્ગની સ્થિતિનો પણ મેં ખ્યાન મેળવી લીધો ત્યાંથી જ મિમિની ગયો પાલેર્મો (Palermo) પ્રદેશના નાના ખેડૂતોની સ્થિતિ વિશે પણ મેં કંઈક જાણી લીધું. અદરના બાગમાં, પદાડી પ્રદેશમાં, કેપો ફેન્કોમાં આવેલી મધકની ખાણોની મેં મુલાકાત લીધી કેનિયામાં મેં ફેટલાક દિવસો માળ્યા દ્રશનો પાક જોયો, અને ખુલ્લા પગે માણુમો, બાઈમયમાં વાગેલું તેરી રીતે, દાક્ષ ખૂદીને દાક જનાવતા હતા, એ જોઈ ત્યાંથી જ પાછો ફર્યો, અને ઓગિટ્ટિયન પોલેન્ડમાં કેન્વા દિવસો પમાન કરી મીડાની ખાણોની મુલાકાત લીધી જદાર જર્મ કોંકાની આશુનાશુના પ્રામિવિભાગોમાં આવેલા નાના સંદેશના બોકોની સ્થિતિ જોઈ સરદદ આગળી રશિયન પોલેન્ડમાં દાખલ થયો અને એ રશિયન મામડાની મુલાકાત લીધી ત્યાંથી જ કોપનહમન ગયો, અને એ નાના ગમ્લમાં ખેડૂતોનું સ્વચ્છિત મંમન કરી એમનો વિકાસ કરવાનું જે અદ્ભુત કામ પાડ પાડતાં આખું છે એનો નવેમર પરિચય કર્યો

પરદેશની મધર દરમ્યાન મેં જે કંઈ જોયું અને જુ જે કંઈ શીખ્યો એનો વિચાર કરના મને સાચું કે, યુરોપના જે જાધા બાગોમાં લોડા મીથી પહોંચ છે ત્યાં એક ખદાન, કાન

કાતિના ચિહ્નો બહુ જ અપેક્ષા રીતે નજરે પડે છે હકિકત જુદી અને મિસિસીપીને કદાચ માદ કરીએ તો, દરેક કેસાણે મને એમ દેખાતુ લાગ્યું કે, નીચના થરના કોડો ઉપર ચડવા મથી રહ્યા છે અને એમ કરનારા સંસ્કૃતિની કક્ષા પણ ઉચ્ચ બનાવે છે

આ કાન્તિ વણે ભાગે, મધુકત મન્યાનોની અસર પડનાથી, મીની ના આડકતરી રીતે નીચડ છે દાખલા તરીકે, મધુકત મન્યાનોના મધ્ય ભાગોના અનાજના મોટા ખેતરો (વેપાર માટે) ખુદના મુજબ છે તેને પરિણામે યુરોપના જે મનરોમાં એ માલ જરા લાગ્યો ત્યાં હરીકાઈ થવા લાગી એને નીચે યુરોપની મેતીની આખી વ્યવસ્થા તરી અમેરિકાની ખેતીની પેદાશ સાથેની આ હરીકાઈને નીચે જ એન્ડ્રિયા, હગરી અને હકિકત જુદીમાથી ધણુ સોકા અમેરિકામાં આવી રમવા લાગ્યા અને માલુમ પડ્યું કે ક્ષિત્ર યુરોપમાં જ્યાં મેડલની સ્થિતિ ખાસ કરીને ખરાબ હતી, ત્યાંથી અમેરિકામાં આવી વસનારની મધ્યા ખાસ મોગી હતી અને રાધતી જતી હતી એથી જનરલ કેન્માર્કમાં ખેતોની નાજુલ સ્થિતિનો અત આજુબામાં આ ચો હતો શુદ્ધિ-પૂર્વક, સખત મહેનત કરી, ખેતીની પદ્ધતિમાં સુધારો કરવાથી ત્યાંના ખેડતો અમેરિકા આવતા લગભગ બધ ચર્ચ ગયા છે

એની ખીણ અસર એક એ ચર્ચ ૭ કે, ખેડતોની સ્થિતિ સુધરે એવી ખેતીની પુનર્ચના કરનામાં આવી છે ધણુ દેશોમાં જમીનના મોટા વાટોના ભાગ પાડી નાખી, નાના નાના ટુકડાઓની માનફી નાના નાના ખેડતોને આપી દેવાનો પ્રયત્ન કરનામાં આ ચો છે આમશાળાઓની સ્થિતિમાં સામાન્ય સુધારણા વણી ચર્ચ છે યુરોપના રાજ્યોને જ્યારે માલુમ

પડ્યું કે, ગ્રામવિભાગની જનના એમના કુદરતી સાધનો માટે ઘણી અગત્ય ધરાવે છે, ત્યારે તેમને શિક્ષણ આપવા તથા તેમના તરફ રખાણેલી એન્ડરકારી દૂર કરવા તેમણે વ્યાવહારિક પગલાં લેવાં શરૂ કર્યા છે.

નીચલા થરના લોકો ઉપર જીવન ગુજારીને તથા તેમને અજ્ઞાન ગણીને, એના ઉપર જૂની મંઝૂરિનું ચણતર ચણવામાં આવ્યું હતું, એમ મને માલૂમ પડ્યું હતું. ઘણા માણસોનું અદિત કરી થોડા માણસોનું હિત મધાયુ હતું એથી ડીવર, હાલના મમયમા ન્યા ન્યાં કાર્મ દેશો ફનેહ મેળવે છે અને પ્રગતિ માથે છે, ત્યા ત્યાં જોતા જણાય છે કે, આમ-જનના ઉપર જીવન ગુજારી, તેમને દગાવી ગણવાથી એ કામ પાડ પડ્યું નથી, પણ તેમને વધારે જીદિશાગી, વધારે સ્વતંત્ર, વધારે વિચાર કરવાની શક્તિ ધનવના અને પોતાની કાળજી લેના કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી એ બન્યું છે.

પહેલું તો એ કે, અમેરિકા માથેની હરીફાઈને બીરે જ આ પગિણામ આવ્યું હતું. બીજું કારણ એ હતું કે, અમેરિકન જીવન માથે આમ-જનતાને મંમર્ગ થયો હતો. દક્ષિણ યુરોપમા મને ઘણા લોકો એવા મળ્યા હતા કે તેઓ અમેરિકા જઈ આવેલા હતા. અમેરિકામાં મામાન્ય મજૂરી કરી તેઓ ધણી વખત તો પૈમા કમાયા હતા અને પાછા ફરી મિલકત ખરીદી એને મુધારી હતી. અમેરિકા જઈ વમવાથી, હંગરી, પોવેન્ડ અને દક્ષિણ ઈટલીમાં નાની મિલકત ધરાવનારાઓની મંખ્યામા મોટા વધારો થઈ ગયો છે. કેટલીક વખત તો પૈમા, પણ હમેશાં નવા વિચારો અને મહત્વાકાંક્ષાઓ લઈને તેઓ પાછા ફરતા. પહેલાં જે પગાર તેઓ લેતા,

એ પગારે કામ કરવાની તેઓ ના પાડતા હતા. પરિણામ એ આન્યુ કે, ઈટલી અને દક્ષિણ યુરોપના બીજા ભાગોમાં, બન્ને ઠેકાણે, ખેતીની મજૂરીના ભાવ ખૂબ વધી ગયા છે.

બીજા બાબતુએ, ખેતીમાં મત્રોનો ઉપયોગ વધારે કરવાની અને ખેતીની પદ્ધતિઓ વધારે શુદ્ધિપુરઃમંર અને ઉત્કટ બનાવવાની ફરજ પડી પરંતુ, ટેવાકે માનેલું તેમ, દેશમાંથી મોઝોના બહાર જવાથી કાર્મ પશુ ઠેકાણે, દેશનો વિકાસ અટક્યો એની અસર મને ન જણાઈ. ખાસ કરીને દક્ષિણ યુરોપના ગ્રામવિસ્તારના મજૂરોને મન, અમેરિકાની મુમારની એક ઉચ્ચ પ્રકારની ઝેળવણીથી બનેલી છે, એનાથી એ વધારે સારું અને સખીન કામ કરવાનું સીખ્યો છે એટલું જ નહિ, પણ એનામાં આત્મશ્રદ્ધા વધી છે તથા પોતાનું અને પોતાના માળકોનું ભાવિ વધારે મારુ થશે, એવી આશા અને માન્યતા ધરાવવાનું પણ એ સીખ્યો છે આ રીતે યુરોપમાં, મે ઉત્તરેષ કયા પ્રમાણે, ગાન્ત રીતે એક ક્રાન્તિ થઈ છે

હવે આ હકીકત ઉપરથી જો કઈ સીખી શકાય એનું હોય, તો તે મને આ લાગે કે માનવ જીવન-વહારમાં બળને યથાને દાલમાં શિક્ષણનો વધારે ને વધારે ઉપયોગ થવો જોઈએ દુનિયા પલટાતી જાય છે મોટામાં મોટા લન્ડરનાળા પ્રજા, સૌથી વધારે સહાર કરી શકનાર પ્રજા બધીમાં મહાન નથી, પરંતુ મહાન પ્રજા તો એ છે કે જેના મજૂરો વધારે કાર્યમાધક છે, જેની પાસે સૌથી વધારે ઉત્પાદક યંત્ર છે, અને જે સૌથી વધુ ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

પણ જો મજૂરીને કાર્યસાધક બનાવી હોય તો મજૂરોને તાલીમ આપવી જોઈએ, તેમ જ તેમને ચત ન પણ બનાવવા

જોઈએ આજે તો મૈનિય કરતા શાળાનો શિક્ષક રાજ્યને વધારે ઉપયોગી છે ઉચ્ચ શ્લાના ત્રેક મુત્તમદીનો હેતુ એ હોવો જોઈએ કે મૈનિયને નહિ પણ શાળાને વધુ મારી મનાવવાની છે

યુરોપના મારા હકના પ્રવાસે નીમળતા મારે એવો નિશ્ચય હતો કે, નીચના થરના મનુષ્યોનો મારે પરિચય કરી લેવો, અને ત્યાં હતો ત્યારે મેં એ જ મામ મુખ્યત્વે કયું હતું, છતાં મૌથી ઉપરના થરના મનુષ્યોનો પણ પ્રસંગોપાત્ત મેં કઈક પરિચય કયો હતો ખરું જોતા, યુરોપમાં ગાળેલા મા. મમના. મૌથી આનંદપ્રદ અને વાજકારી બાગ મેં એવા સોનાની જોડે વાતચીતમાં ગાળ્યો, કે જે સોફા અમેરિકામાં માન જાતનાઈએ મારે જે કામ હું કર્યો હતો તેની માથે મનુષ્ય રાખતી કોઈ પણ જગદુર મેરામાં પ્રત્યક્ષ બાગ લેતા હોય કે તમા ગમ લેતા હોય

ખાસ તરીકે જેકમ રીમ નામના એક મારા મિત્ર હાન વી કેનિંગ નામના, કેન્ઝાર્કના 'ધી પોસિટિવિઝન' કરીને એમ સૌથી અગત્યના પત્રના અધિપતિનું મેં આગખાણ મ્યું હતું મોટા બાગે એમને ત્રીધે જ, હું જે દૂર નમય દરમિયાન ત્યાં ગયો તે રખત, એ દશના સોફાના ઇવન મનુષ્યે તથા પોતાના મામનિનુગના સામાર્થે એમણે જે પ્રખ્યાત શાળાઓ ગયાની હતી એ મનુષ્યે જોઈએ જગણી શક્યા હતા ત્યારે હું કોપનહગનમાં હતો ત્યારે અમેરિકન એવચી મિ મોરિસ એક એગને કેન્ઝાર્કના ગાજગણી આમગ મારું આગખાણ આપ્યું હતું ત્યારે મેં જાણ્યું કે, તેઓ જન્મે જન્મ દરોજમાં અમે જે કામ કરીએ છીએ એની મપૂર્ણ માહતી પરાતપ

હતા, તારે મને આશ્ચર્ય થયું તેઓ મારી સાથે વાતચીત કરના ઇનેમ્લર માનૂમ પડ્યા ડેનિશ વેન્ટ ઇડિઝ ટાપુઓમાં આફ્રિકન વચના ૩૦ ૦૦૦ જેટલા હમસીઓ નસતા હતા, તેમનું મારું અમાગ જેડુ જ કાર્ય શક્ય કે કે કેમ, એ સમગ્રી તેઓ જાણવા આનું હતા રાણી માહેમે 'તો મને કહ્યું કે, 'અન ક્રોમ ન્તેનરી' (ગુલામીમાંથી આત્મોદ્ધાર) એ નામનું મારું પુસ્તક એમણે વાચ્યું હતું એનું જ નહિ, પરંતુ મે તાજેતરમાં જ પૂરું પ્રેક્ષુ 'ધી ગેરી ઓફ ધી નિમો' (ગુલામની રાત) નામનું પુસ્તક પણ તમણે વાચ્યું હતું સૌથી વધારે અજ્ઞયમી ના મને એ નાગી કે, મને મળેલા ધણા અમેરિકનો અમેરિકનાના હમસીઓની નાસ્તવિક ગિથિતિ અને પ્રગતિ સમગ્રી જેટની માહિતી ધરાવતા હતા, એના કરતા વધારે માહિતી ડેન્માકના રાજરાણી ધરાવતા હતા.

એક બીજો સમયે મિ એન્ડ કાર્નેગીનો સ્કોટલેન્ડમાંના એમ ૥૥ ગ્રીન્થ લુવનમાં મહામાન મન્યો હતા 'ગ્રિકમો કેસન'માં મે પ્રજ્ઞ દિવસ અપૂર્વ આનંદ અને આરામમાં પમાડ કર્યો હતા ગ્રિકમો ગામ સ્કોટલેન્ડના સૌથી ઉત્તર વિભાગના એક સૌથી વધારે જંગલોવાળા પ્રદેશમાં અને ટુનિયાથી ખૂબ દૂર પડી ગયેલું છે છતાં મે જોયેલા બધા સ્થાનોમાં એ ગયાનનો મને અનુભવ એવો થયો કે, જાણે તે સ્થાનમાં આવી જંગલની ખરાખરીની વધારે નજીક આવ્યો હોઉં.

ગ્રિકમો કેસન માં સૌ લોક પહોંચે છે, અને જંગલના વ્યાપ્ત કે પ્રગતિમાં જેમને કાઠકે કીમતી ફાળો આપવાનો છે, તેઓને ત્યાં આવકાર મળે છે એ ઉવાક છે

અવાખાનિક રીતે જ એ પ્રચારના મહેમાનો ઘણા વિદ્યા ઉપર વાતચીત કરી, નિશાળ દૃષ્ટિમિત્તથી ચર્ચાઓ પ્રતા ને મનુષ્યો પ્રત્યક્ષ અનુભવથી દુનિયાના કેન્દ્રાઢ મહાન પ્રશ્નોન નિકટ જ્ઞાન ધરાવતા હતા, તે મનુષ્યોને એ પ્રશ્નોની ચર્ચા પ્રતા સાબળવાની અને તથા દ્વિમ સુની તમ મળી હતી 'મિક્ષો કેસલ'મા ને મમયે અને લોડ જ્ઞેન મોર્લીના મેળાપ થયે હતા તે મમયે હિન્દી પ્રધાન તરીકે તેઓ ચાન જ હતા હિન્દુતાનમા અગ્રેને અને હિન્દીઓ વચ્ચે વાગન વિમ રીતે કેવા પ્રચારનો સમય અતિત્વ ધગવતો હતો એના ચોક્કમ ખ્યાન અને વર્તમાનપત્રો ઉપરથી આ યે નહાના અને એ મૂઝવે એના ગૂચવણિયા પ્રશ્ન ઉપર નોડ મોર્લીએ ને ાકા કરી એ મામળાને અને ઘણો આનદ થયે એમણે એ આમત વિષે ને ઠઠ્ઠ કહ્યું તે ખામ રધારે રસપ્રદ તો એ કારણે ઘઠ્ઠ પડ્યું હતું કે, મૂર્વ અને પશ્ચિમની દુનિયામા — હિન્દુ તાનના હિન્દીઓ અને મયુક્ત મચ્ચાનાના હમમીઓમા જાતિઓની ભિન્નતાના પ્રશ્ન વચ્ચે તેઓ સામ્ય મતાવી શકયા.

વલિયુ યુરોપમાથી પાછા ફર્યા પછી મે લડન શકરમા એ વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતા 'એન્ગ્લો-સેનરી અન્ડ એથોગિનિન્મ પ્રેટિકશન સોમાયગી'ના આશગ નીચે એમ સના ગખવામા આવી અને ખીજી મમા 'નેશનલ સિમરવ કવમ'ના આશગ નીચે હતી આ સભાઓમા એવા લોકોને ડમરમા મળવાની અને તમ મળી, કે જેમણે ધર્મોપદેશકો તેમજ કે મન્કાગી નોકરો તરીકે, દુનિયાના મે નહિ જ્ઞેયેલા બાગેમા મારી જાતિના લોકોના મ યાણ અને ઉદાર માટે આક્રિમા અને સ્વદેશમા બન્ને ઢેમણે મહેનત કરી હતી

દૃષ્ટાન્ત તરીકે, ‘એન્ડ્રી-સ્વેવરી એન્ડ એમેગિનિન્ગ પ્રોટેક્શન મોસાયટી’ના આસગ નીચે મારા માનમાં ગોઠવેલા એક નાસ્તાના મમારંબમાં મર ટી ફોલ્લેવેલ જર્સ્ટન પ્રમુખ હતા. ગુવામી નાજૂદ કરવાના મતના એક પ્રખ્યાત મુસદ્દા, કે જેણે બ્રિટિશ વેગ્ટ ઇરીઝમા ગુવામીને નાજૂદ કરવા ખૂબ કામ કર્યું હતું, તેના તેઓ પૌત્ર યાવ.

એવું બન્યું કે, ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરિકામાં શરૂઆતથી તે આજ સુધી હમગીઓના મિત્ર તરીકે કામ કરનાર, ‘ધી સોમાયટી ઓફ ફ્રેન્ડ્ઝ’ નામની મંથાની વાર્ષિક સભા એ સમયે ચાલતી હતી, અને એ ધર્મનન્યાના ઘણા સભ્યો, જે દિવસે મે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું, તે દિવસે હાજર હતા. એમાં જેમણે આફ્રિકાના નિચે માટેના પોતાના કાર્યથી નામના મેળવી છે એવા કેટલાકના નામ મને યાદ છે. આફ્રિકાની ભૂગોળ શોધનાર જામ્સીતા મર હરી એચ જોનસ્ટન, સગ આર્થર કોનન ડોલ્બ, ઈ ડી. મોરેલ, અને ‘ધી એન્ડ્રી-સ્વેવરી એન્ડ એમેગિનિન્ગ પ્રોટેક્શન મોસાયટી’ના મત્રી રેનરન્ડ જે એચ. હરિમ. આ બધાએ કોત્રો ફી ગ્રેટમા મુધારણા કરનામા ગોટા ભાગ ભજવ્યો હતો.

આ ભોજન-સમારંબમા ગેગહાજર રહેનાર કેટલીક પ્રખ્યાત વ્યક્તિઓએ પત્રો પાઠવ્યા હતા એ મારે માટે એક આનંદાવ્રય હતું. તેમા ઇંગ્લેન્ડના વડા પ્રધાન નામ હર્મટ હેન્રી એઝ્કિવથનો ભાવભરેલો એક ટૂંકો પત્ર અને જે જાણીતા અંગત મિત્રોના પત્રો મને યાદ આવે છે. મેં જે કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એ માટે એમણે એ પત્રોમા એટલી ઉદાર કદરદાની પ્રદર્શિત કરી હતી કે, એ બંને પત્રો

હું અક્ષરશઃ નીચે પ્રકટ કરવા લખયાઈ છું. 'ધી એન્ડી
એવરી એન્ડ એમોરિજિન્સ પ્રોટેક્શન મોસાવટી'ના મંત્રી
ગ્રેન એચ. હેરિસને મળેલીને એ 'નાને પત્રો લખાયા હતા.
તે નીચે મુજબ છે -

ન્કિઓ કેસલ, ડાર્નેથ,

સધરનેન્ડ

મધ્યે ૧૯, ૧૯૧૦

પ્રિય મિ હેરિસ,

દુનિયામાં હાલ જીવતી એવી મહાન બ્યક્તિઓમાંની એક
જનર ડી. યોશિંગ્ટનને માન આપવાની ત જુમાવતા મને અત્યંત
ખેદ થાય છે. શુભામ તરીકે તેમનો જન્મ થયો હતો, પણ હવે તો
તેમની જાતિના એ. આગેવાન તરીકે તેમનો ારકાર થયો છે. આ
કન્નતિનો વિચાર કરતા, ગેમનો જોટો મને જડતો નથી સ્થિરતાથી
આગળ વધી તેઓ એ બિનહરીદ નેતા બન્યા છે. આની સાથે
એમણે ગોરાઓનો વિશ્વાસ તથા પોતાના મર્યાદા સંમતિ ગેગરી છે,
અને સૌથી આગળપડતા ગોરાઓની હાઈ-મિત્રાચારી પણ એમણે
સપાઈન કરી છે. આ રીતે, એમણે જેવડો વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે.

જનર ડી. યોશિંગ્ટનની મહાના અમર લોકોમાં નરવી જોઈએ,
કેમ કે એમણે પોતાના લોકોને 'નિર્લક્ષ્ય' બતાવ્યું છે એટલું જ
નહિ, પરંતુ એને લાયક હોવાનું માનિત કરી આપવાનો એમણે
એમને ઉપદેશ પણ આપ્યો છે. આ રીતે એમણે 'જેશુઆ' અને
'મોઝીઝ' બંનેનું જેશુ કામ કર્યું છે.

તમારો વિશ્વાસુ,

(સહી) એન્ડ્રૂ કાર્નેગી

●જેશુઆ અને મોઝીઝ એ જે જાણ મહાન પવનગર હતા.
હજારો લોકોને એમણે હાસત્વમાંથી મુક્ત કર્યા હતા, અને એમને
પોતાને વામ લઈ મવા હતા, એ જાણતી કથા જાઈજાઈતા બતા
કરારમાં વર્ણવેલી છે.

ખીન્ને પત્ર ‘આર્ક’ગિસપ ઓફ ડેન્ટર્જરી’નો (વડા પાદરીનો) હતો. તે નીચે પ્રમાણે હતો :

‘એક મહત્વના રોસાણને લીધે મારે લંડનથી ફર જવું પડ્યું છે, એથી ખૂબ દી. વોર્ગિંગ્ટનનો પરિચય કરવા, અને તેમનો આદરસત્કાર કરી, તેમના કામમાં ઈશ્વર એમને વેગવાન બનાવે એવી મહી લાગળી પ્રદર્શિત કરવા, જે સલા બોલાવવામાં આવી છે, એમાં ન આવી ગકવાથી મને ધણી જ દિલ્ગીરી થાય છે એમના જે કાર્યની કદર બધા લોકો કરે છે એમાં હું પણ સામેલ થાઉં છું. આપણા યુગના સૌથી ગંભીર અને મૂંઝવતા પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવા એમણે જે સેવા બજાવી છે, અને હવે પણ બજાવે છે, એ હકીકત બાળનાર સૌ કોઈ એમની કદર જરૂર કરે જ એમના સમકાલીન લોકોના આદરને પાત્ર બને એવા જે મહત્વકર છે. ભૂતકાળમાં ભતિએદને લીધે એક ભતિ તરફ જે અન્યાય કરવામાં આવ્યો છે, એ પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે ખ્રિસ્તી લોકોએ કરેલા પ્રયત્નોનો હાલનો ઇતિહાસ અમારે લખાશે, ત્યારે મૂકર દી. વોર્ગિંગ્ટનનું નામ સૌથી મોખરે મૂવામાં આવશે, અને દુનિયા એમનો આભાર માનશે.’

આ બધી પ્રખ્યાત વ્યક્તિઓ તથા બીજા જેમને હું લંડનમાં મળ્યો હતો તેમની માથે મેળાપ કરી તેમની સમક્ષ બોલવામાં મને ખૂબ આનંદ અને સંતોષ થયા હતા. દુનિયા વિષે અને દુનિયાના પ્રશ્નો વિષે તેઓ જે ત્રિશાળ દૃષ્ટિબિન્દુ ધરાવતા હતા, એનાથી મારા ઉપર ખૂબ જોડી છાપ પડી. અમેરિકામાં જે પ્રશ્નોને આપણે રથાનિક અને આપણા દેશને માટે જ ખાસ ગણીએ છીએ, એ પ્રશ્નો અંગ્રેજોની દૃષ્ટિએ આખા જગતના પ્રશ્નોનું લક્ષણ ધરાવે છે, કેમ કે અંગ્રેજોનું હિત એક જ દેશ કે ખંડની અંદર ગોંધાઈ રહેલું નથી.

સંયુક્ત સંસ્થાનોની જાતિઓનો પ્રશ્ન, ઇંગ્લંડના પોસ્ટ-માસ્ટર જનરલ, મિ. હર્બર્ટ સેમુઅલ્સે કહ્યું એમ, બિન જાતિના લોકો જે જે દેશમાં બેગા રહે છે તે બધા દેશો સામે પડેલા છે, — આ હું ઇંગ્લંડમાં શીખ્યો.

અમેરિકામાં હજારોને જે ફતેહ મળી છે તેનો તથા જાતિના પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવામાં અત્રે જે પ્રગતિ થઈ છે એનો અર્થ કેટલો ગંભીર અને વિશાળ છે, એનો ખ્યાલ મારા યુરોપના પ્રવાસને લીધે મને આવ્યો.

ડેન્માર્કની કેળવણી

ડેન્માર્કના ડેપનહેગન અને જર્મનીના હેન્ગર્ગ વચ્ચે મુમાર્કરી જરતા રેલવે ટ્રેનમા એક અગ્રેજ મુસાફર માથે હુ નાતમીતમાં પડ્યો એણે દુનિયાના ઘણા બાગેમા મુમાર્કરી કરી હતી મારી માફક એણે પણ ડેન્માર્કની મુલાકાત લીની હતી ત્યાનુ નિરીક્ષણ તથા અભ્યાસ કરીને એ પાછો ફરતો હતો. અમારી મુસાફરીના અનુભવ અમે એકબીજાને કહી મળાગાવ્યા. મને માત્રમ પડ્યું કે, એ દેશની વસ્તુસ્થિતિને મારા કગ્તા વધારે મ પૂર્ણતાથી અભ્યાસ કરાની એને તક મળી હતી ત્યાના લોકજીવન તથા ખેતીની સ્થિતિ વિષે એણે જે માહિતી મને આપી એથી મને આનંદ થયો.

એના બદલામા, ડેન્માર્ક જતા પહેલા મે જે સ્થળોની મુલાકાતો લીવી હતી, એ સ્થળો વિષે મે એને કંઈક કહ્યું યુરોપના જુદા જુદા વિભાગેમા, સમાજજીવનનું ઉપરનું પડ આમતેમ ખોદીને નીચવા થરના લોકો શુ કરી રહ્યા હતા એ જોવાનો મે જે પ્રયત્ન કર્યો હતો, એના વિષે મે એને, કંઈક કહ્યું હોરટે મે એને કહ્યું કે, બધું જોયા પછી હું એના નિર્ણય પર આવ્યો છું કે, યુરોપમા તો શુ પણ કદાચ દુનિયામા સૌથી મુખી દેશ ડેન્માર્ક છે પછી મે એને પૂછ્યું કે, ડેન્માર્ક પોતાના બધા પ્રશ્નોનું લગભગ નિરાકરણ કયું

નયુક્ત સંસ્થાનોની જાનિઓનો પ્રશ્ન, ઉચ્ચ-ડના પોસ્ટ-
માસ્ટર જનરલ, મિ. હર્નટ મેમ્બરસે કહ્યું એમ, બિજ
જાનિના લોકો જે જે દેશમાં બેસા રહે છે તે બધા દેશો
મામે પડેલો છે, — આ દુ ઉચ્ચ-ડમાં શીખ્યો.

અમેરિકામાં હજમીને જે રીતે મળી છે તેનો તથા
જાનિના પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવામાં અત્રે જે પ્રગતિ થઈ છે
એનો અર્થ કેટલો ગંભીર અને વિશાળ છે, એનો ખ્યાલ માગ
યુરોપના પ્રવાસને સીધે મને આવ્યો.

અંબરાંવાળા જમીનનો હતો. દમણાં કેટલાંક વર્ષોથી ખેતીના ઇંચનેરી-કામના એક અતિ વિવશણ પ્રયોગને પરિણામે, આ પડતર વેરાન જમીનના મોટા વાટનાં ફળદ્રુપ ખેતરો કરવામાં આવ્યાં છે.

ગેરમામો હોવા છતાં, પાછલાં કેટલાંક વર્ષોથી દેશ ધરો સમૃદ્ધ અને આજ્ઞાદ બન્યો છે. ડેન્માર્કની ખેતીનો અભ્યાસ કરવા દુનિયાના બધા દેશોમાંથી શ્રેષ્ઠ આવે છે, અને તેનાં પરિણામ જોઈ આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતા પાઠા ફેરે છે. એ પરિણામો તે કયાં અથવા એ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયાં, એની બધી વિગતો હું કહેવાનો નથી. હું ફક્ત એટલું જ કહીશ કે, ખેતી કરવાની રીત તથા પાક વેચવાની પદ્ધતિ એ બેમાં દુનિયાના બીજા કોઈ પણ ભાગ કરતા ડેન્માર્ક બહુ આગળ પ્રગતિ કરી છે, એ સર્વમતે ગ્રીકારાયેલું લાગે છે. ઉપરાંત, અત્યારે ડેન્માર્કનો સામાન્ય ખેડૂત ત્યાના રાજકીય કે સામાજિક જીવનમાં જોડણુ બિચુ કે અસરકારક સ્થાન ધરાવે છે, એવું દુનિયાના બીજા કોઈ પણ દેશનો — સંયુક્ત સંસ્થાનનો કે કેનેડાનો પણ — ખેડૂત ધગવનો નથી, એવી મને ખાતરી છે.

મેં મારા અંગ્રેજ મિત્રને પૂછ્યું, ‘ડેનિશ ખેડૂતને કયું પીરણા છે? આ દેશની ખેતી સાચી આદલી બધી આજ્ઞાદ બની છે?’

તેમણે જવાબ આપ્યો, ‘ડેન્માર્કની સાળાઓને’ લીધે જ આ સર્વ થઈ શક્યું છે.’

એ જ પ્રશ્ન મેં પહેલાં પણ ઘણી વખત પૂછ્યો હતો અને એના મને જુદા જુદા ઉત્તર મળ્યા હતા, પરંતુ એ

સર્વેનો છેવટનો ઉત્તેજ તો શાળાઓ સબધી જ, — ખાસ કરીને ગ્રામ વિનયમદિરો સબધી જ થનો મે એમના વિષે અમેરિકામાં ઘણું સાબળ્યું હતું, ઇંગ્લેન્ડમાં મે એમના વિષે ફરીથી સાબળ્યું, કેમ કે ડે-માર્કની ખેતીની પેઠાચના હોટકા માલની નિકાસ ઇંગ્લેન્ડમાં થાય છે

ડે-માર્ક પહોંચીને મે એ શાળાઓને જાને જોઈ અને ત્યાંના કેટલાક શિક્ષકો સાથે એ વિષે વાતો કરી, તે છોડ્યા પછી એ શાળાઓનો ઇતિહાસ અને સમઠનની પદ્ધતિને મે અબધામ કરવાની તક મેળવી આ બધું થયા પછી જ હું સમજી શક્યો કે ડે-માર્કની ગ્રામ જનતાના જીવનમાં ગ્રામ વિનયમદિરો શો ભાગ ભજવે છે, અને તેની ખેતી પર એમણે કેવી રીતે અસર પાડી છે અને તેને ધડવામાં મદદ કરી છે

આ ગ્રામ વિનયમદિરોની જે જામતોમાં મને ખાસ રસ આ યો એક એ કે, સામાન્ય જનતાને સહાય કરવાની અને ગ્રામ-જનતાને (ખાસ કરીને ગ્રામ વિભાગની) ઉચ્ચ કક્ષાએ લઈ જવાની દિનચાનમાં આ વિનયમદિરોનો ઊગમ હતો અને ખીજું એ કે, એમ કરવામાં એમણે ફતેહ મેળવી છે ડે-માર્કના ખેડૂતવર્ગમાં સામાન્ય રીતે જેની જીવિમતા જેવામાં આવે છે, એની જીવિમતા દુનિયાના ખીજા કોઈ વિભાગના ખેડૂતમાં જેવામાં આવતી નથી, એમ કહેવાની હું દિમન કરું છું ત્યાંના ખેડૂતોના ઘરોની મે મુલાકાત લીધી ત્યારે ત્યાં જે સખ્યામાં વર્તમાનપત્રો અને સામયિકો મે જોયા, એથી મારા ઉપર ખૂબ અસર થઈ

હાલના વર્ષોમાં યુરોપના ઘણા ભાગોમાં ફેળવણી દ્વારા મજૂર વર્ગની સ્થિતિ સુધારવાની ચળવળ શરૂ થઈ છે ૩૫-

સુધારણાને માટે જ્યાં કંઈ મોટા પાયા ઉપર પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે, ત્યાં અચૂક કાર્મ ને કાર્મ પ્રકાગ્ની શાળા બિભી કરવામાં આવી છે. ઉદાહરણ તરીકે, હંગરી મરકારે કૃષિવિદ્યાના શિક્ષણ માટે મોટા પાયા ઉપર વ્યવસ્થા કરી છે. પ્રયોગ અને સંશોધન માટે મથકો, ખેતીની કોલેજો, હાર્મસ્કૂલો, અને સામાન્ય શાળાઓ માર્ગને ખેતીવાડી સુધારવાનો આવો વ્યાપક પ્રયત્ન યુરોપમાં બીજે કયાંય નથી થયો, એમ મને જણાયું હતું. ડેન્માર્કમાં ને એમાં એક આ તફાવત છે ખેતીની સુધારણા માટે હંગરીએ માથેથી કામ શરૂ કર્યું છે. શિક્ષકો અને નિષ્ણતાતોની એક ટુકડી બિભી કરવામાં આવી છે, જેઓ નીચલા વર્ગના લોકો ઉપર અમર કરી એમને દોરે એમ આશા રખાઈ છે જ્યારે ડેન્માર્ક પાયાથી જ પ્રારંભ કર્યો છે.

હંગરીની સરકારના ખેતીવાડીના પ્રધાનના નિવેદન ઉપરથી એ સરનારનો એક મુખ્ય હેતુ આ જણાય છે કે, ‘જુદા જુદા વર્ગોની જરૂરિયાતોને અનુકૂળ થઈ પડે એવી કેળવણી આપવી, અને સાથે સાથે એ પણ કાળજી રાખવી કે, આ જુદા જુદા વર્ગોને અતિશય ન આપવું : તેઓ એવું કાર્મ ન શીખે કે જેથી જીવનના પોતાના નિયત રથાન માટે તેઓ નાનાયક બની જાય.’

દર્શાવે તરીકે, નિવેદનમાંથી જણાય છે કે, ડેન્માર્કની ખેતીવાડીની શાળાને બધ કરવાની જરૂર પડી હતી એ સ્થળની જ એક ખેતીવાડીની કોલેજ સાથે એને ચલાવવામાં આવતી હતી એ શાળાને બધ કરવાનું કારણ ખેતીવાડીના પ્રધાન પોતાના નિવેદનમાં જણાવે છે ‘આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ કોલેજના પહેલા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ સાથે રોજ સસર્ગમાં

આવતા, એમની રીતમાતનુ અનુ ગણુ કરતા પોતાની મામાનિક રિથિતિની આવશ્યકતા કરતા વધારે મેળવવાની હચ્છા કરતા, અને માથે ને સાથે જ પત્ની જળવી ગખવા તેઓ અમમર્થ હતા, એ પત્ની મેળવવાની આકાંક્ષા રાખતા'

ડેનિશ ગ્રામ વિનયમદિરોમા પ્રવર્તતી ભાવના અને પદ્ધતિ માથે આ બધાનો સુકામનો કરીએ તો તેનો વિશેષ તદ્દાવત સાફ તરી આવે છે આ વિનયમદિરો સૌથી ગરીમ ખેડૂત વર્ગમા શરૂ થયા અને દર વર્ષે એમનો વિકાસ થનો ગયો છે, તે એટલે સુધી કે અતે ગ્રામ મમાજના લગભગ બધા વર્ગના લોકોને એમણે પોતાની અસર તમે આપ્યા છે આ શાગામા એડુ ગને છે કે, ખેડૂતની દીકરી અને ઉમરાવની દીકરી એક જ પાટલી ઉપર વણી વખત જોડાજોડ બેસે છે વળી જમીનદાર અને ખેડૂતના પુત્રો પણ ધણી વખત માથે માથે મેમીને અભ્યાસ કરે છે અને જોડાજોડ મગીને કામ પણ કરે છે શિક્ષકની માથે તેઓ અગત મિત્રાચારી બાધે છે અને ધી વખત તો એમના ધરનુ આતિથ્ય પણ ભોગવે છે

ડેન્માર્કના આ ગ્રામ વિનયમદિર સમઘી એક ખામ ધ્યાન ખેચે એવી વસ્તુ એ છે કે, એ શાગા નથી દુનર-શાગા કે નથી ઉલ્લોમ-શાગા, અને જોકે મૂળ એની શરૂઆત મુખ્યત્વે કરીને ખેડૂતો માટે થઈ હતી, છતાં ખેતીના વિનયની વાત લગભગ કોઈ દિવસ થતી નથી, એ વિનયનું વ્યાવહારિક અને શાસ્ત્રીય જ્ઞાન આપવાના હેતુથી તો કદી જ થતી નથી

ખેડૂતો માટેની શાગામા ખેતી વિષે કંઈ પણ ન કહેવામા આવે એ મ્દાય વિચિત્ર લાગે અને હું કજૂન કરુ છું કે, આ જાતની શાગાને ડેન્માર્કની ખેતીની આગાદી સાથે શો

મંગલ છે એ પકડતાં મને દેટલોક વખત લાગ્યો હતો. મારી ખાતરી છે કે, મારી જેમ ખીજ ધણા માણસોને પણ એમ જ માન્ય પડશે કે, શિક્ષણને ખેતીના કામમા લાગુ પડના માટે શાળાઓમા ખેતીનું શિક્ષણ આપવું એ જ સૌથી સાદો અને સીવો રમ્તો છે

એમ છતાં, આ પ્રશ્નને ઉકેલવામા હમરીની અને ડેન્માર્કની પદ્ધતિઓમા જે ફરક છે તે રૂપનો નહિ પણ તેના આત્માનો છે. હમરીમા શાળાઓનો હેતુ એ જણાય છે કે, દરેક વ્યક્તિને એની તાલીમ આપવી, કે જેથી કરીને, જીવનમાં એને માટે જે ધ્યાન નિયત કરેલું માનવામા આવ્યું હોય, એ સ્થાન માટે એ લાયક બને, એથી વિગેય કંઈ નહિ સરકાર એનો નિર્ણય કરે છે ખીજ શબ્દોમા કહીએ તો, કેળવણીની આપના વર્ણવ્યવસ્થા ઉપર કરનામા આવી છે નીચથી પાયરીનો મનુષ્ય શાળામા પોતાનાથી ઉપલી પાયરીના મનુષ્ય તરફ નજર રાખવાનું શીખે, અને પોતે જે જાતના જીવનથી દેવાયેલો હોય એના કગ્તા કંઈક વધારે સારું મેળવવાનાં સ્વપ્ને સેવનાની તથા આશા ગમ્ખરાની સરખાત કરે, તો એક સામાજિક અને રાજકીય સિદ્ધાન્તનો ભગ થાય છે, અને ખેતીવાડીના પ્રધાન કહે છે તેમ, ‘ઉત્સાહભેર ઝડૂપી હુકમો બહાર પાડતા સરકાર ખચકાતી નથી’

અલગત, આવા પગલાને પરિણામે સમાજાવિક રીતે અસતોત વધ્યો છે. કેઈ પણ વર્ગના મનુષ્યોને જ્યારે લાગે છે કે, ખીજઓને અપાયેલા અમુક વિશિષ્ટ હક્ક એમને આપવાની ના પાડવામા આવે છે, ત્યારે તરત જ એમના મનમાં એ હક્કની અગત્ય તથા કિંમત કંઈક નવું જ રચાય ધારણ

કરે છે — પત્રી એ હકક કેળવણીના લાભ ચેવાની તકો માટે હોય કે ખીજા કશાને માટે હોય.

આ નીતિનું પરિણામ પરદેશગમનના આકાંક્ષા ઉપરથી જણાય છે. હજેરિયન મગકારે કૃષિશિક્ષણ માટે જે અનેક પ્રયત્નો કર્યા છે, એને પરિણામે ખેડૂનોમા વ્યાપી રહેલા અસતોત્તામ ઘટાડો થયો છે કે નહિ એની, મને જે માહિતી મળી શકી છે એ ઉપરથી, શકા છે. હજી પણ દર વર્ષે હજારો હજેરિયન ખેડૂનો પોતાનું નસીય આત્માનવા અમેરિકા જવાનું વધુ પસંદ કરે છે, અને ત્યાંની વસ્તીના ખેડૂત વર્ગની હિજગત મતલ આનું જ છે.

ડેન્માર્કની મામ વિનયમદિરની સમ્યાએ એથી જિનગી નીતિનું અનુમગ્ધ કર્યું છે. ખેડૂત વર્ગની મહત્ત્વાકાંક્ષા તથા જોદિ-હવનને એણે ઉત્તેજિત કરાનો સ્થિર પ્રયત્ન કર્યો છે તેમ છતાં, દુનિયા વિષે કઈક જાણવાની હઝા ધરાવનાર મહત્ત્વાકાંક્ષી ખેડૂતના દીકરાને, અમેરિકા અથવા શહેરની કોટેજ કે શહેરમા જવાની ફરજ પાડવાને બદલે, કોટેજોનું જ્ઞાન ત્યાંની શાળાઓમા મગે તથા શહેરોના ક્ષાયદા ત્યાંના મામ વિગ્તારમા જ મગે એવો બદોમસ્ત કગવામા આવ્યો છે.

આ વિનયમદિરો વિષે સૌથી વધારે રમિક અને ખ્યાન ખેચે એવી એક વસ્તુ એ છે કે, ગામડાના જે છોકરા છોપરીઓએ સામાન્ય શાળાઓમા દરેક વિષયનો ફક્ત પ્રાગબજ કર્યો હોય છે તેમની આગળ, કેળવાયેલા મનુષ્ય પાસે જે વિષયોના જ્ઞાનની અપેક્ષા રાખવામા આવે છે, એ વિષયો રજૂ કરવાનું કામ ધણ જ મુશ્કેલ હોય છે, છતાં તેમને શુદ્ધિમાલ તથા રસપ્રદ થાય

એવી રીતે એ વિષયો રજૂ કરવામાં આ શાળાઓએ ભારે ફતેહ મેળવી છે.

આ ગ્રામ-વિનયમદિરના શિક્ષકો ખરેખરા વિદ્વાન હોય. તેમને વિદ્વાન થવું જ પડે છે, કેમ કે તેમના શિક્ષણમાં મોટે ભાગે તેમને વ્યાખ્યાનો જ આપવાના હોય છે, અને તે પણ કોઈ પણ જાતનાં પાઠ્યપુસ્તકો સિવાય જ. તેથી તેમના વિષયો કૌની કુશળતાથી તેઓ રજૂ કરે છે એના ઉપર જ એમની ફતેહનો આધાર હોય છે. વિદ્યાર્થીઓમાં રસ તથા હિતસાહ જન્મત કરવા માટે દરેક વિષયના જ્ઞાનના મૂળમાં તેમને જવું પડે છે.

જે શિક્ષકો મને મળ્યા હતા એમાંના ઘણાખરા બે કે ત્રણ ભાષાઓ બોલી શકતા હતા. ડેન્માર્કમાં રાજરાણીથી માઠીને ખેડૂતો સુધી સર્વમાં અમેરિકન બાળકોમાં જે રસ મેળ્યો એથી મને અચ્ચો થયો વળી એ ઉપરાંત હળસીની પ્રગતિમાં તથા ટગ્ગેરમાં અમે જે કામ કરતા હતા, તેમાં પણ તેઓએ જતાવેલા રસથી મને આશ્ચર્ય થયું હતું. આ શાળાના શિક્ષકો વિવિધ વિષયોમાં રસ ધરાવે છે, એ જતાવવા હું એક ઉદાહરણ આપું પ્રૌફેસર વિલિયમ જેમ્સના 'ગ્રેગમે-ટિઅમ' પુસ્તકનો ડેનિશ ભાષામાં અનુવાદ એક શિક્ષક કરતા હતા.

ડેન્માર્કમાં હું જઈ આવ્યો ત્યારથી મેં વારંવાર લોકોને એમ બોલતા સાંભળ્યા છે કે, યુરોપના બીજા કોઈ પણ દેશના કરતા ડેન્માર્કના લોકો એક દરે વધારે સારી રીતે કેળવાયેલા અને વધારે સારી માહિતી ધરાવનારા છે. મેળવેલા આકડા પણ આ કથનની સાક્ષી પૂરે છે, કેમ કે અમેરિકામાં આવીને

વસેલા લોકોના ઈ. સ ૧૯૦૦માં લીધેલા આકડા ઉપરથી જણાય છે કે, ચૌદ વર્ષની ઉપરના લોકોમાં ૨૪૨ ટકા લોકો વાચી કે લખી ન શકે એવા નિરક્ષર હતા તેમાં ફક્ત ૮ ટકા લોકો રેફ્રેન્ડેરિયાના હતા. હુ હમેશા એમ માનતો હતો કે, જર્મનીમાં ગ્રામણીનો વિસ્તાર યુરોપના બીજા દેશો કરતા વધારે છે, પણ ત્યાંના નિરક્ષર પણ ૫૮ ટકા જેટલા નીકળ્યા.

હું આગળ ચલાવું એ, પહેલા આ ગ્રામ વિનયમદિરો કોના જેવા દેખાય છે એ મનવી મારે કંઈક ખ્યાલ આપવો જોઈએ. કોપનહેગનથી વોડેમવારી કરીને એક કલાકમાં પડોચાય એવા રૉટ્કિન્ડ નામના એક નાના શહેર નજીક એ શાળાઓમાંની એક સૌથી પ્રખ્યાત શાળા આવેલી છે. અખ્યાતના કિનારાની એક ભેખડના ઢોળાવ ઉપર એ બાધનામાં આવેલી છે. માઝીમારોના મછરા અને નાના વહાણો આ અખ્યાત વાગે લગભગ ટાપુના મધ્યભાગ સુધી જઈ શકે છે. આસપાસ બધે દૂર સુધી ફળદ્રુપ ખેતરો પથરાઈ ગયેલા છે. વચમાં વચમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ટપકાની માફક, નાના ગામડાઓ પણ આવેલા છે.

મને યાદ છે એ પ્રમાણે, ત્યાં એક મોટું મકાન આવેલું છે એ મકાનને બન્ને છેડે એકેક પાખ છે એક પાખના ભાગમાં શાળાના આચાર્ય રહે છે, અને બીજા ભાગમાં કમગત શાળા છે. આ બે પાખોની વચ્ચેના ભાગમાં જે ઓગડાઓ છે એમાં બાળકોનો અપાય છે. શાળાની દરેક વસ્તુ વ્યવસ્થિત અને મહાર્જિય ગોઠવરામાં આવી છે — બધી ગોઠવણ સારી, સુવડ અને મનને ગમે એવી છે. ત્યાં પ્રસરી રહેલા કૌટુંબિક અને પરિત્ર વાતાવરણે મારા ઉપર ખામ અસર કરી હતી.

શિક્ષકો અને શિષ્યો સાથે જ જમે છે અને દરેક સામે એકા મને છે. આ રીતે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ મિત્ર જ નહિ, પણ એક અર્થમાં માથીઓ બને છે

રોસ્કિલ્ડની શાળામાં આચારે દોઢસો વિદ્યાર્થીઓ મામાન્ય ગીને હોય છે શિયાળાના પાચ માસના મત્રમાં યુવાનો શાળામાં હોય છે ઉનાળામાં શાળામાં ગહેવાની યુવતીઓની વારી હોય છે રહેવાને અને જમવાને માટે શિષ્યોને દર મહિને વીસ કાઉન, એટલે કે, લગભગ પાચ રોવર આપવા પડે છે પહેરે મહિને વીસ કાઉન, બીજો મહિને પદર, ત્રીજો મહિને દમ, ચોથો મહિને પાચ અને પાચમે મહિને કંઈ નહિ, એ પ્રમાણે શિક્ષણની રી રાખેલી હોય છે આ આકાશમાં ઉપરથી અપદ રીતે મમજાય છે કે, શાળાઓ મરુ કરકમરથી અને નાનાઈથી ચલાવવામાં આવે છે વીસ વર્ષ અગાઉ ત્યારે આ શાળા પ્રથમ શરૂ કરવામાં આવી હતી ત્યારે, મને મહેવામાં આ યા મુજબ, વિદ્યાર્થીઓ એક મોટા ઓરડામાં પરાળની પથારી ઉપર સાથે જ મૂતા હતા અને ખેડનોની માફક એક સહિયારા ટાટમાંથી લાકડાના ચમચાઓ વડે બોજન લેતા હતા આ ઉપરથી મને, દરકેશમાં પણ લગભગ આ વખતે આવી જતની મુસ્કેલીઓ વિદ્યાર્થીઓ ઉદાસતા હતા, એ માન આવે છે એક વાત તો મને યાદ આવે છે કે, એ નિવેશમાં એક મોટા લોખંડના હાડામાં આખી શાળાને માટે ખોરાક રાધવામાં આવતો હતો, અને કેટલીક વખત તો અમારે એ- આખી ટક ઉડાવી દેવી પડતી, કેમ કે હાડામાં રાધરા જેની ઝાઈ પણ ચીજ અમારી પાસે હોતી નહિ એ સમય પડી ડેન્માર્કના ગ્રામ વિનયમદિરોમાં જ નહિ પણ ત્યાંના

ગામડિયાઓની મિથિતા પણ ફેરફાર થઈ ગયો છે. હાલના સમયમાં, દરેક ખેડૂનના ઝૂપડામાં નહિ તોય, દરેક સહકારી કુળાલયમાં ‘શાવર માથ’ની વ્યવસ્થા હોય છે જે નાનો ખેડૂત, થોડાક વર્ષ અગાઉ દરેક સુધારા તરફ અણવિશ્વાસની નજરથી જોતો હતો, એ હવે પોતાને ત્યાં ટેનિસના રાખે એવો થયો છે — કેમ કે યુરોપના બીજા કોર્ટ દેશ કરતા, વગતીના પ્રમાણમાં ડેન્માર્કમાં ટેનિસના સેનારની મજ્બૂતી છે, — અને દરેક ગામમાં એક વ્યાયામશાળા, તથા બધાને એકન થવા માટે એક વ્યાખ્યાનગૃહ પણ હોય છે.

મારી સમક્ષ માગ મેજ ઉપર શાળાના સમયપત્રકની એક નકલ છે. સવારમાં સાત વાગ્યે શાળા શરૂ થાય છે અને સાંજે સાત વાગ્યે કામ પૂરું થાય છે. વચમાં બપોરે બે કલાકનો આરામ હોય છે. શાળાના સમયનો બે તૃતીયાંશ ભાગ માતૃભાષા ડેનિશના શિક્ષણમાં તથા ઇતિહાસના શિક્ષણમાં ગાળવામાં આવે છે. બાકીના સમયમાં ગણિત, ભૂગોળ અને સૃષ્ટિ વિજ્ઞાન શીખવવામાં આવે છે.

ઘણાં ખૂબ શિક્ષણ વ્યાખ્યાનના રૂપમાં અપાય છે એ આ શાળાની એક ખાસિયત છે. પરીક્ષાઓ ગણવામાં આવી નથી. મુખપાઠ પણ બહુ જ ઓછા છે. સૃષ્ટિ વિજ્ઞાન તો સુ, પણ ઉચ્ચ ગણિતશાસ્ત્ર પણ વ્યાખ્યાનો દ્વારા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ શીખવવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીને આ શાળાના ઉપયોગની તલીમ આપવાનો હેતુ હોતો નથી, પરંતુ હંતુ એ હોય છે કે, જુદા જુદા પ્રશ્ના જે રીતે ઉદ્ભવે તે હોય છે એ રીતમાં સામાન્ય સમજ દૃષ્ટિ એને પ્રાપ્ત થાય, અને એમના નિરાકરણથી દુનિયાના આપણા જ્ઞાનમાં જે રીતે

વધારે થયો છે અને આપણુ જ્ઞાન વિસ્તૃત બન્યું છે, એ રીત પણ જાણે

ડેનિશ ગ્રામ વિનયમહિરોમા, લોકગીત, ડેનિશ ઇતિહાસ તથા ઉત્તર પ્રદેશની જૂની દત્તકથાઓ ઉપર બાર મૂકવામા આવે છે એનો હેતુ એ હોય છે કે, કોનેએમા અપાતા લેટિન અને ગ્રીક શિક્ષણ નિરુદ્ધ એન્ડોનેરિયન લોકોના ઇતિહાસ અને મરુકૃતિ ઉપર વધારે બાર મૂકવો, અને તેની સાથે વિદ્યાર્થીઓના મનમા એવી સ્વદેશાભિમાની શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવી કે, દુનિયાની પ્રજાઓમા તેમનું પણ સ્થાન છે અને એમને પણ પોતાનું એક મિશન છે

ડેન્માર્કમા હાલ આગા ૧૨૦ ગ્રામ વિનયમહિરો છે એ આખી પદ્ધતિમા કેટલીક ધ્યાન જેએ એવી બાબતો છે જે સયોગોમા એ શાળાઓ અગ્નિતત્વમા આવી હતી એ સયોગોએ સૌથી પ્રથમ માગ ઉપર છાપ પાડી હતી શરૂઆતમા આ ગ્રામ વિનયમહિરો ખાનગી જવાબદારી ઉપર જિભા થયા હતા હાલ પણ ખરેખર ખાનગી જવાબદારીથી એ ચાલે છે, જોકે સરકાર તરફથી એમને કેટલોક આશ્રય મળે છે થોડીક હિંમતવાન વ્યક્તિઓએ આ આખી યોજના ધડી કાઢી હતી તેમનો કેટલીક વખત વિરોધ થયો હતો પણ સરકારે તો તેમને અનાગ્નનાર મદદ કરી હતી જે મુદ્દા ઉપર હું બાર મૂકવા માગુ છું તે એ છે કે, તઓ એકિયતી અગ્નિતત્વમા આવી નહોતી, પણ તેમનો ધીમે ધીમે વિકાસ થયો હતો અને હજુ પણ વિકાસ થયા કરે છે આ શાળાઓમા જે યોજનાઓ અને પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ થાય છે, તેમને ધડવામા અને લોકપ્રિય બનાવવામા કેટલાય વર્ષો સુધી લાખી માયાકૃત કરવી

પડી હતી આ કામમા આગેવાન તરીકે 'નિકોને ફેડરિક મેનરન ટ્રન્ડવિગ' નામનો એક સ્વૈચ્છરમાર્ગી મિશન હતા. ઘણી વખત એને ડે-માર્કનો સ્વૈચ્છર મટેવામા આવે છે. વિનયમદિરની આ દિલચાલ એક માપદાયિકતારહિત ધર્મજાગૃતિમાથી ઉપજી અને, ખરું જોતા, આમ જનતાના આધ્યાત્મિક જીવનને જાગૃત કરાવે એનો પ્રયત્ન હતો.

આમ વિનયમદિરની સ્થાપના ૧૮૪૪ જેટલી વર્ષની થઈ હતી, પરંતુ એ ચળવળ પગબર તો વીમ વર્ષ પડી, ત્યારે પ્રસિદ્ધિ મળેના વિનાશકારક યુદ્ધ પડી ડે-માર્કે પોતાનો એક તૃતીયાંશ જેટલો સૌથી ફગદુપ મુલક ગુમાવ્યો હતો, ત્યારે થઈ એ મમયે ત્યારે તેની પિતૃતી ઠળાની લડ આવી હતી ત્યારે ટ્રન્ડવિગે ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો કે, તારા જે કઈ ગુમાવવામા આ યુ છે એનું સાદું અપરથી વાળા જેનું જોઈએ, મુદ્દને સીધે જે કઈ ગુમાવ્યું હોય એને ગાંધીય માધનોના શાન્તિમય વિધાન કરે ફરી હાથ ફરી લેવું જોઈએ.

મિશન ટ્રન્ડવિગે જોયું કે, કોઈ પણ નાજુની જોમ આમ-જનતા એ ડે-માર્કનું મોથી મોટામા મોટું ઉત્પાદન માનવ છે એણે જે સાગાઓ શરૂ કરી અને કેજવગીની જે પદ્ધતિઓ ચોજી એ મર્વ આમ જનતાની જરૂરિયાતોને અનુકૂળ હોય એવી જ હતી જાનને લોખંધિય બનાવવું, એને માટી બાતમા મૂકવું એમાથી બની અદ્ભુતતા મળી નાખવી, અને એન

* સ્વૈચ્છર (૧૪૮૩-૧૪૪૬) પ્રોટેસ્ટન્ટ પક્ષનો સ્થાપક જર્મનીમા થઈ ગયો. ૧૪૨૨-૧૪૩૪ સુધીમા બાર્ડેનલનું જર્મન નાણામા બાપાનર '૧૫' પોપની સામે થઈ એને ખ્રિસ્તી ધર્મમા બારે કાન્તિ કરી

સામાન્ય લોકોની મિલકત બનાવવી, એના પ્રયત્નરૂપ એ અર્થ પ્રવૃત્તિઓ હતી

આ શાળાઓની એક ખીજ પણ નિલક્ષણતા છે નાના છોકરા માટે એ શાળાઓ નહોતી પણ જરા વધારે મોની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ માટે એનું અસ્તિત્વ હતું ગ્રામ વિનયમદિરના વિદ્યાર્થીઓમાંથી ૮૦ ટકા વિદ્યાર્થીઓની ઉંમર ૧૮ થી ૨૫ વર્ષની હોય છે, ૧૦ ટકાની ઉંમર ૨૫ વર્ષ કરતા પણ વધારે હોય છે, અને ફક્ત ૮ ટકા જ ૧૮ની નીચેના હોય છે આ શાળાઓ વસ્તુતઃ ખેડૂતોની કોલેજો જ હોય છે આ શાળામાં દાખલ થતા પહેલા વિદ્યાર્થીએ સામાન્ય શાળાનું શિક્ષણ મેળવી લીધેલું ધારી લેનામાં આવે છે ગ્રામ વિનયમદિરમાં દાખલ થતા પહેલા ખેડૂતના દીકરા દીકરીએ શાળાઓમાં સામાન્ય તાલીમ મેળવેલી હોય છે, અને પોતાના ખેતરમાં તથા ઘરમાં કામનું પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ પણ મેળવેલું હોય છે છોકરા છોકરીને ન્યારે ઘર છોડીને દુનિયામાં બહાર પડી પોતાનું પેઢી લેનાના વિચારો આવે છે — ન્યારે એને વિશાળ દુનિયા વિષે અને પુસ્તકોમાં દટાયેલા કે શાળાઓમાં પરપરાગપે પેઢીધર અપાતા ગૂઢ રહસ્યો કે અદ્ભુતતાઓ વિષે જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય છે, એટલે કે જુનાતીમાં, — આ અવસ્થા ન્યારે આવે છે ત્યારે, છોકરા છોકરીઓ ગ્રામ વિનયમદિરમાં બે કે ત્રણ સત્રો રહેના મોકની આપવામાં આવે છે એક નિયમ તરીકે તેઓ પાડોશના વિનયમદિરમાં નહિ પણ દેશના બીજા વિભાગના વિનયમદિરમાં જાય છે ત્યાં તેઓ બીજા યુવાનો અને યુવતીઓની ઓળખાણ કરે છે તેઓ પણ તેમની માફક સીધા ખેતરોમાંથી આવેલા હોય છે આ સમાગમ અને

પરિચયને લીધે એમનામાં એક 'માર્વજનિક દિલની' ભાવના જાગૃત થાય છે અને સમાજવાદીઓ જેને 'વર્ગાભિમાન' કહે છે એ જાતની ભાવના બધાય છે આ મર્વ અનુભવો પાઠગથી એમને ઘણા અગત્યના થઈ પડે છે સદાચારી મડગીઓ, દુઃખાલુઓ અને ખાગડીખાના, ઈંદુ ઉત્પાદન અને વેચાણ માટેના મડગો, ટોંગુઠેર અને એવા ખીલ હેતુ સર મડગો વ્યાપવામાં આ અનુભવો જલ્દી મામમાં આવે છે

ડે-માર્કની ખેતીવાડીની અત્યારની વ્યવસ્થા મોટે ભાગે આ પ્રામશાળાઓની આડખતરી અમરને જ આભાગી છે

મે ઉપર કહ્યું તેમ, આ વિનયમદિરો દ્વંત સામાજિક કે આર્થિક જ નહિ પણ ખુબ મહીએ તો ધાર્મિક દિલ્લયાનને પરિણામે અસ્તિત્વમાં આવ્યા હતા અમેરિકામાં હજારોઓ માટેની જે ઔદ્યોગિક શાળાઓ હો એના કરતા આ વિનય મદિરોનું જાણ સ્વરૂપ તથા પદ્ધતિઓ તદ્દન ભિન્ન છે પરંતુ તેમનામાં આ એક વસ્તુ મર્વમામાન્ય છે કે, તેઓ અમાપ્રાપ્તિક છે, પરંતુ સૌથી વિશાળ અને જોડા અર્થમાં તેઓ ધર્મિક છે તેઓ દ્વંત માનસિક વિશાળ કે વાતો જ પ્રપલ્લ નથી કરતા, પણ આમ જનતાનું નૈતિક જીવન ઉજાત અને મજબૂત અને એવો પણ પ્રપલ્લ મર છે ડે-માર્કના વિનયમદિરોના આ વિશિષ્ટ લક્ષણની વ્યાખ્યા આપતા, મને ત્યાં મોલા એક સદૃશ્યરૂપે એક જ શબ્દ કહી દેતો — 'પ્રેરક'

મન-વિગ વિને એમ કહેવામાં આવે છે કે, દ્વંત રાજાનીય વાતવ્યથી ઉદાર થાય છે એમ માનનાર એ નડોનેલ આમ દાવા હતા, ડે-માર્કના ગજકારજુ પર આ પ્રામ-વિનયમદિરોની ખૂબ અમર પત્તી હતી એમને લીધે જ ખેડૂત પ્રધાન

મંડળની અસર નીચે ડે-માર્ક યુરોપમાં એક સૌથી વધારે પ્રગમતાક દેશ બન્યો છે. થોડાં જ વર્ષ ઉપર, ડે-માર્કનો નાનો ખેડૂત સૌથી નીચી પાપરીના અને અતિ કચડાયેલા વર્ગનો આદમી હતો. પરંતુ હાલમાં દેખાય છે કે, દેશમાં એ સૌથી વધારે નિયામક બળ ધરાવે છે. આ સર્વ એ કેળવણીનું પરિણામ છે. ખરેખર, કેળવણીની અસરનું આ એક ધ્યાન ખેંચે એવું દષ્ટાન્ત છે.

ગ્રામ-વિનયમંદિરોની યોજના અને સામાન્ય લક્ષણનું મેં જરા લંબાણથી વર્ણન આપ્યું છે, એનું કારણ એ છે કે, ડેનિશ ગ્રામજીવન તથા કેળવણીમાં તેમનું અસ્તિત્વ મૌથી વહેલામાં વહેલું છે, અને તેઓ એક સૌથી વિશિષ્ટ અને અસાધારણ લક્ષણ ધરાવે છે; તથા મારા જીવનના મોટા ભાગ દરમિયાન જે ઉલોગ-શાળાઓમાં મેં મુખ્યત્વે રસ લીધો છે, તેની પદ્ધતિઓ તથા સ્વરૂપ આ વિનયમંદિરોથી બિન્ન હોવા છતાં, તેમને અલાવવાની મૂળ ભાવના એકસરખી જ છે.

તેમ છતાં ડે-માર્કની ગ્રામશાળા-તંત્રમાં વિનયમંદિરો તેનું એક અંગ જ છે. હાલનાં વર્ષોમાં વિનયમંદિરોની સાથે સાથે એક બીજા પ્રકારની શાળાઓ લબી થઈ છે. એમાં કૃષિ-વિદ્યા તથા ધરમથુ કુજરો શીખવવામાં આવે છે. દષ્ટાંત તરીકે, રોસ્કિલ્ડમાં જે ગ્રામ-વિનયમંદિરની મેં મુલાકાત લીધી હતી એનાથી લગભગ અઢીક માઈલ દૂર હાલમાં જ એક શાળા લબી કરવામાં આવી છે, જેને અમેરિકામાં તો આપણે ઔદ્યોગિક શાળા જ કહીએ. એ શાળામાં કૃષિવિદ્યા તથા ગૃહવિજ્ઞાનની તાલીમ આપવામાં આવે છે. ટરકેજમાં અમારા વિદ્યાર્થીઓને જે પ્રકારની પ્રત્યક્ષ તાલીમ આપવામાં આવે છે,

એ પ્રકારની તાલીમ, ઘણે બાજે એ પ્રમાણમાં જ, આ શાળામાં યુવાન સ્ત્રી પુરુષોને આપવામાં આવે છે. એમાં એક અપવાદ છે. આ શાળાઓની તાલીમની મર્યાદા કૃષિવિદ્યા અને ગૃહ-વિજ્ઞાન પૂરતી જ રાખી છે. વળી, દક્ષિણની ઔદ્યોગિક શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને મામાન્ય કેળવણી આપવાનો જેવો પ્રયત્ન થાય છે, એવો પ્રયત્ન આ કૃષિ-શાળાઓમાં પ્રવામાં આવતો નથી. વાસ્તવિક રીતે, હેન્ડલિંગ અને ટેન્ડેન્સના જેવી શાળાઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ માટે જે કાર્ય એક જ ગમથના કાગળ પ્રયત્ન કરે છે, એ જ કાર્ય કેન્દ્રમાં બે જુદી જુદી દળની શાળાઓ દાન થાય છે.

પાઠોચના વિનયમંત્રિ મારફત આ શાળાનું મહાન પજું એક મગ્ન ધ્યાનમાં આવેલું છે. એની આમવામ સુદૃઢ બગીચો જે વિદ્યાર્થીઓ એમાં પોતાની સાકારાત્મક ઉમાત્મા દત્ત, એમાં યુવાન સ્ત્રીઓ એમાં તૈયાર કરવાનું તથા પીંગતનાં શીખતી હતી શાળાની આખી વ્યવસ્થામાં પ્રામુખ્યતાની સાદાન સાચવી રાખવા જે પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હતો એ જોઈ મને ખૂબ રમ પડ્યો. દરજાન તરફ, પચામ કે એ વર્ષ પહેલાં ખનવાન ખેડતો જે પ્રકારનું તરેલ તરેલના કમાયુક્ત આકારનું ગુ. નમ માહર્જિવાનું ગચચીલુ વાપરના દત્ત, એ જ પ્રકારનું ગચચીલુ તમા ગાખવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. પૂરોપના આ પ્રવાનના મારા માથી જે. રોજન્ટ ઈ. પાકેરે આ શાળાની મુલાકાત મમ્મે મને કહ્યું કે, દેશમાં બધે ખેડતો નામ ન્યત જે જનના જોડા પડેગીન કામ કરે છે તેવા, સાકારના જેવા પડેગીને એક અખ્યાપ જામમાં કામ કરના દત્ત જે. પકેરે પજા દેશમાં મુમાર્જી હરી હતી જર્મનીમાં એમને ૨૦૦૫ મ

કયો હતો, અને ત્યાંની ખેતીવાડી કોલેજમાં પોતાના એક ખામ વિષયની પદવી મેળવી હતી.

રિગસ્ટેડમાં આવેલી અને એન જે. નિયમન બોડરોલ્વ નામના સદ્ગૃહસ્થે, ઈ. સ. ૧૯૦૨માં સ્થાપેલી 'હૉમેન્ડ્સ' અથવા 'કોર્મ્સ' ગૃહ કહવાતી શાળામાં મે જે મમય ગાળ્યો, એ માગ પ્રવાસનો કદાચ સૌથી સમૃદ્ધ અને મોંઘક ભાગ હતો. આ શાળામાં મે એક પ્રદર્શન જોયું, એ શાક-બાજી, દાણા અને ખામ તો સફરજનનું હતું આના ઉત્તમ નમૂનાનું પ્રદર્શન મે બીજા કોઈ પણ ન્યાને, ખાસ કરીને કોઈ પણ દુગિશાળામાં, કદી જોયું નહોતું.

આ રસપ્રદ શાળાની મારી મુલાકાત દરમિયાન, કેળવણી વિષે અને ગ્રામ જીવનની શક્યતા મળી, મે જે જોયું અને જાણ્યું, તે સર્વનું વિગતવાર વર્ણન કરવાની મને તક મળત તો ઘણું સારું માત્ર આ તેમ જ બીજી જે શાળાઓ મે જોઈ તેમની સૌથી વધારે છાપ મારા ઉપર એ ગામતી પડી હતી કે, ડેન્માર્કની જુદી જુદી હમની બંધી શાળાઓ અવહારમાં પરસ્પર મેળવી કામ કરવામાં શક્તી હતી, અને ગ્રામજનતાના જીવન તથા કામધધાને ઉત્તમ કરવા, જીવત કરવા, અને પ્રેરણા આપવાના કાર્યમાં એ દરેક સરસ પોતપોતાને માર્ગે બીજા મન્યાઓ સાથે ચર્ચાને કામ કરતી હતી.

રિગસ્ટેડની શાળાનો હું દાખલો આપીશ શિયાળામાં ત્યાં પુરણો માટે ખેતીનો અભ્યાસ ચાલે છે અને સ્ત્રીઓ માટે ગૃહવિજ્ઞાનની ગ્રીષ્મશાળા ચાલે છે આ ઉપરાંત, ટચેડેશમાં અમે કરીએ છીએ તેમ, એક બીજો દૂકા અભ્યાસક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે, અને તેમાં વૃદ્ધ માણસોને નોતરવામાં

આવે છે. સ્ત્રીઓ અને પુરુષો માટે અવગ સત્રો હોય છે, શિયાળામાં પુરુષો માટે અને ઉનાળામાં સ્ત્રીઓ માટે અગિયાર દિવસના એમના નવમાં, સુવાનોની માફક વૃદ્ધ - માણસો શાળામાં જ રહે છે, એથી તેઓ એકબીજા સાથે તેમ જ તેમના શિક્ષકો સાથે ગાઢ સંપર્કમાં આવવાનો લાભ લે છે. આ શાળા તેમ જ એના જેવી બીજી શાળાઓ શેડો પામે ક્યાં સુધી પહોંચી ગઈ છે અને કેટલે અંગે એમને ગર્વ છે, એનું દૃષ્ટાન્ત આપવા એમના સ્થાપકના મારા ઉપગ્ના એક પત્રમાંથી હું અવનરણુ દાંડીય. તેઓ કહે છે, 'ધી કયોગીહેવ હમ્મેન્ડરોય' (કોદૂર્મ ગ્રૂવ) કેન્ઝાર્કમાં એ પ્રકારની શાળાઓમાં મૌથી પ્રથમ છે. ખાનગી જવામદારી ઉપર એ સંગ્રહા સાથે છે. ઈ. સ. ૧૯૦૭ પછી એ મંથાએ આશરે ૪૦૦,૦૦૦ કાકિન (૧૦૦,૦૦૦ ડોલર)ની કિંમતનાં મકાનો બાંધ્યા છે. સાત વર્ષ થયાં એ કામ કરે છે. આ હમ્મિયાન ૬૩૧ પુરુષો અને ૬૦૩ સ્ત્રીઓએ એમાં ૭ મામ સુધીની તાલીમ લીધી છે. એ ઉપરાંત, ૩,૨૦૫ સ્ત્રીપુરુષોએ અગિયાર દિવસના અન્યામક્રમમાં હાજરી આપી છે.'

રિંગટેડની શાળાએ સડ કરેલા ખેડીવાડી અને ગૃહ-વિદ્યાનના ટૂંકા અન્યામક્રમ ઉપરાન્ત, કેટલાંક મામ વિનવ-મદિરો સરન્કનુમાં આપણા 'ગોનોકો'ની માફક મોટી જાહેર

• ચોતોકો નામની શિક્ષણ-સંસ્થા, ઈ. સ. ૧૮૭૪માં અમેરિકામાં મિલ્લર અને વિન્સેન્ટ નામના મદદારોએ સ્થાપી હતી. ૧. સ્વિચાર શાળાઓમાં શિક્ષકો માટે ઉનાળાના વર્ષ ચકાવવા. ૨. હોટો માટે પ્રવચનો તથા વ્યાખ્યાનો આપવા; આ બે કામો બે સંસ્થા કરી હતી. દરેકમાં આ સંસ્થાનો ખૂબ વિદ્યાર્થી થતા હતા.

મહાઓ રાખે છે એ સભાઓ એકાદ અવાડિના સુધી આવે છે એમા ગામડાના ઘણા સ્ત્રીપુરુષો હાજરી આપે છે આ સભાઓમા ઇતિહાસ, માહિતી અને ધર્મના વિષયો ઉપર જાહેર વ્યાખ્યાનો આપવામા આવે છે માત્રે સમીત, નૃત્ય વગેરેનો મનોરંજક કાર્યક્રમ રાખવામા આવે છે ગ્રામ વિનયમદિરોની દોગણી નીચે આ મંમેનનો ભરવામા આવે છે પહેલા, ચાકની લણણી મમથે થતા ધરગથુ ઉત્સવોમા ખૂબ ખાનપાન પિડતું, પંતુ ડેળવણીવિષયક અથવા તો ઉત્તતિ કરે એવા તત્વો નહિ જેવા જ હતા, એમ મારુ માનવું છે આ ઉત્સવોને ધ્યાને, હવે ઉપર જણાયા મુજબના સમેનનો મોટો ભાગે ભરવામા આવે છે આ નાર્થિક સમેલનોમા દૂર દૂરના ઘણા લોકો ખેતાર્થ આવતા એ ઉપરાંત માસિક મંમેનનો પણ ભરવામા આવે છે વિનયમદિરના મંમોના અથવા તો ગ્રામ્યમા ગૃહના મકાનમા કે ગામડાની વાપામશાળાને લગતા મકાનમા આવા મંમેનનો ભરવામા આવે છે શહેરોમા, 'હાર્ડિફૂલ હોમ્સ' નામથી ઓળખાતી મંથાઓમા, ફટીક વખત આ સભાઓ ભરવામા આવે છે આ 'હાર્ડિફૂલ હોમ્સ' મેનડી

એની ધર્મી શાખાઓ નીચી છે જે સ્ત્રીપુરુષો ગાળામા ન જઈ ગમ્યા હોય તેમને માટે આ સભાઓ ધણે અનુકૂળ અભ્યાસક્રમ રાખે છે આ સભાના અમેરિકામા પણ મોટા પરિણામ આવેલા દેખાય છે ૧ મુખ્ય સભાના તત્વો અનુસાર ત્રણે પેઠા સભાઓ મધ્યમ છે ૨ કેસો કે હો ખાસ કરીને અમેરિકા વિશ્વવિદ્યાલયોમા તથા સિદ્ધાંત સભાઓમા ઉનાળાના વર્ગ રાખવા છે, ૩ વ્યવહાર દ્વારા ગિમ્સ આપવાનો અભ્યાસક્રમ પણ મોટા પ્રમાણમા રાખેલો છે

ગગલ મારે છે યુવાનો અને યુવતીઓના મડોના સમાવેશ તર્કિક કામ આવવા ઉપરાંત ગામડાના સુનાદરોને ધગના જેવી સન્ની હિતાગની મન આપે છે

આ રીતે ગ્રામ વિનયમદિરોએ પોતાની અન્ય દેશના દરેક ભાગ ઉપર ફરી દીરી છે જેટલું જીવનને એમણે આપ્યું મનાયુ છે માફ, નહ અને પ્રાણપોષક ગ્રામ જીવન ધર્મ દોર શકે એનું ધ્યાત દુનિયા નમન કેન્દ્રમાં નહ ફરી વધે છે, તે પણ એ સાગાઓને લીધે જ

એકમ, બીજા દેશોની માફ કેન્દ્રમાં ગ્રામ જીવનમાં પણ કેન્દ્રીય એવી બાજનો પણ છે કે જે એ દોષના એના તેજવી ચિત્રમાં ડોર કોર કેમણે મળાશ આણે છે જૂના પ્રતોનું નિગમણ મળા નવા પ્રશ્નો હમેશા રી નીચે છે મામ ગમે તેજુ વધારે થયુ હોય તોપણ, એઓ લાની પાંચિતિ પરેપૂરી નણે છે, તેવા માણુમેને તો એમ જ મને છે જે મામ તા હું હવે શું થાય છે તે ગમે તેમ દોષ, પગલુ મને લાગે છે કે, આવળી શુ શુ રી શકે તે બનાવવા કેન્દ્રમાંની ગ્રામ સાગાઓએ જે પાંચામે નાખ્યા છે, તેના હ તા વધારે સામે લખવો નહિ મને.

મગરોની અને ઉલોગોની કેળવણીનું તુલનામાં દટિએ મૂલ્ય કેટલું, એ બાજન અમેરિકામાં થી વાનો થની સબજાય છે મને લાગે છે કે, કેન્દ્રમાં હું નહોતો મથો ત્યાં સુધી મગરોની કેળવણી એટલે શુ એ હું બગજર તમલ્યો નહોતો, અમેરિકાની હદવાની સગરોની કેળવણી વિશે મેં હદકે લેયુ હતુ એ ઉપગ્રાં મેં એવો ખ્યાલ બાખ્યો હતો કે સગરોના દરેક શ્રી અને લેટન માથે લકજાયેલી વગ

છે, અને એની હિમાયત કરનાર લોકો એમ માનતા કે, માણસોના રોજિંદા સર્વમામાન્ય અનુભવોથી દરનું એવું જે પ્રાચીન કે પરદેશી, તે બધાથી અથવા તો ચોપડીઓમાંથી એવું કોઈક મેળવી શકાય છે કે જે અદ્ભુત - અદ્ભુત - શક્તિ લગભગ ધરાવતું હોય છે. ડેન્માર્કમાં મેં એવી શાળાઓ જોઈ કે જેમાં લગભગ કોઈ પાઠ્યપુસ્તકો જ રાખવામાં આવ્યા નહોતા, અને મેં જોયેલી કે સાબળેલી કોઈ પણ શાળા કરતાં વધારે બારપૂર્વક સારકારિક હતી.

મને એક એવી છાપ પડી ગઈ હતી કે, જોને આપણે સામાન્ય રીતે સાંકારિતા કહીએ છીએ, તે એક એવું કોઈક છે કે જે થોડાક કોષેજમાં જઈ શકનારાઓને માટે જ છે, અને જે ગમે તેમ કરીને ત્યાં ભરી દેવામાં આવે છે, અને જેમાં પારગત થતા માટે વર્ષો સુધીનો લાભો અભ્યાસ કરવો પડ્યો હોય એવા વાકાઓ અને અગમ્ય ભાષા વડે તે બંદેવાને સીધ કરવામાં આવે છે. ડેન્માર્કમાં મેં એવા માયા વિદ્વાનો જોયા કે જેઓ સામાન્ય ગ્રામવાસીઓને શિક્ષણ આપતા હતા, કોષેજના શિક્ષણમાં જે કંઈ પારિભાષિક કે સૂક્ષ્મ હોય એ મૂર્ખને કાઢી નાખવું એ કામને અપનાવ્યું હતું, અને પછી એ જ્ઞાનને સામાન્ય લોકને તેમની લોકભાષામાં આપતા હતા.

કોઈ પરદેશી ભાષાનો અભ્યાસ કરવો, ખીજી કોઈ પ્રગતના ઇતિહાસ તથા પ્રજાવિકાઓનો અભ્યાસ કરવો એ સાંકારિક કેળવણી, એમ મારા મનમાં સામાન્ય રીતે ખ્યાલ બધાઈ ગયો છે. ડેન્માર્કમાં મને એવા પ્રકારની કેળવણી માનૂમ પડી કે જે, બધેના માણસે જાણવા જોઈએ તે દરેક વિષય અને દરેક દેશને, પોતાની મર્યાદામાં, સ્પર્શતી હતી, અને તેનો ખામ

પ્રયત્ન એ હતો કે, ડે-માર્ચની કક્ષા, તેની પગપગ, તેની ભાષા, અને નેનો ઇતિહાસ, તથા વિદ્યાર્થીઓની આમપાસ વચ્ચે જે સંબંધો, તે મધ્યમા ગ્રમ અને ઉત્તમાદ્ય ગ્રેડો મે જોયું કે, આઝગારિક કે મૌલિક કેળવણી એવી દેખાઈ શકે છે અને દેખી જોઈએ, કે જે મનુષ્યને પોતાના, પોતાની જાતિના, અને આખી માનવજાતના ગ્રમ, ઉત્તમાદ્ય અને શ્રદ્ધા જગતે તથા ગ્રેડ અને તેને ઉચ્ચ કરે કેટલીક વખત ડે-માર્ચ અને ખીજે કેમણે થયું છે તેમ, એ એવા પ્રમાણની કેળવણી ન દેખી જોઈએ કે જે વિદ્યાર્થીઓ પામેથી એમની નૈમર્ગિક અવતરના છીનવી શકે, અને એમને એમ લાગે કે નાનકડી અને પગિચા વસ્તુ કરતા, દૂરની, વિદેશી અને ગૃહ જાણીની વસ્તુ વધારે મારી અને વધારે ઉચ્ચ છે.

કેળવણીના કાર્ડ પણ અવગણ્ય કયું નામ પાડવું, એ ચર્ચામાં મને કદી વિશેષ ગમ પડ્યો નથી, દાખલા તરીકે, ટ્રાન્સફરના અભાગ વિદ્યાર્થીઓને અમે જે આવણી આપીએ છીએ, એ આઝગારિક છે કે ઓલોમિક છે, કે પડી મળે છે, એ ચર્ચામાં મે કદી પણ જાડું ગમ લીધું નથી મને તો હવે એટલું જ ધ્યાન મળવામાં ગમ હતો કે, જે આમ જાતનાને માટે અમે કેળવણી આપના હતા એમને એ જાતની કેળવણીની જરૂર છે કે નહિ, અને મર્યાદા અનુમાન જની શકે એટલું મારું કામ થાય છે કે નહિ દરેક તરીકે, ડે-માર્ચ આ એવો મોર્ચડ સાહેબે હજમીઓને એવું શીખવ્યું હતું કે, એમના છોકરાના રમવા તરીકે 'જોગી દી મણીઓ' નહિ ખરીતા હજમી દી મણીઓ ખરીદવી ડે-માર્ચ મોર્ચડે કરે છે, 'એથી જાગે પોતાની જાતિને વખાણવા તથા માન

આપતાં શીખે છે.' ફિરક યુનિવર્સિટીમાં હજસ્ટીને લોકગીત તરફ પ્રેમ રાખવાની પ્રેરણા આપવામાં આવે છે. દરકેછની અમારી વાર્ષિક પરિષદોમાં તથા અમારા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગ સંઘમાં અમે એવું કામ કરીએ છીએ કે જેથી અમારી જાતિના સામાન્ય જીવન તથા તેની પ્રગતિને માટે અમારી આમ-જનતામાં રસ અને ઉત્સાહ જાગે. દેશની બધી કોમેજોના બધા હજસ્ટી વિદ્યાર્થીઓએ ગ્રીક અને લેટિનની સાંસ્કારિક મનાતી કેળવણીથી જે કંઈ હિત સાધ્યું છે એના કરતાં ઉપર જણાવેલાં કામોથી વધારે હિત સધાયું છે, અને એ કાર્યોમાં રહેલી કેળવણી, તેના સાચા અર્થમાં, વધારે સાંસ્કારિક છે એમ, ડેન્માર્કમાંથી હું જે કંઈ શીખ્યો છું, એના ઉપરથી મને માલૂમ પડ્યું છે.

કેમ કે, આ જાતની સંસ્કારિતા વધારે વિસ્તારમાં ફેલાય છે, વધારે લોકોને સ્પર્શ છે, અને એમને વધારે જાહેર જીતરીને અસર કરે છે. ડેનિશ ગ્રામશાળાઓના મારા અભ્યાસથી, રાષ્ટ્રીય અને જાતીય ભાવના પોષવા અને પ્રેરવા શુ કરવું, એ શીખવા ઉપરાંત એ અભ્યાસે મને એ પણ દર્શાવી આપ્યું છે કે, પ્રજાની નૈતિક અને આર્થિક સ્થિતિ એટલી નિકટતાથી ઓતપ્રોત વણાયેલી હોય છે કે, એક માણસ બીજાની પ્રગતિમાં એવી રીતે પોષકતા પૂરે છે અને પોતે પણ સામેથી ફાયદો ઉઠાવે છે કે, તેથી કરીને આખા રાષ્ટ્ર કે જાતિના જીવનની દશા સારી, સુધર અને સંગીન બને છે.

હાપ્પીના કેળવણીકામમાં ભૂલો અને એનું ભાવિ

દક્ષિણમાં દગમીઓની કેળવણીના કાર્યમાં દૂં ત્રીમ વર્ષ નુધી પ્રવૃત્તિ થયો છું. એ મમય દરમિયાન, એને પરિણામે જુદી જુદી જાતની દગમીઓની શાળાઓના મંપકમાં દૂં આવ્યો છું. દક્ષિણના દરેક જાગમાં આ શાળાઓની મેં મુલાકાત લીધી છે. એમના કામ મંજૂરી અજ્ઞાત કરવાની અને એમની મુશ્કેલીઓ નેમ જ એમને મેળેના વિગત મંજૂરી કંઈકે જાણવાની મને તક મળી હતી. હાપ્પી તરીકે, છેલ્લાં પાંચ વર્ષ દરમિયાન, મારા બીજા કામમાંથી ફાગલ વખત કાઢી, આઠ જુદાં જુદાં મંજૂરીઓમાં જઈને નિરીક્ષણ મારે મેં લાગે પ્રવાસ કર્યો છે. એ દરમિયાન મેં શાળાઓની રિયલિટી તપાસી છે અને જ્યાં જ્યાં ગયો છું ત્યાં ત્યાં એમના દિનના બે ભાગ મેં કર્યા છે. આ મુલાકાતી કામમાં મકાનોમાં થયેલી પ્રગતિ જોવાની મને તક મળી છે. એ ઉપરાંત, એ જુદી જુદી દગમી શાળાઓની આનંદામ વસ્તુવાં કુટુંબો અને મહાજના મોકલે ઉપર એમની જે અમર થઈ છે, એનું નિરીક્ષણ કરવાની તક પણ મેળેલી છે.

દગમીની કેળવણી વિષે મેં જે જોયું છે એ જાણ્યું છે, અને જે રીતે મેં એનું વર્ણન કર્યું છે, એનો મમય વિચાર

હજીસીના ફેળવણીકામમાં જૂથો અને એનું બાવિ ર૬૭

કરતા મારી પોતાની વ્યાપક ફેળવણીના સમ્મરણોના અતમા, સારાશ રૂપે, કોઈ કથન કરી શકુ તો મારુ, એમ મને લાગ્યું છે જે કઈ કાર્યસિદ્ધિ થઈ છે એના વિષે જ નહિ, પરંતુ દક્ષિણ મધ્યાનોના હમખીઓની મામા-મ ફેળવણીની હાલની જઠગિયાનો તથા એનું બાવી ટેનું જણાય છે, એ મળતી પણ વર્ક કહેનું જોઈએ એમ મને લાગે છે આ કાર્ય માટે હું જે કઈ કરી શક્યો છું એમાથી જ મારી વ્યાપક ફેળવણીનો મોટો ભાગ મે પ્રાપ્ત કર્યો છે, એ હકીકત લક્ષમા લેતા પણ, આ મ્યાને આ કથન અધ્યાને નહિ જણાય ત્યારે, પહેલી તો હું એ વાત કહું કે, અમારી જન ગુનામીમાથી અતિ મોડી મુક્ત થઈ કે, પરંતુ તેની આસપાસ પથરાયેલા સુધારામાથી તેના મવોચ્ચ અને સર્વોત્તમ તત્ત્વો પડી લઈ તેમને અપનાવવાનો જેવો પ્રયત્ન એ જાને કર્યો છે, એવો ઇતિહાસમા બીજા કોઈ પ્રજાએ નથી કર્યો, અને, અમેરિકાની નિચો પ્રજાએ જેટલા સમયમા જેટની પ્રગતિ કરી છે, તેટલા સમયમા અને તેની પ્રગતિ તેના જેની મિથિતિની બીજા કોઈ પ્રજાએ કરી નથી વળી, મારે સાથે સાથે એ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે, અમેરિકન ઝોરાએ હમખીને સુધારવાને માટે અને એનો ઉદ્ધાર માટે જેટલી ઉદારતાથી પ્રયત્ન કર્યો છે તેના કરતા વધારે ઉદારતાથી દુનિયાના ઇતિહાસમા કોઈ જાતિએ બીજા જાતિને માટે કદી કર્યો નથી આ હું એટલા માટે કહું છું કે, એ વસ્તુ યાદ રાખવી જોઈએ કે, હમખીને અહીં આણવાની અને એને ગુનામીમા રાખવાની જવાબદારી જે અમેરિકન ગોગની હતી, તો તેને વ્વાતવ્ય આપવાની તથા છેવટે અડતાલીસ વર્ષમા હમખી જે બારે પ્રગતિ કરી શક્યો છે

એની તક આપવાની એટલી જ જવાબદારી પણ એ અમેરિકન જોગવાની જ હતી.

આમ છતાં, દક્ષિણમાં દક્ષીણના શિક્ષણ વિશે હાલ જે નિયમિત પ્રવર્તે છે એ જોતાં, એના જૂનકાળ કરતાં બિવિધતા વધારે ધ્યાન ડગ્નાં, એ શિક્ષણમાં હાલ જે અપૂર્ણતા, ખામી અને અનતોલકારક નિયમિત નેવામાં આવે છે, એની માત્ર ઉપર અત્યંત ધ્યાન છે. અને બધાં કે જે, દક્ષીણને દેશવલ્લી માટે પ્રત્યક્ષ જે અસરકારક મળે છે, એના મજબૂત ઉત્તર અને દક્ષિણમાં જન્મે રહેલું જોગવાને પછે જોડા ખ્યાલ મધ્ય મળે છે.

પ્રથમ તો એના વિશે દેશવલ્લીમાં જે વાત આવે છે, છતાં ઉત્તરના જોગવાને જે અર્થમાં દેશવલ્લી મળેલી છે એ અર્થમાં, દક્ષિણની મામાન્ય શાળાઓમાં કે દક્ષીણ દોરેનેમાં દક્ષીણ આખ્યાનનાને કદી દેશવલ્લી મળી નથી. દેશવલ્લી ઉચ્ચ જ્ઞાન આપનાર દક્ષિણની દક્ષીણ શાળાઓ નજીક વિસ્તરેલાં નથી. સિવાય કેટલીક મુલાની દક્ષીણ દેશવલ્લી દક્ષિણમાં મામાન્ય મળે છે. દેશવલ્લીના વર્ગમાં મળીની દક્ષીણની પચીસ શાળાઓ છે. નવમી નવમીના દેશવલ્લી ખાતના વિશ્વવિદ્યાલય નિર્માણ પ્રમાણે, એમની પાસેની વિશ્વવિદ્યાલય અને મજબૂતની કુલ વિશ્વવિદ્યાલય ૩,૬૬૨,૦૦૮ રૂપિયા જેટલી છે. ઉત્તર મજબૂતના ઉચ્ચ દેશવલ્લી આપનાર અમિષ્ટાવિશ્વવિદ્યાલય નવમીના છે. દેશવલ્લી નવમી પાસે, દક્ષિણની જમીન દક્ષીણ દોરેનેની કેટલી વિશ્વવિદ્યાલયની વિશ્વવિદ્યાલય જેટલી અદવા એથી પણ વધારે વિશ્વવિદ્યાલય વિશ્વવિદ્યાલય અને નવમીના છે. દક્ષીણ તરીકે, ઉત્તરમાં ૫૫ દેશવલ્લી કે વિશ્વવિદ્યાલય છે. એ દેશવલ્લી ૫૫,૦૦૦,૦૦૦

ડોલર કરતા પણ વધારે કિંમતની મિલકત અને સખાવતો છે. તથા વિશ્વવિદ્યાલયો એવાં છે કે જેમની મિલકત અને મખાવતોની એકત્ર કિંમત લગભગ ૧૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર જેટલી છે.

દળસીઓની ૪૪ મુખ્ય કોમેન્સની એકત્ર વાર્ષિક આવક ૧,૦૪૮,૩૧૭ ડોલર જેટલી છે. ગોરાઓની ૫૬૨ શાળાઓ એની છે કે જેમની દરેકની વાર્ષિક આવક દમ લાખથી તે પચાસ લાખ ડોલર જેટલી છે. વસ્તુતઃ ઉત્તરમાં શિક્ષણની એક જ સંસ્થા એની છે કે જેની આનક, ઈ સ ૧૯૦૯ની સાલમાં, દળસીઓની બધી સંસ્થાઓની એકત્ર આવક કમ્તા લગભગ ખેંડી હતી. એ ૧૦૭ મધ્યાઓમાં કોલેજો, ઔદ્યાગિક શાળાઓ અને શિક્ષણની ખાનગી સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે તેમાં વળી આ ખાનગી સંસ્થાઓ તો એવી જ ગણી છે કે જેમના વિષે કેળવણી ખાતાના કમિશનરને કોઈ ને કોઈ વખતે હકીકત મળેલી હોય. હું માનું છું કે, આ હકીકતો એમ બતાવે છે કે હિન્દુ શિક્ષણની દળસી સંસ્થાઓ ગમે તેટલી મખ્યાનુધ હોય, છતાં સચુકત સંસ્થાઓના એક કરોડ દમસીઓને એ સંસ્થાઓમાંથી જેવા પ્રકારની અને જેટલા પ્રમાણમાં કેળવણી મળવી જોઈએ, એવા પ્રકારની અને જેટલા પ્રમાણમાં એમની પાસથી નથી મળતી.

એમ છતાં, દળસીઓની જરા વધારે પછાત ગણાતી કેટલીક કોમેન્સની જે ગિતિ મને જણાઈ છે, એ વિષે કહું. દાખલા તરીકે, મારા પોતાના સંસ્થાના એની કોમે છે કે જેમાં દળસી શિક્ષકોને વર્ષમાં ત્રણ કે ચાર માસ સુધીના કાર્ય બદલ, માસિક પદ્ધતી સત્તર ડોલર કરતા વધારે વેતન આપવામાં નથી આવતું. ‘મોન્ટગોમેરી એડવર્ટીઝર’

નામના પત્રમાં તાજેતરમાં જ એ બંને પદ લખી મે
જણાવ્યું હતું એ પ્રમાણે, હમી કેદીઓ પાઠગ શિક્ષકો
કરતા વડુ પૈમાં આપવાના આવે છે પહેલા વર્ગના
મરજત હમી કેદી પાઠગ હાલમાં લગભગ માસ ૪૨
ડોનર ખર્ચાય છે, બીજા વર્ગના કે પાઠગ ૩૬, અને ત્રીજા
વર્ગના પાઠગ ૪૨ ડોનર, અને તે વર્ગના જારે માન ચ ને
છે આ વડુ ઓઝામાં ઓછુ ખાચ એટલુ તો મતાવગે કે
કેવી હમી ગ્રામશાળાઓમાં કેવી નિધિતિ પ્રવર્તે છે

હુ એમ નથી મહેવા માગનો કે, બીજે કેમણે પણ ઉપર
કલા જેટલી જ ખગજ નિધિતિ પ્રવર્તે છે તેમ જા,
'હમનીઓની કેળવણીના પશ્ચિમ' વિરે વાન કરવા કોઈ બેસે
સારે એટલુ તો યાં ગખતુ ખેઈએ કે, હમી આમ
જનતાની માખતમાં કેળવણીનો ખરો પ્રયત્ન હજુ સુધી નથી
મરાયો

જુદી જુદી હમની શાળાઓમાં કેળવણીનું કોઈ ચોક્કસ
ધો ધુ નથી એ હમનીઓની કેળવણીમાં એ મુશ્કેલી છે
દાખના તરીકે, અમુક શાળા મામાન્ય શાળાના માધારણ
વિષયો જે ગ્રી- લેગિન તે રીખતનારી શાળા છે કે
મધારી, નકારી યા મીરણ રીખતનારી શાળા છે, એ એના
નામ ઉપરથી મહેતુ મબવિન નથી એથી આગળ જતા,
આ શાળાઓમાં શિક્ષણની પદ્ધતિ કે તેની કાર્યશક્તિનું કોઈ
પણ મીક્ટન ધોનલુ નથી એવું પણ જને કે, કોઈ વિદ્યાર્થીન
ક્યા ઉપર્યોગિયુ જ્ઞાન મજતુ રોય, મહેવાથી કેઈ પુનક
કે વર્તમાનપત્ર વાની શકે એટલુ વાચવાનખવાન પણ શીખનો
ન રોય કોઈ એ વિદ્યની મ્વાય એને નાગી તાલીમ

મળતી હોય તો બીજા કેઈ વિષયમાં લગભગ ગીકું પણ હોય. આરી શાળામાં દાખલ થનાર વિદ્યાર્થી, શાને માટે પોતે ત્યાં જાય છે, એ જાણતો નથી, અને દસમાથી નવ માટે એવું અને કે, પોતે ત્યાંથી શું લઈને બહાર પડે છે એ પણ એ જાણતો હોતો નથી. ઘણી બાગતોમાં તો એવું હોય છે કે, પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી વિદ્યાર્થી જે પ્રમાણપત્ર લઈને ઘેર જાય છે એ પ્રમાણપત્ર એક સોનાતી ઈંટ સમાન થઈ પડે છે એણે એને એમ માનવો કર્યો છે કે, પોતે કેળવણી પ્રાપ્ત કરી છે, જ્યારે ખરી રીતે, અજાણી શું છે, એ બોળી કાઢવાની તક જ એને કદી મળી નથી.

એક યુવાનની વાત મને યાદ આવે છે મેં ઉપર ઉલ્લેખ કર્યો છે એરી એક કોલેજમાંથી તે અમારી પાસે આવ્યો હતો ગ્રીક, લેટિન, જર્મન ખગોળ અને બીજા બધા વિષયો સાથે ટૂંકાક્ષરી પણ એ ત્યાં શીખ્યો હતો એને માલુમ પડ્યું કે, એના ગ્રીક લેટિનનો એ ઉપયોગ કરી શકે એમ નહોતું, તેમ જ જર્મન બાપાનો ઉપયોગ કરી શકાય એ પૂરતું એ નિયમનું શિક્ષણ પણ એણે પ્રાપ્ત કર્યું નહોતું, અને તેથી જ એ ટૂંકાક્ષરી જાણનાર તરીકે અમારી પાસે આવ્યો હતો. કમબાએ, જર્મન બાપાનું એને જે જ્ઞાન હતું એના કરતા ટૂંકાક્ષરીનું કે અગ્રેજી બાપાનું એનું જ્ઞાન કંઈ વધારે સારું નહોતું ટૂંકાક્ષરીમાં નિષ્ફળ નીતર્યા પછી એણે બીજી ઘણી બાગતો ઉપર હાથ અજમાવી લેતો. પરંતુ એણે કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હતો અને પ્રમાણપત્ર પણ મેળવ્યું હતું એ જ કારણે, કેઈ પણ એક કાર્ય સારી રીતે કરવાની લાચકાત મેળવવા માટે પોતાનો ટેકા નમાવી શકતો

નહિ પરિણામ એ આ યુ હવુ કે, તે દેશમાં જાયે રખડો હોનો હોનો અને હમેશા જાને દુખી અને અમતોની ગળેનો હોનો, અને કદી પોતાની જાતને કે પોતાના માવિષેને મતો આપી શકેનો નહોનો.

અગ્રેજીમાં પત્ર લખવાનો હોય તો ન્યામરણુ કે એક વાળીજા પ્રકારની જૂન કપડાં મિલાવ આ યુવાન લખી શકેનો નહોનો. જતા ત્યારે મે ડેસ્કુ એની પ્રવૃત્તિ વિષે માબજુ ત્યારે મને માત્રમ પડ્યું કે, ધધાનું મમન કેમ મરવું એ વિદ્યાના શિક્ષકનું કામ એ કળેનો હોનો, અરે, મે ઉપર વર્ણવી એની એક નાની કોનેજીમાં, તે વિષયના શિક્ષણ ખાતાના મુખ્ય અધિકારી તરીકે એ કામ કરતો હોનો. એક અવન્યિત કાર્નાનયમાં એ એના ટૂંકાક્ષત્રીના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી શકો નહોતો, પરંતુ એક નિર્મો કોલેજ (કે જેની જાતની, કમનાએ દક્ષિણમાં ધણી વધારે પડતી મળ્યા છે,) તેના ધધા-મમનના વિરુદ્ધે અભ્યાસક્રમ મારી ગેને ગીખતી શકેનો હોનો.

હવે, આ યુવાનમાં એની કેશવણી મિલાવ બીજી મર્ધ પચાત નહોતી એ ઉગ્રોગી, મહત્વામાં ની અને મૂર્ધ વિદ્યામપાત હોનો એની પામે જે કંઈ કાર્ય કરાવવાની જગ જગ્યાએ એ મર્ધ કરવાનું એ શીખી શકે એટલા સાત સમય મુદી એને એ જગ્યાએ વળેતો નખવામાં આવ્યો. તેત તો, માગ અભિપ્રાય પ્રમાણે, એ એક ગમતી માત્રમ મર્ધ પડે એવો હોનો. પણ થયું હતું એ કે, એની ઉચ્ચ કેશવણીએ એને જમાડી મૂક્યો હોનો. મેલેજમાં પમાન થવામાં એ કેશવણી મેળવી ગયો છે એમ એને ગીખવવામાં આ યુ

હજમસીના કેળવણીકામમાં ભૂલો અને એનું ભાવિ ૩૦૩

હતું. જ્યારે વાસ્તવિક રીતે તો, કેળવણીના નામને સાચક કરે એવી ખરેખરી કેળવણી એને મળી જ નહોતી.

હજમસી શાળાઓની એક બૂલ ઘણી વાર થયેલી છે તે એ કે, કોઈ પણ પ્રકારે શાળાના અભ્યાસક્રમમાં પ્રાથમિકથી માંડીને કોલેજની કેળવણી સુધી લઈ જવાનો એમણે પ્રયત્ન કર્યો છે. મારા એક મિત્રના શબ્દો કહું તો, 'વિદ્યાર્થીઓને પારણ્યાથી તે કબર સુધી લઈ જવાનો આ પ્રયત્ન છે.' પરિણામ એ આવ્યું છે કે, ઘણી નિત્રો કોલેજોએ પ્રાથમિક દશાના અભ્યાસનો બોલે એવો વધારી મૂક્યો છે કે, તેઓ ખરેખર કોલેજનું કામ જરા પણ કરી શકતી નથી, જોકે તેઓ હજુ કોલેજનું બોલું ચાલુ રાખે છે અને એમના વિદ્યાર્થીઓ હજુ પણ પોતાને 'કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ' કહેવડાવે છે.

આ રીતે પોતાને કોલેજ કહેવડાવતી લગભગ દરેક નાની શાળાએ પ્રાથમિક ધોરણથી માંડીને વિશ્વવિદ્યાલય સુધીનું પોતાનું એક સંપૂર્ણ શિક્ષણ-તંત્ર બિનું કર્યું છે. આમ અસંભવિત કાર્ય ઉપાડ્યા પછી, અને ખાસ કરીને એમની આર્થિક સમર્થતા ઘણી જ ઓછી હોવાથી, એમનું કાર્ય ઘણી વખતે ખરાબ રીતે ચાલે છે એમાં કંઈ નવાઈ નથી.

મને યાદ છે કે, દક્ષિણ સરયાનના એક પછાત જંગલી પ્રદેશમાં આવી એક સંસ્થાની 'મે' મુલાકાત લીધી હતી. એક ખખડી ગયેલા મકાનમાં શાળા ચાલતી હતી એનું બાંધકામ શિક્ષકોએ તથા વિદ્યાર્થીઓએ કર્યું હતું, જોકે કરવત કે કાટખૂણો કેમ પકડવો એનું સૌથી પ્રાથમિક જ્ઞાન પણ એમનામાંના કોઈને નહોતું, એમ રપટ જણાતું હતું.

પવન મકાનના ખૂણે ખૂણે આરપાર ફરી વળતો હતો. મકાનના એક ખૂણે ભોયતળિયા ઉપર કેટલાક મિત્રોએ બક્ષિમ આપેની બાઈબલની નકલોનો ઢગનો ખડકવામા આવ્યો હતો. શયનગૃહ કંદપનામા પણ ન આવે એવું અન્યવરિયત હતું. અધુન મકાન તો બગી ગયેલું હતું અને એને ફરી માધરાની કાઈએ તગ્દી લીધી જ નહોતી બાગી ગયેલા ખાટલાઓ અને જૂની સાદડીઓ ઓરડે ઓરડે આમતેમ વેરણુઠેરણુ ખડકેથી પડી હતી આ ઉપરાંત, જોઈતું પીવાનું પાણી મેળવવા માટે જે નિષ્ફળ પ્રયત્નો કરવામા આવ્યા હતા એ ઉપરાંત, શાગ સાથે સબંધ ધરાવતી દરેક વ્યક્તિની તદ્દન નાબાયબી મિલ્લ થતી થતી. શાગની આમપામના વાડાને તેઓ 'કેમ્પ' તરીકે ઓળખતા એમા ઠેકાણે ઠેકાણે કાઈએ ફૂલો ખોદવાના પ્રયત્નો કર્યાના છિડા અને જોખમનારક ખાડા હતા અને તેમા એ નિષ્ફળ થયો હતો, કેમ કે એ કામ કેરી રીતે કરવું એનો એને જરાય ખ્યાલ નહોતો એ ગ્રંથદેખાતું હતું.

હું જે વખતે ત્યાં હતો એ સમયે પડોશની એક જૂની કાપવાળી જમીનમાથી શાગને પાણી પૂરું પાડવામા આવતું હતું, પરંતુ ત્યાંના પ્રમુખે એક બારે યોજના તૈયાર કરી હતી, એ મને સમજતી એ યોજના અનુમાર એક કૃત્રિમ મરોતર બાધરાનું હતું આ માદસિક યોજનાથી વિદ્યાર્થીઓને વધુમા કામ કરવાની એક સાબદાયક તક મળશે, એમ પણ એમજે મને જણાયું.

એમના અવ્યાસક્રમ સબૂંથી ત્યારે મેં આ માળખે પૂગ્યું ત્યારે એમજે મને એક લાભો કાઠગળ આવ્યો. એ આંધરે પડેર ઉપ પડાગો અને જે ૧૮ લાભો હતા. એમા

હબસીના દેળવણીકામમાં મૂલો અને એવું ભાવિ ૩૦૫

જુદી જુદી શાળાઓના બધી જાતના અભ્યાસક્રમોની નકલ કરેલી હતી એ શાળાઓમાં, ધાર્મિક મંડળો, વિશ્વવિદ્યાલયો, અને ઔદ્યોગિક શાળાઓનો પણ સમાવેશ થતો હતો આ કાગળ ઉપરથી એવું જણાતું હતું કે, એમની શાળામાં દિશૂથી માંડીને તાર મોકલવાની વિદ્યા મુધીના સર્વ વિષયો શીખવવાના હતા વગર એમણે જે યોજના ધડેરી હતી એ યોજના પ્રમાણે શિક્ષણ આપવા આશરે બસો શિક્ષકો જોઈએ

મે એમને પૂછ્યું કે ‘વિદ્યાર્થીઓને જરૂર હોય અને તેમને જેટલું જીખરી શકાય એવું જ અભ્યાસક્રમની મર્યાદાન તમે કેમ વળગી નથી રહેતા ?’ એમણે જવાબમાં મને સમજાવ્યું કે, કેટલાક લોકોને એક પ્રકારની કેળવણી જોઈએ છે અને કેટલાક લોકોને બીજા પ્રકારની જોઈએ છે તેમને પોતાને લાગતું વળગતું હતું ત્યાં સુધી તો, તેઓ ઉદાગર દૃષ્ટિગિન્હુ ગયા જે કોઈ માણસને જે કંઈ જોઈતું હોય એ આપવા તેઓ તૈયાર જ હતા અમના વિદ્યાર્થીઓને ઔદ્યોગિક કે ધાર્મિક કે કોલેજની, જે કેળવણી જોઈતી હોય તે તેઓ આપવા ધારતા હતા

મે એમને કહ્યું કે, યોજના તો પૂરતી વિશાળ છે, પરંતુ એનું અમલમાં મૂકવાનું અશક્ય છે તેમણે જવાબ આપ્યો, ‘હા, જાનમાં તો અમલખરિત જણાય છે પણ હું હમેશા ઉચ્ચ લક્ષ્ય રાખવામાં માનું છું’ અને આ આખા કિસ્સામાં કરણ વાત તો એ હતી કે, આ માણસ અને એની આત્મપાસના લોકો, પોને જે કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, એમાં પૂરેપૂરા પ્રામાણિક હતા કેળવણી શુ છે અને શાને માટે છે એટલું જ કહી તેઓ જાણતા નહોતા

દક્ષિણમાં સામાન્ય રીતે પાંચ પ્રકારની નિમ્નો શાળાઓ છે : (૧) સામાન્ય શાળાઓ, જેમને મોટે ભાગે સરકારની મદદ મળે છે, અને ઘણાં દૃષ્ટાંતોમાં હજમીઓના ફાળાથી એમાં પૂર્તિ થાય છે; (૨) વિદ્યાલયો અને નામધારી કોલેજો અથવા વિશ્વવિદ્યાલયો, જેમને કેટલેક અંશે હજમી ધાર્મિક મંડળો ટેકા આપે છે અને કેટલેક અંશે સખી ગૃહસ્થો અને મંડળો ફાળા આપી સહાય કરે છે, (૩) સંસ્થાનની 'નોર્મલ,' યંત્રવિદ્યાની અને ખેતીવાડીની કોલેજો, જેમને સંસ્થાનની સરકાર અને મધ્યસ્થ સરકારની થોડે થોડે ભાગે મદદ મળે છે, (૪) વૈદકીય શાળાઓ, જે સામાન્ય રીતે એક યા બીજી કોલેજ માથે સંબંધ ધરાવે છે, પરંતુ ખરી રીતે ઓછેવત્તે અંશે સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવે છે, (૫) હેમ્પ્ટન અને ટરેશના નમૂનાની ઔદ્યોગિક શાળાઓ.

જોકે ઘણાં દૃષ્ટાંતોમાં તો આ શાળાઓ પાસે પાસે જ હોય છે, છતાં ઘણીખરી શાળાઓ બીજી બધી શાળાઓના જેવું જ મોટે ભાગે કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એકેએક શાળા બીજી બધી શાળાઓનું જ કામ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેથી સહકાર અને સંગઠિત કાર્ય કરવાની તક યુગ્માવાય છે. એને બદલે, ઘણી વખત તો તેઓ આર્થિક સહાય તથા વિદ્યાર્થીઓની ભરતી માટે અંદરોઅંદર કળિયો તથા હરીશર્ષ કરતી માલૂમ પડે છે. કોલેજો અને વિદ્યાલયો ઘણી વખતે સાર્વજનિક શાળાઓમાના વિદ્યાર્થીઓને પોતાને લા ખેતી જાય છે. રાષ્ટ્રીય સરકારે કેટલેક અંગે સહાય કરેલી ખેતીવાડીની શાળાઓ, કેટલીક ધાર્મિક શાળાઓ કરતાં ભાગ્યે જ જુદી પડતી દેખાતી હોય છે. એકબીજાની સાથે અને જાહેર

હજીસીના કેળવણીકામમાં ભૂલો અને એનું બાવિ ૩૦૭

સત્તાનાળાઓની સાથે મદકારથી કામ કરવાને ગદશે અને એવો સદકાર માધીને માર્ગજનિક શાળાઓનો ઉદ્ધાર કરવાને બદલે, તથા આમ કરીને શિક્ષણની જુદી જુદી સંસ્થાઓના કાર્યમાં તથા પદ્ધતિઓમાં કોઈ પણ પ્રકારની સુમંગલતા સાધવાને બદલે, આ જુદી જુદી શાળાઓ વખી નખત એક-બીજાના કાર્યમાં પથરા નાખીને નુષ્ઠાન કરવાના પ્રયત્ન કરવામાં પોતાના સમય અને શક્તિનો વ્યય કરે છે

આ જુદા જુદા પ્રકારની હજીસી શાળાઓમાં મદકારના અમારનો અમને દરેકમાં કઈક અનુભવ થયો હતો કેટલાક વર્ષોથી અમે શિક્ષકો તરીકે ધણા ગ્રેજ્યુએટ રોક્યા છે એમાં, શિક્ષણની કેટલીક મારી ગણતરી કોલેજોના ગ્રેજ્યુએટો ઉપરાંત ઉત્તરની પણ ઉત્તમ કોલેજોના કેટલાક હતા આ કોલેજોના ગ્રેજ્યુએટોને બીજા કોઈ પણ અંગ પ્રત્યે દરેકમાં નોકરીની વધારે લાભતાયક તક મળતી હતી છતાં મને હજુ સુધી શિક્ષણની આ કોલેજોમાંથી આવનાર એક પણ ગ્રેજ્યુએટ એવો મળ્યો નથી કે જેણે ઔદ્યોગિક કેળવણીનો હેતુ કે હેતુઓ શાં છ એ સમગ્રી અવધાન થઈ હોય અને કેટલીક કોલેજો એવો હોય કે જે, એમના કાર્યો મેરિટ બાગ ઔદ્યોગિક શાળાઓમાં કામ કરે એવા શિક્ષકોને તૈયાર કરવામાં ગ્રહેતો, તાપણ આ વાત માગી છે

ઔદ્યોગિક શાળામાં શિક્ષણ આપવાનું લાયક બને એવું જ્ઞાન આ તૈયારી આ ગ્રેજ્યુએટો ધરાવતા હોતા નથી એ વાત માગી છે, એટલું જ નહિ પણ ધણા દાખલામાં તો તેઓ આ ઔદ્યોગિક શાળાઓ જે કાર્ય કરવા પ્રયત્ન કરે છે એના સમગ્રી તદ્દન નિષ્ફળ કલ્પનાઓ ધરાવીને અમારી પાસે આ રાં છે

કોલેજના ટ્રેન્યુએટોનો મોટો ભાગ, કોલેજ છોડ્યા પછી ઘણેખરે ભાગે, શહેરોની અથવા ગામડાંઓની શાળાઓમાં શિક્ષકો તરીકે કામ કરવા જાય છે આમ છતાં, કોલેજે અને ઔદ્યોગિક શાળાઓ વચ્ચેના સંલગ્નતા જે અભાવનું મેં વર્ણન કર્યું છે, એ અભાવ કોલેજને અને માર્વજનિક શાળાઓ વચ્ચે પણ હોય છે ટ્રેન્યુએટ થયા પછી હજારો કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ પોતે જે શાળામાં અથવા મહાશાળામાં કામ કરે છે, એ સમાજની સાચી સ્થિતિનો અને સમાજના લોકોની માચી જરૂરિયાતોનો પદ્ધતિનર અભ્યાસ કરવાની તક મેળવતા જવ'તે જ માલૂમ પડશે, એમ મારો અનુભવ છે. એ ટ્રેન્યુએટોની ફરજ તો એ હોવી જોઈએ કે, શાળા અને જીવનને કેવી રીતે જોડના એ પ્રશ્ન ઉકેલીને એ પ્રકારની પદ્ધતિ પણ એમણે શીખવવી જોઈએ એમ કરવાથી શાળાઓ એક પ્રકારની ગ્રેજુઓનું કેન્દ્ર બની જાય અને એમની આજુબાજુનો સમાજ પણ ધીમે ધીમે પસંદગી જાય પરંતુ, આ કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓને ઘણી વખત એવા ખ્યાલ મહિત બહાર જવા દેવામાં આવે છે કે, એમનું પ્રમાણપત્ર એ જાણે ઉમદાપણનો એક જાતનો પેટન્ટ લીવેલો છે, તેથી બીજાથી પોતે જિયા અને શિક્ષક તરીકે સમાજમાં જવામાં આવ્યા પછી પોતે ત્યાગ કરે છે, એમ એમને લાગે છે.

જે હવે કોલેજોમાં આટલા બધા શિક્ષકો તૈયાર કરવામાં આવે છે એ કોલેજો એક વસ્તુની અગત્ય સમજ નથી દર્શાવના ગોરા લોકોને તેમણે ખાતરી કરી આપવી જોઈએ કે, રાજ્યભીથી ગોરાઓમાં જે સુધારણા થાય છે તે જ સુધારણા હજારોમાં પણ થાય છે. દેશવણીને લીધે હજારો વધારે ઉપયોગી મનુષ્ય

હબસીના કેળવણીકામમાં ભૂલો અને એનું ભાવિ ૩૦૬

બને છે, વધારે મારો શહેરી બને છે, અને જીવનના મર્વ પ્રકારના સળધોમાં વધારે વિશ્વાસપાત્ર પણ બને છે, અને તેથી એની કેળવણી પાછળ કરેલું ખર્ચ લેખે લાગે છે આવી અગત્યની સમજણનો અભાવ જ દક્ષિણની સાર્વજનિક શાળાઓમાં હબસીની કેળવણીની પ્રગતિમાં એક મુખ્ય દરકત છે, એવો મારો અભિપ્રાય છે. કેળવણીને પરિણામે હબસી વા હબસણ વધુ સારો પુરુષ વા વધુ સારી સ્ત્રી બને છે એ બાબતની ખાતરી ત્યાં મુખી દક્ષિણની મોરી આમ-જનતાને નહિ થાય, ત્યાં મુખી પોતાના શિક્ષણને માટે સાર્વજનિક શાળાઓ ઉપર આધાર રાખનાર હબસી આમ-જનતા વતેઓછે અંગે અજ્ઞાન અવસ્થામાં જ રહેશે

કેવળ વિદ્યાબ્યામગી પદ્ધતિની કેટલીક શાળાઓએ જાહેર કબુલ છે કે, જૂની પદ્ધતિની પાડિત્ય-ઉપાસનાને વળગી રહેવામાં તેમનો હેતુ વિદ્યાર્થીને સાચો ખ્રિસ્તી મૂલ્ય અનાવવાનો છે. અવમત્ત, દરેક સ્ત્રી વા પુરુષે ખ્રિસ્તી તો બનવું જોઈએ, અને બની શકે તો સહૃદય વા સજારી પણ બનવું જોઈએ. પરંતુ ખ્રિસ્તી બનવાને માટે ઓક કે લેટિનના અભ્યાસની જરૂર નથી. એથી વિશેષમાં, જે શાળાઓ ફક્ત સહૃદયે અને સજારીઓ જ ઉત્પન્ન કરીને મતોષ માને છે, અને સાથે તે સાથે એ સિનાષ બીજી કંઈ પણ કરતી નથી, — નથી એમને વફાઓ અનાવતી કે નથી ડોક્ટરો, વેપારીઓ, શાહુનારો, મુથારો, ખેડૂનો, શિક્ષકો કે સારી મૂલિણીઓ પણ અનાવતી, પણ ફક્ત સહૃદયો કે સજારીઓ જ બનાવે કે — એ શાળાઓ વતેઓછે અંગે, મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે, જરૂર નિષ્ફળ નીવડવાની છે. જેઓ કેવળ સહૃદયો જ છે એમને

માટે આ દેશમાં ગ્યાન છે જ નહિ અને કદી રહ્યું પણ નથી, અને મેં જે કંઈ પગદેશમાં હમણા હમણા જોયું છે એ ઉપરથી જ એવો અભિપ્રાય બાબત છે કે, હવે એવો વખત આવે છે કે કોઈ પણ દેશમાં, કોઈ પણ વર્ગના લોકો માટે, કેવળ સદ્ગૃહસ્થો તરીકે ગહેનાનું ગની શકશે નહિ — અર્થાત્, જે દેશમાં કે સમાજમાં તેઓ રહે છે એને માટે કોઈ પણ પ્રકારની ચોક્કસ સેના મળવવાની લાગણી નહિ ધરાવે તો તેમને માટે સમાજમાં ગ્યાન ગહેશે નહિ.

વળાખગ દષ્ટાંતોમાં મને માન્ય પડ્યું છે કે બુદ્ધ (આત્મ નિમ્મલ) પત્ની તરત જ, જિત્તના મુલામી વિરોધી દળના લોકોએ જે નમૂનાની શાળાઓ શરૂ કરી હતી, એ નમૂના પ્રમાણે નાની નિમ્મલ કોલેજો સ્થાપવામાં આવી ૬ સામાન્ય શાળાપદ્ધતિનો પાયો પણ નહોતો નખાયો એનો નિયાર કરતા, મીક અને લાટિન શીખવવાને એ સમયે જે સગ્યાઓ ઊભી કરવામાં આવી હતી, એમની સખ્યા પ્રમાણ કરતા બહુ જ વધારે કહેવાય પરંતુ એટલું તો યાદ રાખવું જોઈએ કે, જે લોકોએ આ શાળાઓ શરૂ કરી હતી એમનો હેતુ, સામાન્ય રીતે જે હેતુથી આજની શાળાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, એના કરતા કંઈક જુદો હતો તેઓ એમ માનતા હતા કે, હમસીઓની અમે પૂરી મુક્તિ કરી કે એમ દુનિયાને બતાવવું જોઈએ મુલામી નિષેધની લાખી ચળવળ વખતે એમ કહેવામાં આવતું હતું કે, હમસીઓ ગોરાઓની માફક પુત્રકોનો અભ્યાસ કરી શકે નહિ એટલે હમસીઓ પણ ગોરાઓની માફક પુત્રકોમાંથી એટલો જ અભ્યાસ કરી શકે એમ છે એ બતાવાય તો મુક્તિનું મામ પૂરું થયેલું મતાવી શકાય

એ હવે જતાવવામાં આવ્યું છે એમ કહેવામાં કાંઈ વાધો નથી એમ હું માનું છું જે જતાવવાનું જાકી છે તે હવે એ છે કે, હજમી પણ, ગોરા માણસની માફક, પોતાને જે પ્રકારની કેળવણી મળી હોય તેનો ઉપયોગ સમાજના એક કીમતી અને વધારે ઉપયોગી સભ્ય જનવામાં કરી શકે છે ખાસ કરીને જરૂરનું એ છે કે, દક્ષિણના ગોરા માણસને ખાતરી કરી આપવી જોઈએ કે ફક્ત હાસીની એકલાની નહિ, પરંતુ દક્ષિણવામીની પ્રગતિ અને ઉન્નતિ માટે પણ હજસીની કેળવણી એક જરૂરી પગલું છે.

આ સંબંધે એ યાદ રાખવું જોઈએ કે, દક્ષિણમાં એવા હજારો ગોરાઓ છે કે જેઓ હજમીઓ માથે સંપૂર્ણ મિત્રાચારીથી વર્તે છે, અને એમને મદદ કરવા કંઈક કરવા પણ તૈયાર છે. પરંતુ હજુ એમને ખાતરી નથી થઈ કે કેળવણીથી હજસીનું કંઈ પણ ખરેખરું ફર્યાદ થયું છે તેઓ જાતે ત્યાં સુધી એનું શુભ પરિણામ જોશે નહિ, ત્યાં સુધી એ જાળતમા ખીજા કસાર્થી એમની ખાતરી થવાની નથી.

આ દિશામાં વધુ પ્રગતિ નથી થઈ એનું કારણ એ છે કે, ઉત્તરના ગોરા ભેડોએ દક્ષિણમાં ગ્યાપેક્ષી શાળાઓ એક અર્થમાં પરદેશી સંસ્થાઓ ગણાઈ છે અલખત, એમાં હંમેશા એ ભેડોને પોતાનો દોષ નથી એમની સંસ્થાઓનો શિક્ષણક્રમ ધડતાં એમણે હાસીઓની કે દક્ષિણવામીઓની ખરેખરી જરૂરિયાતોનો વિચાર કર્યો નથી ઘણી વખતે આ શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા યુવાનો અને યુવતીઓ, હજસીઓ અને દક્ષિણવામીઓની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ અને જરૂરિયાતોથી એટલાં બધાં અપરિચિત રહ્યાં હોય છે કે, કેટલાય વર્ષો પછી

તરીકે અમારે જે કે ત્રણ પરગણા' લેના અને એમને મારી શાળાઓ આપી પરિણામ શુ આવે છે એ જોવું

શાળાઓ બાધી મીધેમીધી એમને લોકોને આપી દેવાથી કંઈ અર્થ સરે એમ નથી, એ બાગતમા અમે બન્ને એકમત થયા. અમે એવું નહીં મ્યું કે, અમુક રકમ એવી રીતે ખર્ચવી કે જેથી કરીને હજારોઓમા સ્વાશ્રયની ભાવના જાગ્રત થાય અને એમનો ઉત્માહ વધે એ પગલુ અમને વધુ યોગ્ય લાગ્યું. ઈ મ ૧૯૦૫ની જરૂર-સતુમા એનામામાના મેમ્બર પરગણામા અમે સૌથી પ્રથમ પ્રયોગ શરૂ કર્યો એ અખતરો પૂરો થતા પહેલાં મેજર્મ સાહમ સ્વર્માસી થયા. પરંતુ અમે જે પ્રમાણે કબૂલ થયા હતા એ પ્રમાણેનું કાર્ય એ સત્રના અત સુધી, એટલે કે ઈ સ ૧૯૧૦ના ઓક્ટોબર સુધી, આગળ ચલાવવાનું એમના કુટુંબે મીકારવાની કૃપા કરી

આ કાર્યના પરિણામે શાળાઓના ૪૬ નરા મમનો બધાવવામા આવ્યા હતા દરેકની મરેરાશ કિંમત ૭૦૦ રૂપર પડી હતી શાળાના કામની મુદત જે નણ ચાર મહિના હતી એને જદલે લંબાવીને આઠ નવ માસની કરી લોકોનું પોતાનું સરેરાશ અર્થ દર વર્ષે ૩,૬૦૦ રૂપર જેટલું હતું આ પાંચ વર્ષના ગાળા દરમિયાન લોકોએ બધા મળીને વીમ હજાર રૂપર જેટલી રકમ ઉધરાવીને બેગી કરી હતી આવા પ્રમારનું કાર્ય, પણ જરા જોછા વિગ્તાગમા, બીજા ચાર પરગણાઓમા કરવામા આવ્યું હતું પરિણામે, મેકન પરગણામા અમે એક નમૂનેદાર સાવજનિક શાળાપદ્ધતિ શરૂ કરી છે આ શાળાઓને પરગણાનું કેળવણી મહજ કેટલેક અંગે આશ્રય

હળસીના કેળવણીકામમાં ભૂલો અને એનું ભાવિ ૩૧૫

આપે છે અને કેટલેક અંશે ભોંકાએ જાતે અંદરોઅંદર ઉધરાવેલા ફાળાનો એમને આશ્રય મળે છે.

જુદા જુદા મામલિસ્તારની હળમી કોમોની સહાયથી, આ નમુનેદાર શાળાઓ બાંધવાનું અમે શરૂ કર્યું કે તરત જ, આ પ્રયોગના અધિકારી સી. જે. કેસેલે સાહેબે દક્ષિણનાં બધાં હળસી વર્તમાનપત્રોમાં જાહેરાત કરવા માંડી કે, ‘આઠ-માસિક શાળાઓ’ની નજીક જમીનના મોટા કે નાના ટુકડા હળસી ખેડતને વેચાતા મળી શકે એમ છે. થોડા જ વખતમાં નજીકનાં પરગણાંઓમાંથી જ નહિ પણ જ્યોર્જિયા અને પંડોશના મંરથાનોમાંથી પણ પૂછપરછ શરૂ થઈ. જમીન ખરીદવાને અસક્ત, પરંતુ કાંઈ સારી શાળા નજીક મળીએ તો ખેતર પર મજૂરી મળે એવી ઇચ્છાવાળા, અનેક ખેડૂતો મામલિસ્તારમાં રહેવા આવવા લાગ્યા. બીજા કેટલાક, કે જેમની પાસે દક્ષિણના બાગોમાં પોતાની જમીન પહેલેથી હતી, એ ભોંકાએ પોતાની એ જમીન વેચી છાંડી અને પરગણામાં નવી જમીન ખરીદી. મિ. કેસેલે મને જણાવે છે કે, પહેલાં પાંચ વર્ષ દરમિયાન, એમણે એકલાએ જ પચાસ જેટલા કુટુંબોને ૪૯,૭૪૦ ડોલર જેટલી કિંમતની આ પરગણાની જમીન વેચી છે. ઈ. સ. ૧૯૧૦ની સાલમાં ૨૧,૩૩૫ ડોલરની કિંમતની ૧,૪૫૦ એકર જેટલી જમીન એમણે વેચી હતી.

સંસ્થાનના બીજા બાગોમાંથી ખેડૂતો ખૂબ પ્રમાણમાં બહાર નીકળી ગયા છે એમ અમને ઈ. સ. ૧૯૧૦ની વસ્તીગણતરી વખતે માલુમ પડ્યું. ભારે જ અમને મેડન પરગણામાં બહારની વસ્તી કેટલા પ્રમાણમાં અંદર આવી છે

જે પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ કરીને જાતાવવામાં આવ્યું, તે વસ્તુથી વધારે કાપડો થયો છે.

મેકન પરગણામાં અમારે જાતિ-ગ્રન્થ છે ૯ નહિ; જાતિઓ વચ્ચે ત્યાં કોઈ ઘર્ષણ નથી; ખેતીની સુધારણા થતી જાય છે; પરગણામાં લોકો પેસેટકે આગાદ થતા જાય છે. શરીરની સાથે તાજેતરમાં મારે વાત થઈ, તેમાં એમણે મને કહ્યું કે, 'આ પરગણામાં એટલા ઓછા ગુના થાય છે કે મારે માટે ભાગ્યે જ પૂરતું કામ મળી રહે છે. વળી દબસીને કેળવણી આપવાથી થોડા જાફો મળી રહે છે એવી આ પરગણાના ઝોરાઓની ખાતરી થઈ ગઈ છે, એમ મારા માનવા પ્રમાણે હું નિર્ભય રીતે કહી શકું છું.'

મેકન પરગણાની બાજતમાં જે વાત નાચી છે એ વાત, મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે, દક્ષિણમાંના દરેક પરગણાની બાજતમાં સાચી થઈ શકે છે. શિક્ષકો નૈપાર કરવામાં રોકાયેલી શાળાઓનું કાર્યક્ષેત્ર દક્ષિણ તરફ છે; તે બાજુ તેઓ નજર નાખે તો ઉપરનું પરિણામ આબુવામાં ધણું થઈ શકે એમ છે. મારા અનુભવથી મારી ખાતરી થઈ છે કે, કોઈ પણ સાગ કાર્ય માટે પૈમા મેળવવાનો ઓછો મહેતમાં નહેતો રહેતો જોઈ છે કે, જે કાર્ય માટે તેમને પૈમા આપવામાં આવે છે એ કામ કરવાની તમાગમાં ઇચ્છા અને સક્તિ દોવી જોઈએ. એનું ઓછું મારામા માત્ર દૃષ્ટાંત દબસીઓની વૈદ્યકીય કોલેજનું છે. મુન્ડેલીઓ દાવા છતાં, અને જહારની લગભગ કોઈ પણ પ્રકારની મદદ ન દોવા છતાં, એને ફતેદ મળી છે. જો આશય માટે તો એ કોલેજને પોતાના વિદ્યાર્થીઓની શી ઉપર ૯ મોટે બાને આધાર રાખે છે, છતાં તેમને ફતેદ એટલા

હાથસીના ફેળવણીકામમાં બૂલો અને એનું ભાવિ ૩૧૬

કારણસર મુળી જે કે, જે બાગતની સાચી જરૂરિયાત હતી એ બાગત માટે જ વિદ્યાર્થીઓને તેમણે તૈયાર કર્યા છે

લગભગ એવના જેવું કામ કગ્નારી હેમટનની અને ખીજી શાળાઓને એ જ જાતની ફોલ્ડ ખરેખર મળી છે, એ ઉપરથી મારી ખાતરી થઈ છે કે, મેકન પરમણાની બહાર પણ જે આ પ્રકારના પ્રસન્ન કરનામા આવે તો ત્યાં પણ એ જ પ્રકારનો ધસ મળે જુદા જુદા દલિખુના મધ્યાનોમા જુદે જુદે સમયે મે ફેળવણીનિયમક પ્રવાસો કર્યા છે એ પ્રવાસો દરમિયાન, હું જે કાર્ય કરવા પ્રયત્નો કરતો હતો એ કાર્યમા ગોરાઓના જરા નધારે મારા ગણાતા લોકોએ જે નસ લીધો હતો એ જોઈને મને ધણુ આશ્ચર્ય થયું હતું અને મારી ઉપર અસર પણ થઈ હતી આ પ્રવાસો દરમિયાન દરેક ઠેકાણે હમમીઓએ એકલાએ જ નહિ પણ ગોરાઓએ સુખના મને હાર્દિક અને ઉત્સાહભર્યો આનંદ આપ્યો હતો

દાખના તરીકે, મ્મ મ ૧૯૧૦ના નવેમ્બર માસમા ઉત્તર કોરોમિનામા થઈને મે પ્રવાસ કર્યો હતો એ દરમિયાન, શાળાઓની તથા જાતિઓ વચ્ચેના સમઘની સુધારણા માટે મે જે સૂચનો કર્યા હતા, એની અર્થો તથા સમતિભરી સમાવેશના ઘણી રખત દૈનિક વર્તમાનપત્રોમા કરવામા આવતી હતી એટલું જ નહિ, પણ એ પ્રવાસમાથી પાઠા કર્યા નાદ, જુદા જુદા સમ્યાનોના મારા પ્રખ્યાત જોગ શ્રાતાઓએ અનુમતિના સખ્યાયક પત્રો મારા ઉપર લખી મોકલ્યા હતા

હાથસીઓના કલ્યાણમા રમ ધરાવનાર એક સદ્ગૃહસ્થે એક દિવસે મને પૂછ્યું કે, ‘લગભગ પચાસ વર્ષની મત ત્રતા

બોગના પત્રી, તમાન ધાત્વા પ્રમાણે, હજમીએને મોથી વધારે જરૂર કઈ વસ્તુની છે ?' મે તરત જ જવાબ આપ્યો કે, 'પચામ વર્ષ પહેલાં એને જે વસ્તુની જરૂર હતી તે જ વસ્તુની — કેળવણીની — એને આજે પણ જરૂર છે.' જો મે વધુ ચોક્કસ થવાનો પ્રયત્ન મ્યોં ફોત તો હું વધાગમ્ય કહેત કે, હજમી કેળવણીને માટે વધારે મજબૂતા સાળાઓ અથવા જુદી જુદી જાનની સાળાઓ કરતા કેળવણીની નીતિ અને તે મુજબની સાળા પદ્ધતિ વધારે જરૂરની છે.

હેવરે જર્મને તપામતા, જે જાનની સાળા પદ્ધતિ પિની કવવાન મે મુચન મ્યું છે એ જાતની સાળા પદ્ધતિ ધડવાનુ મામ શિક્ષકો તૈયાર કરનાર ઔદ્યોગિક 'નોર્મલ સ્કૂલ' અને કોલેજોના ઉપર જ આવી પડવાનુ, કેમ કે સાળાની કોલેજો નિર્ણય શિક્ષકોની મદદગતા કે નિષ્ફળતા ઉપર જ મરબો. કે મે બતાવેલી નિશામા સંસ્કારાત મરવા માટે, હજમીએને કયા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ એ વિશે જવાબ જુદી જુદી સાળાઓ અને કોલેજોએ જે સમય જૂનમાળમા માર્યો છે, એ બવિધમા જોટો કરવો પડશે અને એને મ તે કોઈ પણ જાનની કેળવણી આપવામા વધુ મમત અને વધુ 'ધ્યાન નેમને રાખવા પડશે.

આ કાર્ય સિદ્ધ મરવા માટે, આ સાળાએને હાનમા કેળવણી માટે જે નાણા મળે છે એના કરતા ઘણા વધારે નાણા કેળવણીની જરૂર પડશે એમ હતા, હું માનુ છુ કે, જુદી જુદી સાળાઓ ઉત્તરના અને દક્ષિણના જોરાઓ મમક્ષ આ વાત ને યોગ્ય સ્વરૂપમા મજૂ કરે તો દરેક સ્થળેથી વધુ મોટા પ્રમાણમા તેમને નાણા મળવાનો મબવ છે. હું મનુ

હબસીના કેળવણીકામમાં ભૂલો અને એનું ભાવિ ૩૨૧

છુ કે, દક્ષિણના સગ્ગાનોની સરકારે હવેથી ધ્યાન રાખવાની છે કે કેળવણી માટે ખર્ચના મેળવેના નાણામાથી હબસીઓની સાર્વજનિક શાળાઓને ભૂતકાળમાં જે નાણા મળ્યા છે, એના કરતા એમને વધુ મારો હિસ્સો મળે સાથે ને સાથે મને એમ પણ લાગે છે કે, હબસી લોકો પોતાની કેળવણી માટે કેટલે અશે નાણા આપવા ખુની છે, કે કેટલા આપી શકે એમ છે, અથવા વગ્નુત હાલમાં કેટલા નાણા આપે છે, એ ધણા ઓછા લોકોને ખબર છે ઉચ્ચ કેળવણી આપતી શાળાઓ તથા 'નોર્મલ' શાળાઓ હબસીઓને એક રીતે મારે મદદ કરી શકે એમ છે આમ જનતાને હાલ અપાતી કેળવણીથી હબસીઓ અમતોથી અને દુખી બને છે, એનાથી એમનામાં સ્વાસ્થ્યની હિંમત કે વૃત્તિ આપતી નથી ઉચ્ચ કેળવણી આપતી તથા 'નોર્મલ' શાળાઓ જે એને જદલે એમને એની કેળવણી આપનારા શિક્ષકો તૈયાર કરે કે જે એમની કમાણી વધારવામાં સહાયરૂપ મને, તે દક્ષિણની શિક્ષણ પદ્ધતિ ધડનાને માટે જોઈતા નાણા પોતામાથી મેળવી લેવા માટે હબસીઓને તે શાળાઓ મારે મદદ કરશે

નિમ્નો પ્રશ્નએ પોતાના બુદ્ધિનિકાસને સારુ તથા પોતાની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળે એવી જાતની કેળવણી શોધી કાઢવા માટે પ્રયત્ન કર્યો છે, તેમાં ભૂતો તથા ગેરમમજો યર્ષ છે, આમ છતાં હું માનું છું કે, તે દ્વારા તેમણે કેળવણી શુ છે અને કેવી હોવી જોઈએ એની પહેલાના કરતા વધારે વિશાળ અને વધારે હિદાર ક'પના જગતને આપવા માટે ધણુ કયું છે.

નિમ્નોને જેની ખાસ જરૂર હતી તે સાધવાને સારુ, નવેસર મતાધિકાર પામેલા લોકોને કેળવવાનો પ્રશ્ન ખડો થતા

પહેલાં, મામાન્ય શાળા માટે જ ચોખ્ખા કે શક્ય લેખાનાં કામોના કરેતાં જુદી જનનાં અને વધારે કામો કેળવણીને માધર્મ પડ્યાં છે. એ કામો કેળવણીએ હજમી સ્ત્રીપુરુષોના દૈનિક કાર્યમાં અને એમનાં ઘરોમાં સંનર્ગમાં આવીને પાર પાડ્યાં છે.

કેળવણીની જે યોજના પ્રયોગમિદ્ધ કરવામાં આવી છે, — ખાન કરીને ઉદ્યોગ શાળાઓ, તેનું મહત્ત્વ અમેરિકા કે નિમ્નો પ્રજા પૂરું જ મર્યાદિત નથી. યુરોપ, આફ્રિકા, એશિયા, અથવા બીજે ત્યાં ત્યાં લોકોનો મોટો અમુદાય પહેલી જ વાર પોતાનાથી વધારે હિંમતી સંસ્કૃતિના સંમર્ગમાં કે તેની અસર તમે આવનો હોય ત્યાં જધે, દક્ષિણની હજમી શાળાઓ હાગ કે તેમની મારફતે કે તેમણે ઔદ્યોગિક શિક્ષણની જે પદ્ધતિઓ મફત થોડા બતાવી છે, તેમને ધીમે ધીમે માન્યતા અને મહત્ત્વ મળતું જાય છે.

હજમીનો જૂતકાળનો ઇતિહાસ ટૂંકો હોવા છતાં, આ એક એવી હકીકત મને લાગે છે કે જેને માટે હજમીએ પોતાના જૂતકાળ માટે ગૌરવ માનવું જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ બંધિયને માટે પણ એણે આશાવાન બનવું જોઈએ.

જમનાદાસ ભગવોનદાસ સ્મારક

ગ્રંથમાળાનાં અન્ય પુસ્તકો ૧

૧. જાતે મજૂરી કરનારાઓને	૦—૩—૦
૨. ત્યારે કરીશું શું ?	૧—૦—૦
૩. જીવનશોધન	૧—૪—૦
૪. ફેળવણીના પાયા	૧—૦—૦
૫. સત્યાગ્રહી ગેરીસન	૧—૦—૦
૬. સહાયશક્તિ	૧—૪—૦
૭. જપજી	૦—૬—૦
૮. આપણો આર્થિક પ્રશ્ન	૨—૦—૦
૯. ચીનનો અવાજ	૦—૮—૦
૧૦. ગાંધીજીની સાધના	૧—૪—૦
૧૧. શ્રીમદ્ભાગવત	૧—૮—૦
૧૨. બિધર્મનું જીવન	૦—૧૦—૦

નવજીવન કાર્યાલય
અમદાવાદ

શાળોપયોગી પુસ્તકો,

આત્મકથા (ગુજરાતી લિપિમાં)	૧—૦—૦
„ (નાગરી લિપિમાં)	૦—૧૪—૦
દ્વિમાધ્યનો પ્રવાસ (દિપ્પત્ત સાથે)	૧—૦—૦
જ્યોતરાત્રી દીવાલો „	૦—૧—૦
લોકમાતા	૦—૪—૦
સ્મરણયાત્રા	૧—૮—૦
જીવતા તહેવારો	૦—૧૨—૦
અહરદેશનો પ્રવાસ	૦—૩—૦
જીવનનો આનંદ	૧—૮—૦
સુદલીલા	૦—૧૨—૦
આપનીતરિ	૧—૪—૦
મધપૂડો	૦—૧—૦
સીતાહરણ	૦—૧૨—૦
કુંવરબાઈનું મામેરું (દિપ્પત્ત સાથે)	૦—૬—૦
આખાંદ દિન્દુસ્તાન !	૧—૦—૦
દિન્દુસ્તાનની ગરીબાઈ	૦—૧૪—૦
કાવ્યપરિચય ભા. ૧મો	૦—૧૦—૦
„ ભા. ૨જો	૦—૧૨—૦
નામાનાં તરવો	૨—૮—૦
નવસત્રયાવલિ	૨—૦—૦
માર્ય ગૂજરાતી જોડણીકોશ	૪—૦—૦
રાષ્ટ્રભાષાનો ગૂજરાતી કોશ	૧—૮—૦
ખિરસાકોશ (જોડણી માટે)	૦—૧—૦

નવજીવન કાર્યાલય
અમદાવાદ